

OVIDIU CRISTEA

VENETIA ȘI MAREA NEAGRĂ ÎN SECOLELE XIII - XIV.

Contribuții la studiul politicii orientale venețiene

MUZEUL BRĂILEI

EDITURA ISTROS

BRĂILA, 2004

COLECȚIA TEZE DE DOCTORAT - ISTORIE -

OVIDIU CRISTEA

VENEȚIA ȘI MAREA NEAGRĂ ÎN SECOLELE XIII-XIV
Contribuții la studiul politicii orientale venețiene

COLECȚIA TEZE DE DOCTORAT
COORDONATOR SERIA – ISTORIE
IONEL CÂNDEA

Coperta: Ionel Căndea

Aranjare în pagină: Evdochia Smaznov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CRISTEA, OVIDIU

Veneția și Marea Neagră în secolele XIII-XIV: contribuții la studiul politicii orientale venețiene/

Ovidiu Cristea – Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2004

Bibliogr.

ISBN 973-9469-50-7

94(450)"12/13"

94(262.5)"12/13"

- Coperta I – Veneția - Palatul Dogilor

- Coperta IV – Stema Muzeului Brăilei

© Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt rezervate Muzeului Brăilei, Editura Istros

ISBN: 973-9469-50-7

OVIDIU CRISTEA

**VENEȚIA ȘI MAREA NEAGRĂ
ÎN SECOLELE XIII-XIV**

Contribuții la studiul politicii orientale venețiene

MUZEUL BRĂILEI

EDITURA ISTROS

BRĂILA, 2004

CUPRINS

ABREVIERI	VII
INTRODUCERE	IX
CAPITOLUL I . VENEȚIA ȘI PROBLEMA STRÂMTORILOR (1204-1278)	1
CAPITOLUL II. TENTATIVELE VENEȚIENE DE REVENIRE LA CONSTANTINOPOL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA: DE LA CRUCIADA ANTIBIZANTINĂ LA PRIMUL RĂZBOI AL STRÂMTORILOR	27
CAPITOLUL III. STRÂMTORILE ÎN PRIMELE DECENII ALE VEACULUI AL XIV-LEA: EPISODUL CATALAN	47
CAPITOLUL IV. RELANSAREA VENEȚIANĂ (1310-1332): MĂRTURIILE LUI MARINO SANUDO TORSELLO ȘI MARCO MINOTTO	75
CAPITOLUL V. RELANSAREA VENEȚIANĂ: CAMPANIILE LUI GIUSTINIANO GIUSTINIANI (1323, 1328)	99
CAPITOLUL VI. AL DOILEA RĂZBOI AL STRÂMTORILOR (1350-1355)	117
CAPITOLUL VII. CONSECINȚELE CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI AL STRÂMTORILOR	143
CAPITOLUL VIII. VENEȚIA, POLITICA BALCANICĂ A UNGARIEI ȘI ASCENSIUNEA OTOMANĂ	161
CAPITOLUL IX. AL TREILEA RĂZBOI AL STRÂMTORILOR: PRELIMINARII, DESFĂȘURARE, CONSECINȚE	183
BIBLIOGRAFIE	207

ABREVIERI

AIIX = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie “A.D.Xenopol”.
ARBSH = Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique.
BEC = Bibliotheque de l'Ecole des Chartes.
BF = Byzantinische Forschungen.
BNM = Biblioteca Nazionale Marciana.
BZ = Byzantinische Zeitschrift.
DOP = Dumbarton Oaks Papers.
DVL = Diplomatarium Veneto-Levantinum.
JMH = Journal of Medieval History.
MEFR = Mélanges de l'Ecole Française à Rome.
OCP = Orientalia Christiana Periodica.
REB = Revue des études byzantines.
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen.
RdI = Revista de Istorie.
RI = Revista Istorică.
RIS = Rerum Italicarum Scriptores.
RRH = Revue Roumaine d'Histoire.
SM = Studi Medievali.
SV = Studi Veneziani.

INTRODUCERE

Bibliografia politicii orientale a Veneției este astăzi copleșitoare. De la monumentală lucrare a lui Wilhelm Heyd¹, până la recenta lucrare a lui Serghei P. Karpov consacrată navigației venețiene în Marea Neagră², istoriografia s-a îmbogățit considerabil. Dacă ar fi să ne raportăm numai la ultimele decenii și tot ar fi foarte greu de alcătuit o listă exhaustivă a contribuțiilor care au aprofundat aspectele politice, economice, sociale sau culturale ale expansiunii *Serenissimei* în Levant. Drept consecință tentativa realizării unei “monografii” sau a unei lucrări de sinteză ar presupune un volum de muncă uriaș și, implicit, o excelentă cunoaștere a izvoarelor și a bibliografiei. Este motivul pentru care lucrarea de față nu și-a propus o tratare globală a politicii venețiene în Marea Neagră în secolele XIII-XIV, ci doar urmărirea unor chestiuni de detaliu mai puțin studiate de cercetările de până acum.

Primele două capitole urmăresc evoluția politicii venețiene de la începutul secolului al XIII-lea și până la dispariția Imperiului Latin de Constantinopol în 1261. Este partea în care contribuția originală privește doar chestiuni de amănunt - cum ar fi prezența negustorilor italieni în spațiul pontic înainte de cruciada a IV-a sau motivele expediției venețiene împotriva Daphnousiei în 1261 – în rest fiind prezentat cadrul general al politicii orientale Republicii Sfântului Marcu în lumina contribuțiilor istoriografice din ultimele decenii. Din motive legate de coerența prezentării, cele două tendințe contradictorii care au dominat politica venețiană în a doua jumătate a secolului al XIII-lea - recucerirea latină a Constantinopolului, respectiv încheierea unor armistiții pe termen scurt cu Bizanțul în scopul continuării activității comerciale și protejării pozițiilor venețiene în România - au fost tratate separat. Aparent contradictorii, aceste două tendințe au reflectat aceeași preocupare, apărarea intereselor politice și comerciale ale *Serenissimei* în Egeea și Marea Neagră. Complexitatea relațiilor internaționale în perioada respectivă a obligat conducerea Republicii la compromisuri. Deși adeptă a unei linii politice agresive și a unei acțiuni militare menite se restaureze situația din 1204, Veneția a fost nevoită să amâne la nesfârșit ideea unei acțiuni ofensive împotriva Bizanțului. Chiar și atunci când, în 1294, *Serenissima* a renunțat la calea pașnică în favoarea războiului, acțiunile sale nu au vizat direct Imperiul Bizantin, ci doar pe

---

¹ Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce, passim*

² Serghey P. Karpov, *La navigazione*.

genovezi, aliații acestuia. Doar abilitatea Genovei, care l-a atras în conflict pe basileul Andronic al II-lea, a făcut ca în războiul dintre cele două thalassocrații să fie implicat și Bizanțul care, părăsit de aliații săi în 1299, a fost obligat să capituleze în 1302.

Capitolul al III-lea se oprește asupra unui moment episodic al situației Strâmtorilor în veacul al XIV-lea. Am încercat să argumentez că angajarea mercenarilor catalani de către basileul Andronic al II-lea nu a vizat doar îndepărtarea pericolului turcesc din Asia Mică, ci a urmărit și restabilirea rolului Bizanțului de arbitru între Veneția și Genova, funcție pe care imperiul o asumase până la izbucnirea primului război al Strâmtorilor³. Pe lângă mărturiile unor surse, principalul argument în favoarea unei asemenea interpretări îl constituie felul în care principalele puteri maritime ale epocii au reacționat la instalarea Companiei catalane în Imperiul bizantin. Cu mijloace diferite atât genovezii, cât și venețienii, au urmărit același obiectiv: neutralizarea puterii maritime a catalanilor, altfel spus înlăturarea unui potențial concurent într-o arie de interes maxim.

Capitolul al IV-lea tratează relansarea politicii venețiene în spațiul pontic și egeean care s-a petrecut în intervalul 1310-1332⁴. După eșecul ultimei tentative latine de recuperare a Constantinopolului ("cruciada" eșuată a lui Carol de Valois), în politica venețiană s-a produs o schimbare radicală. Ideea restaurării Imperiului Latin a fost abandonată în favoarea unei politici de apropiere de Bizanț, orientare ce a permis pe de o parte concurarea pozițiilor deținute de genovezi la Constantinopol și în Marea Neagră, iar pe de altă parte încheierea unei ligi navale îndreptată împotriva emiratelor turcești care amenințau, în egală măsură, teritoriile latine și pe cele bizantine. Concluziile acestui capitol nu diferă de cercetările anterioare, dar am încercat doar să surprind legătura între teorie și practică în politica venețiană. În acest scop am folosit ca element central al argumentației un raport al bailului venețian la Constantinopol, Marco Minotto, și scrierile lui Marino Sanudo cel Bătrân. În felul acesta pot fi surprinse, deopotrivă, perspectiva unui reprezentant al Republicii în Levant, dar și cea a unui "independent", bun cunoscător al situației politice și economice din Mediterana răsăriteană și, în același timp, fervent susținător al cruciadei.

Prima mărturie reflectă punctul de vedere al unui reprezentant al administrației venețiene confruntat zilnic cu problemele apărării intereselor patriei sale în Imperiul Bizantin; în schimb, lucrările lui Marino Sanudo reflectă

---

³ Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile*, p. 5-16

⁴ O părere radical diferită la Pierre Racine, *La Mer Noire: lac genoïs?(1260-1350)*, volum îngrijit de Ionel Cădea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2003, p. 65-74 care consideră intervalul 1320-1340 drept perioada maximei afirmări a hegemoniei genoveze. În legătură cu punctul de vedere al savantului francez ne propunem să revenim cu alt prilej.

felul în care informațiile din colonii erau receptate și prelucrate în metropolă. De la proiectul său consacrat cruciadei în Țara Sfântă (*Liber Secretorum Fidelium Crucis*) și până la activitatea epistolară din deceniile trei și patru ale secolului al XIV-lea Sanudo a surprins liniile generale și fluctuațiile intervenite în politica orientală a Veneției. Relansarea politicii venețiene în Egeea și Marea Neagră apare astfel nu drept o modificare conjuncturală, ci drept rezultat al redefinirii obiectivelor strategice ale Republicii în aceste zone. Ar fi important de știut care a fost ponderea familiilor care au deținut funcții în coloniile din Levant în adoptarea acestei noi orientări, dar caracterul sec al dezbaterilor Senatului venețian, care se limitează să consemneze doar *de parte, de non* și *non sinceri* în dreptul cifrelor care arată felul în care s-a votat o decizie, nu ne permite să aflăm mai multe lucruri. Scrierile lui Marco Minotto și Marino Sanudo sugerează existența unui inferiorități a Veneției în raport cu marea sa rivală, Genova și pledează, fiecare în parte, pe necesitatea unei politici mai agresive menită să asigure *Serenissimei* hegemonia comercială.

În rândul unor astfel de acțiuni au stat campaniile desfășurate de venețieni în Strâmtori și Marea Neagră, sub conducerea lui Giustiniano Giustiniani, în anii 1323 și 1328. Capitolul al V-lea încearcă să argumenteze ideea potrivit căreia aceste expediții nu au fost simple episoade ale rivalității genovezo-venețiene, ci două momente cheie în relațiile celor două cetăți italiene. Analiza celor două acțiuni navale venețiene din prima jumătate a secolului al XIV-lea (acțiuni contopite până în prezent într-una singură în istoriografia problemei) mi-a permis formularea unei ipoteze în legătură cu regimul navelor sub pavilion venețian în Marea Neagră. Foarte probabil, după primul război al Strâmtorilor (1294-1299), genovezii au reușit să impună rivalilor lor interdicția accesului cu nave de război în bazinul pontic. Această interdicție a fost încălcată de venețieni doar în 1323 și în 1328, într-o conjunctură extrem de tensionată în care un nou război între cele două puteri navale părea inevitabil. În rest, până către sfârșitul veacului al XIV-lea instrucțiunile adresate căpitanului venețian al Golfului, care asigura paza convoiului comercial spre Marea Neagră, prevedeau ca escortarea navelor de negoț să se producă doar până la intrarea în Strâmtori și, doar în situații excepționale, până la Constantinopol.

Capitolul al VI-lea este consacrat antecedentelor și desfășurării celui de-al doilea război al Strâmtorilor. Rivalitatea veneto-genoveză este prezentată drept parte a unui complex sistem de relații internaționale, momentele de tensiune fiind întrerupte de o scurtă perioadă de colaborare în conflictul care a opus cele două Republici Hoardei de Aur. Războiul izbucnit ulterior între Genova și Veneția a fost în mare măsură rezultatul acestei perioade de colaborare și al felului în care cele două cetăți au încercat să se adapteze condițiilor comerciale create de conflictul cu hanul tătar Djanibek și de intensificarea raidurilor de pradă ale emirilor turci din Egeea. Opțiunea celor două puteri navale a fost radical diferită; Genova a reacționat prin măsuri menite

să întărească și să extindă posesiunile cetății în bazinul pontic, în timp ce Veneția, obligată să recunoască întâietatea genoveză în Pont, s-a orientat către eliminarea stării de conflict din Egeea și către redeschiderea rutei comerciale spre Alexandria. Deși ambele Republici și-au atins obiectivele, Genova a considerat că singurul mod de a contracara ascensiunea continuă a rivalei sale consta în aplicarea fermă a clauzei tratatului de la Nymphaion prin care exploatarea comercială a Mării Negre trebuia să revină în exclusivitate Republicii ligure (Pisa menționată în acordul cu Bizanțul din 1261 nu mai constituia, la mijlocul secolului al XIV-lea, o amenințare serioasă pentru comerțul pontic al Genovei). Tentativa de a interzice navelor sub pavilion venețian să pătrundă în bazinul pontic a declanșat un nou conflict, chiar dacă conjunctura economică și politică din epocă era cu totul nefavorabilă.

Capitolul al VII-lea analizează efectele războiului venețiano-genovez în întregul bazin al Mediteranei răsăritene și evoluția raporturilor dintre cele două cetăți între semnarea păcii din 1355 și re izbucnirea războiului din 1376. A fost o perioadă de mari dificultăți pentru Republica Sfântului Marcu a cărei politică în Levant a înregistrat dacă nu un recul, măcar o stagnare în raport cu prima jumătate a secolului al XIV-lea. Motivele acestei situații pot fi puse pe seama atât de discutatei crize economice a veacului respectiv, dar și a situației interne, Republica fiind confruntată la mijlocul secolului cu conspirația dogelui Marino Falier.

Capitolul al VIII-lea aduce în discuție două elemente care au influențat politica venețiană între 1355 și 1376 și, în mare măsură, explică prudența acesteia; este vorba de ascensiunea Ungariei în timpul dinastiei Angevine, în special în timpul domniei lui Ludovic de Anjou, și de expansiunea otomană care, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a început să periclitizeze interesele venețiene în România. În privința raporturilor cu Ungaria am încercat să determin locul pe care *Serenissima* l-a ocupat în politica externă a regelui Angevin; s-a mulțumit oare Ludovic cu recucerirea coastei dalmate, vechi motiv de tensiune în relațiile dintre Arpadieni și Veneția? S-a rezumat politica anti-venețiană a lui Ludovic la concurarea Veneției prin crearea unor noi axe de comerț și prin transformarea orașelor dalmate (mai ales Zara și Ragusa) în rivale ale *Serenissimei* în Marea Adriatică? Răspunsul pare să fie negativ, politica comercială anti-venețiană fiind parte a unui grandios proiect ale cărui aspecte au urmărit izolarea și îngenuncherea cetății lagunelor. Cât de gravă a fost această amenințare se poate deduce din reacția Veneției care, după încheierea războiului pentru Dalmația, a evitat orice situație care ar fi servit drept pretext regelui pentru redeschiderea conflictului. Față de contribuțiile anterioare la această chestiune am încercat să completez tabloul politicii anti-venețiene a regelui Angevin cu câteva aspecte mai puțin studiate: crearea unui sistem de alianțe a statelor din Peninsula Italică îndreptat împotriva *Serenissimei*, construirea unei flote de război cu sprijinul Genovei și a regatului Neapolelui și subordonarea patriarhului de Aquileea față de ierarhia ecleziastică a regatului Ungariei.

În privința expansiunii otomane, politica Republicii a fost oscilantă; au existat tratative pentru încheierea unor ligi navale împotriva emiratului osman, dar în egală măsură, s-a urmărit încheierea unor acorduri cu otomanii, care par să se numere printre puținii aliați ai Veneției în momentul izbucnirii războiului de la Tenedos. Am insistat asupra negocierilor purtate de Republică cu Ludovic de Anjou în legătură cu cruciada balcanică a regelui și am încercat să propun o explicație pentru atitudinea favorabilă a cetății Sfântului Marcu în legătură cu acest aspect în condițiile în care solicitări similare venite, în aceeași perioadă, din partea lui Amedeo de Savoia sau a lui Pierre de Lusignan, regele Ciprului, au fost respinse.

Capitolul al IX-lea este consacrat ultimei înfruntări de amploare venețiano-genoveze din secolul al XIV-lea. Pe lângă prezentarea tradițională cauze-desfășurare-consecințe, am încercat să compar acest nou conflict cu cele anterioare pentru a surprinde eventualele modificări survenite în strategia celor două rivale. Paradoxal, vastul sistem de alianțe al Genovei - element care a părut să incline la un moment dat balanța războiului în favoarea Republicii ligure - a avut drept revers izbucnirea unor neînțelegeri între aliați, după momentul ocupării Chioggiei, în privința modului în care trebuia continuat războiul. Un alt element de disensiune l-a constituit atitudinea față de propunerile de pace făcute de Veneția după pierderea Chioggiei, deși în acest caz mărturiile izvoarelor sunt contradictorii. Compararea desfășurării conflictului cu înfruntările anterioare relevă faptul că *Serenissima* a rămas fidelă manierei “tradiționale”, potrivit căreia mărele Levantului constituiau centrul de greutate al acțiunilor militare. Genova, în schimb, a încercat să profite de intrarea coastei dalmate în stăpânirea Ungariei și și-a îndreptat lovitura principală în Adriatică. Această strategie a fost foarte aproape de a fi încununată de succes și doar mobilizarea exemplară a Veneției a permis depășirea crizei.

Evident, toate aceste capitole datorează mult predecesorilor, bibliografia subiectului fiind impresionantă. Noutatea demersului a rezultat fie din folosirea unor izvoare inedite (cazul cronicilor venețiene de la Biblioteca Marciana), fie prin utilizarea unor surse cunoscute și editate de mult timp, dar prea puțin folosite în legătură cu subiectul de față. În legătură cu prima categorie de surse se cuvin făcute câteva precizări. Desigur, aceste izvoare narative, scrise la îndemnul conducerii *Serenissimei*, reflectă doar punctul de vedere venețian și trebuie utilizate cu precauție. Sursele sunt subiective (dar orice izvor este atâta timp cât este produsul unui “subiect”), dar aceasta ar putea fi o piedică doar în măsura în care am încerca să reconstituim “adevărul”, lucru cu siguranță imposibil. Izvoarele narative sunt în schimb extrem de relevante pentru că permit surprinderea marilor tendințe ale politicii venețiene; deciziile Senatului sau ale Marelui Consiliu reflectă intențiile de moment ale *Serenissimei*, în timp ce cronicile au marele avantaj că înfățișează istoricului ideile fundamentale care au dominat gândirea politică venețiană o perioadă lungă de timp. Felul în care trecutul venețian a fost reinterpretat, de la un secol la altul, maniera în care unele

din temele discursului istoriografic venețian s-au estompat în favoarea altora noi sau modalitatea în care unele idei fundamentale s-au adaptat permanent în funcție de conjunctură, constituie piste de cercetare care se pot dovedi, așa cum s-a demonstrat deja, extrem de fructuoase⁵. Un singur exemplu: efortul, obsesiv aproape, al cronicarilor venețieni de a înfățișa Veneția drept braț înarmat al Bisericii catolice, un adevărat “stâlp al creștinătății”. Putem foarte bine să încercăm să surprindem raportul existent între această pretenție și realitate, dar la fel de bine - și poate mult mai relevant - este să căutăm elementele în jurul cărora s-a construit această idee și locul pe care a ceasta îl ocupă în discursul politic venețian⁶.

Pe lângă datoria de recunoștință față de istoricii care prin contribuțiilor lor au ușurat considerabil elaborarea lucrării de față, țin să mulțumesc tuturor celor care fie prin observațiile lor, fie prin punerea la dispoziție a unor cărți, extrase, fotocopii din bibliotecile personale au permis întregirea bibliografiei problemei. În chip deosebit țin să mulțumesc d-lor Șerban Papacostea, Andrei Pippidi, Sergiu Iosipescu și Virgil Ciocîltan ale căror observații, sugestii și, nu în ultimul rând, înlesnirea consultării unor lucrări de negăsit în bibliotecile din România, au permis îndreptarea multora dintre erorile și stângăciile lucrării de față. Cele care au “supraviețuit” îmi aparțin în totalitate.

Mulțumiri speciale se cuvin adresate colegilor și prietenilor Șerban Marin și Cristian Luca care, nu de puține ori, mi-au facilitat completarea unor lacune bibliografice și chiar accesul la anumite surse primare de informație. D-l Șerban Marin mi-a pus la dispoziție cu bunăvoință recent publicata cronică a lui Antonio Morosini (de negăsit în bibliotecile din România și greu accesibilă chiar și în Italia), iar d-l Cristian Luca mi-a permis folosirea unor cronici anonime venețiene referitoare la războiul Chioggiei.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, întreaga recunoștință se îndreaptă către instituțiile care, prin stagiile de cercetare oferite peste hotare, au ușurat considerabil elaborarea lucrării de față: Ecole Doctorale Régionale (București) mi-a permis accesul la o bibliografie de negăsit în bibliotecile de specialitate din România, iar Colegiul “Noua Europă”, prin bursa oferită la Veneția, mi-a facilitat contactul direct cu sursele păstrate la *Biblioteca Nazionale Marciana*, fără de care finalizarea lucrării nu ar fi fost posibilă. În sfârșit, dar nu în ultimul

---

⁵ Șerban Marin, *Comunitatea venețiană între civitas și imperium. Un proiect de transfer al capitalei de la Veneția la Constantinopol în conformitate cu cronica lui Daniele Barbaro*, SMIM, XX, 2002, p. 139-159 insistă pe felul în care rezultatul cruciadei a IV-a s-a reflectat în istoriografia venețiană. Cronică lui Daniele Barbaro include un duel retoric între dogele Pietro Ziani, partizan al mutării capitalei la Veneția și Angelo Falier, procurator la San Marco, partizan al rămânerii în lagună. Considerat “periculos pentru securitatea comunității” acest episod a fost marginalizat de cronică posteroară venețiană și în cele din urmă uitat.

⁶ Ovidiu Cristea, *Siamo Veneziani, poi christiani: Serenissima și problema cruciadei*, RI, XI, 2000, 1-2, p. 17-29

rând, mulțumiri speciale datorez Institutului Român de Cultură și Cercetări Umaniste din Veneția, în special d-lor directori Ion Bulei și Ioan-Aurel Pop, pentru sprijinul acordat în timpul stagiilor de documentare din anii 2000 și 2003.

În încheiere, sunt perfect conștient de limitele și riscurile pe care le implică un subiect referitor la politica orientală a Veneției în secolele XIII-XIV. Lucrarea nu se dorește a fi o analiză globală de tipul celei propuse pentru Mediterana epocii lui Filip al II-lea, ci doar un început de drum, consacrat luptei pentru hegemonie în Levant purtată de cetatea lagunelor. Punctele de vedere nou formulate pot părea, unui specialist al problemei, asemenea unor picături de ploaie într-un ocean; este însă inevitabil să fie așa căci, așa cum afirma Bernard de Chartres: “Noi suntem niște pitici cocoțați pe umerii unor uriași. Vedem mai bine și mai departe decât ei nu pentru că vederea noastră ar fi mai ageră sau pentru că am fi mai înalți, ci fiindcă ei ne înalță în aer”.

CAPITOLUL I

VENEȚIA ȘI PROBLEMA STRÂMTORILOR*

(1204-1278)

“Etiam Veneti fuerunt multum gravati in plurimis
expensis ad substinendum civitatem
Constantinopolitanam predictam”
Fragmentum Marini Sanuti Torselli

1. Veneția și consecințele cruciadei a IV-a

Devenită din a doua jumătate a secolului al XIII-lea “punct de întâlnire și de înfruntare a dușmăniilor și alianțelor”¹, Marea Neagră a fost vreme îndelungată o zonă rezervată exclusiv Imperiului bizantin². Evoluția de la lunga hegemonie bizantină la cea otomană a trecut printr-o fază de supremație latină, marcată în veacurile XIII-XIV de marile înfruntări dintre principalele puteri maritime ale evului mediu - Veneția și Genova. Antecedentele acestei etape de dominație latină pot fi căutate în primele tentative ale negustorilor italieni de penetrare în bazinul pontic. Procesul a început încă de la sfârșitul secolului al XII-lea, iar dosarul întocmit de M.E.Martin pentru secolul al XII-lea dovedește că, încă de atunci, venețienii au pătruns în spațiul pontic, chiar dacă numărul lor a fost probabil nesemnificativ³.

---

* Unele paragrafe din acest capitol se regăsesc în studiul *Veneția și problema Strâmtorilor (1261-1310)*, SMIM, XVII, 1999, p. 93-110 care a fost în mare parte rescris pentru lucrarea de față.

¹ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 301.

² Pentru acest punct de vedere Michel Balard, *La Romanie*, I, Roma, 1978, p. 28-29 nota 44; într-un articol recent savantul francez adăugă la această opinie dorința basileilor de a nu complica relațiile pe care le aveau cu rușii și cumanii v. Idem, *Il Mar Nero*, p. 197; cf. Șerban Papacostea, *La Mer Noire*, p. 50-51 studiu care discută consecințele privilegiului acordat în 1169 de Manuel Comnenul genovezilor.

³ M.E. Martin, *The First*, p. 111-122; Idem, *The Venetians*, p. 201-214. Meritul acestor studii este ca au arătat că accesul occidentalilor în Marea Neagră nu a fost interzis, frecventarea redusă a porturilor Mării Negre datorându-se orientării intereselor negustorilor spre alte direcții: “If the Venetians failed to make the most of their opportunities in the Black Sea while Constantinople was under Latin rule, the reason must surely be that Venetian resources were already over extended” (M.E. Martin, *The First*, p. 119). La această explicație autorul adaugă interesul major al Serenissimei pentru Siria și instabilitatea politică a zonei pontice.

În sensul acestei prezențe timpurii pledează și un portulan publicat recent de istoricul francez Patrick Gauthier Dalché⁴. Cu toate că, pentru Pontul Euxin, informațiile oferite sunt destul de sumare (sunt amintite foarte puține localități în comparație cu restul Mediteranei, iar distanțele dintre acestea sunt lăsate în alb), acest izvor indică, la rândul său, că încă de la sfârșitul secolului al XII-lea, negustorii italieni începuseră să se familiarizeze cu spațiul maritim de la nord de Bosfor.

Situația nu pare să se fi modificat sensibil nici după anul 1204. Spre deosebire de Marea Egee care a jucat un rol esențial în sistemul defensiv al Serenissimei și a fost integrată circuitului comercial la mare distanță⁵, spațiul pontic nu s-a bucurat în prima jumătate a secolului al XIII-lea de o atenție specială în politica Republicii lagunelor care a permis aici accesul negustorilor din alte orașe italiene concurente⁶. Deși instalarea latinilor la Constantinopol nu a fost urmată de penetrarea masivă în bazinul Mării Negre, evenimentul a constituit totuși un fapt important pentru că a marcat desăvârșirea destrămării monopolului bizantin în acest spațiu⁷. Disoluția stăpânirii bizantine a fost urmată de o lungă perioadă de supremație a orașelor italiene care a durat până la cucerirea otomană a Constantinopolului (1453).

Implicarea venețiană în derularea cruciadei a IV-a a urmărit salvagardarea intereselor comerciale ale Serenissimei în Imperiul bizantin, grav afectate în urma loviturii de forță a basileului Manuel Comnenul în anul 1171⁸, iar configurația sistemului politic rezultat în urma cuceririi latine a Constantinopolului a corespuns în bună măsură acestui scop. În problema organizării teritoriilor cucerite, Veneția a urmărit cu prioritate să se instaleze în

---

⁴ Patrick Gautier Dalché, *Carte marine*; pentru un comentariu referitor la informațiile despre Marea Neagră cuprinse în acest portulan vezi Ovidiu Cristea, *Informații*, p. 77-81.

⁵ David Jacoby, *Les gens*, p. 171

⁶ Nu este corectă afirmația că Genova a fost exclusă de la Constantinopol după 1204 (v. de ex. Peter Lock, *The Franks*, p. 156 sau Alain Ducellier, *Note*, p. 194); M. E. Martin, *The First*, p. 119; Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p. 652-653 arată că în urma acordului veneto-genovez din 1217, negustorii liguri primeau dreptul să desfășoare activități comerciale plătind taxele din epoca bizantină. Condițiile au fost reînnoite în 1228, 1232, 1238 și 1251. În 1238 cele două orașe au încheiat chiar o alianță împotriva împăratului Frederic al II-lea. Aspecte ale colaborării veneto-genoveze în domeniul comercial au fost semnalate și de Șerban Papacostea, *La Mer Noire*, p. 68; cf. Geo Pistarino, *I Gin*, p. 22 și 97-98.

⁷ Șerban Papacostea, *La Mer Noire*, p.49-71.

⁸ Pentru Daniele Barbaro (BNM, mss. it. VII, nr. 102 (=8141), f. 319) arestarea negustorilor venețieni din imperiu de către Manuel I a fost "ofessa grandissima et tanto universale alla citta di Venezia, che non vi fu casa che non sentisse parte di quel danno"; citatul este comentat de Freddy Thiriet, *Les chroniques*, p. 248. Pentru felul în care se reflectă episodul din 1171 în cronistica venețiană v. Șerban Marin, *Imaginea*, p. 31-57.

principalele puncte comerciale (Constantinopol, Thessalonice) sau strategice (spațiul insular, Coron, Modon) ceea ce explică dezinteresul relativ al noului imperiu creat la Strâmtori față de spațiul pontic și absența unui control riguros asupra acestuia după modelul celui exercitat de Bizanț. În fapt, după 1204, principalul efort al venețienilor a urmărit asigurarea securității rutelor maritime care legau capitala Imperiului latin nou creat de Veneția și de centrele comerciale din Levant⁹. Stăpânirea insulelor Creta¹⁰, Cerigo și Karpathos permitea Veneției să controleze legătura între capul Matapan și Rhodos, iar instalarea la Negroponte¹¹ facilita supravegherea cabotajului între Volos și Thessalonice¹². În același timp, instalarea în insule și în Pelopones (la Coron și Modon) a înlesnit combaterea pirateriei, cronicarul Antonio Morosini amintind că locuitorii din acele locuri “*andava in chorso fasando grandisimo dano a molti*”¹³.

Cruciada a IV-a a desăvârșit trecerea Mării Negre din faza “monopolului bizantin” în cea a unei pluralități de stăpâniri. Este adevărat că în timpul domniei lui Henric I de Hainaut (1206-1216) unitatea sistemului pontic a fost realizată într-o formulă “federativă”¹⁴, dar această soluție nu s-a menținut

---

⁹ Oldrich Tuma, *The Puzzle*, p. 56 subliniază o diferență fundamentală între flota bizantină și cea venețiană. Bizanțul folosea navele de război pentru apărarea integrală a unui spațiu maritim sau pentru extinderea acestuia; era un obiectiv nerealist în raport cu posibilitățile financiare ale imperiului, posibilitățile tehnologice ale corăbiilor, viteza comunicațiilor etc. “Doctrina” venețiană consta în supravegherea propriilor rute și amenințarea celor controlate de adversari, ceea ce constituia o strategie realistă; nu era nevoie să controlezi în întregime un spațiu maritim, ci doar punctele cheie ale acestuia.

¹⁰ Creta a jucat un rol esențial în apărarea sistemului colonial al Veneției; în fiecare an insula trebuia să armeze două galere pe cheltuială proprie v. David Jacoby, *Les gens*, p. 172; de multe ori însă obligațiile militare sau perceperea unor taxe excepționale în vederea armării unui număr sporit de galere au provocat răscoale înfrânte cu mare dificultate de către metropolă.

¹¹ Trebuie amintit că Negroponte a fost cucerit de Bonifaciu de Montferrat în 1205 și, cu excepția perioadei 1255-1262, autoritatea Veneției în insulă a fost limitată la cartierul Chalkis; v. David Jacoby, *Les états*, p. 17.

¹² Freddy Thiriet, *De l'importance des Mers*, p. 74-75; asupra instalării în alte puncte strategice ale Thessaliei precum Pteleon sau Thaumakoi atrage atenția Vera Hrochova, *Le commerce*, p. 8-9.

¹³ *Morosini Codex*, I, p. 16. Pentru instalarea la Coron și Modon vezi și Vera Hrochova, *Le commerce vénitien et les changements...*, p. 24-25. Este totuși surprinzătoare afirmația autoarei că orașul Coron ar fi fost vândut Veneției în 1265 de către Paleologi.

¹⁴ Expresie folosită de Șerban Papacostea, *La Mer Noire*, p. 59: Strâmtoarele se aflau în mâinile latinilor, litoralul meridional și cel septentrional erau controlate de Marii Comneni, aliați ai Imperiului latin, iar coasta occidentală era stăpânită de Bulgaria, vasală din 1212 lui Henric I de Flandra.

decât pe parcursul vieții împăratului. La această situație au contribuit, pe lângă interesul scăzut al Serenissimei față de Pontul Euxin, mai mulți factori. Dintre aceștia o influență semnificativă au avut: emergența unor puteri riverane Mării Negre (Imperiul de Niceea¹⁵, Imperiul de Trapezunt, Țaratul Asăneștilor, seldjukizii), extrema fragmentare a teritoriilor latine din România¹⁶, precum și caracterul eterogen al regimurilor politice și sociale instituite de latini în urma cruciadei a IV-a¹⁷. Astfel, în vreme ce marii baroni au implantat în teritoriile cucerite modelul feudo-vasalic occidental¹⁸, Veneția a organizat după criterii proprii posesiunile dobândite. Structurile imperiului colonial venețian au fost create treptat adaptându-se în permanență circumstanțelor¹⁹. Pasul decisiv l-a constituit jurământul depus de *podesta*-ul venețian la Constantinopol față de

---

¹⁵ Ibidem, p. 59; Theodor Laskaris a spart sistemul creat de Henric I ocupând în 1214 Heracleea Pontică și Amastris, în timp ce seldjukizii s-au instalat la Sinope; pentru competiția între puterile pontice în această perioadă Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 260-262.

¹⁶ David Jacoby, *Les états*, p. 1.

¹⁷ Textul acordului de împărțire a Imperiului Bizantin la A. Carile, *Partitio*, p. 125-135 cu observația că înțelegerea e probabil anterioară ocupării Constantinopolului de către latini; despre noua configurație politică rezultată în urma cruciadei a IV-a v. Dionysos Zakythinos, *La conquête*, p. 139-155; Nicholas Oikonomides, *La décomposition*, p. 3-28. Șerban Papacostea, *Români*, p. 11-19.

¹⁸ O analiză recentă a implantării sistemului feudal de către baronii latini la Peter Lock, *The Franks*, p. 68-84. Apariția în Balcani a unui conglomerat de state "france" care depindeau doar nominal de Constantinopol a făcut ca, la puțin timp după cucerire, Imperiul latin să fie pus în situația de a se apăra cu disperare în fața asaltului Bulgariei, Epirului sau Imperiului de Niceea. Caracterul nominal al autorității împăratului asupra vasalilor săi a redus resursele financiare și umane ale imperiului, ceea ce explică de ce Baudouin de Flandra și succesorii săi nu au mai reușit să recupereze teritorii pe care le revendicaseră în 1204. Nu la fel de bună este analiza pe care autorul o face sistemului colonial venețian. De asemenea, Peter Lock ignoră rolul pe care flota venețiană l-a jucat în supraviețuirea Imperiului latin până în 1261, recucerirea fiind posibilă tocmai într-un moment de absență a acesteia. Cf. David Jacoby, *Les états*, p. 14-22. Tot în privința implantării modelului occidental în Balcani v. Stelian Brezeanu, *La "terra"*, p.3-9; pentru perioada domniei lui Henri I de Flandra de referință este studiul lui Filip Van Tricht, *La gloire*, p. 211-241.

¹⁹ A. Carile, *Partitio*, p.160-161: Veneția a primit în Thracia un teritoriu cuprins între coasta Mării Marmara de la Sigopotamo până la Adrianopol cu orașele Arcadiopol și Bulgarophygon. Serenissima primea și Albania de la Durazzo la Preveza; Acarnania și Etolia, insulele ionice Zacynthos, Kephalaria, Leucade și Corfu, coasta nord-vestică a Peloponesului de la Patras la Methone, iar în interior de la Calavrita la Strobital și Lacedemonia cu excepția Argolidei și Corintului. Dintre insule, Veneției îi reveneau Andros, cele două extremități ale Eubeei, Salamina. Între text și imperiul venețian constituit au existat însă diferențe importante (vezi mai jos nota 22).

doge, gest care a elimina pericolul unei sciziuni între metropolă și colonii²⁰.

Spre deosebire de Imperiul latin, de Regatul Thessalonicului sau de Principatul Moreei, Veneția a manifestat prea puțin interes pentru expansiunea în spațiul terestru, renunțând chiar la teritorii care îi reveneau prin *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*, fie din considerente de ordin demografic²¹, fie pentru că erau dificil de apărat²². Serenissima și-a orientat atenția spre centrele

---

²⁰ Principala problemă cu care s-a confruntat Veneția a fost separatismul care a început să se manifeste după ce, la moartea dogelui Enrico Dandolo, Marino Zeno a fost ales *podestà* la Constantinopol, inițiativă fără nici o bază “constituțională” (vezi D. Zakythinos, *La conquête*, p. 150-151, G. Ravegnani, *La Romania*, p. 183-231, p. 188). Pentru Zakythinos tendințele autonomiste din Romania au avut rădăcini adânci în trecutul bizantin al regiunii: “l'autonomisme vénitien (...) se meut dans la sphère du mirage byzantin”. În cele din urmă pragmatismul metropolei ar fi transformat imperiul colonial într-o rețea de mici hegemonii mult mai ușor de ținut sub control, v. infra nota 24; cf. David Jacoby, *From Byzantium*, ed. by Benjamin Arbel, Bernard Hamilton and David Jacoby, London, 1989, p. 3 arată că în zonele stăpânite de Veneția structurile sociale au manifestat o continuitate mai mare decât în teritoriile în care a fost impus modelul feudal occidental.

²¹ Asupra problemelor colonizării datorate limitelor capacității demografice atrage atenția Mario Gallina, *L'affermarsi*, p. 18.

²² A existat o diferență uriașă între *Partitio* și configurația ulterioară a statelor latine; v. D. Zakythinos, *La conquête*, p. 150; N. Oikonomides, *La décomposition*, p. 12 arată că poziția împăratului a fost slăbită destul de rapid din momentul în care Bonifaciu de Montferrat a revendicat și a primit regatul Thessalonicului. Cuvintele adresate de Bonifaciu împăratului latin, pe care le relatează cronica lui Villehardouin, nu lasă loc dubiilor “Sire, fait Bonifaces li marchis de Monferrat, je te proi, dës que je puis ma terre conquerre sanz toi, que tu n'i entres; et se tu i entres, ne me semble mie que tu le faces por mon bien” (Geoffroy de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, chronologie et préface par Jean Dufournet, Paris, p. 109). Din acest moment actul numit “*Partitio Terrarum Imperii Romaniae*” devenea caduc. În mod surprinzător există opinii potrivit cărora vinovată pentru slăbiciunea Imperiului latin ar fi fost “*the greed of Venice which by the Agreed Pact received 3/8 of Constantinople itself as well as a large colonial empire, without any feudal obligation to aid the new Latin Emperor in war*”(Joseph Gill, *Venice*, p. 63). O asemenea afirmație ignoră faptul că flota venețiană a avut un rol esențial în supraviețuirea Constantinopolului latin. O analiză detaliată a cauzelor slăbiciunilor Imperiului creat în 1204 la Peter Lock, *The Franks*, p. 162-167: teoretic împăratul a fost sursa de legitimare pentru toți dinaștii latini din Romania care îi recunoșteau suzeranitatea, dar în practică împărații latini au dispus de prea puține resurse pentru a-și impune autoritatea. Principii de Ahaia din familia de Villehardouin, deși vasali ai imperiului și deținători ai funcției onorifice de seneșali, au contribuit din 1230 cu 22000 de hiperperi/an la apărarea Constantinopolului v. și Idem, *The Latin Emperors*, p. 295-304. Merită însă nuanțată părerea lui P. Lock potrivit căreia împărații latini nu au privit funcția în maniera autocratică a basileilor. Filip Van Tricht, *La gloire*, p. 217 combate acest punct de vedere aducând în discuție un sigiliu al lui Henric I pe care apare legenda *Henrikos autokrator kai despotis*.

comerciale ale imperiului și spre spațiul insular²³, stăpânirea unor puncte cheie din Marea Egee facilitându-i supremația maritimă și comercială în această regiune²⁴. Serenissima s-a mulțumit cu ocuparea unor poziții²⁵ care i-au permis controlul rutelor de negoț care mergeau spre și de la Constantinopol, dar și combaterea pirateriei²⁶, fenomen care a luat amploare în Egeea după 1204.

În Marea Neagră prezența venețiană a fost mai puțin sesizabilă. În *Partitio* apar doar cinci orașe pontice: trei pe coasta anatoliană (Sinope, Amastris, Bafra) și două pe cea de vest (Midia și Agathopoli)²⁷. Toate aceste centre au revenit împăratului latin nefiind revendicate de Veneția²⁸. Din punct de

---

²³ v. de ex. politica venețiană față de Creta care ar fi trebuit să revină lui Bonifaciu de Montferrat (vezi mai jos nota 25). O situație asemănătoare în cazul insulei Lemnos, teoretic posesiune a împăratului latin, dar care în cele din urmă a intrat tot în stăpânirea unui venețian, Philocalo Navigajoso. Acesta a fost numit “megaduce de Lemnos” (vezi Cronica lui Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 155) pentru a salva aparențele menținerii autorității imperiale. Insula a rămas în posesia familiei Navigajosi până în 1276 când flota bizantină condusă de amiralul Licario a cucerit-o. (v. John Haldon, *Limnos*, p. 165; cf. în același volum studiul lui Peter Topping, *Latins*, p. 218-219.

²⁴ Grija de a ocupa punctele care jalonau rutele maritime ale Egeei și Propontidei a dus la divizarea flotei venețiene în escadre mai mici, ceea ce a favorizat acțiunile Imperiului de Niceea (v. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 315). În jurul anului 1212 existau 7 familii venețiene care domneau în arhipelag: Marco Sanudo (Naxos, Paros, Antipatros, Melos, Siphnos, Cythnos, Ios, Amorgos, Cimilos, Sicinos, Syra, Pholegandros), Marino Dandolo (Andros), frații Ghisi (Tinos, Mykonos, Skyros, Skopelos, Seriphos, Keos), Jacopo Barozzi (Santorin), Leonardo Foscolo (Anaphe), Marco Venier (Kythera), Jacopo Viaro (Cerigotto). Conducerea Veneției a încuviințat acțiunile unor particulari cu condiția ca aceste stăpâniri să fie cedate ereditar unor venețieni sau să fie lăsate moștenire Republicii. Pentru salba de posesiuni venețiene vezi și Mario Gallina, *L'affermarsi*, p. 33-34; Giorgio Ravegnani, *La Romania*, p. 183-231; o prezentare utilă și la Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, transl. By John Gillingham, Oxford, 1988 (2 ed.), p. 204-205.

²⁵ Gherardo Ortali, *Venezia e Creta*, p. 12: venețienii au primit în 1198 de la basileul Alexios Anghelos dreptul de a face comerț liber în insulă. După 1204, Creta urma să revină lui Bonifaciu de Montferrat care a renunțat la drepturile sale în favoarea Veneției în schimbul a 1000 mărci de argint. După semnarea acordului Serenissima a trebuit să recurgă la arme pentru a-și impune stăpânirea (Ibidem, p. 15-17); cf. Mario Gallina, *L'affermarsi*, p. 19; Giorgio Ravegnani, *La Romania*, p. 196. Până în 1211 rezistența în insulă a fost condusă de genovezul Enrico Pescatore; după această dată venețienii au trebuit să continue lupta împotriva arhonților greci.

²⁶ Cronica lui Morosini subliniază că, prin combaterea pirateriei, Veneția făcea un serviciu întregii creștinătăți v. *Morosini Codex*, p. 16.

²⁷ A. Carile, *Partitio*, p. 217 și 236-237. Sinope a fost ocupat în 1215 de către seldjucizi.

²⁸ Pentru Michel Balard, *Il Mar Nero*, p. 199-200 acordarea orașelor pontice

vedere al activităților comerciale penetrarea venețiană în Pont după 1204 a fost destul de redusă. Gh. I. Brătianu amintea că, în 1246-1247, Giovanni de Plano Carpine întâlnea la Kiev un venețian pe nume Manuel²⁹, iar Freddy Thiriet semnală câteva documente din 1206, 1212 sau 1232³⁰ care atestă prezența negustorilor venețieni în bazinul pontic. Numărul mic de izvoare precum și sumele modeste investite, dovedesc că pentru oamenii de afaceri din lagună, Marea Neagră constituia o zonă puțin atractivă. Doar către sfârșitul existenței Imperiului latin, interesul venețian pentru spațiul pontic a început să sporească, concomitent cu creșterea importanței economice a acestei mări³¹. Preocuparea minoră a Veneției pentru Marea Neagră se explică în bună măsură prin faptul că, la acea dată, centrul de greutate al comerțului său se găsea în Mediterana Răsăriteană. În politica Serenissimei, poziția privilegiată deținută la Constantinopol nu a îndeplinit rolul de “cheie” a bazinului pontic, ci a fost privită doar ca o condiție esențială a supraviețuirii Imperiului latin³². În consecință, principalul interes venețian la Strâmtori a fost de ordin strategic, nu comercial³³.

Politica venețiană în privința Pontului în primele decenii după instalarea în România a fost condiționată de mai mulți factori. Dintre aceștia merită amintite dificultățile întâmpinate de Serenissima în efortul de a controla noul său imperiu colonial din Levant³⁴, fragmentarea politică a zonei pontice, faptul că aceasta nu era încă locul de întâlnire a marilor axe ale comerțului internațional și, nu în ultimul rând, rivalitatea cu Genova și cu Pisa în Mediterana Orientală³⁵.

Imperiului latin ar fi o dovadă “che nella prima metà del Duecento, la zona pontica offre ancora ai mercanti occidentali poche prospettive di guadagno e che i Veneziani non lottano per ottenerne il monopolio di sfruttamento commerciale”.

²⁹ Gh. I. Brătianu, *Les origines*, p. 91 plasează episodul în 1247; Idem, *Marea Neagră*, p. 260.

³⁰ F. Thiriet, *De l'importance des Mers*, p. 80-81; în documentul din 1206 este vorba de 100 de hyperperi dați de Zaccaria Stagnario lui Pietro de Ferraguto “in taxegio in Mari Majori usque ad Soldadea”; în 1212 este vorba de afaceri la Simisso, iar în 1232 de 16 hyperperi primiți de Marco Romano de la Marino Marcello pentru a face negoț în Marea cea Mare din luna martie până în august.

³¹ În celebra sa lucrare “Il Milione”, Marco Polo considera că Marea Neagră era prea cunoscută pentru a-i mai face o descriere v. Marco Polo, *Il Milione*, prima ed. integrale a cura di L. Foscolo Benedetto, Firenze, 1928, p. 234. Acest fapt pare să indice că spațiul pontic era foarte frecventat de negustori; problema acestui text ține de epoca la care se referă Marco Polo. Este greu de știut dacă venețianul a avut în vedere perioada de început a călătoriei sale în Asia sau momentul redactării memoriilor.

³² Cf. W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 427.

³³ Șerban Papacostea, *La Mer Noire*, p. 65-66; pentru această problemă vezi și Ovidiu Cristea, *Recucerirea*, p. 109-114.

³⁴ Vezi supra nota 19.

³⁵ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p.194 notează că atâta timp cât pacea a

Paradoxal, tocmai concurența în Țara Sfântă a stat în mare măsură la baza creșterii importanței comerciale a Mării Negre după eliminarea genovezilor de la Acra în urma “războiului Sfântului Sabas”. Conflictul a fost declanșat în 1256 de disputa pentru o mănăstire situată la limita dintre cartierul genovez și cel venețian de la Acra³⁶, dar adevărata miză a fost supremația comercială în Mediterana Răsăriteană³⁷. După ce genovezii au blocat cu un lanț intrarea în portul Acrei, venețienii au ripostat și, în anul 1257, flota condusă de Lorenzo Tiepolo a incendiat vasele genoveze aflate în port, victoria fiind urmată de reocuparea mănăstirii aflate în dispută³⁸. În primăvara anului următor, Genova a încercat să obțină un succes decisiv. Flota trimisă în Levant trebuia să ocupe portul Acrei, în timp ce aliatul genovezilor, Philippe de Montfort, urma să pătrundă în oraș cu ajutorul Ordinului Ospitalier. Planul s-a soldat cu un eșec total. Pe uscat templierii i-au ajutat pe venețieni să dejoace tentativa adversarilor, iar bătălia navală decisivă s-a încheiat cu o categorică victorie a Republicii Sfântului Marcu³⁹. În urma înfrângerii suferite, genovezii au pierdut jumătate din

---

domnit între Veneția, Pisa și Genova lucrurile au mers bine în Țara Sfântă: “*Dum Venetorum, Januensium & Pisanorum concordia multum Terrae Sanctae prodesset, inimicus humani generis, cogentibus peccatis, inter eos graves seminavit zizanias*”; cf. Pierre Dubois, *The Recovery of the Holy Land*, translation, introduction and notes by Walther I. Brandt, New York, 1956 I, VI, 10, p. 78 condamna neîntreruptele dispute și războaie maritime dintre Veneția, Genova și Pisa care au dăunat Țării Sfinte. Autorul propunea ca bunurile acestor republici să fie confiscate în caz că refuzau să încheie pace între ele.

³⁶ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 220; potrivit lui Sanudo consulul venețian Marco Giustiniani ar fi revendicat posesia mănăstirii Sf. Sabas prezentând scrisori prin care papa solicita acest lucru patriarhului Ierusalimului: “venit Ptolomaydam Marcus Iustinianus Consul Venetorum et praesentavit litteras Patriarchae Ierosolymitano, ex parte summi Pontificis, continentes ut Venetos in possessione poneret Sancti Sabae”; aceeași idee este exprimată de Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 194. Potrivit cronicii sale genovezii susțineau că primiseră așezământul de la Ospitalieri. Această mănăstire era situată pe o înălțime care controla accesul din cartierul venețian în port. Genovezii doreau să cumpere locul ceea ce a provocat împotrivirea venețienilor, decizi să se opună prin toate mijloacele. Antonio Morosini dă o versiune diferită susținând că războiul ar fi fost provocat de capturarea unor vase venețiene de către Solomon Grimaldi împreună cu alți genovezi de la Acra (*Morosini Codex*, p. 42). Pentru istoria stabilirii venețienilor la Acra v. Joshua Prawer, *The Venetians*, p. 215-223.

³⁷ Georg Caro, *Genova*, p. 37-40. Conflictul a polarizat forțele creștine din Țara Sfântă. Veneția a fost sprijinită de Pisa, negustorii marseillezi și provensali, de o parte a nobilimii locale, de Jean d’Ibelin (bailul regatului Ierusalimului), de prințul Antiohiei și de templieri. Genova a fost susținută în schimb de familia Embriaco, de Philippe de Montfort, de catalani și de ospitalieri.

³⁸ *Morosini Codex*, p. 48; Georg Caro, *Genova*, p. 42-43.

³⁹ *Morosini Codex*, p. 50: bătălia s-ar fi dat la locul numit “Capul Alb” (Chavo Blanco) și ar fi opus celor 52 de nave genoveze (dintre care 48 de galere) conduse de

galerele angajate în luptă, peste 1700 de oameni și au fost obligați să părăsească Acra⁴⁰. Victoria venețiană a constituit o lovitură grea dată comerțului genovez; cronica lui Gian Giacompo Caroldo precizează că genovezii au pierdut “*la speranza di dominare in questi parti di Levante*”⁴¹. Aceeași interpretare transpare și din afirmația lui Marino Sanudo cel Tânăr potrivit căreia genovezii s-ar fi răzbunat pentru eșecul în “războiul Sfântului Sabas” ajutându-l pe sultanul al-Ashraf Khalil să cucerească orașul în 1291⁴².

Pe termen scurt “războiul Sfântului Sabas” a întărit pozițiile Serenissimei în Levant din punct de vedere comercial, al raportului de forțe dintre republicile maritime, dar și în privința transportului de pelerini dinspre Occident spre Țara Sfântă⁴³. Genova, în schimb, nu a renunțat la revanșă (războiul a continuat în fapt până în 1269) și a căutat să compenseze pierderea poziției deținute la Acra.

Această compensație s-a realizat, pe termen lung, prin deschiderea unor noi rute comerciale menite să concureze pozițiile deținute și drumurile comerciale controlate de Veneția. Evenimentele care s-au succedat rapid după înfrângerea genoveză în Orientul Apropiat au ilustrat remarcabil un “principiu” enunțat de venețianul Marino Sanudo Torsello în faimosul său proiect de cruciadă *Liber Secretorum Fidelium Crucis*: “*nam quando mercimonia constringuntur vel impediuntur taliter quod conduci nequeant aliquo per unam viam, mercatores ad utilitatem suam vigilantes, cogitant, perquirunt et inveniunt viam aliam, per quam illa conducunt ad locum ipsum*”⁴⁴. Încercând să se

---

Rosso della Turca, 38 de nave venețiene. Bătălia ar fi început în ziua Sfântului Ioan Botezătorul și ar fi continuat în ziua Sfântului Marcu. Victoria ar fi fost dată de Dumnezeu venețienilor deoarece genovezii respinseseră încercările papei de mediere a conflictului.

⁴⁰ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, “eodem anno, XLIX galeae & quatuor naves Ianuensium, ante portum Ptolomayde venerunt in vigilia Sancti Iohannis; tunc armaverunt Veneti & Pisani XL galeas; & aggressi sunt illos, inter Ptolomaydam & Caypham; eosque debellaverunt, captis galeis XXIV captis etiam vel interfectis mille septingentis viris. Tunc pax in civitate Ptolomaydae hoc pacto reformata est: ut videlicet turris munitissima Ianuensium destruat, cunctaque; aedificia & Tyri de cetero commorantes, vexillum in suis navigiis ad portum Ptolomaydae nunquam portent; nec in Ptolomayda habeant de caetero curiam vel praeconem”; cf. *Morosini Codex*, p. 52; cf. Frederic C. Lane, *Venise*, p. 119-120.

⁴¹ BNM, mss. it. VII, 128b(=7443), p. 241.

⁴² Marino Sanudo, *Vitae*, col. 578. Sanudo se referă cu siguranță la tratatul încheiat de genovezi cu sultanul în 1290 după căderea orașului Tripoli.

⁴³ David Jacoby, *Pèlerinage*, p. 30 arată că imperiul colonial venețian constituit după 1204 a crescut siguranța transportului pelerinilor. După 1291 s-a produs o deplasare a axei acestor transporturi, Jaffa fiind preferată Acrei datorită situării mai aproape de Betleem și Ierusalim.

⁴⁴ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 23.

redrezeze cât mai rapid, genovezii s-au orientat, într-o primă fază, spre Tyr. Privilegiul primit în acest oraș din partea aliatului lor, Philippe de Montfort, prevedea ca Genova “*habeat et de iure habere debeat et habuerit ab antiquo terciam partem catene in Tyro et in quasi possessione iuris habendo et percipiendo tam a Venetis quam ab omnibus aliis drictum pro ipsa terciā per multa tempora*”⁴⁵. Actul urmărea concurența poziției comerciale privilegiate deținute de Acra⁴⁶ în Țara Sfântă.

În același scop, genovezii și-au intensificat activitatea la Lajazzo, orașul-port din Armenia Mică constituind unul dintre centrele însemnate prin care se scurgeau spre Mediterana mătasea chinezească și mirodeniile⁴⁷. Așa cum s-a remarcat “Le détournement par les Génois de la route des épices vers Layas et Trébizonde entraîne à brève échéance toute une série de conséquences d’ordre commercial et politique. Le résultat ultime de cette évolution - fruit de la coopération des Mongols d’Iran et des Génois - fut une nouvelle guerre vénétogénoise (...)”⁴⁸.

Consecințe mult mai importante a avut însă tratatul încheiat de genovezi cu Mihail al VIII-lea Paleologul la Nymphaion (1261) acord care a stat la originea unui nou regim al comerțului pontic și care a mutat centrul de greutate al conflictului veneto-genovez din Țara Sfântă în România⁴⁹.

2. Tratatul de la Nymphaion și consecințele sale imediate (1261-1277)

Pierderea pozițiilor comerciale de la Acra a fost rapid contrabalansată de Republica ligură printr-o acțiune menită să concureze pozițiile deținute de rivala sa în România. După ce genovezii l-au sprijinit cu nave de război pe principele Moreei aflat în conflict cu Serenissima pentru insula Negroponte⁵⁰, pasul decisiv

---

⁴⁵ Document publicat de R. Cessi, *La tregua*, p. 46.

⁴⁶ Georg Caro, *Genova*, p. 159-160.

⁴⁷ Informațiile despre prezența genovezilor la Lajazzo se multiplică începând cu 1257-1258, adică exact în perioada desfășurării “războiului Sfântului Sabas” v. Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 215.

⁴⁸ Ibidem, p. 221.

⁴⁹ Succesul genovez a beneficiat și de schimbările majore provocate de marea invazie tătaro-mongolă în Europa și în Orientul Apropiat v. Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 212-215; pentru situația în Țara Sfântă v. Peter Jackson, *The Crisis*, p. 481-513.

⁵⁰ Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, p. 113; Sanudo spune că în timpul conflictului cu Veneția (1255-1258) pentru a apăra Malvasia, principele Moreei, Guillaume al II-lea de Villehardouin “*teniva quattro gallere armate compitamente da Genovesi, li quali givan depreddando il mare e li navilii veneziani*”. Amănunte în legătură cu războiul pentru Negroponte dintre venețieni și principele Moreei oferă și cronica lui Caroldo (B.N.M., mss. it. VII, 128b=7443, f. 232-233). Pentru Caroldo principele a atacat Eubeea și i-a expulzat pe venețienii de aici fără a avea un motiv; orașul Negroponte ar fi fost recuperat prin intervenția a patru galere conduse de Marco Gradenigo. Drept urmare, principele s-ar fi aliat cu Mihail Paleologul pentru a se

a fost făcut în 1261 prin apropierea de Imperiul de Niceea. Precedentul exista. În timpul domniei lui Ioan al III-lea Vatatzes, Superba a încercat în două rânduri (1231 și 1239) să încheie o alianță cu acesta. Ostilitatea dintre Genova și împăratul Frederic al II-lea de Hohenstauffen, aliatul și socrul lui Vatatzes⁵¹, a împiedicat însă colaborarea genovezo-niceeană la acea dată⁵². Proiectul a fost reluat în 1261 într-un moment în care piedicile anterioare dispăruseră, iar ostilitatea veneto-genoveză atinsese punctul culminant. Este greu de spus dacă alianța dintre cele două puteri ostile Veneției s-a datorat inițiativei genoveze - așa cum afirmă cronică venetiană a lui Martino da Canal⁵³ - sau dorinței basileului de a-și asigura, după eșecul tentativelor anterioare de recucerire a Constantinopolului, concursul unei puteri navale⁵⁴. Rezultat al coluziunii dintre

---

răzbuna. Această alianță ar fi provocat intervenția papei care i-a cerut lui Guillaume al II-lea de Villeharduin “di rompere ogni confederatione che havese fatta con l'imperator Paleologo, inimico di Santa Romana Chiesa”. Foarte probabil această viziune asupra faptelor este foarte părtinitoare. Cronicarii venețieni s-au străduit să prezinte pe toți dușmanii Republicii drept dușmani ai Bisericii catolice; pentru acest aspect vezi cap. al VII-lea.

⁵¹ Pentru relațiile lui Frederic al II-lea cu Imperiul de Niceea v. S. Borsari, *Federico II e l'Oriente bizantino*, “Rivista Storica Italiana”, 63, 1951, p. 279-291; cf. Erasmo Merendino, *Federico II e Giovanni III Vatatzes, Bizantino-Sicula II. Miscellanea di scritti in memoria di Giuseppe Rossi Taibbi*, Palermo, 1975, p. 371-383 care rectifică unele puncte de vedere exprimate de Borsari. Astfel în timp ce pentru Borsari, Norden și Ostrogorsky alianța a adus celor doi împărați doar prestigiu, Merendino arată că a fost vorba de o colaborare reală. Frederic al II-lea nu a permis folosirea porturilor din Italia de Sud pentru lansarea unui atac împotriva niceenilor, în timp ce Ioan Vatatzes a trimis socrului său ajutoare în bani.

⁵² C. Manfroni, *Le Relazioni*, p. 654; Geo Pistarino, *I Gin*, p. 22.

⁵³ Martino da Canal, *Les Estoires*, p. 181. Acest punct de vedere este îmbrățișat de W. Heyd, *Histoire du commerce*, p. 428 și de Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 231. Georg Caro, *Genova*, p. 104-106 adaugă la acest motiv nevoia basileului de a beneficia de concursul unei puteri maritime (vezi nota următoare).

⁵⁴ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 329 este de această părere. Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 103, consideră că, pentru Mihail al VIII-lea, tratatul de la Nymphaion a urmărit nu atât recucerirea Constantinopolului cât “de permettre la totale expulsion des Vénitiens de Romanie, entreprise que le basileus jugeait, avec raison, longue et difficile”. Personal cred că expulzarea venețienilor nu s-ar fi putut face fără recucerirea Constantinopolului; politica Imperiului de Niceea stă mărturie în acest sens. Pentru tentativele niceene de recucerire a Constantinopolului v. Martino da Canal, *Les Estoires*, (I, LXXXI, p. 82 și I, LXXXV, p. 84). Conform cronicarului 25 de galere venețiene au învins o flotă niceeană de patru ori mai numeroasă; cifra pare să fie exagerată (H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 319 raportul ar fi fost de 30 de vase niceene față de 13 venețiene), dar trebuie ținut cont de superioritatea tehnică occidentală ceea ce ar explica și numărul mic de galere pe care teoreticienii cruciadei l-au avut în vedere atunci când analizau posibilitatea recuceririi Țării Sfinte, blocada Egiptului sau

Imperiul de Niceea și genovezi, tratatul de la Nymphaion prevedea acordarea unui statut privilegiat în imperiu pentru negustorii liguri și, în cazul recuceririi Constantinopolului, controlul asupra imperiului colonial venețian. Tratatul enumera Constantinopolul, Negroponte și Creta printre posesiunile ce urmau să fie acordate genovezilor ceea ce pentru Veneția ar fi însemnat pierderea punctelor cheie ale imperiului său în România⁵⁵. Probabil că acesta este și sensul afirmației dintr-o sursă contemporană - *Les Estoires de Venise* a lui Martino da Canal - potrivit căreia, după 1261, basileul “*mist en leu des Veneciens les Jenoes*”⁵⁶. O interpretare recentă consideră că, prin punerea în aplicare a acordului din 1261, genovezii au urmărit constituirea unui bloc economico-militar în Egeea nord-orientală care ar fi asigurat ruta către Constantinopol, monopolul de mastic din Chios și al alaunului din Focea⁵⁷. Fără a respinge această interpretare, consider însă că principalul efort al aliaților lui Mihail al VIII-lea s-a orientat către exploatarea posibilităților de comerț oferite de Marea Neagră. Numai în acest fel ne putem explica succesul Republicii ligure care a reușit nu numai să compenseze terenul pierdut în fața mării sale rivale, dar chiar să devină la sfârșitul secolului al XIII-lea - după unele mărturii contemporane - cea mai bogată și mai puternică cetate din lumea creștină și cea musulmană luate la un loc.⁵⁸

În acest sens, consecințe foarte importante a avut clauza pontică inserată în tratatul încheiat de basileu și genovezi, clauză care a stat la baza dezvoltării imperiului colonial al Genovei în secolele XIII-XIV⁵⁹. Potrivit acesteia,

---

eliminarea piraților turci din Egeea; cf. Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p.196-197.

⁵⁵ Camillo Manfroni, *Le relazioni*, p. 800: “ex quo autem dicti nuncii sindici et procuratores requisiverunt ab imperio nostro logiam apud landimithri, in Syo, Annea, Metelim, Cassandria et Smirris et Deo volente in Constantinopoli et in negroponti et in creti...”

⁵⁶ Martino da Canal, *Les Estoires*, II, XXIV, p. 181; Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 141 subliniază că recucerirea Constantinopolului de către bizantini a inaugurat o epocă de dificultăți considerabile pentru Veneția. O părere opusă este exprimată de Mario Gallina, *L'affermarsi*, p. 17 pentru care recucerirea bizantină din 1261 nu a afectat decât în mică măsură supremația venețiană. Acest punct de vedere este contrazis la p. 37 unde autorul afirmă că “i fatti del 1261 rappresentano un grave colpo per le ambizioni veneziane”.

⁵⁷ Laura Balleto, Geo Pistarino, *Genova*, p. 466.

⁵⁸ Giovanni Villani, *Cronica*, ed. F. Ghenardi Dragomanni, Florența, 1844 - 1845, 2, p. 244. O părere similară a exprimat papa Ioan al XXII-lea într-un document publicat în *Acta Aragonensia*, II, doc. 400, p. 630: “Recolimus a puericia nostra, quod in toto mundo non erat princeps nec eciam comune aliquod cita nec ultra mare, qui non timeret comune Janue”

⁵⁹ C. Manfroni, *Le relazioni*, p. 796: “Promisit iterum et convenit quod non permitet ire de cetero negotiatum intra maius mare aliquem latinum nisi ianuenses et pisanos et eos qui defferent peccuniam seu res nostri vestiarii quibus ianuensibus

negustorilor liguri le era permis accesul liber în Pontul Euxin “*cum mercibus vel sine mercibus*”. Prin excluderea din bazinul pontic a celorlalți negustori latini (cu excepția pisanilor) se creau premisele instalării monopolului comercial genovez în acest spațiu. Din momentul parafării tratatului de la Nymphaion, pătrunderea în Marea Neagră nu se mai putea face doar cu acceptul împăratului bizantin, ci și cu cel al Republicii ligure. Din acest motiv, interesele venețiene în Marea Neagră au depins în egală măsură de normalizarea relațiilor cu Bizanțul, dar și cu Genova. În acest sens este semnificativ că, după eșecuri repetate în 1267 și 1268⁶⁰, armistițiul veneto-genovez s-a putut încheia în 1269, doar după ce, cu un an înainte, fusese parafată înțelegerea Serenissimei cu Mihail al VIII-lea Paleologul⁶¹. Conform acesteia basileul se obliga să vegheze la menținerea păcii între cele două thalassocrații care erau obligate să nu se războiască în teritoriul bizantin: “*Veneti non offendant Januenses ab introitu Avedi nec intra Avedum in terra vel aqua, nec in aliqua parte infra terminum dictum, nec in Mari Majori* (subl. m.). *Et homines Janue facient simile de hominibus Venetis*”⁶². Menționarea explicită a Mării Negre în textul armistițiului sugerează presiunile exercitate de Republica Sf. Marcu pentru a putea pătrunde în această regiune. Chiar dacă basileul a căutat să asigure poziția genoveză la Constantinopol (“*Item propter treugam istam non debent expelli Januenses de Constantinopoli*”), armistițiul din 1268 pare să sugereze că, la insistențele Veneției, sau poate folosindu-se de acest pretext, basileul a căutat să anuleze sau măcar să atenueze clauza pontică din tratatul de la Nymphaion⁶³.

Tratatul din 1261 dintre Mihail al VIII-lea și genovezi a deschis așadar o nouă fază, de lungă durată, a rivalității veneto-genoveze. În vreme ce Veneția a încercat să conserve, să recucerească și eventual să-și extindă posesiunile dobândite în urma cruciadei a IV-a, Genova a urmărit punerea integrală în practică a prevederilor tratatului de la Nymphaion și mai ales a clauzei pontice care excludea Veneția de la exploatarea potențialului comercial al acestei

---

devetum non faciet eundi intra maius mare et reddeundi cum mercibus vel sine mercibus, sed libere possint ire et expediti ab omni commergio et redire”.

⁶⁰ R. Cessi, *La tregua*, p. 6.

⁶¹ Este de menționat implicarea papei, a regelui Franței și a regelui Siciliei în medierea acestei păci. Pentru unele surse pacea între cele două puteri navale s-ar fi încheiat în scopul declanșării unei noi cruciade v. *Annali Genovesi*, VII, p. 15 și 41. În ultimul caz se afirmă explicit că războiul veneto-genovez putea compromite proiectele lui Ludovic cel Sfânt, în timp ce încheierea păcii crea premise favorabile desfășurării expediției.

⁶² G.L.Fr.Tafel, G.M.Thomas, *Urkunden*, III, p. 96-97.

⁶³ Este mai probabilă a doua variantă deoarece tratatul din 1268 a fost mai avantajos pentru Bizanț decât pentru Veneția dacă facem o comparație cu textul tratatului neratificat de doge în 1265. Analiza raporturilor dintre Bizanț, Veneția și Genova în această perioadă la Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strămtorile*, p. 5-16.

regiuni. Cum nici una dintre cele două Republici nu a reușit să-și atingă obiectivele, s-a ajuns la un compromis. Pe de o parte Genova a fost nevoită să accepte, cu unele restricții, prezența venețiană în Marea Neagră. Condiția esențială a fost blocarea oricărei tentative de creare a unui centru comercial care ar fi concurat colonia genoveză de la Caffa⁶⁴. Acest imperativ a fost explicit afirmat în 1269 când Superba își împuternicea ambasadorii să semneze armistițiul cu Serenissima dacă “*papa aperte et clare diceret quod per excommunicationem vellet prohibere et sic aperte promitteret quod non iretur ad Tanam*”⁶⁵. Prin urmare, genovezii acceptau hotărârea basileului care în 1268 acordase venețienilor permisiunea de a face negoț în Pont, dar înțelegeau să-și păstreze avantajele principale care decurgeau din tratatul de la Nymphaion.

Câteva decenii mai târziu acest aspect fundamental al politicii genoveze în Marea Neagră s-a manifestat din nou, iar țelul său era reafirmat în timpul conflictului dintre cele două puteri maritime și Hoarda de Aur. Și în cursul conflictului cu hanul Hoardei de Aur, Djanibek, genovezii au insistat să obțină din partea rivalilor lor sistarea activităților comerciale la Tana promițând, în schimb, acordarea unui statut privilegiat la Caffa pentru oamenii de afaceri venețieni⁶⁶.

Veneția, pe de altă parte, deși după 1261 nu s-a resemnat cu pierderea Constantinopolului, a fost nevoită să accepte încheierea unor armistiții care îi garantau pe termen scurt conservarea pozițiilor din Romania și îi dădeau răgazul necesar organizării unei cruciade anti-bizantine.

Aplicarea tratatului de la Nymphaion a devenit posibilă în chiar anul în care a fost încheiat. Folosind situația favorabilă creată de absența flotei venețiene, plecată să cucerească insula Daphnousia⁶⁷, oștile lui Mihail al VIII-lea au pătruns în Constantinopol punând capăt existenței Imperiului latin. Noua modificare a statutului Strămtorilor a antrenat schimbarea raportului de forțe dintre puterile maritime. Dacă anul 1204 a marcat începutul imperiului colonial venețian, anul 1261 a deschis perspectivele expansiunii genoveze în Romania. Spre deosebire de rivala sa, republica ligură s-a orientat spre dezvoltarea activității comerciale în Marea Neagră pe care a transformat-o, cu concursul Hoardei de Aur, într-o “placă turnantă a comerțului internațional”⁶⁸. Ca și în

---

⁶⁴ Fără îndoială că acest “principiu” a fost formulat după ce Caffa devenise un centru comercial dominant în spațiul pontic. Pentru data stabilirii genovezilor la Caffa vezi interpretarea recentă oferită de Virgil Ciocîltan, *Enigme*, p. 10-17; Idem, *Aux origines*, p. 143-150.

⁶⁵ Documentul publicat de R. Cessi, *La tregua*, p. 10; Șerban Papacostea, *Quod non iretur*, p. 202-203 și nota 3.

⁶⁶ Pentru detalii vezi capitolul VI.

⁶⁷ O. Cristea, *Recucerirea*, p. 109-114.

⁶⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 71-111 și 112-153; contribuția mongolă la transformarea Mării Negre într-un loc de întâlnire a marilor rute comerciale a

1204, puterea maritimă a știut să profite mult mai bine de pe urma succesului decât puterea terestră⁶⁹, deși circumstanțele păreau să indice o masivă revigorare a Bizanțului. Conform relatării lui Pachymeres, recucerirea Constantinopolului constituia, pentru Mihail al VIII-lea, primul pas spre recuperarea tuturor teritoriilor care aparținuseră imperiului basileilor⁷⁰. Dar între politica “universalistă” a împăratului și realizările sale concrete a existat o diferență sensibilă. Se cuvine amintită aici observația lui Nicolae Iorga potrivit căreia “*Le nouvel empire byzantin des Paléologue (...) était plutôt la continuation de l'empire latin qu'il avait remplacé que de cet empire romain d'Orient dont il aimait à se dire le successeur*”⁷¹. Paralela sugerată de istoricul român este justificată de slăbiciunile noului imperiu al Paleologilor. Succesele obținute de Mihail al VIII-lea au fost vremelnice și s-au datorat mai degrabă tradiționalei politici bizantine de balans între thalassocrațiile epocii, decât revigorării efective a imperiului. În fapt, prin pierderea progresivă a teritoriilor micrasiatice - centrul vital al Bizanțului de-a lungul istoriei sale - imperiul Paleologilor s-a văzut în scurt timp redus la statutul de putere de rangul al doilea.

În problema Strămtorilor, încercarea lui Mihail al VIII-lea de a restaura vechiul monopol bizantin s-a încheiat cu un eșec. Obiectivele basileului nu puteau fi atinse fără îndeplinirea unor condiții esențiale strâns legate între ele precum controlul punctelor strategice de pe coastă sau insule și crearea unei flote de război comparabilă cu cea a puterilor maritime italiene. Or, în ambele direcții, politica împăratului a eșuat. Tentativa de recucerire a înregistrat doar câteva succese. În Marea Neagră importantă a fost recuperarea porturilor Mesembria și Anchialos⁷² și revenirea bizantină la Dunărea de Jos⁷³, în timp ce, în Egeea,

---

fost studiată de Virgil Ciocîltan, *Geneza*, p. 81-101; Idem, *Politica*, p. 233-263.

⁶⁹ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 45 caracterizează astfel tratatul bizantino-genovez: “Acte anti-vénitien dans l’immédiat, le traité était en fait pour Byzance un acte anti-byzantin”.

⁷⁰ Pachymeres, *Rélations*, I, p. 155. Pentru basileu așa cum căderea orasului în 1204 fusese urmată de prăbușirea imperiului, în același fel recucerirea Constantinopolului anunța restaurarea supremației bizantine.

⁷¹ Nicolae Iorga, *Latins et Grecs*, p. 180. Și pentru D. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, în “L’Hellenisme Contemporain”, 1948, p. 32 notează la rândul său că “L’Empire universel et oecuménique avait sombré sous les coups de la Quatrième Croisade” recucerirea lui Mihail VIII fiind doar parțială.

⁷² Gh. I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l’histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în ARBSH, 10, 1923, p.139; Idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 35 care pune în legătură recuperarea celor două orașe cu reînființarea mitropoliei Vicinei. De asemenea, Gh. Brătianu considera (Ibidem, p. 52) că ar fi o eroare să se fixeze Mesembria ca punct terminus al stăpânirii bizantine pe țărmul de vest a Mării Negre. Potrivit părerii sale Bizanțul ar fi controlat întreaga coastă până către gurile Dunării; G. Ostrogorsky,

megaducele Licario a ocupat insulele Lemnos, Skopelos, Seriphos, Siphos și Keos⁷⁴. Recucerirea integrală a teritoriilor ce aparținuseră imperiului în veacurile anterioare era greu de realizat atâta timp cât în spațiul pontic Crimeea - pivotul politicii bizantine în veacurile precedente - intrase în stăpânirea Hoardei de Aur, iar în Egeea prezența venețiană era puternic consolidată. La aceste elemente s-au adăugat, în bazinul pontic, supremația navală incontestabilă a Genovei, rivalitatea cu Imperiul de Trapezunt⁷⁵ și ostilitatea Bulgariei, în vreme ce în Egeea prăbușirea bizantină a fost facilitată de pierderea treptată a ținuturilor din Asia Mică, fapt ce a favorizat dezvoltarea flotelor emiratelor turcești. Deși în autobiografia sa Mihail al VIII-lea susține că a curățat marea de pirăți⁷⁶, realitatea a fost sensibil diferită. Tocmai după revenirea bizantină la Constantinopol fenomenul pirateriei a luat amploare din cauza lipsei unei flote imperiale capabile să controleze mările⁷⁷. În absența acesteia, populația din

---

Histoire de l'Etat Byzantin, Paris, 1969, p. 477 și 482. Basileul a promis orașele ca dotă unei nepoate pe care a căsătorit-o cu țarul Constantin Tich, dar nu și-a onorat promisiunea. La moartea lui Nogai, Theodor Sviatoslav a ocupat orașele, noua situație fiind recunoscută de tratatul bizantino-bulgar din 1307. Asupra consecințelor revenirii bulgare la Mesembria și Anchialos ne propunem să revenim într-un studiu aparte.

⁷³ Vitalien Laurent, *La domination*, p. 184-198.

⁷⁴ Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 119-121; W. Heyd, *Histoire du commerce*, p. 434 subliniază că recuperarea Cicladelor a fost efemeră.

⁷⁵ Este sugestiv felul în care se referă Pachymeres la Imperiul de Trapezunt; pentru acesta ar fi vorba de un ținut al barbarilor, iar titlul pe care îl conferă Marilor Comneni este cel de "arhonți ai Lazilor" (*arhon lazou*); abia după căsătoria lui Ioan al II-lea Mare Comnen cu Evdochia Paleologina, cronicarul acceptă pentru împărații de Trapezunt titlul de despot; pentru aceste aspecte v. Angeliki E. Laiou, *On Political Geography*, p. 101.

⁷⁶ Henri Grégoire, *Imperatoris*, p. 460; Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, p. 146 confirmă spusele basileului afirmând că în timpul domniei acestuia au fost eliminați peste 2000 de pirăți din insule. Cifra este însă cu siguranță exagerată.

⁷⁷ Informații despre piraterie oferă Marino Sanudo Torsello în *Istoria*, p. 99-170. Sanudo spune că pirateria era o activitate foarte rentabilă; pentru fiecare doi ducăți cheltuiți pentru întreținerea vasului și a echipajului, piratul câștiga trei. Dacă ținta expediției era un alt pirat câștigul era dublu. Majoritatea căpitanilor erau genovezi, în timp ce echipajele erau alcătuite în mare parte din gasmulți și venețieni. La sfârșitul secolului al XIII-lea Marea Egee devenise o patrie a pirăților, centrele cele mai importante fiind Thessalonic, Anaea și Monemvasia (v. Gareth Morgan, *The Venetians*, p. 421-425). Detalii despre pirateria în Egeea la Peter Charanis, *Piracy*, p. 127-136; cf. Anthony Luttrell, *The Latins*, p. 151. O altă zonă infestată de pirăți a fost Marea Ionică în timp ce Adriatica sau Marea Neagră erau mult mai sigure datorită măsurilor eficiente luate de venețieni, respectiv de genovezi. Un indiciu al acestei stări de lucru îl constituie absența aproape completă a asigurării mărfurilor care tranzitau bazinul pontic în sec. XIV-XV; pentru această problemă v. Serghej P. Karpov, *La navigazione*, p. 58.

insule, care furnizase în trecut o mare parte din echipajele flotei imperiale, a rămas fără apărare fiind grav afectată de raidurile piraterești⁷⁸. În această privință cronicarul Nikephor Gregoras afirmă că toți gasmulii s-au împrăștiat în alte regiuni din cauza primejdiei permanente și a lipsei de hrană⁷⁹, iar calculele făcute de istorici arată că 66% din satele părăsite în sec. XIII-XIV se aflau în zona insulară⁸⁰ fapt care s-a repercutat în scăderea continuă a efectivelor flotei basileului. Deși navele conduse de amiralul Licario⁸¹ au jucat un rol important în recuperarea unor teritorii revendicate de bizantini, flota de război nu a fost în realitate decât un conglomerat de vase de corsari⁸², și în nici un caz nu era

---

⁷⁸ Un singur exemplu: insula Lemnos a fost jefuită în 1292 de Roger de Lauria, în 1296 de venețianul Malabranca, în 1303 de catalani, în 1307 de venețianul Minotto, în 1350 de piratul grec Alexios v. J. Haldon, *Limnos*, p. 182.

⁷⁹ Nikephor Gregoras, *Byzantina Historia*, p. 175. "Gasmulii" erau rezultatul căsătoriilor mixte între latini și greci. Giorgios Pachymeres, *Rélations historiques*, p. 401 folosește pentru aceștia și termenul de *digeneis* și îi descrie drept oameni plini de zel, curajoși și foarte pricepuți în navigație.

⁸⁰ O analiză a acestei situații la Peter Charanis, *Town and Country*, p. 117-137. Un exemplu edificator în privința vulnerabilității spațiului insular la atacurile piraterești la Nikephor Gregoras, *Correspondance*, texte édité et traduit par R. Guiland, Paris, 1927, doc. 47, p. 166-173 care relatează că în 1334-1335 insula Lesbos a fost salvată de la distrugere doar de abilitatea lui Alexios Philantropenos, unchiul împăratului, care a reușit să îndepărteze flota persană (=turcă) fără să piardă un singur om. Scrisoarea lui Gregoras reflectă incapacitatea flotei imperiale de a apăra eficient insulele din Egeea. Tot Gregoras, *Byzantina Historia*, p. 175 oferă o imagine sumbră a fenomenului pirateriei și a consecințelor acestuia asupra populației din insule. După spusele sale nici măcar Constantinopolul nu era ferit de atacurile piraiților.

⁸¹ Pentru flota bizantină în această perioadă v. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 344-351; cf. Leon Pierre Raybaud, *Le gouvernement*, p. 252-259.

⁸² Pentru acest punct de vedere pledează Gareth Morgan, *The Venetian*, p. 420: "It is legitimate to ask whether the "pirates" mentioned (= în documentul venețian din 1278) were an integral part of an Imperial Byzantine Navy, or completely independent sea-robbers, or something in between". În general distincția între pirați și corsari este greu de făcut indiferent de epoca și marea luată în discuție. Pentru secolele XIII-XIV Michel Mollat, *Essai*, p. 743 propune următorul criteriu: "Cette distinction se rattache directement à la pratique des lettres de marque ou de représailles délivrés par la puissance publique sur la demande expresse de l'intéressé en vue de l'indemnisation d'un dommage subi". Criteriul nu se poate aplica însă în situația Bizanțului; Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 344-351 consideră flota lui Mihail VIII drept ultima flotă bizantină importantă. L.P. Raybaud, *Le gouvernement*, p. 254 apreciază că în jurul anului 1262 flota bizantină număra 50-60 de vase și 3000-3500 de marinari. Autobiografia basileului tinde să confirme impresia revigorării navale a Bizanțului; Mihail VIII afirmă că a curățat marea de pirați și că Egeea a fost acoperită de un număr imens de nave (v. Henri Grégoire, *Imperatoris*, p. 460). Există însă și documente care lasă o altă impresie. Este suficient să amintim câteva din cele aproape 90 de nume ce

capabilă să rivalizeze cu forța maritimă venețiană sau cu cea genoveză. Conștient de slăbiciunea marinei sale de război, incapabilă să apere Constantinopolul în cazul unui atac latin, basileul a fost obligat să recurgă la sprijinul unei thalassocrații autentice. Până în 1268, Mihail al VIII-lea a rămas - cu excepția perioadei tensionate provocate de complotul lui Guglielmo Guercio⁸³ - fidel alianței cu Genova. Această coluziune ar fi fost, potrivit lui Lorenzo de Monacis, motivul pentru care toate încercările occidentale de recucerire a Constantinopolului ar fi eșuat (*quae unio utique fuit causa non recuperandi Constantinopolim*)⁸⁴. După 1268, împăratul a revenit la vechiul sistem de balans între genovezi și venețieni. Această opțiune s-a datorat vicisitudinilor alianței cu Genova⁸⁵, aparentei superiorități navale venețiene⁸⁶, dar, în special, încercării împăratului de a elimina pericolul unei cruciade anti-bizantine al cărei braț maritim era Serenissima.

Veneția a primit cu prudență propunerile Bizanțului, avansând o lungă listă de revendicări de a căror îndeplinire era condiționată încheierea unui acord,

---

apar într-un document venețian din 1278, act ce oferă o imagine clară asupra celor ce conduceau vasele bizantine; cel mai des apar numele lui Giovanni Senzaraxon și Ioan de lo Cavo (amiral al flotei bizantine după moartea lui Licario). Alături de aceștia sunt amintiți genovezii Andrea Gafforo, Regino, Corso, Alberto și Casaldo; pisani Roland, Pardo, Bulgarinus, Vilano; alți italieni ca Righetto de Bonaccursio, Meneghello, Portolano și Obicino; "frâncul" Prepignanus (originar din Perpignan); există și căpitani cu nume grecești precum Daimonoioannes, Mamonades. Documentul venețian care reproduce o listă întreagă a daunelor provocate de acești corsari supușilor Serenissimei a fost publicat de G.L.Fr.Tafel, G.M.Thomas, *Urkunden*, III, doc. 370, p. 159-281 și comentat de Gareth Morgan, *The Venetian*, p. 411-438. Pentru pirateria în Egeea fundamental rămâne studiul lui Peter Charanis, *Piracy*, p. 127-136. Pentru aceeași problemă vezi și Irene B. Katele, *Piracy and the Venetian State: the Dilemma of Maritime Defense in the XIVth century*, în "Speculum", 63, 1988, 4, p. 865-889 deși autoarea ignoră problema piraților turci și măsurile luate de Serenissima în această privință.

⁸³ Șerban Papacostea, *La première crise*, p. 340 arată că în ciuda opiniei potrivit căreia victoria venețiană la Settepozzi (1263) ar fi rupt legătura bizantino-genoveză, aceasta a continuat să funcționeze; pentru conjunctura în care s-a produs conspirația lui Guercio v. ibidem, p. 341-348; cf. Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West (1258-1282). A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Massachusetts, 1959, p. 168-171; Michel Balard, *La Romanie*, I, p.49.

⁸⁴ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, Venetia, 1758, p. 197.

⁸⁵ Șerban Papacostea, *La première crise*, p. 339-350.

⁸⁶ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 198 consideră că victoria venețiană de la Settepozzi ca și, în general, superioritatea navală a Serenissimei l-au făcut pe Mihail VIII să caute apropierea de republica lagunelor. De aceeași părere este și Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 147. Un punct de vedere nuanțat la Șerban Papacostea, *La première crise*, p. 340 răcirea raporturilor genovezo-bizantine a avut loc abia după complotul lui Guglielmo Guercio ale cărui cauze sunt foarte complexe.

la loc de frunte fiind, potrivit cronicii lui Niccolò Trevisan, ruperea înțelegerii dintre basileu și genovezi⁸⁷. Dificultatea negocierilor provenea și din faptul că, în timp ce Mihail al VIII-lea dorea semnarea unui tratat de pace, Veneția nu era dispusă să încheie decât un armistițiu în așteptarea împlinirii proiectelor latine de recuperare a Constantinopolului. Putem vorbi, și în cazul Serenissimei, de un balans între obiectivul maximal (cruciada de restaurare a Imperiului latin) și o soluție de compromis (armistiții pe termen scurt cu Bizanțul). Un prim acord, încheiat în 1265, nu a fost ratificat de dogele Veneției. Probabil că refuzul s-a datorat speranțelor de recucerire latină a Constantinopolului⁸⁸, dar Gian Giacomo Caroldo afirmă că atitudinea dogelui a fost provocată de refuzul basileului de a introduce în tratat clauza potrivit căreia trebuia să se angajeze “*non dar favore et aiuto alli Nemici del Veneto Dominio e massimamente a Genovesi*”⁸⁹. Abia în 1267-1268, când venețienii sau conșvins că titularul Imperiului latin nu avea nici o șansă să-și recapete tronul⁹⁰ și, probabil, sub presiunea foametei care bântuia în lagună⁹¹, a fost parafat un armistițiu pe o perioadă de cinci ani care marca suspendarea ostilităților dintre cele două tabere. Basileul promitea să nu atace posesiunile venețiene din Egeea și să respecte tratatul încheiat de Serenissima cu principele Moreei referitor la insula Negroponte. Cele două părți se angajau să

---

⁸⁷ Cronica lui Niccolò Trevisan, BNM, microfilm 164 (= mss. It. VII, 519 collocazione 8438), f. 59. Chiar dacă nu are acoperire în tratatele încheiate în 1268 și 1277 afirmația lui Trevisan corespunde totuși intențiilor conducerii Republicii care pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea a urmărit anularea tratatului de la Nymphaion; discutarea poziției Veneției la Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 144-155.

⁸⁸ Michel Balard, *La Romanie génoise*, I, p. 50.

⁸⁹ BNM, mss. it. VII, 128b=7443, f. 249; aceeași idee este reluată de cronicar când afirmă că dogele a refuzat reluarea negocierilor. Nu era posibil “che Venetiani havessero pace con la M<aes>ta Sua essendo quella in unione con li perpetui Nemici loro” (Ibidem, f. 250); cf. observația cronicii lui Trevisan (supra nota 87).

⁹⁰ Ibidem, f. 250; aceeași idee o exprimă și Andrea Navagero, *Historia Veneta*, col. 1000: “Ma la Signoria di Venezia, perchè l’Imperadore Balduino non poteva ottenere aiuto da’Principi d’Occidente, se bene desiderava pace coll’Imperadore Balduino non voleva però per non pregiudicare alle ragioni sue in quell’Impero, ch’essa pace fosse perpetua”; o opinie diferită la Conrad Chapman, *Michel Paléologue*, p. 83-84 susține că Veneția a semnat armistițiul din cauza evenimentelor din Italia unde sosirea lui Conradin redeschidea chestiunea moștenirii Hohenstaufenilor în sudul Italiei.

⁹¹ Martino da Canal, *Les Estoires*, p. 326 și urm. notează că în 1268 “fu en Venise mult chiere la vitaille; et ne porquant Monsignor li Dus et li nobles Veneciens envoierent lor navie parmi le monde iusque as Tatars”. Acest pasaj a fost invocat de Gh.I.Brătianu, *Les Origines*, p. 92 drept probă a frecventării spațiului pontic de către venețieni în acel an. Că este vorba de tătarii Hoardei de Aur o demonstrează un alt pasaj al lui Martino da Canal, p. 328: “Tatars, Alan, Giquis, Rous, Turs, Armins et Gres donerent la vitaille as Veneciens a celui tens”.

facă schimb de prizonieri și să nu încheie tratate cu puteri ostile celeilalte⁹². Acest fapt însemna că Mihail al VIII-lea încerca să se pună la adăpost de pericolul organizării unei noi cruciade, în timp ce venețienii sperau să împiedice realizarea *in integrum* a prevederilor tratatului de la Nymphaion (mai ales a clauzei ocupării insulelor Creta și Negroponte de către genovezi). În același timp, acordul poate sugera că Republica Sfântului Marcu încerca să diminueze pierderile comerciale pe care le-ar fi provocat prelungirea stării de război cu Imperiul bizantin. Potrivit cronicii lui Caroldo, venețienii au explicat papei că încheierea armistițiului era impusă de necesitatea desfășurării comerțului “*senza di quali era <sempre?> impossibile conservar Venetia come chi volesse sostentar il corpo senza nutrimento, quale non poteva vivere per altra via, che de' traffichi e con mercantili*”⁹³. Astfel, semnarea acordului cu Mihail al VIII-lea constituia o garanție pentru securitatea negustorilor din lagună aflați în România chiar dacă repetarea loviturii de forță din 1171 era oricând posibilă⁹⁴. Din acest motiv poate, în tratat era prevăzută clauza judecării negustorilor venețieni de către bailul Republicii în caz de litigii cu supușii basileului, doar cazurile de crimă fiind supuse justiției imperiale. Tot bailul era cel care decidea în problema averii venețienilor care mureau în teritoriile bizantine⁹⁵. Pe lângă aceste prevederi, tratatul a încercat să definească mai exact categoria de supus al Veneției. David Jacoby a arătat⁹⁶ că, în armistițiul din 1268, vechii termeni “*venetici*” sau “*venetiko*” folosiți în acordurile din 1082, 1199 sau 1265 au fost înlocuiți de formula “*omnes Veneti qui pro universis (sic) se tenent et distinguuntur*”⁹⁷, reluată cu unele diferențe în 1277 și 1278⁹⁸. Această inovație

---

⁹² Totuși alianța genovezo-bizantină nu era pusă în discuție deși Caroldo, f. 251 susține că *Serenissima* a pus împăratului condiția să anuleze “la Confederatione con Genovesi, alli qualli non presterette mai aiuto, ne favore”.

⁹³ Caroldo, f. 251.

⁹⁴ Gareth, Morgan, *The Venetians*, p. 411-438 discută pierderile suferite de venețieni în Imperiul bizantin după semnarea acordului din 1268. Numărul foarte mare de atacuri la care erau expuși pe mare și pe uscat supușii *Serenissimei* sugerează că suspendarea stării de război era doar formală.

⁹⁵ G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III. Teil (1256-1299), Amsterdam, 1964, doc. 358, p. 92-100; comentarea tratatului la W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 432-433; Deno J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus...*, p. 214-216; Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 248-250. David Jacoby, *La Venezia*, p. 266-268. Pentru o privire generală asupra relațiilor veneto-bizantine se poate consulta și Hélène Antoniadis-Bibicou, *Note*, p. 162-178. Moartea dogelui Ranieri Zeno la scurt timp după încheierea tratatului a impus ratificarea din partea noului doge, Lorenzo Tiepolo v. G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III, doc. 359, p. 101-102.

⁹⁶ David Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 218.

⁹⁷ G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III, p. 97; expresia merită comparată cu cea care apare în tratatul bizantino-genovez din 1272: “*aliquis Ianuensis vel Ianuenses vel qui pro Ianuensibus se distinguunt*” (Gerolamo Bertolotto, *Nuova serie*, p. 501).

sugerează, potrivit lui David Jacoby, lipsa de omogenitate a grupului venețian din România, dar putem adăuga și diferența de opinii existentă între basileu și Republică în problema apartenenței gasmulilor, revendicați de ambele părți. Doar acordul din 1277 a rezolvat parțial această problemă prin includerea în rândul supușilor Republicii a gasmulilor aflați sub autoritatea bailului venețian la Constantinopol înainte de 1261⁹⁹.

Tratatul din 1268 poate fi privit ca un succes diplomatic al Bizanțului care neutraliza pentru moment pericolul constituit de flota venețiană și, în același timp, încerca să diminueze influența crescândă a Genovei¹⁰⁰. Acest succes a fost și rezultatul evoluției balanței de forțe care între 1265-1268 înclinase sensibil de partea Bizanțului. O dovedește felul în care venețienii se adresau împăratului; în 1265 acesta era numit *fidelis imperator et moderator Graecorum*, în timp ce în 1268 titlul atribuit acestuia era *fidelis imperator et moderator Romanorum*¹⁰¹.

Totuși, nici pentru venețieni acordul nu era cu totul defavorabil. Pe de o parte, în ciuda dezavantajelor în raport cu genovezii¹⁰², negustorii Veneției puteau face comerț în România. Pe de altă parte, din punct de vedere politic, armistițiul din 1268 a însemnat pentru Serenissima doar o încercare de a câștiga timp pentru încheierea unei coaliții occidentale menită să înlăture prezența bizantină la Strâmtori. Această atitudine ostilă față de Imperiul bizantin, constantă pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, își are explicația în pierderea poziției privilegiate la Constantinopol deținută între 1204-1261 și în legătura strânsă stabilită între Bizanț și Genova.

Persistența tensiunii explică de ce, după ce armistițiul încheiat în 1268 a expirat în 1273, a fost nevoie de mai bine de patru ani pentru reînnoirea lui. Pentru Mihail al VIII-lea pericolul unui atac din partea lui Carol de Anjou nu dispăruse; chiar în 1269 prințul francez îi invitase pe venețieni să se alăture

---

⁹⁸ Ibidem, p. 141: "omnes Veneti et qui pro Venetis se tenent et distinguuntur"(1277); formula este ceva mai explicită în 1278: "omnibus Venetis et subjectis et deditis protectioni et defensionis communis Veneciarum".

⁹⁹ D. Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 221.

¹⁰⁰ Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 271, care consideră că din punct de vedere politic tratatul a fost mai avantajos pentru Bizanț, în timp ce din punct de vedere economic erau reluate clauzele tratatului din 1265; D. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 250 este la rândul său de părere că tratatul din 1268 a fost mai puțin avantajos pentru Veneția decât cel din 1265.

¹⁰¹ G.L.Fr.Tafel, G.M.Thomas, *Urkunden*, III, p. 88, respectiv 93; asupra acestei chestiuni a atras atenția Deno J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, p. 214.

¹⁰² Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 313; de ex. spre deosebire de venețieni, genovezii aveau permisiunea de a exporta grâu fără nici o referire la o limită de preț.

proiectului său anti-bizantin, dar Serenissima declinase oferta¹⁰³. Anul următor planurile împotriva Bizanțului au fost din nou amânate de cruciada lui Ludovic al IX-lea împotriva Tunisului¹⁰⁴, dar în 1271 Carol de Anjou intra în posesia orașului Durazzo obținând astfel un cap de pod foarte important în Peninsula Balcanică. În fața acestei situații, Mihail al VIII-lea a intrat în negocieri directe cu papalitatea promițând Unirea Bisericilor și recunoașterea supremației pontificale în schimbul împiedicării cruciadei lui Carol de Anjou.

În această conjunctură, Veneția a încercat să profite angajând, în 1272, negocieri cu reprezentanții ambelor tabere¹⁰⁵. Balanța a înclinat în favoarea lui Mihail al VIII-lea deoarece, în urma succesului diplomatic obținut prin proclamarea Unirii Bisericilor la conciliul de la Lyon (1274)¹⁰⁶, Bizanțul trecuse la ofensivă împotriva posesiunilor latine din Balcani și Egeea¹⁰⁷. În plus, în 1267 și 1272 genovezii își reînnoiseră acordul cu basileul. În 1267 obțineau dreptul de a-și stabili cartierul comercial la Pera, ceea ce le consolida considerabil poziția la Constantinopol¹⁰⁸, chiar dacă al doilea tratat a însemnat o diminuare a puterii pe

---

¹⁰³ Motivul l-ar fi constituit armistițiul abia încheiat cu basileul, dar e posibil ca Veneția să fi privit cu îngrijorare acțiunile lui Carol în Adriatică; v. Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 252. Este de reamintit că de-a lungul întregii sale istorii Veneția a încercat să împiedice ca puterea care ocupa sudul Italiei să pună stăpânire și pe țărmul răsăritean al Adriaticii.

¹⁰⁴ Pachymeres, *Relations historiques*, p. 463-467 amintește de misiunea încredințată de basileu lui Ioan Bekkos și Constantin Meliteniotes care au plecat spre Tunis pentru a obține din partea lui Ludovic al IX-lea blocarea proiectelor lui Carol de Anjou. Despre Ludovic cel Sfânt cronicarul spune că era iubitor de pace și că deși “era fratele lui Carol prin naștere, nu era deloc frate cu acesta în privința moravurilor”(ibidem, p. 463). Regele Franței, grav bolnav, ar fi promis că va interveni pentru a împiedica vărsarea de sânge, dar moartea sa a făcut ca solii bizantini “să se întoarcă cu mâinile goale”.

¹⁰⁵ Freddy Thiriet, *Délibérations*, doc. 42, p. 35; în august 1274 cetățenilor venețieni le era interzis să poarte corespondență cu Mihail Paleologul, Carol de Anjou, Philippe de Courtenay (titularul Imperiului latin), Ibidem, doc. 44, p. 37; cf. Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 254; Conrad Chapman, *Michel Paléologue*, p. 93.

¹⁰⁶ Pentru conciliul de la Lyon Augustin Fliche, *Le problème oriental au seconde concile oecuménique de Lyon (1274)*, OCP (=Miscellanea Guillaume de Jerphanion, II), 13, 1947, p. 475-485; pentru punctul de vedere bizantin Gilbert Dagron, *Byzance et l'Union*, în volumul “1274 Année charnière. Mutations et continuités”, Colloque international CNRS (sept-oct. 1974, Lyon-Paris), Paris, 1978, p. 191-202.

¹⁰⁷ Acțiuni au fost întreprinse și împotriva aliaților greci ai lui Carol de Anjou; v. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 364 care insistă pe efortul militar îndreptat împotriva despotului Epirului Ioan Anghelos.; Conrad Chapman, *Michel Paléologue*, p. 126-128. În această perioadă, megaducele Licario a atacat și cucerit Negroponte aproape în întregime.

¹⁰⁸ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 50; istoricul francez consideră că în 1268, cel târziu, genovezii erau stabiliți la Pera; este greu de spus în ce măsură este vorba de un

care o dețineau în Imperiul bizantin¹⁰⁹. Această evoluție în raporturile internaționale a pus Serenissima în situația de a renegocia acordul din 1268. Noul armistițiu încheiat de ambasadorul Marco Bembo la 19 martie 1277¹¹⁰ avea o valabilitate de doi ani. Acordul includea posesiunile familiilor Sanudo și Ghisi din Egeea cu condiția ca acestea să nu încheie tratate cu dușmani ai Bizanțului. Venețienii primeau un cartier la Constantinopol și un altul la Thessalonica și trebuiau să se abțină de la acțiuni ostile față de genovezi (prevedere care repeta în fapt o clauză inserată în armistițiul din 1268), orice diferend cu aceștia urmând a fi supus arbitrajului imperial. Basileul recunoștea stăpânirea venețiană la Coron, Modon și în Creta. Pe lângă acordarea unor cartiere comerciale, alte concesii importante au fost făcute de basileu în problema gasmulilor și a sumei limită până la care venețienii puteau cumpăra cereale¹¹¹. Toate aceste clauze îndreptățesc punctul de vedere potrivit căruia armistițiul din 1277 este o dovadă a expansiunii comerțului venețian în România în perioada 1265-1277¹¹². Poate

---

nou tratat sau de reconfirmarea celui din 1261 (pentru această problemă v. ibidem, p. 50-51 și nota 133); D.J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus...*, p. 206 înclină spre primul punct de vedere. Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strămtorile...*, p. 11 subliniază că textul preliminar, cât și cel definitiv, confirmă validitatea tratatului de la Nymphaion.

¹⁰⁹ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 53 vede în restrângerea privilegiilor genoveze o consecință a conciliului de la Lyon. Cooperarea navală a Superbei nu mai era necesară împăratului. Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 313 arată că Mihail al VIII-lea a introdus unele restricții privind comerțul cu cereale în tratatul negociat în 1272 și confirmat de genovezi în 1275. Analiza conjuncturii încheierii noului acord la Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strămtorile*, p. 9-10. Dintre clauzele care susțin consolidarea poziției lui Mihail al VIII-lea în raport cu aliații săi de la Nymphaion merită amintită cea referitoare la măsurile ce urmau a fi luate împotriva genovezilor care lezau interesele imperiului: "Item quod si aliqui Ianuenses cum armata aliqua venerint per terram vel per mare sicut corsarii et fecerint dampnum ad aliquas terras vel homines imperii Romanie, si capti fuerint quod puniantur per potestatem secundum leges ut supra dictum est" (G. Bertolotto, *Nuova serie di documenti...*, p. 501).

¹¹⁰ Al doilea ambasador, Matteo Gradenigo a murit în timpul negocierilor.

Discuția tratatului la Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 257-260.

¹¹¹ Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 313; Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 260. Dublarea prețului la care venețienii puteau achiziționa și exporta grâu de la 50 hyperperi/100 modii la 100 hyperperi/100 modii a fost interpretată diferit de istorici. Julian Chrysostomides, *loc. cit.* consideră că a fost o concesie făcută venețienilor. Gh. I. Brătianu, *L'Etatisme des Paléologues et les colonies latines*, în Idem, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 159 nu exclude o mai mare libertate comercială acordată venețienilor dar înclină să vadă în dublarea sumei o consecință a alterării titlului hyperperilor. David Jacoby, *La Venezia d'oltremare*, p. 268-270 arată că pentru Serenissima aprovizionarea cu cereale din zona pontică era de o importanță vitală ata timp cât orașul ajunsese la o populație de 100 000 de locuitori.

¹¹² Ibidem, p. 316

tocmai din acest motiv, în ciuda unor clauze favorabile, conducerea Republicii nu a fost pe deplin mulțumită. Oricât de importante erau concesiile imperiale, valoarea acestora era mult diminuată de faptul că o condiție esențială -siguranța bunurilor și persoanelor venețienilor - nu era satisfăcută. Pe bună dreptate Gareth Morgan observa că exact în perioada negocierii tratatului se poate constata o intensificare a ostilității bizantine la adresa Veneției¹¹³. Sub comanda megaducelui Licario flota bizantină a cucerit în 1276-1277 aproape în întregime insula Negroponte¹¹⁴, iar de la începutul lui martie 1277, adică tocmai în perioada în care negocierea armistițiului se apropia de sfârșit, două flotile bizantine au desfășurat acțiuni îndreptate împotriva navelor venețiene. Aceste operații, care au inclus pe cei mai renumiți corsari aflați în slujba basileului, au afectat o arie extrem de largă ajungând până în Adriatica unde au provocat perturbarea rutelor Corfu-Arta și Valona-Durazzo-Zara¹¹⁵. Această situație era intolerabilă pentru că agresivității bizantine i se puteau adăuga acțiuni ostile ale genovezilor în Egeea și Marea Neagră. În plus, durata limitată a acordului -doi ani- nu oferea nici o garanție Serenissimei pentru desfășurarea comerțului său în Romania pe termen lung. Din aceste considerente, pentru a testa bunele intenții ale lui Mihail Paleologul, Republica Sfântului Marcu prezenta în 1278 o listă cu peste 300 de situații în care supuși venețieni fuseseră victime ale atacurilor sau abuzurilor bizantinilor în perioada 1266-1277. Cum reparațiile solicitate estimate la 35 000 de hyperperi¹¹⁶ nu au fost plătite, Serenissima s-a apropiat din nou de puterile interesate în restaurarea autorității latine la Strâmtori. În urma negocierilor cu Carol de Anjou și cu principele Moreei, era încheiat la 3 iulie 1281 tratatul de la Orvieto prin care aliații se angajau să pornească într-un răstimp de maximum doi ani expediția împotriva Imperiului bizantin¹¹⁷. În acest scop în regatul Siciliei se pregăteau, potrivit lui Marino Sanudo Torsello o sută de nave de război (*cento Legni trà Gallee e Vasselli*) iar în regatul Neapolelui în

---

¹¹³ Gareth Morgan, *The Venetian*, p. 426.

¹¹⁴ Henri Gregoire, *Imperatoris*, p. 460. Împăratul amintește în autobiografia sa că Eubeea a fost aproape în întregime cucerită și că "triremele Eubeei" au fost distruse cu excepția unui singur vas care a fost mesagerul dezastrului; cf. Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 366

¹¹⁵ Gareth Morgan, *The Venetian Claims*, p. 426.

¹¹⁶ Este greu de precizat la ce tip de hyperperi se referă documentul venețian; pentru valoarea hyperperului venețian în epoca Paleologilor v. Gh. I. Brătianu, *L'Hyperpère byzantin et la monnaie d'or des republiques italiennes au XIII siècle*, în Idem, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 221-239; cf. D.M. Metcalf, *Coinage in south-eastern Europe 820-1396*, London, 1979, p. 271 arată că în timpul lui Mihail al VIII-lea titlul monedei de aur bizantine ajunsese la 15 carate și că spre sfârșitul domniei ajunsese chiar la 14 carate.

¹¹⁷ G.L.Fr.Tafel, G.M.Thomas, *Urkunden*, III, doc. 373, p. 287-295; Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 270-271.

Provence și în România “*ben altri trecento per passar con otto mila Cavalli e più*”¹¹⁸. În ciuda tuturor pregătirilor, nici acest acord nu a corespuns așteptărilor Veneției din cauza izbucnirii “Vecerniilor siciliene” care l-au obligat pe Carol de Anjou să pună capăt proiectelor sale orientale și să se concentreze asupra conflictului cu Aragonul¹¹⁹. Mai mult decât atât, relațiile dintre foștii aliați s-au înrăutățit brusc după ce Serenissima a refuzat să-și pună flota la dispoziția lui Carol de Anjou pentru recucerirea Siciliei. Ca represalii, regele a dispus ca toți venețienii să părăsească ținuturile sale în răstimp de o lună și a cerut papei să arunce interdictul asupra Republicii¹²⁰.

Noua conjunctură a obligat pe venețieni să caute o soluție de compromis în raporturile cu Imperiul bizantin, tratativele fiind inițiate în septembrie 1283. Basileului Andronic al II-lea urma să i se propună un armistițiu întins pe o perioadă cuprinsă între 7 și 10 ani, iar acordul urma să includă și insula Negroponte¹²¹. După un intens schimb de solii în anii 1283-1284, noua înțelegere veneto-bizantină a fost încheiată la 15 iunie 1285. Clauzele au corespuns, în mare măsură, cu cele ale tratatului din 1277, Andronic al II-lea rezervându-și, ca și tatăl său, rolul de arbitru la Strămtori între venețieni și genovezi¹²². Două detalii sugerează că, în ciuda asemănărilor, tratatul din 1285 nu a fost o simplă reînnoire a acordurilor anterioare: dificultatea tratativelor și durata mai îndelungată a valabilității - zece ani.

O dată în plus, armistițiul constituia pentru Veneția doar o întrerupere temporară a ostilităților, în ciuda perioadei mai îndelungate pentru care acesta fusese prevăzut să rămână în vigoare. În ciuda eșecurilor repetate ale proiectelor occidentale împotriva Bizanțului, Veneția nu a renunțat, nici după ce tratatul de la Orvieto a devenit caduc, la ideea restaurării Imperiului latin pe calea

---

¹¹⁸ Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, p. 138.

¹¹⁹ Potrivit lui Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, p. 132 Vecerniile siciliene i-au lăsat pe venețieni “*solì alla guerra con l’Imperatore*”. Ca represalii pentru încheierea tratatului de la Orvieto, basileul l-a trimis pe megaducele Ioan de lo Cavo să atace navele de comerț venețiene.

¹²⁰ Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 273.

¹²¹ F. Thiriet, *Délibérations...*, I, doc. 75, p. 45. Propunerea a fost votată cu 166 de voturi pentru, 40 contra și 38 de abțineri. Veneția urma să trimită doi ambasadori care aveau două luni la dispoziție pentru a încheia acordul. Pe toată durata negocierilor supușilor Veneției le era interzis accesul în teritoriile supuse basileului (Ibidem, I, doc. 76, p. 45). Se pare că aceste hotărâri nu au depășit stadiul de proiect deoarece anul următor era din nou discutată necesitatea trimiterii unei ambasade la Constantinopol. Cu acea ocazie Serenissima își împuternicea ambasadorii să încheie tratatul cu împăratul chiar și în situația în care bizantinii nu acceptau ca acordul să includă și insula Negroponte (Ibidem, I, doc. 86).

¹²² Textul în G.L.Fr.Tafel, G.M.Thomas, *Urkunden*, doc. 379, p. 339-353; comentarii la Donald Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 275-277; Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strămtorile*, p. 12 (atenția specială în privința clauzei pontice).

cruciadei. Ultima tentativă în acest sens s-a produs la începutul veacului al XIV-lea și a avut drept protagonist un alt prinț de sânge francez, Carol de Valois. Insistența cu care Serenissima a căutat pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea revenirea la situația din 1204 arată cât de gravă fusese lovitura suferită în 1261. Recucerirea bizantină a Constantinopolului periclita întregul imperiu al Veneției în Egeea și anula practic succesul obținut în “războiul Sfântului Sabas”. Trei decenii mai târziu, eliminarea ultimelor poziții creștine din Țara Sfântă pune Republica Sfântului Marcu într-o situație critică. Pierderea poziției din Siria-Palestina, interdicția pontificală de a face negoț cu teritoriile sultanului, precaritatea pozițiilor deținute în Egeea, hegemonia genoveză în “Marea cea Mare” și incapacitatea declanșării cruciadei antibizantine impuneau abandonarea soluției de compromis (armistițiul cu Bizanțul și Genova) și adoptarea unei soluții disperate: războiul purtat pe cont propriu¹²³.

---

¹²³ Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth Century Depression*, New Haven-London, 1976, p. 89-90 analizează în amănunt atitudinea Veneției și Genovei în problemele militare. Concluzia care se desprinde pentru secolele XIII-XIV este că pentru cele două thalassocrații riscurile nu trebuiau asumate decât în situații disperate când era prea puțin sau nimic de pierdut.

CAPITOLUL II

TENTATIVELE VENEȚIENE DE REVENIRE LA CONSTANTINOPOL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA: DE LA CRUCIADA ANTIBIZANTINĂ LA PRIMUL RĂZBOI AL STRÂMTORILOR

“Si pacem portas, licet tibi has attingere portas
Si bellum quaeres, fractus victusque recedes”
Inscripție pe una din porțile de intrare în Genova¹²⁴

În ciuda armistițiilor care jalonează raporturile veneto-bizantine în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, relațiile dintre cele două tabere au rămas extrem de tensionate. Succesul lui Mihail al VIII-lea din 1261 îi îndepărtase pe venețieni de la Strâmtori și pune sub semnul întrebării întregul lor imperiu colonial. Mai mult decât atât, navele corsarilor aflați în slujba împăratului constituiau o piedică serioasă în desfășurarea comerțului în România. Chiar dacă părerea potrivit căreia Mihail Paleologul ar fi putut bloca traficul comercial al Veneției în Egeea este exagerată¹²⁵, documentul pe care se întemeiază dovedește cât de mari erau pagubele suferite de negustorii venețieni; în mai puțin de un deceniu (1269-1277) Serenissima aprecia daunele suferite la 35 000 de hyperperi¹²⁶ în condițiile în care între cele două părți se încheiaseră armistiții în 1268 și 1277.

Insecuritatea în România, pierderea poziției privilegiate la Constantinopol, consolidarea genoveză în Marea Neagră explică insistența cu care Republica Sfântului Marcu a căutat să redobândească situația anterioară anului 1261. Pentru a realiza acest obiectiv, venețienii au adoptat o politică agresiv anti-bizantină, declarându-se dispuși să sprijine orice prinț occidental care și-ar fi propus recucerirea Constantinopolului. Această orientare a fost dominantă în politica Republicii în România cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și s-a prelungit până la începutul veacului următor. După cum afirmă Marino Sanudo Torsello “*Perdita vero Constantinopoli, Veneti per XXX. annos & ultra, ad recuperationem ipsius fideliter laborarunt: super hoc requirentes sollicitate quasi omnes Reges et Principes Occidentis...*”¹²⁷.

---

¹²⁴ Roberto S. Lopez, *Su e Giu per la storia di Genova*, Genova, 1975, p. 26.

¹²⁵ Gareth Morgan, *The Venetian*, în BZ, 1976, 2, p. 425.

¹²⁶ Ibidem, p. 426.

¹²⁷ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 73. Cifra de 30 de ani face în mod surprinzător abstracție de negocierile cu Carol de Valois de la începutul veacului al XIV-

O serie de factori au obligat însă Veneția să-și adapteze politica în relațiile cu Bizanțul, decisiv fiind sprijinul naval pe care Genova l-a acordat basileului. Alianța genovezo-bizantină, în ciuda unor momente de tensiune, a pus Serenissima în fața opțiunii între încercarea de a ajunge la un compromis, organizarea unei cruciade care să restabilească situația anterioară anului 1261 și declanșarea războiului împotriva aliaților de la Nymphaion.

Prima soluție a fost considerată de conducerea venețiană drept vremelnică; armistițiile pe termen scurt încheiate cu Bizanțul și cu Genova au fost privite doar ca un răgaz necesar consolidării pozițiilor Serenissimei în Romania. Venețienii nu aveau încredere în promisiunile de pace făcute de basileu, iar comportarea funcționarilor imperiali în perioadele de suspendare a ostilităților îndreptăța această atitudine rezervată.

Cruciada a fost privită drept varianta ideală, venețienii prezentând cu abilitate monarhilor occidentali problema Romaniei latine ca o chestiune care privea întreaga creștinătate. Însă, în ciuda subtilității argumentelor venețiene, toate proiectele care au vizat revenirea latină la Strâmtori au eșuat fie din cauza incapacității aliaților Serenissimei de a-și respecta angajamentele, fie ca urmare a atitudinii oscilante a papalității în privința cruciadei și a raporturilor cu Bizanțul¹²⁸. Amânarea la nesfârșit a expediției menite să restaureze Imperiul latin a obligat Veneția să renegocieze armistiții cu Bizanțul de pe poziții nu tocmai favorabile.

Înrăutățirea continuă a poziției Republicii Sfântului Marcu în Romania și consolidarea permanentă a mării sale rivale a impus în 1293 recursul la soluția extremă, războiul. Conflictul i-a vizat mai întâi doar pe genovezi, dar o manevră diplomatică a acestora a atras foarte repede în tabăra anti-venețiană și pe bizantini¹²⁹. Recursul la mijloacele militare din partea Serenissimei a pornit de la ideea că, odată eliminată puterea maritimă concurentă, pacea cu Bizanțul ar fi putut fi negociată de pe poziții de forță. Calculul s-a dovedit doar în parte corect pentru că rezultatele războiului cu Genova au fost departe de așteptări. În ciuda aparentei superiorități navale venețiene demonstrate de victoriile obținute la Acra (1257), Settepozzi și Trapani (1264)¹³⁰ în intervalul de timp scurs între acestea și “războiul de la Curzola” raporturile de forță între cele două puteri maritime evoluaseră în defavoarea Veneției.

Totuși, după încheierea păcii de la Milano (1299), venețienii au putut să realizeze al doilea obiectiv, care viza impunerea propriilor condiții în raporturile

---

lea, deși câteva rânduri mai jos Sanudo amintește despre acestea.

¹²⁸ Pentru problema cruciadei în timpul pontificatului lui Grigore al X-lea v. Vitalien Laurent, *Grégoire X*, p. 257-273; Idem, *La croisade*, p. 105-137.

¹²⁹ Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile*, p.13-14.

¹³⁰ Antonio Morosini aprecia că în lupta de la Trapani, în Sicilia, “i Veniciani iera chosi sovra de loro chomo el sparvier a la guaia”, adică precum niște ulii deasupra prăzii v. *Morosini Codex*, p. 58.

cu Bizanțul. După semnarea păcii cu Genova, care nu considera o eventuală acțiune a Serenissimei împotriva Bizanțului drept un *casus belli*, o demonstrație de forță a unei flote venețiene care a pătruns până în Cornul de Aur, l-a obligat pe Andronic al II-lea să capituleze. În ciuda acestui succes, rezultatul războiului nu a corespuns așteptărilor Republicii Sfântului Marcu care, la începutul secolului al XIV-lea s-a implicat, încă o dată, într-o nouă tentativă occidentală, cea din urmă, de recucerire a Constantinopolului bizantin.

1. Veneția și cruciada antibizantină

Primul pas al unei acțiuni împotriva Bizanțului a fost făcut la 16 mai 1262 prin încheierea unui tratat cu Guillaume de Villehardouin, cel mai important principe latin din România¹³¹, dar principalul efort diplomatic a fost întreprins în direcția Sfântului Scaun care ar fi trebuit să sprijine predicarea unei noi cruciade împotriva schismaticilor. Cronica lui Caroldo afirmă că încă din 1261 venețienii se prezentaseră papei “*non senza lacrime e molto dolore (...) dimostrando con evvidenti ragioni la calamita e rovina della caduta di Co<n>stantinopoli*”¹³², dar că nu putuseră obține altceva decât vorbe (*non potendo ottener altro che parole*)¹³³. Câțiva ani mai târziu, în 1264, dogele Ranieri Zeno reafirma ideea importanței imperiului Romaniei pentru Biserica catolică într-o scrisoare către suveranul pontif și susținea că singura cale de a-l readuce sub ascultarea Romei era cruciada. Dogele insistă ca toți cei care doreau să pornească în sprijinul împăratului latin să primescă privilegii similare cu cele ale cruciadei în Țara Sfântă¹³⁴. Tot Ranieri Zeno a fost cel care a trimis emisari regilor Franței, Castiliei și marilor baroni din Occident, oferindu-se să pună flota la dispoziția tuturor celor care doreau să contribuie la cucerirea capitalei Paleologilor¹³⁵.

Negocierile purtate în scopul restaurării puterii latine la Constantinopol

---

¹³¹ Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 146.

¹³² Cronica lui Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b=7443, f. 244.

¹³³ Ibidem, f. 245; se pare că totuși răspunsul papei Urban al IV-lea nu a fost atât de negativ pe cât lasă să se înțeleagă cronicile venețiene v. Conrad Chapman, *Michel Paléologue*, p. 56.

¹³⁴ G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III, p. 56-59: “*Dictum est enim, quod a Sede apostolica exivit edictum, quod, quicumque in subsidium Imperii Romaniae ire voluerit, talis sibi venia concedatur, qualis conceditur transfretantibus in servitium terrae sanctae*”.

¹³⁵ *Fragmentum Marini Sanuti Torselli*, în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 173: venețienii “*scrutabantur omnem viam et modum ut recuperarent ipsam civitatem Constantinopolis et imperium, mittentes ad dominum papam et ad alios barones fideles quos ad istud negotium valere credebant conquirendi impeium Romanie ac etiam ad Alfonsum rege Castille predictum*”. Sanudo reia afirmația unei propuneri de alianță făcută de Veneția lui Alfonso al X-lea, regele Castiliei în *Liber*, p. 73; cf. Martino Da Canal, *Les Estoires*, p. 198. Drept răspuns venețienii nu au primit decât promisiuni “*acés li fu promis et petit atendu: il ne trova se paroles non*”.

pun în evidență faptul că republica lagunelor și-a rezervat rolul de auxiliar maritim al puterii terestre. Această atitudine se explică pe de o parte prin incapacitatea venețienilor de a asigura atât supremația maritimă, cât și forța terestră necesară recuceririi Constantinopolului, iar pe de altă parte prin tradiționala preeminență a Franței în cadrul creștinătății, ceea ce conferea descendenților lui Hugues Capet rolul conducător al “sfintei expediții”. Poziția subordonată decurge și din modul în care Franța a intervenit, mai ales în timpul domniei lui Ludovic cel Sfânt, în soluționarea disputelor între puterile maritime italiene. Înainte de a pleca în cruciada împotriva Tunisului, Ludovic al IX-lea a insistat pentru încheierea unei păci sau măcar a unui armistițiu între venețieni și genovezi. Documente venețiene arată că nu a fost vorba de o rugămintă adresată de monarh, ci de o condiție răsplată formulată, orice refuz putând atrage după sine ostilitatea regelui și a fratelui său Carol de Anjou (“*sachés certainement que, li quels refusera la pes ou la trive, monsignor li rois vendra son henemis; et ensi en a il fait sa proiere a son frere, li rois Charle de Sesile, que il deveigne henemis de ciaus que refuserent la pesou au mains tel trive*”)¹³⁶, precum și excomunicarea pontificală. Insistențele monarhului au fost răsplătite cu încheierea unui armistițiu pe cinci ani, pacea nefiind posibilă deoarece presupunea rezolvarea unor chestiuni spinoase asupra cărora era greu de ajuns la un compromis¹³⁷.

Papalitatea a susținut pretențiile coroanei franceze și, din acest motiv, obiectivele cruciadei au depins în mare măsură de punctul de vedere al Capețienilor. Atașamentul față de ideea eliberării Ierusalimului avea în urmă o lungă tradiție inaugurată de Ludovic al VII-lea, continuată apoi de Filip al II-lea August și Ludovic cel Sfânt¹³⁸. Preeminența Țării Sfinte în politica de cruciadă a regilor Franței explică interesul secundar pentru recuperarea Constantinopolului, acțiune privită ca un *passagium particulare* menit, în cel mai bun caz, să pregătească campania de eliberare a locurilor sfinte. Această atitudine se explică poate și prin faptul că, după 1204, Imperiul latin creat la Strâmtori fusese incapabil să-i ajute pe creștinii din Țara Sfântă. Mai mult, prin nevoia disperată de ajutor, Constantinopolul latin deturnase o bună parte din resursele umane și

---

¹³⁶ Ibidem, p. 228; Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 199

¹³⁷ R. Cessi, *La tregua*, p. 11 observă că pe lângă litigiile dintre cele două Republici (problema comerțului oriental, al raporturilor cu Pisa și cu Phillipe de Montfort) încheierea păcii a fost îngreunată de suspiciunile Serenissimei față de mediator: “La stretta unione di Genova colla politica francese non poteva non riuscire assai sospetta al governo veneto”.

¹³⁸ Jean Richard, *La politique orientale de Saint Louis. La croisade de 1248*, în “Septième Centenaire de la mort de Saint Louis”. Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970), Paris, 1976, p. 198; Jacques Le Goff, *Saint Louis and the Mediterranean*, în “Mediterranean Historical Review”, 5, 1990, p. 21-43

financiare care altfel ar fi luat drumul posesiunilor creștine din Siria-Palestina¹³⁹.

Indiferent de motivele care au stat la baza opțiunii lor, toți regii Franței de la Ludovic al IX-lea până la ultimii Capetieni și primii monarhi din dinastia de Valois au asociat cruciada cu o acțiune în sprijinul Ierusalimului¹⁴⁰. Din acest motiv, Ludovic cel Sfânt a acordat prea puțin interes proiectelor orientale ale fratelui său, Carol de Anjou¹⁴¹, iar la începutul veacului al XIV-lea Filip al IV-lea cel Frumos a privit cu neîncredere proiectul de *passagium particulare* propus de Ospitalieri¹⁴² și a subminat planurile similare făurite de Carol de Valois. Consecința directă a acestei situații a fost că tratatele pe care prinții francezi mai sus amintiți le-au încheiat cu Serenissima la 3 iulie 1281¹⁴³ respectiv în 1306¹⁴⁴, în scopul restaurării Imperiului latin, au rămas literă moartă.

---

¹³⁹ v. *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, publiée par M.L. de Mas Latrie, Paris, 1871, p. 376 care afirmă că în 1204 împăratul Baudouin I “manda en le tiere d'Outremer et fist crier par toute le tiere, que qui vauroit avoir tiere, ne garison, qu'il venist à lui”. Mai târziu papa Grigore al IX-lea a încercat să-i convingă pe cei care promisese să plece în sprijinul Țării Sfinte, să pornească în ajutorul Imperiului latin. Papa considera supraviețuirea Imperiului latin drept o condiție indispensabilă recuceririi Ierusalimului v. Richard Spence, *Gregory IX's*, p. 166-167. Chiar și Ludovic al IX-lea s-a gândit la ajutorarea Constantinopolului în timpul primei sale cruciade. Aflat la Sidon regele a încercat să medieze o alianță între împăratul latin și Imperiul de Trapezunt “Et ce fist il pour ce que l'empereur eust alliance a cestuy grant riche home contre Vatache, qui lors estoit empereur des Griex” (Joinville, *Vie de Saint Louis*, ed. par Jacques Monfrin, Paris, 1995, p. 294)

¹⁴⁰ Pentru Joinville, *Vie de Saint Louis*..., p. 276 Ierusalimul era o țință obligatorie a regelui Franței. Seneșalul era de părere că, în cazul în care regele Franței ar fi abandonat Ierusalimul toți cei care ar fi depus jurământ să plece în pelerinaj s-ar fi simțit dezlegați de obligația de a elibera Sfântul Mormânt. Joinville dădea drept pildă exemplul negativ al lui Filip al II-lea August care părăsise cruciada a III-a.

¹⁴¹ Jean Longnon, *Les vues*, p. 183-195.

¹⁴² Sophia Menache, *Clement V*, Cambridge University Press, 1998, p. 106: “From the Capetian perspective, the Hospitaller crusade might harm the political status of Philip the Fair as the recognized secular leader of Christendom and, as such, the theoretical captain of the crusade. No less importantly, it might invalidate any justification the king might advance to collect the tenth”.

¹⁴³ W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 435. Acordul dintre Carol de Anjou și Venetia a fost completat în aceeași zi prin cel între Carol și Philippe de Courtenay, ultimul renunțând la pretențiile sale la tronul Constantinopolului. Frontului angevino-venețian i s-au adăugat pisanii preocupați să salveze ce se mai putea salva din mâinile genovezilor v. Franco Cardini, *L'impegno crociato di papa Niccolo IV*, în Idem, “Studi sulla storia e sull'idea di crociata”, Roma, 1993, p. 125-126

¹⁴⁴ Textul acordului în Georg Martin Thomas, *DVL*, I, New York, 1965 (reimpr. a primei ediții Venetia, 1880), doc.27, p. 48-53. Papalitatea a sprijinit acest acord acordând indulgențe similare cu cele oferite pentru cruciada în Țara Sfântă (Ibidem, doc. 28, p.53-55) și excomunicând pe “Andronicum Palaeologum, qui

Venețienii, în schimb, au depus toate eforturile pentru ca aceste alianțe să fie puse în practică. Tratatul de la Orvieto, încheiat la 3 iulie 1281 între Carol de Anjou, Veneția și Filip de Courtenay (deținătorul nominal al imperiului latin), a fost urmat imediat de întreruperea legăturilor economice cu Imperiul bizantin. La 7 aprilie 1282 Senatul venețian decidea ca negustorii venețieni să poată face comerț în România, cu excepția teritoriilor bizantine și a regatului Ciprului¹⁴⁵, hotărâre care a fost reactualizată la 10 aprilie 1283¹⁴⁶. Era astfel pusă în aplicare strategia embargoului comercial, metodă adeseori utilizată în veacurile XIII-XIV de puterile maritime. De data aceasta măsura nu a dat rezultate, pentru că expediția militară proiectată nu a mai avut loc din cauza izbucnirii “Vecerniilor Siciliene”¹⁴⁷.

La aproape doi ani de la parafarea alianței de la Orvieto, conducerea Veneției constata că nici Carol de Anjou, nici Philippe de Courtenay nu erau capabili să-și onoreze promisiunile făcute în legătură cu “*passagium Romanie*” și, în consecință, se considera dezlegată de angajamentele asumate, afirmându-și dreptul de a acționa potrivit propriilor interese¹⁴⁸. Odată în plus, Republica constata că alianța anti-bizantină nu-i adusese decât pagube. Pe de o parte

---

Grecorum imperatorem se nominat” (Ibidem, doc. 33, p. 61). Tot în sensul sprijinului acordat de papă pledează și doc. 260 (14 ianuarie 1306) publicat în *I Libri Commemorativi*, I, p. 56. Printre avantajele cruciadei anti-bizantine papa enumera înlăturarea schismei și teama pe care acțiunea ar fi provocat-o turcilor și mamelucilor.

¹⁴⁵ Freddy Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 55, p. 41.

¹⁴⁶ Ibidem, I, doc. 66, p. 43.

¹⁴⁷ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 73: “Tandem cum Siciliae rege Karolo primo super hoc societatem fecerunt & ligam: qui propter amissionem Siciliae intendere non potuit ad praedicta”.

¹⁴⁸ F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 67-68, p. 43-44. Situația s-a repetat în timpul lui Filip al IV-lea cel Frumos. Pentru acesta dorința lui Carol de Valois de a deveni împărat latin al Constantinopolului nu reprezenta decât o etapă premergătoare a unui *passagium generale* și nu trebuia să lezeze în nici un fel interesele generale ale regatului Franței. Astfel din cauza conflictelor lui Filip al IV-lea cu Anglia și cu Flandra, Carol de Valois a fost obligat să amâne la nesfârșit punerea în aplicare a proiectelor antibizantine. Bibliografia referitoare la cruciada în timpul ultimilor Capetieni și a primilor Valois este consistentă v. C.J. Tyerman, *Sed nihil fecit ? The Last Capetians and the Recovery of the Holy Land*, în “War and Government in the Middle Ages”, ed. J. Gillingham and J.C. Holt, Woodbridge, 1984, p. 170-181; Idem, *The Holy Land and the crusades of the XIIIth and XIVth centuries*, în “Crusade and Settlement”, ed. by Peter W. Edbury, Cardiff, 1985, p. 105-112; Sylvia Schein, *Philip IV and the Crusade: a Reconsideration*, în “Crusade and Settlement..”, p. 121-126; Sophia Menache, *Religious Symbols and Royal Propaganda in the Late Middle Ages: the Crusades*, în “Idéologie et propagande en France”, sous la dir. de Myriam Yardeni, Paris, 1987, p. 55-61; Norman Housley, *France, England and the National Crusade, 1302-1386*, în “France and the British Isles in the Middle Ages and Renaissance” ed. by Gillian Jondorf and D.N. Dumville, Woodbridge, 1991, p. 183-198.

pregătirile pentru o expediție amânată la nesfârșit impuseseră cheltuieli inutile pentru pregătirea navelor de război și de transport, pe de altă parte pentru că prin întreruperea legăturilor cu teritoriile bizantine negustorii din lagună sufereau pierderi importante; perspectiva războiului îi obliga pe oamenii de afaceri să-și limiteze activitatea în România din cauza insecurității bunurilor și persoanelor¹⁴⁹.

Este greu de spus în ce măsură eșecul tratatului încheiat cu Carol de Anjou a influențat atitudinea venețiană față de cruciadă. Alianța cu Carol de Valois, de la începutul veacului al XIV-lea, ar crea impresia că nu au existat modificări substanțiale în proiectele orientale ale Veneției. Totuși elaborarea, de către un venețian, a proiectului de recucerire a Țării Sfinte - *Liber Secretorum Fidelium Crucis* - ar putea pleda și pentru o altă interpretare. Planul lui Marino Sanudo Torsello privea Constantinopolul ca un obiectiv secundar. Ideea că Bizanțul ar fi fost ușor de cucerit dacă era mai întâi ocupat Egiptul mameluc, sugerează că, măcar în anumite cercuri aristocratice venețiene, soluția hegemoniei în Mediterana Răsăriteană nu se afla la Constantinopol, ci la Cairo. Sultanul "Babilonului" era în opinia lui Sanudo cel care deținea nu numai cheile Țării Sfinte, dar și pe cele ale întregului sistem comercial din Levant. Prin eliminarea Egiptului ar fi fost afectat nu numai Imperiul bizantin, dar ar fi fost eliminată și amenințarea pe care Hoarda de Aur o constituia pentru regatele Ungariei și Poloniei. Conform ideilor lui Sanudo blocada navală exercitată asupra sultanatului mameluc ar fi determinat întreruperea axei Sarai-Constantinopol-Cairo și ar fi provocat inevitabil recuperarea Țării Sfinte și a capitalei bizantine¹⁵⁰. În felul acesta s-ar fi creat condițiile repunerii în funcțiune a drumurilor comerciale suprimate de cucerirea mamelucă din 1291 și s-ar fi dat o lovitură sistemului colonial genovez din "Marea cea Mare". Chiar dacă acest proiect de subminare a sistemului colonial genovez nu este explicit afirmat, el era enunțat în termeni generali: când anumite artere de negoț erau blocate se impunea găsirea unor rute noi. Revenirea venețiană în Siria și Armenia Mică ar fi permis echilibrarea pierderilor suferite începând cu 1261 și ar fi putut muta din nou centrul de greutate al comerțului euro-asiatic din Marea Neagră în Mediterana Orientală¹⁵¹.

În ciuda avantajelor uriașe care ar fi revenit Veneției prin punerea în aplicare a acestui proiect, propunerea lui Marino Sanudo nu a fost urmată de conducerea Republicii atât din cauza costurilor ridicate presupuse (peste două milioane de florini anual)¹⁵², cât și pentru că ar fi fost necesară mobilizarea unor resurse militare pe care venețienii, de unii singuri, nu le aveau la dispoziție. Din

---

¹⁴⁹ Georg Martin Thomas, DVL, I, doc. 42, p. 77.

¹⁵⁰ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 32-33

¹⁵¹ Pentru detalii în privința proiectului lui Sanudo vezi capitolul al IV-lea "Relansarea venețiană 1310-1332)".

¹⁵² v. Franco Cardini, *I costi*, p. 377-411.

acest motiv Serenissima a amânat temporar orice proiect de cruciadă și a căutat o altă soluție pentru eliminarea consecințelor tratatului de la Nymphaion. Pe moment a fost încheiat un nou armistițiu cu Bizanțul, dar foarte curând conducerea Republicii de la Adriatica a trebuit să recurgă la arme.

2. Meloria: șansa ratată a Serenissimei ?

În studiul consacrat originilor “războiului de la Curzola”¹⁵³, Gh. I. Brătianu considera, urmând părerile formulate de Camillo Manfroni, că atitudinea Veneției în timpul conflictului care a opus Genova și Pisa a fost inexplicabilă. Asistând, fără să intervină, la zdrobirea flotei pisane la Meloria, venețienii nu ar fi făcut altceva decât să contribuie indirect la consolidarea pozițiilor rivalei sale. În sinteza de istorie a Mării Negre, savantul român și-a nuanțat opinia considerând că “avantajul comercial al unei neutralități fructuoase i-a tentat poate pe negustorii din Adriatica și le justifică inactivitatea din timpul acestui război=<genovezo-pisan>”¹⁵⁴. Această interpretare este, probabil, mai aproape de felul în care, în epocă, venețienii au privit înfruntarea între Genova și Pisa. În primul rând pentru că, așa cum observa chiar Gh. I. Brătianu, la începutul conflictului era greu de prevăzut un succes atât de categoric al genovezilor¹⁵⁵. Pe de altă parte, judecarea atitudinii venețiene trebuie integrată în contextul raporturilor dintre cele trei puteri maritime în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. R. Cessi atrăgea atenția că în timp ce armistițiul veneto-genovez din 1269 a inclus și a fost semnat și de Pisa¹⁵⁶, reînnoirea acestuia în 1275 s-a făcut fără participarea pisanilor situație care a slăbit și poziția Veneției în raport cu Genova¹⁵⁷. Nu trebuie pierdut din vedere, pe de altă parte, că în momentul izbucnirii conflictului genovezo-pisan, Veneția se afla angajată într-un război în Peninsula Istria și era lovită și de interdictul papal ca urmare a refuzului de a-și pune flota la dispoziția lui Carol de Anjou în războiul acestuia cu Aragonul pentru Sicilia¹⁵⁸.

---

¹⁵³ Gh. I. Brătianu, *Les origines*, p. 87-100.

¹⁵⁴ Idem, *Marea Neagră*, p. 347.

¹⁵⁵ Analiza antecedentelor bătăliei de la Meloria și a conjuncturii politice și comerciale a epocii la Geo Pistarino, *L'Apogeo della Meloria*, în Idem, *La Capitale del Mediterraneo: Genova nel Medioevo*, Genova, 1993, p. 127-154. Pentru istoricul italian “la sconfitta della Meloria non modificò sostanzialmente il quadro della presenza pisana nel Mediterraneo occidentale e nel Mar Nero (...) Si deve riconoscere, tuttavia, che, se rimasero in campo i Pisani, non rimase in campo Pisa sul più vasto orizzonte”(ibidem, p. 146-147).

¹⁵⁶ R. Cessi, *La tregua*, p. 13.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 21: “E questo prematuro distacco dei Pisani in qualche modo indeboliva la posizione politica di Venezia, di fronte alla quale Genova poteva riprendere un atteggiamento di minor arrendevolezza e in certi momenti anche di minor deferenza”.

¹⁵⁸ Geo Pistarino, *L'Apogeo della Meloria...*, p. 151.

În concluzie, neimplicarea venețiană în conflictul genovezo-pisan, decis de bătălia de la Meloria, nu poate fi privită drept o șansă irosită decât dacă judecăm lucrurile din perspectiva “regulii epilogului”. După eșecul alianței cu Carol de Anjou, venețienii nu se mai puteau angaja într-un nou conflict care le-ar fi afectat comerțul în întregul bazin al Mediteranei. Serenissima a căutat să profite de angajarea Genovei în război și să folosească răgazul în scopul dezvoltării comerțului său în Levant. În 1285 era semnat un nou acord cu Bizanțul și, în același an, se semnalau ciocniri cu genovezii la Trapezunt¹⁵⁹. Opțiunea pentru rezolvarea militară a litigiilor cu Genova s-a conturat abia în momentul în care a devenit evident că poziția hegemonică a acestora în Marea Neagră devenise de nezdruccinat pe altă cale¹⁶⁰.

3. Primul război al Strâmtorilor (1294 -1302)

Deși învingători în războiul “Sfântului Sabas” venețienii nu au reușit să profite pe termen lung de pe urma acestui succes. Explicația rezidă pe de o parte în incapacitatea latinilor din Țara Sfântă de a contracara amenințarea mamelucă, pe de altă parte în dinamismul remarcabil al genovezilor. Înfrânți, aceștia nu s-au resemnat cu situația, ci au căutat să se redreseze prin deschiderea unor noi drumuri comerciale. Instalarea într-o primă fază la Tyr, Lajazzo sau Constantinopol¹⁶¹ a constituit baza dezvoltării sistemului comercial genovez în Levant. Prin Lajazzo, negustorii liguri erau conectați cu drumurile care veneau de la Golful Persic via Bagdad, dar și cu Asia Centrală grație rutei ce străbătea Samarkand, Buhara și Tabriz. Așezarea la Constantinopol, apoi în în bazinul pontic la Caffa și Trapezunt crea perspectivele valorificării arterelor care străbăteau stepele nord-pontice (ramificația “drumului mătăsii” prin Urghenci-Sarai)¹⁶², respectiv teritoriile Ilhanatului (legătura Tabriz-Trapezunt)¹⁶³. În sfârșit prin instalarea la Vicina și ulterior la Chilia, genovezii au creat premisele dezvoltării drumurilor comerciale care legau Europa Centrală de Dunărea de Jos¹⁶⁴.

În câteva decenii acest sistem la care genovezii se conectaseră începuse să dea roade, în timp ce pozițiile Veneției deveneau tot mai precare¹⁶⁵:

---

¹⁵⁹ R. Cessi, *La tregua*, doc. XVII, p. 55.

¹⁶⁰ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 72 atrăgea atenția că Genova se simțea la rândul ei amenințată de o serie de evoluții politice; astfel “tratatele armeano-mameluc și veneto-bizantin din 1285 au creat pentru genovezi un cadru de constrângere extremă” motiv pentru care Superba a acceptat propunerea de alianță venită din partea ilkhanului Arghun în 1287.

¹⁶¹ Vezi capitolul precedent

¹⁶² Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 87-104.

¹⁶³ Ibidem, p. 104-128.

¹⁶⁴ Șerban Papacostea, *Un tournant*, p. 939-947.

¹⁶⁵ O foarte bună sinteză a raporturilor de forțe dintre cele două Republici la Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 101-102.

Constantinopolul fusese pierdut și toate tentativele de recuperare eșuaseră. În ciuda unor armistiții încheiate cu basileul, care *de jure* le asigurau posibilitatea de a face negoț în România și penetrarea în Marea Neagră, venețienii erau adeseori victimele abuzurilor funcționarilor imperiali și ostilității genoveze. În plus, în Țara Sfântă, situația creștinilor s-a deteriorat continuu în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, iar pierderea ultimelor poziții în 1291 a obligat Serenissima să părăsească - după momentul 1261 - încă o poziție privilegiată. Pierderea Acrei era agravată de alți doi factori: acordul încheiat de Genova, în 1290, cu sultanul Egiptului¹⁶⁶ și interdicția pontificală de a face negoț cu ținuturile mamelucilor, *embargo* care, în ciuda tuturor încălcărilor, constituia o problemă serioasă pentru Republica Sfântului Marcu.

La sfârșitul secolului al XIII-lea venețienii pierduseră pozițiile care le asiguraseră supremația în Mediterana răsăriteană și se vedeau obligați să-și desfășoare activitatea în condițiile puse de adversarii lor. Se înțelege de ce Venetia a fost obligată să reacționeze și să caute soluții pentru echilibrarea raporturilor de forțe cu genovezii. Într-un studiu publicat cu mai bine de șaptezeci de ani în urmă Gheorghe I. Brătianu considera că primul război al Strâmtorilor ar fi fost precedat de o reorientare a politicii orașelor italiene în raport cu hanatele mongole. Astfel, în timp ce genovezii s-ar fi orientat spre Ilhanatul Persiei, venețienii au încercat să încheie o alianță cu Nogai cu ajutorul căruia sperau să pună capăt supremației rivalilor în Marea Neagră¹⁶⁷. Apartenența la două sisteme de alianțe antagonice ar fi agravat diferendele între cele două puteri maritime și ar fi grăbit declanșarea războiului.

Deși punctul de vedere al savantului român este susținut de o serie de

---

¹⁶⁶ Acest acord a contribuit în bună măsură la crearea și răspândirea unui portret negativ al genovezilor. Este binecunoscut pasajul virulent din tratatul lui Guillaume Adam *De modo Sarraceno extirpandi*, în "Recueil des Historiens des Croisades. Documents Arméniens, II. Documents latins et français relatifs à l'Arménie", Paris, 1906 p. 523. Negustorilor li se reproșă că duc mamelucilor arme și fier cu care creștinii sunt uciși; ei erau etichetați ca "slujitori ai infernului" și falși creștini; datorită lor portul Alexandria se bucura de o prosperitate nemaiîntâlnită; cf. Philippe de Mézières, *Le Songe du Vieil Pelerin*, I, ed. by G.W. Coopland, Cambridge, 1969, p. 297. Potrivit acestuia genovezii sunt "gent perverse" cărora "ne leur souffrit de conseiller et garnir les Sarrazins encontre les Crestiens, en mandant en Egypte les navires et galees, de toutes manieres d'armeures plains et d'espees, voire contre la sentence apostolique rigoureuse et saintement fulminee". Pentru Steven A. Epstein, *Genoa and the Crusades. Piety, Credit and the Fiscal-Military State*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna*, I, Genova, 1997, p. 247 tratatul cu mamelucii a fost "the most tangible effect of the fall of Tripoli". O analiză minuțioasă a conjuncturii în care a fost încheiat tratatul la Virgil Ciocîltan, *Genoa's Challenge to Egypt (1287-1290)*, RRH, 32, 1993, 3-4, p. 283-307.

¹⁶⁷ Gh. I. Brătianu, *Les origines*, p. 94-98; cf. Camillo Manfroni, *Storia*, I, p. 192.

argumente, nu cred totuși că se poate vorbi de o reorientare a celor două orașe în raporturile cu statele mongole. Chiar dacă au fost stabilite contacte cu Persia ilkhanidă este îndoielnic că genovezii ar fi riscat ruperea raporturilor cu Hoarda de Aur. O monografie recentă, închinată politicii pontice a hanatelor mongole, a subliniat, pe bună dreptate că “echidistanța față de cele două state cinghizhanide rivale a fost de fapt o linie directoare a politicii genovezilor”¹⁶⁸ și că, mai presus de divergențele dintre Hoarda de Aur și Persia ilkhanidă, negustorii genovezi au așezat propriile interese.

În aceeași măsură, este greu să vorbim de o “reorientare” a venețienilor în raport cu hanatele mongole. Hotărârea Senatului din aprilie 1291 de a trimite un sol *ad imperatorem noqa* sugerează într-adevăr încercarea venețienilor de a se substitui rivalilor lor în exploatarea comerțului pontic. Este însă îndoielnic că inițiativa lor a avut succes. Pe de altă parte este clar că, măcar unii dintre venețieni, considerau “firească” încheierea unei alianțe cu Arghun, dușmanul declarat al Hoardei de Aur și al Egiptului mameluc, care ar fi putut favoriza întoarcerea negustorilor creștini în orașele din Țara Sfântă. În 1305 privilegiul primit de venețieni de la ilkhanul Öldjeitü făcea trimitere la restabilirea contactelor comerciale din trecut¹⁶⁹, iar în aceeași perioadă Marino Sanudo Torsello insista în *Liber Secretorum Fidelium Crucis* pe avantajele alianței cu descendenții lui Hülagu și atrăgea atenția asupra pericolului axei Sarai-Cairo. Punctul său de vedere nu era, în epocă, unul marginal. Extraordinara răspândire a știrii false potrivit căreia, în anul 1300, ilkhanul Ghazan ar fi cucerit în întregime Țara Sfântă și s-ar fi pregătit să o cedeze creștinilor, a fost rezultatul speranțelor pe care occidentalii și le puneau în alianța cu Persia și în convertirea hanilor Persiei la creștinism¹⁷⁰.

Cred deci că, în realitate, fiecare dintre cele două thalassocrații a dat dovadă de pragmatism încercând să întrețină relații amicale cu ambele hanate și să profite în acest fel la maximum de pe urma drumurilor comerciale care le străbăteau teritoriile. Pentru Serenissima problema a fost că, în exploatarea acestora, genovezii dețineau, către sfârșitul secolului al XIII-lea, un avantaj

---

¹⁶⁸ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 145.

¹⁶⁹ DVL, I, doc. 26, p. 47. Documentul e datat 1306; pentru rectificarea cronologică v. Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 118 care arată că inițiativa a aparținut hanului și că, din câte se pare, venețienii nu au dat curs cererii acestuia.

¹⁷⁰ Pentru acest episod Sylvia Schein, *Gesta Dei per Mongolos 1300. The Genesis of a non-Event*, “English Historical Review”, 94, 1979, no. 373, p. 805-819. Speranțele puse în hanii de la Baghdad au făcut ca, retroactiv, teoreticieni ai cruciadei târzii să reproșeze atitudinea creștinilor din Țara Sfântă în 1260, an în care mongolii au fost înfrânți la Ain Djalut (3 septembrie) de oastea mamelucă. Peter Jackson, *The Crisis*, p. 481-513 a arătat că o asemenea interpretare igmorează conjunctura momentului respectiv. Primul contact al creștinilor din Orient cu mongolii fusese unul brutal și nu exista nici un motiv care să sprijine ideea unei colaborări

considerabil. Imposibilitatea obținerii unui regim similar, impunea recursul la o măsură extremă - declanșarea războiului - măsură cu atât mai necesară cu cât, în acel moment, Veneția “*non potendo più tolerar l'ingiurie che venivano fatte alli soggetti suoi*”¹⁷¹.

Primul război al Strâmtorilor a fost expresia unei linii politice “dure” în politica venețiană, care a considerat că poate redobândi supremația printr-o victorie categorică, așa cum se întâmplase în războiul Sfântului Sabas sau în bătăliile de la Settepozzi și Trapani. De la acele victorii însă, balanța de forțe se echilibrase sensibil. Strategic, prin alianța cu Bizanțul, genovezii beneficiau de un sprijin logistic important în Romania. Marino Sanudo Torsello observa că, în timpul războiului din 1293-1299, navele genoveze erau bine primite de populația bizantină care le aproviziona cu apă și alimente, în timp ce la vederea pavilionului venețian locuitorii se îndepărtau în mare viteză¹⁷².

Și din punct de vedere militar Republica liguă erau superioară. Unul din avantaje consta în folosirea unui număr mai mare de arbaletieri pe navele de luptă genoveze. Este semnificativ că în urma conflictului din 1293-1299, Veneția a hotărât sporirea numărului de arbaletieri de pe galerele sale și acordarea unui statut social bine definit acestei categorii¹⁷³. De asemenea, dacă în privința efectivelor navale ambele orașe erau capabile să mobilizeze flote comparabile, în plan tactic, genovezii au reușit să pună în dificultate sistemul venețian al convoaielor care asigurase succesul Serenissimei în războiul dintre 1257-1269¹⁷⁴.

Atunci superioritatea Republicii Sfântului Marcu fusese atât de evidentă încât Martino da Canal nota cu mândrie că în timp ce concetățenii săi dominau marea continuând să facă negoț la Acra, Alexandria și în Romania, genovezii se strecurau ca niște pirați: “*Ze veul que vos sachés que por nul efors que Jenoés feïsent de armer galies, Veneciens ne leïserent d'aler a Acre, en Romanie et en Crit, que monsignor li dus feïsoit si bien garder la mer a force des galies, que les nes des Veneciens s'en aloient a Acre, en Alisandre et en tos leus et*

---

¹⁷¹ Gian Giacomo Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (= 7443), f. 287.

¹⁷² Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 130: “*Nel qual tempo io vidi, che quando Genovesi alzavano la loro insegna e lor Stendardo, li Villani delli Casali di quelle Contrade descendevano a marini carichi, e con sommieri con Pan e altri rinfrescamenti in gran quantita ed eran molto domestici e amici insieme e Genovesi li satisfacean per averli inclinati e pronto alle loro necessita e negozio; e allora quando noi mostravamo le nostre Bandiere di San Marco, detti Villani non venivano cosi prontamente alle nostre Gallee*”.

¹⁷³ Frederic C. Lane, *The Crossbow in the Nautical Revolution of the Middle Ages*, în Idem, *Studies*, p. 161-171.

¹⁷⁴ Detalii în privința sistemului convoaielor la Serghej P. Karpov, *La navigazione*, p. 67-69. Sistemul avea trei avantaje majore: regularitatea, siguranța și rapiditatea.

retornoient a savetés; et li Jenoes n'osoient aler se en repost non, et lor galies s'en aloient reponant comme laron de mer, que vont derobant et sa et la en larecin"¹⁷⁵. În conflictul din 1293-1299, Genova a speculat faptul că rivala sa își concentra galerele pentru apărarea navelor de comerț. Folosindu-se de răspândirea de știri false, amiralii Superbei au reușit să separe galerele venețiene de vasele pe care le escortau care, rămase fără apărare, au constituit o pradă ușoară¹⁷⁶. În plus, vasele de negoț genoveze au putut să circule nestingherit pentru că galerele venețiene erau destinate apărării propriilor convoaie.

Singura slăbiciune a Genovei în cazul declanșării ostilităților provenea din instabilitatea politică internă, disputele dintre gulefi și ghibelini avantajând Veneția în situația în care războiul s-ar fi prelungit.

Strategia celor două combatante în acest conflict a fost destul de asemănătoare și a urmărit distrugerea flotei și a centrelor comerciale ale adversarei¹⁷⁷. Prima ciocnire a avut loc în 1293 în apropiere de Coron și s-a încheiat cu un succes al Republicii ligure. Aceasta a încercat să salveze pacea, dar deși s-a arătat dispusă la plata unor reparații, s-a lovit de intransigența adversarilor¹⁷⁸. În 1294 venețienii au atacat navele genoveze la Lajazzo, dar riposta imediată a galerelor genoveze din Pera a provocat înfrângerea Serenissimei. Cronicile venețiene au reflectat în mod diferit motivele eșecului. Pentru Antonio Morosini rezultatul nefavorabil s-ar fi datorat nerăbdării cu care venețienii au dorit bătălia și atacului dezorganizat asupra flotei genoveze¹⁷⁹, dar pentru Daniele Barbaro ar fi fost vorba mai degrabă de ezitarea flotei venețiene "*che ambigua tra la pace et la guerra non fo cosi pronta a difendersse come furono li Nemici ad offenderli*"¹⁸⁰. Analiza cea mai detaliată aparține însă lui Marino Sanudo Torsello care a considerat necesar să explice cum a fost posibilă înfrângerea unei flote mai numeroase, alcătuită din galere de mai mare tonaj și care a beneficiat la începutul luptei și de avantajul vântului¹⁸¹. Sanudo observa

---

¹⁷⁵ Martino da Canal, *Les Estoires*, II, XXXVIII, p. 194.

¹⁷⁶ *Morosini Codex*, p. 60; primul care a aplicat acest procedeu a fost amiralul genovez Simone Grillo.

¹⁷⁷ Pentru desfășurarea acțiunilor în timpul războiului v. Gh. I. Brătianu, , *Marea Neagră*, II, București, 1988, p. 159-165; Frederic C. Lane, *Venise*, p.130-132; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 101-114; Michel Balard, *La Romanie*, 59-61; Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 230-233

¹⁷⁸ Georg Caro, *Genova*, p. 177-179.

¹⁷⁹ *Morosini Codex...*, p. 78.

¹⁸⁰ Daniele Barbaro, BNM, mss. it. VII, 92 (=8575), f. 223 verso.

¹⁸¹ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 83: "Nam pro maiori parte Venetorum galeae maxime erant & fortissimae, & etiam oneratae ad impetum inferendum, bonumque ventum habentes de pelago veniebant. Galeae vero Ianuensium praedictorum minores & debiliores galeis suorum hostium existebant, quae prope terram morantes tenebant proras paratas vel armizatas in contrarium dicti venti..."

că genovezii aveau legate vasele de război unul de celălalt prin punți astfel încât să poată trece cu ușurință de pe o navă pe alta în timpul confruntării. O asemenea tactică ar fi putut fi ușor dejucată dacă venețienii ar fi împins înainte câteva nave pe care le-ar fi incendiat, obligându-și astfel adversarii să se disperseze și, în cele din urmă, să abandoneze locul bătăliei. Dar venețienii s-au grăbit să atace și au făcut și greșeala de a coborî velele astfel încât, lipsite de forța vântului, galerele Serenissimei au pierdut avantajul mobilității fiind înconjurate și înfrân¹⁸². Pasajul din lucrarea lui Sanudo sugerează superioritatea genoveză în privința metodelor de luptă pe mare, amiralii Superbei reușind să anuleze ușoara inferioritate numerică a adversarilor.

Eșecul de la Lajazzo a determinat Veneția să instituie un *embargo* asupra pozițiilor genoveze din Armenia și Cipru, interzicând în decembrie 1294 frecventarea acestor regiuni de către negustorii din lagună. Un an mai târziu, Genova a încercat să obțină un succes decisiv armând o flotă uriașă (165 de galere), dar amiralul Oberto Doria nu a exploatat superioritatea numerică zdrobitoare preferând să nu se îndepărteze de apele Siciliei¹⁸³. În 1296 genovezii au schimbat strategia atacând și jefuind Creta. Cu această ocazie au intrat în

---

¹⁸² Ibidem, “atque omnes una simul frenellatae invicem & ligatae: habebantque pontes quibus ab una galearum in alteram ire poterant homines et redire. Eratque modus alius preliandi ad deprimendam per Venetos Ianuensium potentiam & finaliter expugnandam videlicet quod Veneti antedicti, nisi eos nimia festinantia impulsisset, quae aliquando licet prosit, obest multum multoties antedicta, potuissent ex suis accipere aliquas galearum, aut navigia aliorum, in quas ignem potuissent imponere & succensas ad proras galearum hostium mittere supradictas: ob quam maneriem seu modum, oportebat dictum Ianuensium hostilem exercitum dividi & finaliter separari: propter quod artificium Venetis, Divino iudicio non obstante, Ianuenses debebant de iure succumbere & cedere locum pugne. Sed Veneti qui habebant circa vicesimum octavum numerum galearum, dum assisterent inimicis, deposuerunt vela, prostraveruntque ea, & quasi minime collegerunt, antequam ad hostes pergerent remigando, postmodumque insultum Ianuensibus intulerunt propter quod quaedam ex Venetorum galeis, ob ventum flantem vehementer & mare quod ipsius conmovebantur impulsu sive causam etiam utriusque, recto aggressionis tramite ferientes latera proris galearum hostium, praeberunt se opposcentes inter galeas suorum hostium, quae XXII erant numero computatae & ut iam diximus praeparatae & suarum residuum galearum. Ita quod medietas earundem, nec suis conferre auxilium, nec hostibus damnum inferre potuit, interpositis antedictis. Ex quo fuerunt Veneti, captam maiori parte suarum galearum devicti & a Ianuensibus debellati, anno MCCXCIII mensis Martii”. Sanudo a simțit nevoia să includă în proiectul său de cruciadă referiri la recent încheiatul război genovezo-venețian pentru ca observațiile sale să poată fi de folos conducătorului expediției transmarine.

¹⁸³ Gian Giacomo Caroldo, f. 290 dă cifra de 262 de nave dintre care 90 de galere; Camillo Manfroni, *Storia*, I, p. 203 consideră că singura explicație pentru lipsa de inițiativă a flotei genoveze ar fi situația tulbură existentă la Genova, autorul recunoaște însă că această soluție este departe de a fi satisfăcătoare.

legătură cu rebelul Alexios Kallergis încercând să provoace o răscoală a populației grecești și, în acest fel, să oblige Veneția să mai lupte pe un front. Tentativa a rămas însă fără rezultat¹⁸⁴.

Replica venețiană nu s-a lăsat așteptată și la 22 iulie 1296 șazece și opt de galere conduse de Ruggero Morosini “Malabranca”(=“Gheară Rea”), Giovanni Soranzo și Menego Schiavo¹⁸⁵ s-au îndreptat către Constantinopol “*con animo di procedere nel mar maggiore*”¹⁸⁶. Din cauza vânturilor nefavorabile au trebuit să renunțe atacând în schimb Pera¹⁸⁷ și cele două Focce “*le qual terre furono espuguate e distrutte*”¹⁸⁸. Atacul a avut consecințe importante în desfășurarea războiului deoarece a provocat angajarea Bizanțului de partea Genovei. Andronic al II-lea a ordonat arestarea venețienilor și confiscarea bunurilor pe care aceștia le aveau în Constantinopol, gest care a fost privit de Serenissima drept o încălcare a tratatului din 1285. Potrivit acestuia, basileul avea drept la represalii doar dacă conducerea Republicii ar fi refuzat plata unor despăgubiri¹⁸⁹.

Cronicile venețiene arată că după atacul lui Malabranca asupra Perei, flota condusă de Giovanni Soranzo și Menego Schiavo a pătruns în “*Mare Maggiore*” aflând că “*non gl'erano armate de Genovesi, mà solamente alcuni navilii da mercantia*”¹⁹⁰. Flota venețiană a lovit Heracleea Pontică, s-a îndreptat apoi spre Soldaia și, ulterior, a atacat Caffa “*la qual cita fu combatuta per qualche giorno dalla armata veneta con notabil danno de Genovesi*”¹⁹¹.

---

¹⁸⁴ Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 103.

¹⁸⁵ Acesta nu a fost inițial decât simplu marinăr pe galerele conduse de Giovanni Soranzo; datorită bravurii arătate în timpul luptelor, Soranzo i-a încredințat comanda a două galere. Pentru originea și cariera lui Schiavo de referință rămâne studiul lui Raymond J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 315-338.

¹⁸⁶ Gian Giacomo Caroldo, f. 288; în fapt acest manuscris al cronicii lui Caroldo plasează acțiunea în 1293 și spune că la conducerea flotei se afla Marco Michiel. Probabil că în acest fel se explică eroarea lui R.J. Loenertz, *Notes*, p. 160 și n. 10, greșeală pe care autorul a corectat-o în Idem, *Menego Schiavo*, p. 333, n. 16. Expediția a avut loc în 1296. Pentru acel an Caroldo consemnează o acțiune a lui Giovanni Soranzo în Marea Neagră, în urma căreia a fost capturată galera genoveză însărcinată cu paza Strâmtoarelor (ibidem, f. 289).

¹⁸⁷ *Morosini Codex*..., p. 78

¹⁸⁸ Gian Giacomo Caroldo, f. 288.

¹⁸⁹ Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtoarele*, p. 13-14; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 105-106. La data atacului asupra Perei tratatul veneto-bizantin expirase, dar el nu putea fi considerat caduc decât dacă ar fi fost denunțat de una dintre părți. Este ciudat că pentru cronicarul Antonio Morosini războiul veneto-bizantin este tratat separat de conflictul cu Genova v. *Morosini Codex*, p. 76-84.

¹⁹⁰ Dosarul acțiunilor lui Menego Schiavo în primul război al Strâmtoarelor la R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 332; citatul este din cronica lui Daniele Barbaro.

¹⁹¹ Gian Giacomo Caroldo, f. 289; cf. varianta din mss. it. VII, 2448 (=10514), f.

Alegerea Caffei drept țință a atacului s-a datorat importanței și bogăției acestui centru comercial. Potrivit lui Daniele Barbaro, colonia genoveză din Crimeea era în acea vreme “*un nobilissimo fontico, et quasi il più ricco, et più frequentato di tutto il Levante, perchè portavano in quello li Genovesi tutte le merci che andavano mercadantando in tutte le parti del mondo, et da li le spargevano per tutte le provincie(...) di sorte che era abbondantissima di tutte le cose quella città, et perciò ricchissima*”¹⁹². Prin lovirea coloniilor genoveze, Veneția a perturbat comerțul rivalei sale fără a reuși însă să-l ruineze definitiv. Deznodământul primului război al Strămtorilor avea să fie în cele din urmă departe de speranțele Republicii Sf. Marcu. Forțând lovitura decisivă, amiralul genovez Lamba Doria a pătruns în 1298 în Adriatică, iar la 7 septembrie avea loc înfruntarea cu flota venețiană la Curzola. Potrivit cronicii lui Antonio Morosini, bătălia a început sub auspicii nefavorabile pentru venețieni. Suveranul pontif îi avertizase că vor fi pedepsiți de Dumnezeu pentru că refuzaseră să încheie pace¹⁹³. În plus, ca și la Lajazzo, venețienii au dat dovadă de trufie¹⁹⁴, au atacat în neorânduială și au avut dezavantajul că razele soarelui le băteau în ochi în timp ce genovezilor le cădeau în spate¹⁹⁵. Sfârșitul confruntării de la Curzola a adus genovezilor o victorie “tot atât de strălucită ca și cea obținută asupra

---

2v.-3 publicată de R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 330.

¹⁹² Daniele Barbaro apud R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 333-334.

¹⁹³ *Morosini Codex*, p. 80-82: “Andevene, ch’io ve inprofero, puoché paxe non vole? Che vui sere’ prexi e morti”; la tentativele de pacificare ale papei se referă și Nicolò Trevisan, BNM, mss. it. VII, 519 (=8438) = microfilm Marc. Pos. 164, f. LXVIII, recto.

¹⁹⁴ Pietro Dolfín, BNM, mss. it. VII, 2558(=12450), f. 19 verso “...la superbia che a quel tempo iera intrada nell’animo loro”. Orgoliul a fost unul din motivele adeseori invocate de cronicari pentru a explica o înfrângere vezi Ovidiu Cristea, *Bătălia de la Nicopol în viziunea surselor occidentale: mentalitate cavaleriească și mentalitate ecleziastică*, RI, IX, 1998, 5-6, p. 439-440.

¹⁹⁵ *Morosini Codex*, p. 82: “Elevando el sol, quello vegniva dreta mentre a ferir in lo volto di Veniciani, e ai Zenovexi a le spale”; cf. Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 83: consideră ca la Curzola, genovezii au obținut victoria folosind o tactică asemănătoare cu cea de la Lajazzo (1294) “Per quem quippe modum, quasi similem apud Cursola in Sclavonia fuerunt expugnati Veneti supradicti & non modo haec, verum etiam suis oculis in oppositum Solares radios assumpserunt; habendo Ianuenses praedicti circa sexagesimum Veneti vero circa nonagesimum numerum galearum”. O părere opusă dă Niccolò Trevisan, f. LXVIII verso, care spune că genovezii erau aproape înfrânți, dar că ar fi fost salvați de fuga unor nave venețiene din rezervă. Cronica lui Pietro Dolfín, f. 19 recto combină cele două explicații: pe de o parte amintește de faptul că razele soarelui cădeau în ochii venețienilor, pe de altă parte susține că cele 32 de galere care trebuiau să atace spatele flotei genoveze au părăsit lupta demoralizându-și compatrioții. Genovezii ar fi prins curaj și ar fi răsturnat soarta bătăliei.

pisanilor la Meloria”¹⁹⁶, ceea ce le permitea să spere în încheierea unei păci avantajoase. Totuși cronicile venețiene consideră că, în ciuda înfrângerii, pacea încheiată a fost una foarte onorabilă (“*bemché i Veniciani schonfiti fose, a la fin de la paxie quela i la fexe con plui honor che non fexe Zenovexi, dominando senpre per intrambe le parte chon uno mal voler ho scoxo*”)¹⁹⁷.

Nu este de mirare că, pornind de la aprecierile contemporanilor, în istoriografia problemei s-a impus părerea că războiul veneto-genovez s-ar fi încheiat nedecis. Camillo Manfroni era de părere că, în ciuda caracterului decisiv al bătăliei de la Curzola “*vinti e vincitori erano ugualmente prostrati e abbattuti*”¹⁹⁸. Gheorghe I. Brătianu considera că tratatul de la Milano semnat la 25 mai 1299 ar fi fost “o pace albă” și că “asertiunea cronicii lui Villani, anume că venețienii ar fi renunțat timp de 13 ani să frecventeze porturile Mării Negre este dezmințită de semnalarea frecventă a galerelor venețiene în Marea cea Mare după 1300”¹⁹⁹. Frederic C. Lane afirma la rândul său că, în 1299, tratatul de pace era încheiat pe picior de egalitate, înțelegerea lăsând nerezolvate o mulțime de aspecte precum comerțul în bazinul pontic sau concurența “dincolo de mare”²⁰⁰. Păreri asemănătoare se întâlnesc și în cazul celor două monografii privind România genoveză, respectiv venețiană. Michel Balard este de părere că “*en ce qui concerne l’Orient, le seul effet de cette paix blanche (subl. m.) est de laisser face à face Byzance, abandonnée à elle-même et les Vénitiens*”²⁰¹, în timp ce pentru Freddy Thiriet “*Venise abordait le XIVe siècle dans de bonnes conditions: la paix avec Gênes avait sauvegardé la liberté de navigation en mer Noire (subl.m.), la Crète était moins troublée, l’Archipel en partie reconquis, Byzance affaiblie*”²⁰².

Un studiu recent a pus în discuție ideea “păcii albe” încheiate în urma războiului din 1293-1299, autorul considerând că “*au moins en ce qui concerne*

---

¹⁹⁶ Gh.I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 164.

¹⁹⁷ *Morosini Codex*, p. 84; o afirmație aproape identică la Pietro Dolfi, f. 21 recto; Gian Giacomo Caroldo, f. 291 precizează că pacea a fost încheiată “con dignita”.

¹⁹⁸ Camillo Manfroni, *Storia*, p. 215.

¹⁹⁹ Mihail Volkov, *La Rivalità*, p. 150 afirmă că venețienii se angajau prin pacea de la Milano să nu facă negoț în Marea Neagră timp de 30 de ani; cf. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 164 care discută pasajul din cronica lui Villani. Camillo Manfroni, *Storia*, p. 216 după ce semnalează faptul că știrea apare și în cronica lui Caroldo explică astfel afirmația lui Villani: “Puo credersi dunque che i Genovesi presentassero questa richiesta e che solo all’ultimo momento recedessero dalle loro pretese, quando già la voce se n’era sparsa in tutta Italia ed anche a Venezia”.

²⁰⁰ Frederic C. Lane, *Venise*, p. 130-132.

²⁰¹ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 61. Ceva mai prudentă e opinia exprimată de Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 108 conform căreia Genova nu a putut exploata succesul la maximum. Superba era învingătoare, dar prevederile păcii erau mai degrabă egale.

²⁰² F. Thiriet, *La Romanie*, p. 155.

les Détroits et la Mer Noire, la paix de Milan a été un véritable triomphe pour Gênes”. Conform aceleiași studii afirmația lui Giovanni Villani, contestată de Gh. I. Brătianu, este susținută în fapt de politica foarte reținută a Veneției în problema comerțului Mării Negre, măr al discordiei între cele două republici. Pe de o parte Serenissima a renunțat la ideea stabilirii unui comptoar în bazinul pontic, pe de alta a consimțit să reducă numărul vaselor de comerț în acest spațiu la două pe an²⁰³. Faptul că, după încheierea acestui acord, Serenissima a continuat să se implice în proiectele de recuperare a Constantinopolului pe calea cruciadei, demonstrează că rezultatele păcii de la Milano erau departe de a-i mulțumi pe conducătorii venețieni sau, așa cum observa Wilhelm Heyd, restabilirea păcii nu a îmbunătățit cu nimic poziția Serenissimei²⁰⁴. Veneția a căutat tot felul de pretexte pentru a modifica raportul de forțe din spațiul pontic. Astfel în contextul pregătirii cruciadei lui Carol de Valois, pătrunderea a 12 nave venețiene în Marea cea Mare a fost privită la Genova ca o veritabilă provocare²⁰⁵. Lorenzo de Monacis relatează la rândul său că, în timpul dogelui Giovanni Soranzo (1312-1328), “*exiit rumor incerto auctore quod Januenses in Romania & in mare Pontico seu majore molestaverant Venetos*”²⁰⁶ ceea ce a provocat trimiterea unei flote de 14 galere condusă de Giustiniano Giustiniani. În fapt era vorba de un pretext, pentru că, potrivit aceleiași cronică, zvonul s-a dovedit a fi fals, iar flota venețiană a făcut cale înapoi. Rămâne însă de semnalat că agresiunea genoveză nu s-ar putea explica decât dacă acceptăm că Superba considera în vigoare prevederile tratatului de la Nymphaion referitoare la bazinul pontic, conform cărora Marea Neagră le era rezervată în exclusivitate.

În concluzie sfârșitul primului război al Strămtorilor a consfințit poziția privilegiată a Genovei în Marea Neagră. Chiar dacă izvoarele narrative venețiene considerau pacea încheiată la Milano drept una onorabilă, aprecierea rezultatului războiului trebuie să țină seama de raportul între obiectivele fixate de Serenissima la începutul conflictului și realizările concrete. Or, din acest punct de vedere rezultatele au fost mai degrabă dezamăgitoare. Singurul succes fusese obținut în relațiile cu Bizanțul. Pacea de la Milano lăsase Republicii Sfântului Marcu mână liberă în rezolvarea pe cale militară a litigiilor cu basileul. Confruntarea cu acesta a continuat între 1299-1302 și a fost una inegală, deoarece după 1284 Andronic al II-lea decisese să renunțe la flota de război²⁰⁷. Astfel venețienii se găseau în fața unui adversar incapabil să se apere și, după ce flota venețiană condusă de Belleto Giustinian a pătruns în Cornul de Aur²⁰⁸,

²⁰³ Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 211-236.

²⁰⁴ W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 449; cf. Albano Sorbelli, *La Lotta*, p. 90 este de părere că Genova a ieșit “*piu salda e rafforzata*” din războiul cu rivala sa.

²⁰⁵ Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 234 și nota 83.

²⁰⁶ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 205.

²⁰⁷ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, p. 376

²⁰⁸ R.J. Loenertz, *Notes*, p. 158-162; W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 448.

împăratul Andronic al II-lea a fost nevoit să ceară pace. Tratatul încheiat în octombrie 1302 era, în linii generale, o reactualizare a celui din 1285, dar Veneția păstra insulele Keos, Amorgos, Seriphos și Santorini pe care le ocupase în timpul războiului și urma să primească 80.000 de hyperperi drept despăgubiri pentru bunurile confiscate de împărat la începutul conflictului²⁰⁹. Și în acest caz era vorba de un succes cu “două tășuri”, deoarece în urma înfrângerii Imperiul bizantin nu a mai reușit să joace rolul de arbitru al Strămtorilor pe care îl deținuse în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Acest fapt nu putea fi decât în avantajul genovezilor care, la începutul veacului al XIV-lea și-au consolidat pozițiile în Marea Neagră prin crearea unei instituții - *Officium Gazarie* - menită să reglementeze comerțul în bazinul pontic.

Învinsă în primul război al Strămtorilor, Veneția a fost confruntată la începutul veacului al XIV-lea și cu o gravă criză internă - conspirația lui Bajamonte Tiepolo (1310) - care a pus sub semnul întrebării sistemul instituțional al Republicii. Depășirea cu succes a acestui moment a permis Republicii de la Adriatica reconsiderarea politicii sale orientale. Beneficiind și de instabilitatea internă a Republicii ligure, Serenissima a reușit să dea un nou impuls comerțului său în România, astfel încât, către mijlocul secolului al XIV-lea, a ajuns să pună în discuție supremația genoveză.

Expresia revenirii în forță a Serenissimei poate fi găsită într-o anecdotă inclusă de venețianul Emanuele Piloti în tratatul său consacrat recuceririi Țării Sfinte. O solie venețiană la Cairo a înmănat sultanului Faradj o banieră cu efigia Sfântului Marcu cu cuvintele: “*Seigneur souldain, le beau présent que je apporte à la Vostre Seigneurie si est c'est penon d'or, qui est l'enseigne que porte Venitiens, lesquels qui voyent ceste enseigne s'enfuyent et ne s'acostent pour la peur qui ont de lui*”²¹⁰. Dar poate mai curând decât acest episod, care ilustrează o situație de la sfârșitul secolului XIV, cea mai clară dovadă a revigorării venețiene se află în declanșarea celui de-al doilea război al Strămtorilor, conflict care, dacă ar fi să dăm credit documentelor venețiene, a fost dorit și provocat de genovezi.

Flota venețiană condusă de Belleto Giustinian compusă din treisprezece galere ale Republicii și șapte vase de corsari a jefuit împrejurimile Constantinopolului fără ca basileul să poată interveni.

²⁰⁹ Antecedentele și consecințele acestei păci la Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 109.

²¹⁰ *Traité d'Emmanuel Piloti*, p. 207. Despre superioritatea navală venețiană v. Eliyahu Ashtor, *L'artigleria veneziana e il commercio di Levante*, în Idem, “East-West Trade in Medieval Mediterranean”, ed. by Benjamin Z. Kedar, Variorum, London, 1986, p. 141-154 și Eliyahu Ashtor, *The Venetian Supremacy*, p. 5-63.

CAPITOLUL III

STRÂMTORILE ÎN PRIMELE DECENII ALE VEACULUI AL XIV-LEA: EPISODUL CATALAN

“Este prost acela care se încrede în cuvântul oamenilor comunelor căci cei ce nu știu ce este onoarea, nu știu să o respecte”.

Ramon Muntaner

1. Introducere

În primele decenii ale veacului al XIV-lea catalanii constituiau o prezență obișnuită în apele Mediteranei orientale²¹¹. Cu toate acestea, apariția la Constantinopol a Companiei catalane conduse de Roger de Flor a fost cu totul insolită și s-a datorat încheierii simultane a primului război al Strâmtorilor și a conflictului între Aragonezi și Angevini pentru Sicilia. Semnarea păcii de la Caltabellota (31 august 1302) a lăsat fără ocupație un mare număr de combatanți ai lui Frederic al II-lea de Sicilia care, cu aprobarea suveranului lor, au intrat în negocieri cu împăratul Bizanțului Andronic al II-lea. Basileul avea mare nevoie de trupe pentru a opri ofensiva turcă în Asia Mică²¹², în timp ce mercenarii conduși de Roger de Flor căutau să se pună în slujba unui nou stăpân. Sosită la Constantinopol în septembrie 1303, Compania catalană a cunoscut pe parcursul a mai puțin de un deceniu (1304-1311) un destin paradoxal: din aliați ai imperiului grec împotriva turcilor, au devenit -după asasinarea lui Roger de Flor (30 aprilie 1305)- dușmani ai Bizanțului. În această calitate s-au considerat

---

²¹¹ Eliyahu Ashtor, *Levant*, p. 32-37

²¹² Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 22 și 32. În ambele locuri Muntaner apreciază la 30 de zile de drum teritoriul pierdut de basileu în favoarea turcilor; în al doilea pasaj adaugă că doar Bosforul mai separa Constantinopolul de turci și că împăratul putea vedea și auzi amenințările acestora. Cf. afirmațiile unei lucrări de sec. XVI care s-a folosit de relatările lui Muntaner, Gregoras și Pachymeres: Francisco de Moncada, *Expedición*, p.29. Pentru acesta Andronic al II-lea a apelat la ajutorul catalanilor pentru că nu avea încredere în fidelitatea oamenilor săi; afirmație repetată la p. 34 “...y verse el griego tan oprimido de las armas de los turcos, y poco seguro de la fidelidad de los suyos”; pentru conjunctura care a dat naștere companiei catalane v. David Jacoby, *La “Compagnie Catalane”*, p. 78-79. Trebuie amintit că la 27 iulie 1302 turcii învinseseră trupele imperiale la Bapheus, în apropiere de Nicomedia. În același an încercarea coîmpăratului Mihail al IX-lea de a restabili situația în Asia Mică se încheiase cu un eșec din cauza defecțiunii mercenarilor alani. Mihail al IX-lea a fost nevoit să se retragă în mare grabă spre Pergam (vezi R.J. Loenertz, *Notes*, p. 158.)

“cruciați”, reprezentanți ai Sfântului Scaun în România²¹³ și au încheiat cu Carol de Valois o alianță menită să restaureze Imperiul latin de Constantinopol. În sfârșit, în perioada finală a “aventurii” în România - al cărei început a coincis cu ocuparea ducatului Atenei în 1311 - catalanii au devenit dușmani ai Bisericii, iar în urma alianței lor cu emiratele turcești, s-au transformat în adversari ai “Sfintei Ligi” organizate de Veneția.

Nu ne propunem să urmărim în detaliu aventura catalanilor în Orient, subiect care de altfel are o bogată bibliografie, ci doar să analizăm consecințele acțiunilor mercenarilor iberici asupra spațiului egeean și pontic. Rezolvarea acestei probleme se poate face răspunzând unei serii de întrebări:

- care a fost scopul alianței dintre basileu și catalani ?

- în ce măsură sosirea catalanilor la Constantinopol a constituit o amenințare pentru genovezi?

- care au fost consecințele stabilirii “almugavarilor” la Gallipoli pentru regimul Strâmtorilor?

- în ce măsură a fost Compania implicată în proiectele lui Carol de Valois de restaurare a Imperiului latin?

- care au fost pentru spațiul ponto-egeean consecințele ocupării catalane a ducatului Atenei și în ce măsură alianța catalanilor cu emiratele turcești a influențat politica republicilor maritime italiene ?

2. Conjunctura politică în România la sfârșitul primului război al Strâmtorilor

Primul război al Strâmtorilor s-a încheiat cu o umilitoare înfrângere pentru Imperiul bizantin. Abandonat de aliații genovezi care încheiaseră în 1299 o pace separată cu Veneția, împăratul Andronic al II-lea a fost nevoit să capituleze în fața Serenissimei după o demonstrație de forță a unei flote conduse de Belleto Giustinian până sub zidurile palatului imperial²¹⁴. La sfârșitul conflictului, slăbiciunile Bizanțului, care s-au manifestat încă de la începutul războiului, se acutizaseră. Faptul a fost cu atât mai grav cu cât conjunctura politică internațională cunoscuse modificări sensibile în timpul desfășurării

---

²¹³ Este sugestiv pasajul în care catalanii îi solicită genovezului Antonio Spinola să renunțe la atacul asupra fortăreței Gallipoli. Muntaner *La spedizione*, p. 95 relatează astfel episodul: “l-am implorat în numele Domnului și a Sfintei Credințe Catolice, în numele căreia venisem în România, să înceteze provocările, și l-am implorat în numele Sfântului Părinte, Papa, de la care aveam stindardul (pe care îl putea vedea) să facem război împăratului și oamenilor săi care erau schismatici și care printr-o adevărată trădare îi ucisese pe conducătorii noștri și pe frații noștri, care veniseră cu noi pentru a lupta împotriva necredincioșilor”. Mai departe Muntaner a încercat să-l determine pe Spinola să renunțe la atac invocând numele papei, al regelui Aragonului, al regelui Siciliei și al regelui Mallorcăi.

²¹⁴ R.J. Loenertz, *Notes*, p. 158-162.

“războiului de la Curzola”, iar imperiul a fost obligat să facă fața unor numeroase presiuni în Asia și Europa.

Pentru a înțelege impactul provocat de apariția catalanilor în România, trebuie schițată situația politică a regiunii la sfârșitul războiului care a opus pe venețieni genovezilor și bizantinilor.

a) Bizanțul

Așa cum s-a remarcat, la începutul veacului al XIV-lea Bizanțul devenise “la proie des Occidentaux et des Turcs”²¹⁵, fiind incapabil să se protejeze în fața numeroaselor amenințări la care era supus. Totuși, Andronic al II-lea a încercat să remedieze situația imperiului atât în Asia Mică cât și în cazul Strâmtorilor. Principalul efort s-a îndreptat către ținuturile micrasiatice unde basileul a încercat să treacă la contraofensivă împotriva emiratelor turcești. În privința Strâmtorilor, deși războiul de la Curzola pusese capăt rolului de mediator al Bizanțului între venețieni și genovezi²¹⁶, se poate pune întrebarea dacă împăratul s-a resemnat cu această stare de fapt sau dacă nu cumva a privit-o drept o situație temporară ce ar fi putut fi înlăturată într-o conjunctură favorabilă. Era evident că în lipsa unei forțe maritime proprii, Bizanțul avea nevoie în tentativa restabilirii controlului său la Strâmtori de ajutorul unei puteri navale comparabilă cu cea a Genovei sau a Veneției. Soluția avea să apară dintr-o direcție neașteptată: compania catalană condusă de Roger de Flor.

Apariția catalanilor în imperiu a tins să modifice raportul de forțe stabilit după pacea de la Milano(1299). Ea a afectat în egală măsură pe genovezi, bizantini și în cele din urmă pe venețieni. Putem distinge trei faze ale implicării catalane în problema Strâmtorilor. Prima, a coincis cu sosirea companiei în imperiu și a fost urmată de o ciocnire brutală cu genovezii din Pera. A doua ale cărei începuturi se situează după încheierea campaniei în Asia Mică și după stabilirea almugavarilor²¹⁷ la Gallipoli, se caracterizează prin menținerea raporturilor tensionate cu genovezii și printr-o înrăutățire continuă a raporturilor cu Bizanțul, tendință care a culminat cu ruptura provocată de asasinarea lui Roger de Flor în aprilie 1305. În toată această perioadă raporturile cu Veneția nu au fost tensionate, iar după războiul declanșat între mercenari și imperiu, s-a încercat chiar implicarea companiei în proiectele de cruciadă ale lui Carol de Valois. Începutul celei de-a treia faze poate fi plasat în 1311, după cucerirea ducatului Atenei de către catalani. Din acest moment s-a produs o modificare sensibilă a politicii companiei. Relațiile cu Genova și cu Bizanțul au tins să se normalizeze, în timp ce raporturile cu Veneția au cunoscut o înrăutățire continuă din cauza amenințării pe care catalanii o constituiau pentru imperiul colonial al

---

²¹⁵ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 61.

²¹⁶ Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile*, p. 5-16.

²¹⁷ Pentru sensul termenului “almugavari” v. Ferran Soldevila, *Gli almogavari*, în “Nuova Rivista Storica”, 51, 1967, 1-2, p. 41-43.

Serenissimei. Această a treia fază, spre deosebire de cele precedente, nu a influențat direct regimul Strămtorilor, dar prin presiunea exercitată asupra posesiunilor venețiene din Egeea a determinat intervenția Republicii lagunelor, intervenție ce s-a repercutat în întreaga arie egeeano-pontică. Implicarea Veneției în rezolvarea problemelor provocate de raidurile maritime ale catalanilor și emirilor turci a urmărit menținerea siguranței rutelor comerciale maritime și apărarea propriului imperiu colonial. În același timp, politica Serenissimei a influențat raporturile de forțe din întregul spațiu ponto-eggean. Succesul Republicii adriatice în eliminarea pericolului catalan și turc, combinat cu reorientarea politicii față de Bizanț și relansarea comerțului pontic au creat, către mijlocul secolului al XIV-lea, premisele reizbucnirii conflictului cu Genova.

b) Genova

Pacea de la Milano (1299) care a pus capăt primului război al Strămtorilor (1294-1299) a creat condiții favorabile consolidării pozițiilor Genovei în Marea Neagră și la Strămtori. Primul pas spre această evoluție a fost făcut prin încheierea unor noi tratate între genovezi și Andronic al II-lea: primul în 1303 când basileul le acorda un teren mai larg pentru a reconstrui Pera²¹⁸, iar al doilea, un an mai târziu, într-o conjunctură asupra căreia vom reveni, prin care erau confirmate și lărgite privilegiile acordate negustorilor liguri²¹⁹.

Totuși, în ciuda acestor premise favorabile, expansiunea genoveză s-a făcut destul de anevoios. Au cântărit greu pagubele provocate de război (în primul rând distrugerea Caffei și a Perei în urma unor raiduri venețiene), și dificultatea cu care aceste centre cheie ale comerțului genovez s-au refăcut în timp. Alte dificultăți s-au datorat instabilității Republicii ligure pe plan intern ceea ce a adus, adeseori, metropola în conflict cu coloniile. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, în bazinul pontic genovezii au avut de înfruntat reacția ostilă a unor puteri riverane. La câțiva ani de la încheierea războiului de la Curzola, Superba se găsea în conflict cu Hoarda de Aur²²⁰ (începând cu 1307) și cu țarul bulgar Theodor Sviatoslav²²¹. Fără a intra în detalii, observăm că acțiunea, probabil conjugată, a celor două puteri riverane pune în pericol întregul sistem pontic creat de negustorii liguri în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Eliminați din nordul Mării Negre de hanul Tokta genovezii au fost siliți să-și întrerupă

---

²¹⁸ Michel Balard, *La Romanie*, I, Rome, 1978, p. 62.

²¹⁹ Ibidem, p. 63

²²⁰ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 149-158.

²²¹ Gh. I. Brătianu, *Les Bulgares*, p. 153-168. V. Gjuzelev, *Nuovi documenti sull'attività commerciale dei genovesi nelle terre bulgare nel secolo XIV*, "Genova e la Bulgaria nel Medioevo", Genova, 1984, p. 400. Istoricul bulgar consideră că, în esență, a fost vorba de un conflict în primul rând economic și comercial la originea căruia s-ar fi aflat încercarea țarului de a impune o taxă specială. Asupra implicațiilor politicii lui Theodor Sviatoslav ne propunem să revenim cu alt prilej.

comerțul și în părțile occidentale ale aceleiași mări, Vicina, Cetatea Albă, Mesembria și Anchialos aflându-se sub controlul lui Theodor Sviatoslav. Moartea lui Tokta a schimbat însă situația, mai ales după crearea unei instituții noi, *Officium Gazarie*, în 1313, care a permis Genovei să-și consolideze pozițiile în Marea Neagră²²².

c) Veneția

În contrast cu premisele favorabile de care beneficia Genova, Veneția era pusă în situația de a alege între menținerea politicii agresive față de Bizanț sau adoptarea unei conduite mai flexibile în raporturile cu basileul. Prima orientare a prevalat în primul deceniu al veacului al XIV-lea. În ciuda păcii încheiate cu Andronic al II-lea în 1302, Serenissima a continuat să sprijine cruciada pe care Occidentul o pregătea împotriva Constantinopolului. Noul “campion al cruciadei”, Carol de Valois²²³, care prin căsătoria cu Catherina de Courtenay a devenit moștenitor legitim al tronului împăraților latini de Constantinopol²²⁴, a găsit în venețieni aliații cei mai fideli ai proiectelor sale orientale. Abia după eșecul acestei tentative se poate constata o modificare a politicii venețiene în România. În fața imposibilității declanșării cruciadei antibizantine și sub presiunea catalană și turcă, Republica lagunelor a fost obligată să-și modifice atitudinea față de Imperiul bizantin și să-și reorienteze alianțele. Această modificare a politicii venețiene față de Bizanț poate fi considerată un moment “de cotitură” care a permis Serenissimei ca, la mijlocul secolului al XIV-lea, să pună în discuție hegemonia genoveză în Marea Neagră.

d) Emiratele turcești

O imagine sugestivă asupra expansiunii emiratelor turcești ne este oferită de scrierile venețianului Marino Sanudo Torsello. În binecunoscutul său proiect de cruciadă “*Liber Secretorum Fidelium Crucis*”, turcii apăreau pe penultimul loc al unui șir de dușmani ai creștinilor din Orient²²⁵, în timp ce în scrierile sale

---

²²² Geo Pistarino, *I Gin*, p. 106: creat în 1313-1314 *Officium Gazarie* avea menirea de a supraveghea funcționarea normală a legăturii cu Pontul Euxin și de a stabili norme pentru administrarea și pentru traficul comercial în această zonă. *Officium Gazarie* a impus dreptul de depozit la Caffa v. textul lui Daniele di Chinazzo apud Șerban Papacostea, *Quod non iretur*, p. 204.

²²³ Vezi mai jos

²²⁴ Căsătoria a avut loc în 1301, dar Carol nu și-a putut îndrepta atenția spre Constantinopol imediat, din cauza implicării sale în conflictul pentru Sicilia. În 1302 Carol promitea papei Bonifaciu al VIII-lea și fratelui său Filip cel Frumos că nu va conduce nici o expediție spre Constantinopol înainte de a se implica în războiul sicilian. Pentru legătura între acest conflict și proiectele de restaurare a Imperiului latin v. Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 158-160.

²²⁵ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 32. Pericolele sunt înfățișate în forma unui rebus heraldic în care apar leul (Ilkhanatul Persiei), leopardul (Egiptul mameluc), lupul (emiratele turcești) și șarpele (pirății).

ulterioare Sanudo renunța la direcționarea cruciadei împotriva Egiptului susținând ideea unei acțiuni navale împotriva emiratelor anatoliene. Această modificare a priorităților s-a datorat expansiunii turcești, mai ales a emiratelor maritime care începuseră să perturbe comerțul levantin și să amenințe imperiul colonial venețian.

Expansiunea emiratelor a fost favorizată de prăbușirea puterii seldjucide în Asia Mică și de politica Bizanțului după recucerirea Constantinopolului în 1261²²⁶. Interesul scăzut manifestat de Mihail al VIII-lea Paleolog pentru problemele din Asia Mică au facilitat reculul progresiv al granițelor imperiului, fapt reținut atât de sursele bizantine²²⁷, cât și de cele occidentale²²⁸.

Urmașul lui Mihail al VIII-lea, Andronic al II-lea, a încercat să remedieze situația prin angajarea unor trupe de mercenari alani și catalani. Măsura s-a dovedit puțin eficientă, iar prețul plătit a fost uriaș. Pe lângă sumele importante de bani alocate intervenției în Anatolia, trupele de mercenari s-au comportat în teritoriile recucerite de la turci ca într-un teritoriu inamic, ceea ce a provocat tensiuni în raporturile cu populația greacă. Succesele obținute de Roger de Flor și oamenii săi au fost efemere, iar turcii au putut recupera pozițiile pierdute după întoarcerea almugavarilor în Europa.

Merită subliniat că după ocuparea țărmului anatolian al Egeei, o parte a emiratelor turcești au transferat pe mare “războiul sfânt”, atacurile lor afectând în egală măsură pe latini și pe bizantini²²⁹. Riposta creștină s-a îndreptat în primul rând asupra acestor emirate maritime și din această cauză otomanii nu au fost direct afectați. Din același motiv, Bizanțul a ezitat să participe la ligile navale create de Veneția, deoarece pentru imperiu principalul pericol îl constituiau otomanii și nu emiratele maritime (Aydin, Monteshe, Qarasi, Sarukhan).

***

---

²²⁶ Elisabeth Zachariadou, *Notes sur la population de l'Asie Mineure turque au XIVe siècle*, BF, 12, 1987, p. 223-231 atrage atenția asupra potențialului demografic al emiratelor turcești, potențial în bună măsură favorizat de ofensiva mongolă ce provocase mari migrații turcomane. Autoarea citează pe al-Umari și Ibn Battuta care descriu Asia Mică ca o regiune populată și prosperă; cf. Paul Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, în Idem, *La formation de l'Empire ottoman*, ed. by V. L. Ménage, Variorum Reprints, London, p. 300.

²²⁷ Conform spuselor lui Pachymeres (*De Michaelae et Andronico Palaeologis libri tredecim*, ed. I. Bekker, Bonn, 1835, II, p. 8) doar strâmtoarea mai separa imperiul de dușmani. O analiză foarte amănunțită despre felul cum reflectă Pachymeres și Gregoras expansiunea turcă în Anatolia la Albert Failler, *Les émirs*, p. 69-112. Autorul își concentrează studiul pe cronică lui Pachymeres, dar face și comparația între textul lui Pachymeres și cel al lui Gregoras (p. 104-108).

²²⁸ v. afirmația lui Muntaner citată supra nota 2.

²²⁹ Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin, passim*; Elisabeth Zachariadou, *Holy War*, p. 212-225.

3. Catalanii la Constantinopol

Istoriografia aventurii sud-est europene a mercenarilor catalani este consistentă și nu ne propunem aici să o trecem în revistă²³⁰. Putem nota doar că, aproape fără excepție, istoricii au văzut în angajarea de către împărat a lui Roger de Flor și a oamenilor săi, un mijloc de a opri expansiunea emiratelor turcești din Asia Mică²³¹. Această interpretare este cât se poate de justificată, deoarece este singura la care sursele se referă în mod explicit. Ramon Muntaner precizează în lucrarea sa, de mai multe ori, că Andronic al II-lea avea mare nevoie de ajutor împotriva turcilor care îi ocupaseră un teritoriu însemnat, iar Nikephor Gregoras oferă aceeași explicație. În același timp însă, Ramon Muntaner precizează că Roger de Flor, conducătorul companiei, a primit de la basileu titlul de megaduce²³², ceea ce în viziunea cronicarului însemna un rang princiar care conferea posesorului autoritate asupra mercenarilor, forțelor maritime, insulelor și țărmurilor imperiului²³³.

Angeliki Laiou, într-o solidă monografie asupra politicii externe a lui Andronic al II-lea, a tins să minimalizeze această afirmație a cronicarului catalan, fiind de părere că "*Muntaner misunderstood the functions of megas dux and interpreted them in the inappropriate terms of western feudalism*". Autoarea adaugă că, în opinia sa, acest titlu a fost doar onorific, și că, chiar dacă ar fi fost efectiv, el nu ar fi presupus stăpânirea insulelor și țărmurilor²³⁴. Acest punct de vedere se cuvine să fie nuanțat. Este adevărat că titlul de megaduce nu

---

²³⁰ O bibliografie amănunțită la S. Tramontana, *Per la storia*, p. 58-95 precum și la Kenneth M. Setton, *The Catalans in Greece, 1311-1380*, în Harry W. Hazard (ed.), *A History of the Crusades*, III, Wisconsin, 1975, p. 167-224; Idem, *Catalan Domination, passim*. Dintre alte lucrări referitoare la expediția catalanilor merită reținute contribuțiile lui Nicolae Iorga, *Ramon Muntaner*, p. 325-355; G. Schlumberger, *Expedition des Almugavares ou routiers Catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*, Paris, 1924; Ignatius Burns, *The Catalan Company and the European Powers, 1305-1311*, "Speculum", 29, 1954, p. 751-771; Ferran Soldevila, *Gli almogavari*, în "Nuova Rivista Storica", 51, 1967, 1-2, p. 41-78. Mai recent Michel Zimmermann, *Orient et Occident dans la chronique de Ramon Muntaner. A propos de l'expédition de Romanie*, "Le Moyen Age", 94, 1988, 2, p. 203-235; Zdravko Pljakov, *Die bulgarisch-byzantinischen Beziehungen Anfang des 14. Jahrhunderts (1300 bis Mitte 1305)*, în "Bulgarian Historical Review", 18, 1990, 3, p. 33-45 (în special p. 41-45 consacrate impactului catalan asupra relațiilor bizantino-bulgare) și Senen A. Garcia, *The Territorial*, p. 9-31; Geo Pistarino, *L'impero greco*, p. 155-206. O tratare amplă a politicii orientale a regatului Aragonului la Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes*, capitolele I-V.

²³¹ K. M. Setton, *The Catalans in Greece*, p. 169.

²³² Este interesant de notat că potrivit relatării lui Muntaner, Roger de Flor primise din partea lui Frederic al II-lea titlul de viceamiral al Siciliei v. Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 10.

²³³ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 27

²³⁴ Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 132.

presupunea stăpânirea efectivă asupra insulelor și nu este exclus ca Muntaner să fi privit în termeni occidentali raportul dintre Andonic al II-lea și Roger de Flor. În schimb este greu de crezut că titlul conferit de împărat a fost doar onorific. Din relatarea lui Muntaner rezultă că Roger de Flor a fost cel care a impus condițiile angajării sale în slujba basileului. Este greu de acceptat ideea că șeful catalan s-ar fi mulțumit doar cu un titlu prestigios, dar care nu i-ar fi conferit nici un fel de autoritate²³⁵. Căsătoria sa cu o nepoată a lui Andronic al II-lea și desemnarea sa ulterioară ca *caesar* sugerează contrariul. Se cuvine subliniat în același sens că, încă din timpul domniei lui Mihail al VIII-lea, se impusese obiceiul ca flota bizantină să fie condusă de străini. Licario²³⁶ și Ioan de lo Cavo²³⁷ au fost comandanții unei forțe maritime care, chiar dacă nu s-a putut măsura cu escadrele genoveze sau venețiene, a contribuit în mare parte la recuperarea unor teritorii revendicate de basileu. Desemnarea lui Roger de Flor, apoi a unui alt șef catalan -Berenguer d'Entença - ca megaduce s-a datorat faptului că bizantinii nu mai puteau îndeplini funcția de conducători ai flotei din cauza handicapului existent în privința construcției de nave și a tehnicilor de navigație. Mai mult, înainte ca Roger de Flor să treacă cu oamenii săi în Asia Mică, basileul a numit ca amiral pe un alt șef al companiei Ferran d'Aunes. Trecerea întregului comandament naval în mâinile catalanilor a fost, după spusele lui Muntaner, o măsură de prevedere luată împotriva genovezilor și a altor posibili adversari²³⁸, o garanție pentru Roger de Flor că navele vor fi conduse de un bun cunoscător al mării. În același timp, Roger de Flor vedea în flotă un important sprijin tactic. Muntaner afirmă că șeful catalan dorea ca trupele terestre, în timpul desfășurării campaniei în Asia Mică, să fie sprijinite logistic de flotă²³⁹.

Catalanii se afirmaseră deja ca o putere navală concurentă Genovei în Mediterana Occidentală²⁴⁰; în 1296 Andronic al II-lea acordase supușilor regelui

---

²³⁵ Dacă lucrurile ar fi stat așa, basileul ar fi putut să-i ofere conducătorului catalanilor un titlu mult mai puțin important; așa cum remarcă Geo Pistarino titlul de megaduce reprezenta a patra demnitate a imperiului după sebastocrator, cesar și protovistiernic v. Geo Pistarino, *L'impero greco*, p.175.

²³⁶ Pentru acțiunile lui Licario împotriva statelor latine din Romania v. Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 144-145.

²³⁷ *Ibidem*, p. 132: Ioan de lo Cavo a fost trimis de Mihail al VIII-lea să atace navele venețiene din Mediterana răsăriteană la aflarea veștii încheierii tratatului de la Orvieto.

²³⁸ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p.34.

²³⁹ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 34-35. Pentru participarea flotei la sprijinirea campaniei din Asia Mică cf. *Ibidem*, p.47.

²⁴⁰ Pentru începuturile ascensiunii puterii maritime a regatului Aragonului v. Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes*, p. 15-17. Corsarii catalani erau adversari de temut; astfel Jaime Formica a capturat în 1307 o navă venețiană ce se îndrepta spre Cipru; în 1310 capturarea altei nave venețiene a adus corsarilor catalani un câștig de

Aragonului libertate comercială în întregul imperiu în schimbul unei taxe de 3% ceea ce deschidea posibilitatea concurării comerțului Republicilor italiene²⁴¹. Este posibil deci ca prin angajarea mercenarilor lui Roger de Flor, Andronic al II-lea să fi urmărit nu numai stoparea cuceririlor emirilor turci, dar și obținerea unui ajutor maritim care să-i permită să joace din nou rolul de arbitru al Strâmtorilor²⁴². Precedentul fusese creat încă din timpul domniei lui Mihail al VIII-lea; atunci când acesta s-a decis să-i pedepsească pe genovezii care trecuseră prin Strâmtori fără să-i prezinte omagiu²⁴³, catalanii aflați la Constantinopol i-au sărit în ajutor împrumutându-i o navă uriașă cu care a fost posibilă capturarea celor care sfidaseră autoritatea imperială²⁴⁴.

În sprijinul ipotezei noastre stă și reacția genoveză în momentul sosirii catalanilor la Constantinopol. Conform spuselor lui Muntaner, genovezii au fost iritați de sosirea mercenarilor căci și-au dat seama că, dacă noii veniți se vor stabili în imperiu, onorurile și posesiunile pe care și le asiguraseră ar fi luat sfârșit. Cronicarul adaugă că împăratul nu îndrăznise până atunci să ia nici o măsură care să nu fie pe placul genovezilor și că aceștia se temeau că, din momentul apariției catalanilor, nu se va mai ține cont de părerea lor²⁴⁵. Potrivit cronicarului, genovezii îi priveau pe noii aliați ai imperiului drept niște intruși într-un spațiu care le fusese rezervat în exclusivitate²⁴⁶. Această interpretare era justificată de incidentele catalano-genoveze care au precedat sosirea oamenilor lui Roger de Flor la Constantinopol. Astfel, la 16 februarie 1300 Bartolomeo de Capua îl informa pe regele Iacob al II-lea al Aragonului că *“in civitate vero Panormi inter Catalanos et Januenses magna briga est orta, in qua ultra trecentos de ipsis Januensibus sunt occisi”*²⁴⁷. Un an mai târziu regele Aragonului încuviința ca 2000 de catalani să poată fi folosiți de regele

---

27860 florini aur (Ibidem, p. 90); cf. Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 753.

²⁴¹ Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes*, p. 86-89. Privilegiul a fost reînnoit în 1315.

²⁴² Francisco de Moncada, *Expedicion*, p. 44 face următoarele observații atunci când vorbește despre intervenția basileului în favoarea genovezilor după înăbușirea revoltei Perei de către catalani: *“Tienese por cierto que Andronico quisiera sacudirse el yugo de genoveses si pudiera con seguridad, pero era dificil, por tener ellos el poder dividido para que se pudiera oprimir a un tiempo, y se consintiera que los de Constantinopla perecieran, fuerra irritar las otras fuerzas que quedaban enteras”*.

²⁴³ Pentru comentarea episodului v. Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile*, p. 9-10.

²⁴⁴ G. Pachymeres, *Rélations historiques*, edition, introduction et notes par A. Failler; traduction française par V. Laurent, Paris, 1984, p. 540.

²⁴⁵ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 30

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 94: Antonio Spinola a cerut catalanilor aflați la Gallipoli “să iasă din grădina lor, adică din Imperiul de Constantinopol, care era <numită> grădina comunei Genova”.

²⁴⁷ *Acta Aragonensia*, III, doc. 40, p. 88.

Neapolelui, Carol al II-lea, împotriva cetății ligure²⁴⁸.

În consecință, încă de la sosirea catalanilor la Constantinopol, genevezii au manifestat o ostilitate deschisă față de noii sosiți. Astfel, chiar în ziua căsătoriei dintre Roger de Flor și Maria Asanina, o nepoată a împăratului²⁴⁹, s-a produs o violentă revoltă a Perei împotriva lui Andronic al II-lea. Unul dintre conducătorii răscoalei, Rosso da Finale, a purtat stindardul genevez până în fața palatului Blacherne²⁵⁰. Gestul lui Rosso da Finale este semnificativ. Stindardul, semn de recunoaștere și de apartenență la o colectivitate, era în același timp un simbol al suveranității. Prezentarea ostentativă a flamurii geneveze sub ochii împăratului era un simbol al raportului de forță existent între genezezi și Bizanț. Altfel spus, genevezii au privit sosirea companiei catalane, desemnarea lui Roger de Flor ca megaduce și înrudirea dintre acesta și împărat nu numai ca pe o potențială amenințare²⁵¹, dar și ca o încălcare a acordurilor existente, mai exact a tratatului de la Nymphaion. Se cuvine să amintim că una dintre prevederile tratatului amintit interzicea Bizanțului să găzduiască pe teritoriul sau în porturile imperiului, forțe ostile genevezilor²⁵² și este posibil ca sosirea mercenarilor lui Roger de Flor să fi fost privită drept o încălcare a acestui punct.

Revolta geneveză a fost stinsă cu ajutorul catalanilor. Sub privirile lui Andronic al II-lea²⁵³, Rosso da Finale a fost ucis împreună cu peste 3000 de genezezi (cifră cu siguranță exagerată), catalanii pregătindu-se apoi să atace și

---

²⁴⁸ *Ibidem*, I, Berlin, 1908, doc. 68, p.98.

²⁴⁹ este vorba de Maria fiica țarului bulgar destituit Ioan Asan al III-lea și a Irinei, sora lui Andronic al II-lea.

²⁵⁰ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p.30; Francisco de Moncada, *Expedicion*, p.44

²⁵¹ Geo Pistarino, *L'impero greco*, p. 157 sintetizează excelent acest lucru când afirmă că genevezii au privit sosirea lui Roger de Flor drept "una prova di forza dei Catalano-aragonesi, come un tentativo di questi ultimi per estendere il nascente conflitto nei mari del Levante, con un colpo deciso nell'area essenziale e più delicata della comunità mercantile della Repubblica"; aș adăuga doar că această lovitură a fost dată cu consimțământul împăratului care a urmărit ca prin mijlocirea catalanilor să-și repare prestigiul știrbit în primul război al Strămtorilor. Alt punct de vedere la Angeliki E Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 135 care consideră că revolta genevezilor produsă de sosirea catalanilor s-ar fi datorat unei datorii pe care Roger de Flor o avea la genevezii din Pera.

²⁵² Clauza prin care basileul se angaja să nu permită în teritoriile sale "aliquam armata fieri que armata sit et esse debeat contra Comune Ianue vel Ianuenses et districtus non receptabit nec receptari permitet armata aliquam contra ianuenses factam in toto dicto nostro imperio neque concedet inimicis comunis Ianue mercatum aliquod exceptis pisanis qui sunt fideles nostri imperii et omnes piratas contra comune Ianue de toto nostro predicto imperio expelet et persequentur eosque atque puniet secundum iustitiam offensores" v. Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p. 794.

²⁵³ Cel puțin așa afirmă Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 31-32

să jefuiască Pera. A fost nevoie de intervenția împăratului pe lângă Roger de Flor pentru a împiedica acest fapt²⁵⁴. Epilogul acestei prime faze a fost marcat de tentativele genovezilor de a submina încrederea împăratului în Roger de Flor și oamenii săi. Conform relatării lui Pachymeres²⁵⁵ genovezii au insinuat că mercenarii catalani sunt o avangardă a cruciadei pe care Occidentul o pregătea împotriva Bizanțului. Andronic al II-lea nu a ținut cont de aceste acuzații pe care le-a considerat pure calomnii²⁵⁶, dar desfășurarea ulterioară a evenimentelor a demonstrat că genovezii nu au fost departe de adevăr.

4. Desfășurările

Criza catalano-genoveză a fost pe moment depășită prin trecerea mercenarilor în Asia Mică. Basileul putea fi mulțumit de pedepsirea genovezilor de către catalani și putem presupune că avea motive să spere ca eliminarea pericolului turcesc să fie urmată de înlăturarea supremăției Republicii ligure la Strâmtori cu ajutorul flotei catalane. Genovezii în schimb, neliniștiți de influența pe care noii veniți o puteau dobândi în imperiu²⁵⁷, au încercat să-și întărească poziția printr-un nou acord cu împăratul. În fața imposibilității desfacerii alianței dintre imperiu și catalani, genovezii și-au luat ca măsură de precauție reconfirmarea privilegiilor de care beneficiau, printr-un nou tratat cu Andronic al II-lea. Ei au primit dreptul de a-și întări cartierul cu un șanț, li se garantau bunurile pe teritoriul imperiului, iar basileul se angaja să combată pirateria și să recurgă în mod special la ajutorul genovez împotriva adversarilor Bizanțului²⁵⁸.

---

²⁵⁴ Andronic al II-lea a argumentat că distrugerea Perei ar fi echivalat cu sfârșitul Bizanțului pentru că ar fi provocat răzbunarea metropolei de care imperiul era dependent în bună măsură. Probabil că atitudinea împăratului a fost determinată de experiențele nefericite anterioare ale Bizanțului când împărații au fost obligați să plătească daune în urma unor lupte între negustorii italieni prezenți în capitală.

²⁵⁵ Pachymeres, II, p. 489 și urm.

²⁵⁶ Este incorectă afirmația că încă din 1304 catalanii ar fi fost suspectați la curtea bizantină că ar fi plănuit să cucerească Constantinopolul în beneficiul lui Frederic al II-lea de Sicilia v. Peter Lock, *The Franks*, p. 105.

²⁵⁷ Fapt sintetizat admirabil de W. Heyd, *Histoire du commerce*, p. 477: "*Il semble que l'arrivée de la compagnie de mercenaires catalans (...) fût faite pour créer à la nation catalane une situation à part à la cour byzantine et surtout que la reconnaissance de l'empereur pour les services importants qu'elle lui rendit contre les Turcs dût étendre ses effets à tous les Catalans présents à Constantinople*". Vezi și observațiile de la p. 450 unde se precizează că un eventual succes împotriva turcilor ar fi atras asupra catalanilor favorurile împăratului ceea ar fi provocat o răcire a raporturilor dintre acesta și Genova. "*c'était une rivalité qui se préparait sur le terrain commercial*".

²⁵⁸ F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Öströmischen Reiches*, nr. 2261; W. Heyd, *Histoire du commerce*, I, p. 455; Gh. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Bucurest, 1929, p. 277-278; Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 149-151; Michel Balard, *La Romanie*,

Deși tratatul nu includea pentru Pera dreptul de a-și construi un zid de apărare, printr-un subterfugiu acest lucru a fost înfăptuit de genovezi, care-și asigurau astfel protecția în fața eventualității unui nou atac al catalanilor²⁵⁹.

Evenimentele care au urmat au demonstrat că o amenițare la fel de gravă plana asupra Bizanțului. După expediția în Asia Mică, ale cărei rezultate au fost apreciate diferit de contemporani²⁶⁰, mercenarii catalani s-au întors în Europa în august 1304 fiind solicitați de împărat împotriva bulgarilor²⁶¹. În așteptarea lui Roger de Flor, plecat la Constantinopol, catalanii s-au instalat la Gallipoli fapt ce a marcat o etapă nouă a istoriei prezenței lor în România, etapă marcată de accentuarea antagonismului cu Genova și de răcirea continuă a raporturilor dintre mercenari și imperiu²⁶². Motivul așezării lor aici, în așteptarea lui Roger de Flor, nu este foarte clar. Pachymeres²⁶³ spune că, la întoarcerea din Asia Mică, catalanii au ocupat Peninsula Gallipoli în timp ce o flotă catalană a apărut la Madytos. Pus în fața faptului împlinit, basileul ar fi acceptat ca mercenarii să rămână acolo. Muntaner oferă o versiune diferită. Conform spuselor sale basileul ar fi fost cel care ar fi cerut lui Roger de Flor să-și așeze tabăra la Gallipoli²⁶⁴.

I, p. 62-63.

²⁵⁹ Este și părerea exprimată de Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 151: "The chrysobull of 1304 may have been the result of the Genoese quest for reassurance".

²⁶⁰ Pentru Pachymeres, II, p. 428, 436, 514-516 intervenția catalanilor în Asia Mică nu a fost foarte eficace, mercenarii aducând mai degrabă noi nenorociri asupra unui ținut suficient de năpăstuit v. N. Iorga, *Ramon Muntaner*, p. 339: <selon Pachymeres> "l'intervention des Catalans ne fut, généralement, pas efficace et elle n'amena que de nouveaux malheurs sur un pays qu'on ne pouvait pas sauver de l'invasion toujours renouvelée et de l'anarchie instantanée"; cf. Gregoras I, 222-223. Pentru Muntaner, în schimb, succesul a fost incontestabil; el notează că Roger de Flor a fost destul de nemulțumit de rechemarea sa la Constantinopol tocmai în momentul în care "întregul regat al Anatoliei fusese recucerit în întregime"; turcii fuseseră înfrânți în așa măsură, încât nu mai aveau curajul să se arate, iar ținutul părea că renaște la viață v. Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 54-55. Pentru desfășurarea campaniei Ibidem, p. 34-53. O analiză a rezultatelor acesteia la Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 135-137. Autoarea deși consideră că: "Still, the campaign of 1304 was successful" arată totuși că oamenii lui Roger de Flor erau foarte greu de ținut sub control. În ciuda succeselor militare autoritatea împăratului în Asia Mică rămânea îndoielnică; "If the emperor had retained any illusions about the possible success of the Catalans, he would not have gambled the safety of Asia Minor for a Bulgarian campaign which was not, after all, nearly as vital to the empire" (p. 137). În final autoarea consideră campania anatoliană a catalanilor un eșec.

²⁶¹ Ramon Muntaner, *La Spedizione*, p.54.

²⁶² Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 137 consideră instalarea la Gallipoli a fost cel mai clar indiciu al deteriorării relațiilor dintre bizantini și catalani.

²⁶³ Pachymeres, II, p. 480-484.

²⁶⁴ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 55. Angeliki Laiou, *Constantinople and*

Indiferent spre care dintre aceste două explicații înclinăm, este cert că oamenii lui Roger de Flor au înțeles foarte repede importanța strategică a poziției ocupate²⁶⁵ și au căutat să profite de pe urma acestui avantaj. În ianuarie 1305 Andronic al II-lea era informat că “almugavarii” fortificau Gallipoli și că, în același timp, stochează mari cantități de grâne și carne. Mai mult, Roger de Flor refuza să dea curs invitației de a se prezenta în capitală pe 6 ianuarie, fapt ce l-a determinat pe împărat să facă noi concesii: Roger de Flor urma să fie numit *caesar* și conducător militar cu puteri depline (*strategos autokrator*) în Asia Mică (excepție făcând marile orașe); catalanii urmau să primească 20000 de monede de aur imediat ce treceau în Asia Mică precum și 300000 de modii de grâu²⁶⁶. Aceste noi concesii par să indice că basileul era dornic să se debaraseze cât mai repede de o prezență stânjenitoare care pune sub semnul întrebării însăși existența imperiului. Acordarea de puteri depline pentru catalani în Anatolia, fie și doar formal, reprezenta o concesie dureroasă impusă basileului doar de teama unui atac împotriva Constantinopolului²⁶⁷.

Evenimentele au luat însă un alt curs după ce la 30 aprilie 1305, în circumstanțe nu foarte limpezi, Roger de Flor a fost asasinat din ordinul co-împăratului Mihail al IX-lea Paleolog²⁶⁸. Considerându-se trădați, catalanii s-au închis la Gallipoli, au ucis pe toți grecii din oraș și s-au pregătit de război trimițând o provocare împăratului²⁶⁹. Ruptura în relațiile cu imperiul a impus abandonarea însemnelor imperiale și adoptarea unora noi care să marcheze noul statut al companiei. Catalanii au adoptat baniere de luptă pe care figurau

---

the Latins, p. 137 contestă afirmația lui Muntaner: “it is difficult to believe that the emperor was so lacking in common sense”. Totuși este de luat în considerare pericolul pe care l-ar fi putut constitui o oaste turbulentă în capitala imperiului (exista precedentul conflictului sângeros cu genovezii din Pera) după cum la fel de posibil este ca informațiile pe care împăratul le primise de la genovezi să-l fi determinat să adopte o atitudine prudentă.

²⁶⁵ Muntaner descrie Peninsula Gallipoli în termeni superlativi *La spedizione*, p. 55-56, 62. Din lucrările referitoare la catalani doar Gustave Schlumberger, *Expedicion des Almugavares ou routiers Catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*, Paris, 1924, p. 90 comentează acest aspect: “*Qui tenait fortement cette péninsule tenait du même coup le passage des détroits et pouvait à son gré affamer Constantinople*”.

²⁶⁶ Pachymeres, II, 506; Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 143.

²⁶⁷ Așa cum afirmă pe bună dreptate Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 144: “*Perhaps Andronicus had decided to take seriously the warning of the Genoese, who were already prepared for a long siege*”.

²⁶⁸ Circumstanțele acestui episod la Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 145-146.

²⁶⁹ după asasinarea lui Roger catalanii au trimis o provocare Bizanțului. Cu această ocazie ei au încercat să stabilească o colaborare cu Serenissima trimițând o copie a provocării bailului venețian la Constantinopol. W. Heyd, *Histoire du commerce*, p. 451 vedea în acest fapt “*la persistance de l'hostilité de Venise à l'égard de Byzance*”.

însemnele Aragonului, Siciliei, Sfântul Gheorghe (patronul Cataloniei), dar și cele ale Sfântului Scaun; de asemenea sigiliul de megaduce folosit de Roger de Flor a fost înlocuit cu unul în câmpul căruia figura Sfântul Gheorghe, iar după 1312 și însemnele regilor Aragonului și Siciliei²⁷⁰.

Aflați în conflict cu Bizanțul, catalanii au solicitat ajutor Veneției²⁷¹, s-au declarat soldați ai Bisericii catolice și au înălțat steagul Sfântului Petru pe cel mai înalt turn al cetății²⁷². Ruptura intervenită pune în pericol nu numai existența Imperiului bizantin, dar și poziția Genovei la Strâmțori. Acest fapt a revitalizat “brutala prietenie”²⁷³ bizantino-genoveză. În ciuda vechilor animozități, pentru bizantini Genova rămânea unicul aliat într-o luptă inegală cu catalanii și cu cruciada care se pregătea în Occident, în timp ce pentru genovezi poziția lor la Constantinopol depindea de supraviețuirea Bizanțului. Amenințarea catalană era dublată de o alta, mult mai gravă, a cruciadei pe care Carol de Valois o pregătea și în care Veneția ocupa un rol important. Genovezii erau conștienți că un eventual succes al acesteia ar fi însemnat o revenire la situația din 1204. Potrivit unui document din 5 ianuarie 1307, genovezii cunoșteau clauzele înțelegerii dintre prințul francez și Veneția, chiar dacă erau ignorate anumite amănunte legate de numărul navelor pe care venețienii urmau să le pună la dispoziție²⁷⁴. În fața acestei situații, căpitanul flotei genoveze, Antonio Spinola, afirma că era gata să ajute Bizanțul dacă și conducerea Republicii ligure își dădea acordul (“*quod defendere velit imperium Romanie, si homines Janue voluerint assentire*”)²⁷⁵. Documentul invocat arată că solicitarea amiralului a găsit încuviințare atât în rândurile guelfilor, cât și ale ghibelinilor și că, în urma acestui fapt, Superba s-a hotărât să-l sprijine pe Andronic al II-lea²⁷⁶. Astfel, deși

---

²⁷⁰ N. Iorga, *Ramon Muntaner*, p. 327; D. Jacoby, *La “Compagnie Catalane”*, p. 81-82; Ferran Soldevila, *Gli almogavari*, p. 61.

²⁷¹ *I libri commemoriali*, I, doc. 308 și 361. Apelurile lor au rămas însă fără răspuns; v. Ignatius Burns, *The Catalan Company...*, p. 754.

²⁷² Pe lângă textul lui Muntaner (v. supra nota 3) cf. un document din circa septembrie 1305: “*Invocato nomine Ecclesie sacrosancte eiusque elevato vexillo, insurrexerunt adversus predictum imperatorem*” (A. Rubiò i Lluç, *Diplomatari de l’Orienta Català, 1301-1409* (= DOC), Barcelona, 1947, doc. 15); v. Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 755.

²⁷³ Pentru o serie de evenimente care au înveninat raporturile bizantino-genoveze în anii 1303-1305 v. Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 152-154.

²⁷⁴ *Acta Aragonensia*, II, p. 687: <Carol> “dimittit et consentit comuni Venetorum partem quam habent in imperio Romanie, et in convincendo imperium veneti debent ponere suam partem ita in armamento de militibus super terra sicut in maris navigii armamento. Parti vero domino Karulo pertinenti ipsi Veneti debent navigium sufficiens elargiri ad certam precii quantitatem que nobis Januensibus oculatur”.

²⁷⁵ *Ibidem*.

²⁷⁶ *Ibidem*: “Ideoque separatim in communis palatio nobiles Janue peti facit et

era legată prin tratate de suveranii mercenarilor catalani - regii Iacob al II-lea de Aragon și Frederic al II-lea de Sicilia - Genova și-a trimis de mai multe ori flota în sprijinul Bizanțului. Mai întâi, în mai 1305, escadra condusă de Egidio Doria l-a capturat pe unul din șefii catalani, Berenguer d'Entença²⁷⁷. Un an mai târziu, o altă flotă genoveză condusă de Antonio Spinola își făcea apariția la Constantinopol pentru a oferi sprijin împăratului. După o incursiune în Marea Neagră, flota genoveză a cerut lui Andronic permisiunea de a ataca Gallipoli în condițiile în care grosul armatei catalanilor era plecat din oraș²⁷⁸. Pentru a para amenințarea, Ramon Muntaner susține că a încercat să-l convingă pe amiralul genovez să se alăture catalanilor în lupta împotriva schismaticilor; el a argumentat că un atac împotriva orașului Gallipoli ar fi constituit un gest îndreptat împotriva lui Dumnezeu și a sfintei credințe catolice pentru care catalanii veniseră în România²⁷⁹.

Argumentele catalanilor nu puteau avea succes însă atâta timp cât acțiunile lor contraveneau intereselor Republicii ligure în România. Expediția genoveză s-a soldat, în cele din urmă, cu un eșec, dar atacul, provocat la cererea lui Spinola²⁸⁰, sugerează cât de stânjenitoare era pentru genovezi prezența catalană la Gallipoli. Eșecul flotei genoveze, urmat de întoarcerea acesteia în patrie, a adus imperiul în pragul colapsului. Genovezii din Pera doreau încheierea păcii cu catalanii pentru a putea naviga fără probleme în Propontida²⁸¹, cucerirea Thraciei de către catalani era în curs de desfășurare, iar, în plus, în Occident, Carol de Valois semnase o alianță cu Veneția ce stabilea începutul "cruciadei" pentru primăvara lui 1307.

---

etiam populares placet eis velle defendere imperium Romanie, si dominus Karulus facere noluerit communi Janue, quod debebit, ita quod Guelfi generaliter videntur velle defendere imperium supradictum"

²⁷⁷ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 70-71; cronicarul susține că a fost vorba de un vicleșug, dar condamnă în egală măsură buna-credință a lui Entença față de genovezi: "este prost acela care se încrede în cuvântul oamenilor comunelor căci cei ce nu știu ce este onoarea, nu știu să o respecte".

²⁷⁸ Pachymeres, II, p. 605-606; Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 90 afirmă că oastea catalană plecase pentru a lupta împotriva alaniilor care între timp trecuseră din serviciul lui Andronic al II-lea în cel al lui Theodor Sviatoslav, țarul Bulgariei. Pentru atacul genovez v. Ibidem, p. 94-97.

²⁷⁹ Pentru pasajul invocat vezi supra nota 3; cf. N. Iorga, *Ramon Muntaner*, p. 328.

²⁸⁰ Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 172 subliniază dilema în care se afla împăratul. Eliminarea catalanilor de la Gallipoli nu însemna implicit și eliminarea lor din imperiu. Cum grosul oștirii se afla în Thracia, atacul flotei genovezilor risca să provoace un atac catalan asupra capitalei bizantine.

²⁸¹ Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 753-754 arată că, după eșecul de la Gallipoli, genovezii au devenit mult mai rezervați în acțiunile lor; calea militară a fost abandonată în favoarea tentativelor de mediere între bizantini și catalani.

5. Catalanii și cruciada lui Carol de Valois

În timp ce Bizanțul se afla pe marginea prăpastiei, iar Genova oscila între încercarea de a ajunge la un compromis cu catalanii și alianța cu Andronic al II-lea, Venetia era pe punctul să realizeze marele obiectiv al politicii sale răsăritene de după 1261: revenirea la Constantinopol. Dispusă încă din acel an să sprijine orice acțiune occidentală împotriva Bizanțului, Serenissima a acceptat, în 1306, oferta de colaborare prezentată de Carol de Valois²⁸². Alianța între fratele lui Filip al IV-lea cel Frumos și Venetia făcea ca, în 1306, o expediție occidentală antibizantină să pară mai posibilă ca oricând fapt ce ar fi antrenat și o redeschidere a conflictului veneto-genovez pentru controlul Strâmtorilor²⁸³.

Premisele fuseseră create încă din 1302 după încheierea conflictului dintre aragonezi și angevini prin pacea de la Caltabellotta și prin stingerea disputei dintre regele Franței și papalitate. La începutul anului 1304, Carol de Valois solicita noului pontif, Benedict al XI-lea (oct. 1303-iulie 1304), să sprijine expediția împotriva Bizanțului. După un inițial refuz, papa a aprobat inițiativa lui Carol considerând că readucerea Constantinopolului sub ascultarea Bisericii catolice servea în ultimă instanță cruciadei de eliberare a Țării Sfinte²⁸⁴. Pe lângă privilegiile și indulgențele oferite cruciaților²⁸⁵, Benedict al XI-lea acorda Venetiei posibilitatea de a face negoț cu Egiptul, dar numai cu produsele care nu se aflau sub interdicție²⁸⁶. În același timp, suveranul pontif anula sancțiunile impuse unui număr mare de negustori genovezi și venețieni care

---

²⁸² Alianța s-a bucurat de sprijinul papalității care scria la începutul anului 1306 dogelui despre necesitatea și importanța recuceririi imperiului de Constantinopol (DVL, I, doc. 21, p. 38).

²⁸³ La 13 mai 1307 barcelonezul Dino Silvestri scria regelui Iacob al II-lea că era un lucru cert că Venetia va trimite 16 galere în România în sprijinul lui Carol de Valois cea ce ar fi provocat mai mult ca sigur un nou conflict între genovezi și venețieni: “E he entes, senyor, ques certa cosa, quen Venecia tenen taula per armar XVI galees, qui deven entrar en Romania en ajuda de misser Karles. He encara entes per cert, que de Genova an gitats tots los Venecians, per que creu fermament, que la gera sera entre Genova e Venecia” v. *Acta Aragonensia*, II, p. 687.

²⁸⁴ V. scrisoarea papei din 20 iunie 1304 către episcopul de Senlis în care dezvoltă aceste idei (*Registres de Benoît XI*, ed. C. Grandjean, Paris, 1905, nr. 1006). Legătura dintre cucerirea Constantinopolului și sprijinirea Țării Sfinte era veche de un secol fiind teoretizată de Innocentiu al III-lea și apoi de Honorius al III-lea v. Șerban Papacostea, *Români*, p. 25-26 și nota 46; Richard Spence, *Gregory IX's*, p. 165.

²⁸⁵ Pentru acest aspect Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 177.

²⁸⁶ *Registres de Benoît XI*, nr. 1101, 1315; se cuvine amintit totuși că asemeni predecesorilor săi, Benedict al XI a reînnoit interdicția pentru comerțul cu sarazinii pentru anumite produse. La lista acestora el a adăugat altele noi precum vinul, uleiul și alte alimente v. DVL, I, doc. 10, p. 20-21. Începutul documentului amintește prevederile conciliului al II-lea de la Lyon, precum și măsurile luate de papa Nicolae al IV-lea împotriva celor care făceau comerț “in Alexandriam vel ad partes Egipti”

încălcaseră embargo-ul pontifical și făcuseră comerț cu sarazinii²⁸⁷. Așa cum s-a observat “*the relaxation of the blockade of Egypt, especially as far as Venice was concerned, was possibly connected with the plans of Charles of Valois and aimed at winning over the maritime republics*”²⁸⁸. Această ipoteză nu poate fi exclusă, dar implicarea Veneției în proiectele lui Carol de Valois a fost dictată de interese mult mai puternice decât permisiunea limitată de a face negoț cu mamelucii²⁸⁹. Serenissima spera încă în restabilirea controlului latin la Constantinopol ceea ce ar fi implicat diminuarea pierderilor comerciale suferite în România după dezastrul din 1261.

Încheierea acordului cu Veneția²⁹⁰ și obținerea sprijinului noului pontif pentru cruciadă²⁹¹, au reprezentat cele mai importante demersuri ale lui Carol de Valois în încercarea de a încheia o coaliție cât mai largă împotriva Bizanțului. În același scop, Carol a luat legătura cu Iacob al II-lea de Aragon și cu Frederic al II-lea de Sicilia, precum și cu Carol al II-lea de Neapole, cu Genova, cu regatele Serbiei și Armeniei Mici.

Sprijinul regilor Aragonului și Siciliei era important deoarece aceștia

---

²⁸⁷ *Registres de Benoît XI*, nr. 86, 90, 351, 769, 819, 861; cf. W. Heyd, *Histoire du commerce*, II, p. 26.

²⁸⁸ Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 178; pentru cruciada lui Carol de Valois v. și Kenneth M. Setton, *The Papacy*, p. 164-165.

²⁸⁹ Merită amintit că Serenissima nu a așteptat privilegiul pontifical pentru a redeschide traficul cu Egiptul. În 1302, ambasadorul venețian Guido da Canali se prezenta la Cairo pentru reîntărirea privilegiilor venețiene. Comerțul cu musulmanii a continuat în ciuda interdicțiilor pontificale. În 1304 venețienii trimiteau o ambasadă în Siria pentru reluarea legăturilor comerciale, iar guvernatorul mameluc a acceptat oferta. Pentru toate aceste aspecte v. Francesco Gabrieli, *Venezia e i Mamelucchi*, în vol. *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, a cura di A. Pertusi, p. 421).

²⁹⁰ DVL, I, doc. 27, p. 48-53: alianța a fost încheiată în iunie 1306, iar tratatul semnat de dogele Pietro Gradenigo și de împuterniciții lui Carol de Valois, la 19 decembrie 1306; în esență era o reactualizare a tratatului încheiat în 1281 între Veneția și Carol I de Anjou v. DVL, I, doc. 27, p. 48-53. Iată cum descrie Marino Sanudo cel Bătrân alianța dintre Carol de Valois și Veneția (Robert Lee Wolff, “*Fragmentum*”, p. 153): “*Postmodum vero multo tempore elapso, Veneti cum comite de Valesio patre istius regis Francie Phylippi qui nunc regnat se sociarunt, mittentes exercitus galearum per plures annos expensis utriusque partis ad expugnandum et conquiendum dictum imperium Romanie*”.

²⁹¹ Pentru atitudinea lui Clement al V-lea față de proiectele de recuperare a Constantinopolului v. Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 181-183. Concluzia autoarei este că papa a sprijinit proiectul lui Carol de Valois în primul rând pentru a-i face pe plac lui Filip cel Frumos și abia apoi din cauza sprijinului politic și strategic pe care Imperiul latin restaurat l-ar fi putut acorda Țării Sfinte; cf. Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 204

începuseră să făurească la rândul lor proiecte de cucerire a Constantinopolului²⁹² după plecarea spre Levant a Companiei catalane. La începutul verii anului 1304, Frederic al II-lea scria papei despre intenția de a-l ajuta pe Carol de Valois și cerea permisiunea de a trimite o flotă de 10 galere în România, sub conducerea fratelui său vitreg Sancho de Aragon, care urma să atace și să ocupe insulele din Egeea. Argumentul principal în favoarea acestei acțiuni îl reprezenta Țara Sfântă deoarece, în viziunea regelui Siciliei, folosirea insulelor ca baze de operații și de aprovizionare ar fi permis creștinilor să exercite blocada comercială asupra Egiptului²⁹³. Tot în aceeași perioadă Frederic al II-lea se arăta dispus să armeze o flotă dacă papa ar fi predicat cruciada împotriva Egiptului și se angaja să respecte interdicția de a exporta produse strategice către teritoriile sultanului mameluc²⁹⁴.

La rândul său Iacob al II-lea s-a arătat interesat de organizarea unei expediții în sprijinul Țării Sfinte fapt ce se reflectă în corespondența cu regentul Ciprului, Amaury de Tyr²⁹⁵, în informațiile culese despre situația creștinilor din

---

²⁹² Pentru această problemă cea mai bună și mai amănunțită prezentare la Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 137-141.

²⁹³ *Acta Aragonensia*, II, p. 683-684: "Et specialiter deberent se conferre ad quasdam insulas, que sunt dicti imperatoris, ipsasque studerent invadere et habere: scito per dominum regem, admodum et perquam maxime fore utile, si habitarentur et tenerentur a catholicis christianis. Nam huius modi insule sunt regioni Saracenorum opposite et specialiter terre Egipti". Se cuvine subliniată subtilitatea lui Frederic al II-lea care atingea un punct sensibil: cruciada în Țara Sfântă pe care Benedict al XI-lea o susținuse cu tărie la începutul pontificatului său. În fapt în ciuda intenției afirmate de a-l sprijini pe Carol de Valois, Frederic al II-lea urmărea realizarea unor obiective personale. Pentru ideea blocadei împotriva Egiptului, în jurul aceleiași date - probabil 1306- Marino Sanudo Torsello elaborează un foarte detaliat proiect v. Marino Sanudo Torsello, *Liber*. Este la fel de interesant că Ospitalierii începeau - în 1307 - cucerirea insulei Rhodos. Justificarea acestei acțiuni se lega tot de necesitatea unei baze de pregătire a viitorului "passagium generale"; pentru datarea ocupării insulei de către Ospitalieri v. Albert Failler, *L'occupation*, p. 113-135. Autorul pledează convingător pentru datarea încheierii cuceririi insulei în anul 1310 rectificând mai vechiul punct de vedere al lui Delaville Le Roulx care optase pentru anul 1308. Credem însă că Albert Failler se înșală atunci când pune în legătură excomunicarea lui Andronic al II-lea de către papă cu o presupusă cerere a Ospitalierilor în acest sens. Este mai probabil ca excomunicarea să fi fost impusă de cruciada lui Carol de Valois.

²⁹⁴ *Acta Aragonensia*, doc. 461, p. 744: "...sil papa de Roma o alcun dels reys crestians feya pasatge encontra lo Soudan, quel rey degues armar galees C quels ne feos (sic) tornar, e que encontinent que pasatge se degues fer quel s. rey li o fees asaber, e que nols degues donar ajuda en pales ni en amagat. Encara, senyor, que tot Crestia, fos Catala o altre, qui en la terra del Soudan volgues portar lenya ni ferre, quel s. rey no lio degues vedar".

²⁹⁵ *Ibidem*, doc. 463, p. 745-746.

Orient, sau în încercarea de a încheia tratate de alianță cu Armenia, Cipru și Ilkhanatul Persiei²⁹⁶. În aceeași măsură, regele Aragonului a luat în calcul și cucerirea Constantinopolului și se pare că sosirea lui Berenguer d'Entença în Imperiul bizantin, în 1304, a fost strâns legată de acest plan²⁹⁷. Cu Carol al II-lea de Neapole²⁹⁸, Carol de Valois a încheiat un tratat în 1302 (ratificat de Filip al IV-lea cel Frumos în 1306), în timp ce cu Genova tratativele au eșuat deoarece genovezii refuzau să ia parte la o acțiune în care erau implicați venețienii²⁹⁹.

Tentativa de a realiza o cât mai largă coalitie a fost întregită de inițierea tratatelor cu Compania catalană prin intermediul lui Thibaut de Cepoy. Prințul francez încerca astfel să se folosească de avantajul strategic pe care îl constituia prezența catalanilor în Levant. În august 1307, Thibaut de Cepoy negocia cu șeful catalan Bernat de Rocafort asocierea companiei la acțiunea stăpânului său³⁰⁰. În urma acestor negocieri, mercenarii au depus jurământ de fidelitate față de Carol de Valois, atitudine acceptată de suzeranul lor legitim, Iacob al II-lea de Aragon la 10 mai 1308. Până la sosirea lui Carol de Valois în România, Thibaut de Cepoy devenea comandant al Companiei, deși acest lucru a fost mai mult formal³⁰¹. Implicarea catalanilor în cruciada antibizantină era clar

---

²⁹⁶ v. Constantin Marinescu, *La Catalogne et l'Arménie au temps de Jacques II (1291-1327). Envoi par le roi Ochine des reliques de sainte Thecla à la cathedrale de Tarragone*, "Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", Paris, 1923, p. 3-35 (extras). Constantin Marinescu lega proiectele de cruciadă ale regelui Iacob al II-lea de interesele comerciale ale regatului Aragonului în Mediterana Răsăriteană (Ibidem, p. 8). În vederea încheierii unei alianțe îndreptate împotriva sultanului de la Cairo, regele îl trimitea în solie pe barcelonezul Desportes la 10 noiembrie 1293. Oferta de colaborare a fost reînnoită în 1300 când spre curtea ilkhanului Ghazan pleca Pere de Solivera; Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes...*, p. 32-33. Probabil că insistența cu care Iacob al II-lea a căutat să obțină sprijinul militar al ilkhanului s-a datorat percepției favorabile pe care hanul Persiei o avea la curțile occidentale. Pentru acest aspect v. Sylvia Schein, *Gesta Dei per Mongolos 1300. The Genesis of a non-event*, în "English Historical Review", 94, 1979, 373, p. 805-819.

²⁹⁷ Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p.139-140.

²⁹⁸ Pentru proiectele orientale ale lui Carol al II-lea de Neapole v. Norman Housley, *Charles II of Naples and the kingdom of Jerusalem*, "Byzantion", 54, 1984, p. 527-535. Paradoxal pretențiile regelui Neapolelui la tronul Ierusalimului au făcut deservicii cruciadei, mai ales din cauza rivalității cu regii Ciprului care pretindeau la rândul lor coroana.

²⁹⁹ DOC, doc. 31 scrisoare din 19 octombrie 1306 a lui Christiano Spinola către regele Iacob al II-lea al Aragonului. Deși conducerea Republicii nu luase încă o decizie în privința cruciadei, Spinola considera că răspunsul nu poate fi decât negativ

³⁰⁰ F. Kunstmann, *Studien*, p. 775; Robert Lee Wolff, "Fragmentum", p. 153; Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 130-132.

³⁰¹ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 132 susține că Bernat de Rocafort pune mai mult preț pe un câine decât pe părerile lui Thibaut de Cepoy. Thibaut a fost conform cuvintelor cronicarului "căpitan al vântului". Studiul lui A. Rubio i Lluch, *La*

exprimată prin arborarea flamurii Sfântului Petru pe turnul cel mai înalt al cetății Gallipoli. Muntaner precizează că acest stindard a fost arborat alături de cele ale Aragonului, Siciliei și Sfântului Gheorghe. Dar în vreme ce acestea urmau să fie purtate în luptă, flamura Sfântului Petru urma să fluture în permanență pe turnul cel mai înalt al cetății³⁰².

Coaliția împotriva Bizanțului a fost completată de alianța ofensivă și defensivă încheiată de Carol de Valois cu Ștefan Uros II Milutin³⁰³ precum și de acțiunile militare întreprinse de Ordinul Ospitalier împotriva Bizanțului în insula Rhodos³⁰⁴. Teoretic cel puțin, proiectul lui Carol de Valois era sprijinit de o impresionantă coaliție care reunea pe papă, regele Franței, Venetia, Aragonul, regatul Neapolelui, Armenia Mică³⁰⁵, Serbia³⁰⁶, Ordinul Ospitalier și care dispunea de o redutabilă avangardă - compania catalană. În ciuda acestei impresionante pregătiri diplomatice, cruciada preconizată nu s-a pus niciodată în mișcare. Singura acțiune împotriva Bizanțului a fost cea a unei flote venețiene conduse de Marco Minotto care a distrus în 1307-1308, potrivit unei cronici anonime venețiene, toate pământurile, fortărețele și așezările cuprinse între ArgYROKASTRON și Galata³⁰⁷. "*Sed parum fecerunt*" afirma, ca o concluzie,

---

Companyia catalana sota el comandament de Teobald de Cepoy (campanyes de Macedonia i de Tessalia), 1307-1310, "Miscellanea Prat de la Riba", I, 1923, nu mi-a fost accesibil.

³⁰² Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 73. Acest episod a fost pe larg comentat de Geo Pistarino, *L'impero greco*, p. 184 pe care o comentează astfel: "Inalberando il vessilo di San Pietro sulla torre di Gallipoli, gli Almogaveri intendono procedere, in modo tangibile, a due affermazioni di principio: l'indipendenza della Compagnia e del territorio, che essa occupa o rivendica, dall'Impero di Constantinopoli; la protezione della Chiesa Romana contro l'Impero dei greco-scismatici, ai quali ora gli Almogaveri si oppongono proprio sotto motivazione - forse faremmo meglio a dire il pretesto - della differenza religiosa".

³⁰³ Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 209-210; Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 759: alianța între Milutin și Carol de Valois a fost parafată la abația Lys, lângă Melun, la 27 martie 1308. Tratatul a fost ratificat de către țarul sârb la 25 iulie.

³⁰⁴ Albert Failler, *L'occupation*, p. 113-135.

³⁰⁵ Regele Leon al IV-lea a solicitat ajutor Occidentului pentru a face față amenințării turce și mameluțe; v. scrisoarea expediată în 1307 regelui Angliei, Eduard I (cunoscut pentru atașamentul său față de ideea de cruciadă) publicată de Charles Kohler, V. Langlois, *Lettres inédites concernant les croisades*, BEC, 53, 189, doc. 61-62. Pentru situația regatului Armeniei în această epocă v. *The Cilician Kingdom of Armenia*, ed. by T.S.R. Boase, Edinburgh -London, 1978.

³⁰⁶ Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 186 subliniază faptul că la cruciadă participau toate marile puteri ale Mediteranei cu excepția Genovei.

³⁰⁷ Fragmentul de cronică a fost publicat și comentat de Raymond J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 335; o altă cronică, atribuită lui Gasparo Zancaruolo combină evenimentele din 1307-1308 cu acțiunea lui Belleto Giustinian împotriva

Marino Sanudo Torsello, dorind să sublinieze că toate eforturile financiare și militare făcute de Veneția în sprijinul lui Carol de Valois fuseseră zadarnice³⁰⁸.

Motivele eșecului au fost multiple: coaliția era prea eterogenă, iar între unii parteneri interesele erau divergente (de exemplu între Carol de Valois și Iacob al II-lea sau Frederic al II-lea³⁰⁹; a contat în egală măsură disputa dintre Clement al V-lea și Veneția în problema succesiunii la tronul Ferrarei, dispută ce a degenerat într-un război deschis și a provocat excomunicarea venețienilor)³¹⁰; compania catalană constituia un corp de armată dificil de ținut sub control fapt ce a provocat în cele din urmă ruptura dintre Carol de Valois și mercenari³¹¹; în sfârșit, a existat un antagonism puternic între proiectul lui Carol de Valois și obiectivele fratelui său, Filip cel Frumos. Acesta din urmă era interesat în primul rând de rezolvarea litigiilor cu Flandra și cu Anglia. Din acest motiv, regele Franței a blocat fondurile și oamenii necesari expediției în răsărit. Situația delicată a lui Carol este reflectată și de cronistica venețiană, Gian Giacomo Caroldo notând că “cruciada” antibizantină se putea desfășura doar în cazul în care pacea era restabilită în relațiile franco-engleze. Altfel Filip cel Frumos “*non consentirette che li sudditi suoi uscissero dal Regno, havendo di quelli bisogno per la propria difensione*”³¹².

La această diferență de priorități, cei doi frați au adăugat o viziune radical diferită în privința cruciadei. În ciuda sprijinului pe care l-a acordat proiectelor lui Carol, Filip cel Frumos a înțeles cruciada doar ca o acțiune menită să elibereze Țara Sfântă - *la qual impresa era molta a cuore del re di Francia*³¹³ -, ocuparea Constantinopolului sau a Rhodosului de către Ospitalieri

---

Constantinopolului din 1302 și cu o alta din 1284 (*Ibidem*, p. 336).

³⁰⁸ Robert Lee Wolff, “*Fragmentum*”, p. 153.

³⁰⁹ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 105 reflectă rivalitatea franco-aragoneză atunci când spune că papa și regele Franței ar prefera ca toți necredincioșii să rămână stăpâni pe ținuturile lor decât să fie cucerii de regii Aragonului.

³¹⁰ Conflictul izbucnit în 1308 între Veneția și papa Clement al V-lea a fost declanșat de lupta pentru succesiune la tronul Ferrarei. Pacea nu a fost încheiată decât în 1313 după negocieri anevoioase care au necesitat și intervenția regelui Franței. Succesul pontifical a avut serioase repercusiuni curia folosind după această dată cruciada împotriva adversarilor creștini v. Norman Housley, *Pope Clement V and the Crusades of 1309-1310*, în *JMH*, 8, 1982, 1, p. 29-43 și Bernard Guillemain, *A propos de la politique italienne des papes d'Avignon: menaces spirituelles et temporelles*, în *BF*, 12, 1987, p. 635-648. Papa a excomunicat pe venețieni, punând sub interdicție comerțul și relațiile altor orașe cu aceștia.

³¹¹ Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 771 consideră că eșecul cruciadei s-a datorat în primul rând Companiei catalane: “As the Company had effectively helped frustrate the Angevin in the War of the Vespers so now it contributed to an equal frustration in the east”.

³¹² Gian Giacomo Caroldo, *BNM*, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 296-297.

³¹³ *Ibidem*, f. 297.

nefiind decât niște obiective secundare³¹⁴. Diferența de obiective l-a pus pe Carol de Valois în imposibilitatea de a acționa; el a încercat să obțină o amânare din partea aliaților săi venețieni, explicând că întârzierea este datorată neputinței de a percepe taxele concesionate de papă în scopul cruciadei și de incapacitatea de mobiliza pe cavalerii ce urmau să ia parte la expediție din cauza problemelor pe care Flandra le crea regatului Franței³¹⁵. Toate aceste motive au provocat în final eșecul proiectului lui Carol de Valois care, în ciuda pretențiilor exprimate, a rămas potrivit cuvintelor lui Ramon Muntaner “rege al pălăriei și al vântului”³¹⁶.

Neputința lui Carol de Valois de a porni în expediția împotriva Bizanțului a determinat Veneția să se considere eliberată de prevederile tratatului din 1306 și să încheie cu Bizanțul un armistițiu la 11 noiembrie 1310. Politica venețiană era rezultatul încercării de a mai salva ceea ce se mai putea

---

³¹⁴ Este interesant că Pierre Dubois, unul dintre teoreticienii francezi ai cruciadei târzii, recomanda regelui Franței ca ocuparea Constantinopolului să se facă după eliberarea Țării Sfinte v. Pierre Dubois, *The Recovery of the Holy Land*, ed. by Walther I. Brandt, New York, 1956, p.175-176. Pentru concepția lui Filip cel Frumos despre cruciadă v. Christopher J. Tyerman, *Sed nihil fecit? The Last Capetians and the Recovery of the Holy Land*, în “War and Government in the Middle Ages” ed. J. Gillingham and J.C. Holt, Woodbridge, 1984, p. 170-181; Norman Housley, *France, England and the “National Crusade”, 1302-1386*, în “France and the British Isles in the Middle Ages and Renaissance”, ed. by G. Jondorf and D.N. Dumville, Woodbridge, 1991, mai ales p. 185-186; Sylvia Schein, *Philip IV and the Crusade: a Reconsideration*, în vol. *Crusade and Settlement*, ed. by Peter W. Edbury, Cardiff, 1985, p. 121-126.

³¹⁵ DVL, I, doc. 32, p. 59-60 din 31 mai 1307 și doc. 41, p. 75-76 din 6 iulie 1309. În ultimul document Carol solicita o amânare “usque ad chalendas Februarij” ale anului următor deoarece în ciuda interesului de a-și cuceri imperiul (“imperij nostri”) nu putea face acest lucru fără sprijinul papei și al fratelui său. La 10 septembrie 1309 Veneția îl informa pe papă despre această nouă amânare și solicita garanții pentru respectarea noului termen propus de Carol de Valois, subliniind că din cauza acestor repetate amânări are de suferit mari pierderi în Levant: “nostros mercatores et fideles qui per partes ipsius mercabantur Imperii facientes inde in eorum grave dispendium absentare, debebat enim de mense Marcii tunc proxime venturi dudum preterito passagium inter nos et ipsius Comitibus procuratores statutum firmiter transfretare”.

Carol a încercat să păstreze relațiile bune cu Veneția obținând de la fratele său scutirea de taxe pentru negustorii Serenissimei care făceau comerț pe teritoriul Franței v. H. Moranvillé, *Les projets de Charles de Valois sur l'Empire de Constantinople*, BEC, 51, 1890, p. 63-86, măsură insuficientă pentru a compensa pierderile suferite de Serenissima în urma întreruperii legăturilor comerciale cu teritoriile bizantine.

³¹⁶ Ramon Muntaner, *La spedizione*, p. 132. Potrivit cuvintelor lui Marino Sanudo Torsello, (v. textul publicat de Robert Lee Wolff, “*Fragmentum*”, p. 153; cf. varianta publicată de Charles Hopf, *Chroniques*, p. 173) cruciada a rămas fără rezultat. Sanudo puneia renunțarea lui Carol de Valois pe seama morții soției sale Catherina de Courtenay: “Mortua vero domina Katerina uxore regis Karoli supradicti cui jus imperii Romanie spectabat dictus dominus Karolus illam intencionem dimisit”.

salva. Serenissima explica într-o scrisoare către suveranul pontif că negustorii venețieni sufereau zilnic pierderi în România din cauza pregătirilor pentru cruciadă. Mult mai în profunzime a văzut lucrurile Marino Sanudo Torsello. În completarea sa la cronică lui Villehardouin³¹⁷, nobilul venețian arăta că în timp ce Veneția a mers din armistițiu în armistițiu în raporturile cu Bizanțul nedorind să facă pace cu acesta, Genova a sprijinit Imperiul bizantin. Din acest motiv, genovezii au acumulat multe bogății în timp ce venețienii au suferit numai pagube cheltuind bani pentru apărarea Negropontului și a altor ținuturi pe care latinii le dețineau în România³¹⁸.

Cât despre catalani, ei nu au fost afectați în prea mare măsură de eșecul acțiunii antibizantine, continuând în România propria lor politică, menită să provoace tulburări în întreaga regiune.

Eșecul cruciadei lui Carol de Valois a marcat o etapă importantă în istoria Strămtorilor în veacul al XIV-lea. Este ultima mare tentativă venețiană de restabilire a situației anterioare anului 1261 pe calea cruciadei. După 1310 concepția venețiană în problema cruciadei a suferit modificări esențiale, ca și atitudinea republicii față de Imperiul bizantin.

6. Cucerirea Atenei de către catalani; nașterea rivalității catalano-venețiene

Tratatul din 1310 încheiat cu Bizanțul reflectă și începutul schimbării de atitudine a Veneției în problema catalană. La cererea împăratului, în textul acordului era inserată o clauză potrivit căreia nici un negustor din lagună nu avea dreptul să facă negoț cu catalanii atâta timp cât aceștia ocupau teritorii ale imperiului³¹⁹. Atâta timp cât catalanii au fost adversari ai genovezilor, turcilor

---

³¹⁷ R.L. Wolff, "*Fragmentum*", p. 156-157 arată că nu poate fi vorba de un fragment de scrisoare, nici de o completare la *Istoria del regno di Romania* ci de o continuare a cronicii lui Villehardouin fapt demonstrat de intervalul cronologic acoperit și de poziția "fragmentului" în cuprinsul manuscriselor în care s-a păstrat.

³¹⁸ R. L. Wolff, "*Fragmentum*", p.153; v. și varianta publicată de Hopf în *Chroniques*, p. 174. "*Dominus vero dux et comune Venetiarum transeunt de treugua in treugua cum imperatore Grecorum numquam pacem agere volentes. Itaque semper homines Veneti substinuerunt et manutenuerunt gentem que in imperio Romanie remansit, sicut etiam principatus Amoree et terrarum ad eam pertinentium, cum etiam ipse dominus dux et comune Venetiarum teneant bonam partem in iam dicta terra. Et econverso Januensis substinuerunt et manutenuerunt aliam partem grecorum contra deum et omnia jura tam per comune quam per divisum. Quocirca ipsi Januenses maxima divitias perceperunt. Et econtrario Veneti multa dampna receperunt ac etiam multam pecuniam expenderunt, et maxime pro conservatione Nigropontis et aliarum terrarum que pro Francos et Latinos tenentur. Que omnia non possent breviter enarrari et propterea dimitemus*".

³¹⁹ DVL, I, doc. 46, p. 83: "*Idem quod idem illustris Dux et commune Veneciarum facere debeant fieri mandatum suis rectoribus et officialibus et omnibus*

sau bizantinilor, venețienii nu au arătat nici o urmă de ostilitate față de ei. Modificarea atitudinii Serenissimei față de Bizanț impunea o adaptare corespunzătoare a politicii sale în Levant. Nu știm în ce măsură negustorii venețieni au respectat prevederea inclusă în tratatul din 1310. Important este că raporturile catalano-venețiene evoluau clar spre înrăutățire, situație accelerată de cucerirea de către “almugavari” a ducatului Atenei³²⁰. Instalarea durabilă a catalanilor în Grecia punea în pericol siguranța insulei Negroponte “*the right eye of Venice*” (potrivit expresiei lui Ignatius Burns)³²¹. Din acest moment și până către 1329, catalanii, în alianță cu emiratele turcești, au constituit o amenințare constantă și serioasă pentru imperiul venețian din Levant³²².

Perioada 1310-1329 poate fi caracterizată drept epoca unei răsturnări spectaculoase a situației companiei catalane. Din mercenari chemați de bizantini să lupte împotriva turcilor, și din “cruciați” angajați alături de Carol de Valois în lupta împotriva schismaticilor, catalanii au devenit aliați ai turcilor și dușmani ai creștinătății. Papalitatea a condamnat de la început acțiunea lor împotriva ducatului Atenei. Moartea lui Gauthier de Brienne în lupta de la Halmiros³²³ în 1311 apare într-un document papal drept o mare pierdere pentru Biserică, Gauthier fiind numit “*Christi versus athleta et fidelis pugil ecclesie adversus*

Venetis et fidelibus suis et habitatoribus Veneciarum, ut nullo modo ire debeant ad compagnam Almugavarorum ad aliquem locum ubi ipsi invenirentur, qui sit de districtu et subiectione et vassalagio Imperii nostri et qui tenentur hodie pro Imperio nostro sub pena omnium bonorum suorum et quod carcerentur”

³²⁰ Kenneth M. Setton, *Catalan Domination*, p. 33. Nu poate fi reținută afirmația lui J.L. Schneidman preluată de Peter Lock, *The Franks*, p. 116 potrivit căreia “the capture of the duchy of Athens marked the easternmost extension of Catalan power in the Mediterranean and spelt an end to the Italian monopoly of long-distance commerce in those waters”. Exagerată este și opinia lui Senen A. Garcia, *The Territorial*, p. 20: “For the Venetians, the Catalan takeover of Athens was the first phase of an Aragonese (and Turkish) scheme to expel the Serenissima from the area and to assume trade monopoly”. Concurența catalană s-a făcut mai degrabă simțită la Alexandria și Acra decât în Egeea. În această regiune catalanii au pus în discuție supremația venețiană, dar au fost în cele din urmă obligați să se supună condițiilor Serenissimei.

³²¹ Ignatius Burns, *The Catalan Company*, p. 754; Senen A. Garcia, *The Territorial*, p. 19 definea insula Negroponte drept “Venetian Achilles’heel vis-à-vis the Catalans”. Pentru intențiile catalane în privința insulei, sugestivă este o scrisoare adresată de Marino Sanudo Torsello regelui Robert de Neapole. Dacă Negroponte ar fi căzut în mâinile ibericilor, nici celelalte insule din România nu ar fi putut rezista v. Aldo Cerlini, *Nuove lettere*, p. 351-352.

³²² Elisabeth Zachariadou, *The Catalans*, p. 821-838.

³²³ Pentru această localizare precum și pentru discuția asupra surselor D. Jacoby, *Catalans*, p.223-230

Graecos scismaticos”³²⁴; pentru vărsarea sângelui celor de aceeași religie, Clement al V-lea îi condamnă și excomunica pe catalani³²⁵. În anii următori atitudinea papalității a rămas ostilă, cu atât mai mult cu cât multe biserici latine din România au fost afectate de atacurile catalane. Astfel, în 1322 papa Ioan al XXII-lea condamnă acțiunile devastatoare ale catalanilor conduși de Alfonso Fadrique care nu făceau decât să îngreuneze situația creștinilor din România și să dea o mână de ajutor emirilor turci³²⁶.

La rândul ei, Veneția a început să ia măsuri împotriva expansiunii catalanilor. Încă din 1317 ambasadorii Serenissimei la Avignon primeau instrucțiuni să răspundă papei că era necesară îndepărtarea catalanilor din ducatul Atenei³²⁷. Câțiva ani mai târziu, într-o scrisoare adresată în 1326 lui Ingram, arhiepiscop de Capua, Marino Sanudo Torsello schița situația dificilă a posesiunilor venețiene din Egeea supuse unei duble presiuni: din partea catalanilor care-și consolidaseră poziția în Vlahia cucerind “*Lapater & castra Lodorichi & Siderocastri, Gitonis, Gardichie, Donchie et Ferselle*” și din partea turcilor “*et alias gentes malas*” care atacau principatul Moreei și insulele din arhipelag, în special Negroponte și Naxos³²⁸.

Atitudinea Veneției în problema catalană s-a conturat treptat; până în 1318 a încercat să se adapteze situației create de instalarea catalanilor în ducatul Atenei. În 1318-1329 Serenissima s-a aflat într-o confruntare deschisă cu alianța compusă din catalani și emiratele turcești Monteshe și Aydîn, pentru ca după 1330 catalanii să dispară din prim planul confruntărilor, disputa ducându-se - după această dată - între ligile navale create din inițiativa Veneției și flotilele

---

³²⁴ DOC, doc. 64, p. 80-81; Ignatius Burns, *The Catalan Company...*, p. 757 observă însă că între înfrângerea lui Gauthier de Brienne și condamnarea catalanilor de către papă s-a scurs aproape un an de zile.

³²⁵ Ibidem, p. 757-758.

³²⁶ *Acta Ioannis XXII (1317-1334)*, ed. Aloysius Tăutu, Vatican, 1952, doc. 64, p. 121-122.

³²⁷ “*Nostri ambaxatores respondeant domino pape, quod hoc subsidium videretur opportunum ad expellendum societatem Catellanorum...*” citat de Kenneth M. Setton, *Catalan Domination*, p. 26.

³²⁸ scrisoare publicată în Jacques Bongars, *Gesta Dei per Francos*, II, Hanovra, 1611, doc. 3, p. 291-294. Ideea reapare și în alte scrisori ale lui Sanudo. O altă epistolă adresată unor oameni ai Bisericii tot în 1326 amintea din nou de atacurile turcești și de pericolul căderii insulei Negroponte în mâinile Companiei catalane (*Ibidem*, doc. 5, p. 298): turcii “*qui dominantur et morantur in Asia minori, qui velocius infestant Insulas Romaniae & maxime eas quae pertinent Principatui Amoreae; in tantum quod si non habebunt succursum, amittentur & praesertim insula Nigropontis est proveniendă in manus illorum de Compagna*”. Sanudo sublinia că fără eforturile Veneției, Ospitalierilor ale ducelui Naxosului Niccolo Sanudo și ale familiei Zaccaria, posesiunile latine din Levant ar fi fost pierdute. Totuși încheia într-o notă optimistă arătând că o forță de patru galere ar fi fost suficientă pentru apărarea pozițiilor amenințate.

emirilor din Asia Mică³²⁹.

Perioada “ateniană” a catalanilor nu a mai influențat direct regimul Strâmtorilor, dar prin alianța lor cu turcii au fost create premisele “devierii egeene” a cruciadei. Un studiu recent a subliniat că alianța catalanilor cu turcii a creat primilor o proastă reputație în rândurile creștinătății³³⁰ și a facilitat celor din urmă intensificarea acțiunilor maritime în Egeea. Factorul principal care a favorizat expansiunea turcă în Egeea a fost declinul ireversibil al Bizanțului care a permis emirilor turci să ocupe regiunile de coastă. Lipsa unei flote imperiale puternice și rivalitatea dintre republicile maritime italiene au constituit alți factori care au favorizat dezvoltarea flotilelor emiratelor. Catalanii au menținut alianța cu aceștia atâta timp cât au concurat puterea venețiană în Egeea. După ce a reușit să înfrângă pe catalani, Veneția și-a putut impune condițiile, la loc de frunte situându-se interdicția de a arma nave de război și limitarea strictă a numărului de vase comerciale.

***

6. Concluzii

Apariția catalanilor în România a tins în primii ani ai secolului al XIV-lea să modifice raportul de forțe stabilit în urma primului război al Strâmtorilor. Într-o primă fază angajarea lui Roger de Flor de către Andronic al II-lea Paleolog a fost percepută de genovezi drept o amenințare a poziției pe care o dețineau în Imperiul bizantin. Din acest motiv, Superba a căutat prin orice mijloace să desfacă alianța dintre basileu și mercenari. După expediția Companiei în Asia Mică au apărut primele semne de tensiune între imperiu și almugavari. Din momentul rupturii definitive provocate de asasinarea lui Roger de Flor în 1305, genovezii au rămas consecvenți în încercarea de a-i elimina pe catalani din imperiu. După instalarea mercenarilor la Gallipoli, republicile maritime italiene s-au găsit, odată în plus, de o parte și de alta a baricadei. Veneția a sprijinit cu toate puterile proiectul de cruciadă a lui Carol de Valois în timp ce Genova, în ciuda unor ezitări, a rămas consecventă alianței sale cu Andronic al II-lea. Tabăra cruciată a încercat să atragă de partea sa pe catalani, profitând de dorința de răzbunare pe care aceștia o aveau față de greci. În ciuda succesului tratativelor încheiate între trimisul lui Carol de Valois și catalani, realizările concrete au fost practic nule din cauza imposibilității declanșării cruciadei și a faptului că oastea de mercenari s-a dovedit a fi greu de controlat.

---

³²⁹ Zachariadou, *The Catalans*, p. 835 consideră că alianța catalanilor cu turcii a facilitat expansiunea celor din urmă în Marea Egee. Acest punct de vedere nu poate fi contestat, dar așa spune că alianța cu catalanii a fost doar unul din factorii favorizanți ai expansiunii turcești. Francesco Giunta, *Aragoneses y catalanes*, p. 89 amintește de o ciocnire sângeroasă la Constantinopol, între venețieni și catalani care ar fi fost aplanată doar în urma intervenției episcopului Caffei, Girolamo Catalano și a bailului venețian Tommaso Soranzo; autorul italian nu invocă însă nici o sursă pentru acest episod.

³³⁰ *Ibidem*, p. 824.

Eșecul proiectelor lui Carol de Valois și cucerirea de către Companie a ducatului Atenei a provocat o răsturnare spectaculoasă a situației provocând suficiente probleme imperiului colonial venețian. Pentru rezolvarea acestora Veneția a trebuit să se implice hotărât și să-și schimbe radical politica în zona egeeano-pontică.

Prezența Companiei catalane în România a provocat mari tulburări în întreaga regiune și a influențat direct sau indirect regimul Strâmtorilor. La capătul a trei decenii de la încheierea războiului de la Curzola, echilibrul genovezo-venețian consfințit prin pacea de la Milano rămânea practic nemodificat, în schimb pentru Bizanț “aventurile” mercenarilor iberici în Levant și mai ales alianța dintre aceștia și emiratele turcești, intervenită după instalarea catalanilor în ducatul Atenei, au provocat accelerarea declinului.

Episodul catalan poate fi considerat începutul perioadei redresării Veneției în România. După ce mai bine de o jumătate de veac și-a legat speranțele revenirii la Constantinopol de cruciada organizată de un prinț francez, Republica și-a reconsiderat politica și a dat cruciadei, către mijlocul veacului al XIV-lea, o orientare în acord cu noile sale obiective.

CAPITOLUL IV

RELANSAREA VENEȚIANĂ (1310-1332): MĂRTURIILE LUI MARINO SANUDO TORSELLO ȘI MARCO MINOTTO

“Duces Venetiae domini sunt maris greci
sicut Rex Angliae maris anglicani”
Anonim englez (sec. XIV)³³¹

Referindu-se la raportul de forțe între Veneția și Genova în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cronicarul bizantin Pachymeres observa că venețienii fuseseră mult timp superiori genovezilor în bogăție, forță militară și construirea corăbiilor. Ei foloseau mai bine marea pe care o traversau cu nave lungi obținând profituri mari din comerț. Această situație s-a schimbat radical însă din momentul în care genovezii au devenit stăpâni ai Pontului Euxin în urma concesiiei lui Mihail al VIII-lea. Beneficiind de scutire de taxe și de libertate totală, negustorii liguri nu numai că au închis supușilor împăratului căile comerciale, dar i-au depășit și pe rivalii lor venețieni³³².

Acest raport de forțe consfințit de războiul de la “Curzola”, a început să se modifice în prima jumătate a secolului al XIV-lea când se poate constata o redresare puternică a comerțului venețian în România. Freddy Thiriet considera intervalul 1320-1348 drept perioada de vârf a Serenissimei în această regiune³³³ la această situație contribuind, pe de o parte, infiltrarea treptată în bazinul pontic în urma încheierii unor acorduri cu puteri riverane precum Bizanțul, Trapezuntul, Hoarda de Aur și Bulgaria, iar pe de altă parte întărirea autorității metropolei asupra imperiului colonial³³⁴.

Piatra de temelie a acestei redresări a fost schimbarea politicii Serenissimei față de Imperiul bizantin. Dacă perioada 1261-1310 a fost dominată, în politica externă venețiană, de ideea restaurării Imperiului latin de

---

³³¹ Democratia Hemmerdinger Iliadou, *La Crete sous la domination vénitienne et lors de la conquête turque (1322-1684). Renseignements nouveaux ou peu connus d'après les pélerins et les voyageurs*, “Studi Veneziani”, 9, 1967, p. 552.

³³² G. Pachymeres, *Rélatiuns*, p. 534.

³³³ Freddy Thiriet, *La Romanie vénitienne*, p. 162.

³³⁴ Aceasta nu a împiedicat totuși ca în anumite cazuri acești seniori venețieni să desfășoare propria lor politică; de ex. în 1332 bailul insulei Negroponte protesta la Veneția împotriva acordului încheiat de ducele arhipelagului Niccolo Sanudo cu turcii fără a include insula Negroponte (G. I. Brătianu, *Les Vénitiens*, p. 6 și doc. 8, p. 43-44).

Constantinopol pe calea cruciadei, după 1310 Veneția a renunțat la tentativele revenirii la situația din 1204-1261 și s-a orientat către îmbunătățirea relațiilor cu basileul. Motivele acestei schimbări de atitudine au fost căutate în creșterea amenințării turcești în Egeea și în efectele negative pe care starea de război dintre Bizanț și Occident le avea asupra comerțului venețian³³⁵, dar probabil că la fel de mult a contat consolidarea permanentă a Genovei la Constantinopol și în Marea Neagră. Această consolidare pare paradoxală dacă avem în vedere că, la începutul secolului al XIV-lea, Republica ligură a trecut printr-o perioadă de frământări interne³³⁶ și, concomitent, a fost confruntată cu contestarea pozițiilor sale din bazinul pontic de către unele puteri riverane³³⁷.

Felul în care Veneția a căutat să contrabalanseze influența crescândă a Genovei în România poate fi surprins în scrierile unor contemporani precum Marino Sanudo cel Bătrân sau Marco Minotto. Primul, un foarte cunoscut teoretician care a întrezărit posibilitatea hegemoniei venețiene pe calea cruciadei, al doilea un personaj de prim rang al politicii venețiene în Levant, deținător al funcției de bail al Serenissimei la Constantinopol.

1. Premisele teoretice: Marino Sanudo Torsello

Poziția Veneției în România în momentul renunțării la ideea restaurării Imperiului latin de Constantinopol este foarte bine sintetizată de așa numitul

---

³³⁵ Sunt motivele invocate de F. Thiriet, *La Romanie*, p. 159; pentru al doilea motiv v. de ex. hotărârea din 14 mai 1310 când senatul venețian interzicea vaselor republicii să facă comerț la Salonic, în Strâmtori sau în Marea Neagră. Orice fel de transport spre aceste regiuni era prohibit până la semnarea unui acord cu basileul.

³³⁶ La 3 octombrie Ferrarius de Apilia scria regelui Aragonului, Iacob al II-lea, despre discordia existentă la Genova între familiile Spinola și Doria precizând "Creditur quod inter Gebelinos et Guelfos concordia nulla fiet" (*Acta Aragonensia*, doc. 261, p. 391). Referiri la această problemă la Michel Balard, *La Romanie*, I, p.66-67; acest paradox este sintetizat de Geo Pistarino, *I Gin*, p. 89: "rimane per noi sempre ogetto di stupore il divario tra la modesta dimensione ed organizzazione dello Stato e l'enorme potere economico - e quindi anche politico - di Genova"

³³⁷ De menționat în primul rând conflictele cu Bulgaria și cu Hoarda de Aur; pentru disputa cu țarul Theodor Sviatoslav v. Vasil Gjuzelev, *Nuovi documenti sull'attività commerciale dei genovesi nelle terre bulgare nel secolo XIV*, "Genova e la Bulgaria nel Medioevo", Genova, 1984, p. 400. Istoricul bulgar presupune că la origine a fost încercarea țarului de a impune un tarif vamal asupra comerțului genovez. Michel Balard, *Les génois et les régions bulgares au XIVe siècle*, în "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 89 consideră că ruperea legăturilor bulgaro-genoveze a fost influențată în mare măsură de tensiunile în raporturile bulgaro-bizantine, mai ales de recucerirea bulgară a porturilor Mesembria, Anchialos și Agathopolis. Pentru conflictul cu hanul Tokta v. Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 149-158. La aceste două episoade se poate adăuga și tentativa lui Andronic al II-lea de a lovi în poziția genovezilor la Constantinopol cu ajutorul mercenarilor catalani (v. supra capitolul III)

“fragment” al lui Marino Sanudo Torsello, în fapt - așa cum a demonstrat Robert Lee Wolff -o continuare a cronicii lui Villehardouin³³⁸: “*Dominus vero dux et comune Venetiarum transeunt de treugua in treugua cum imperatore Grecorum numquam pacem agere volentes. Itaque semper homines Veneti substinuerunt et manutenuerunt gentem que in imperio Romanie remansit, sicut etiam principatus Amoree et terrarum ad eam pertinentium, cum etiam ipse dominus dux et comune Venetiarum teneant bonam partem in iam dicta terra. Et econverso Januenses substinuerunt et manutenuerunt aliam partem grecorum contra deum et omnia jura tam per comune quam per divisum.*”³³⁹. Cele câteva pagini în care nobilul venețian comprimă istoria celor 57 de ani de dominație latină la Strâmțori sunt mai mult o prezentare a politicii venețiene în România în perioada respectivă, decât o istorie a Imperiului latin. Mai întâi Sanudo observa că Veneția a cheltuit foarte mult pentru a susține pe împărații latini incapabili să se apere împotriva primejdiilor la care au fost în permanență expuși³⁴⁰. Cât de important a fost concursul venețian în menținerea stăpânirii latine la Strâmțori rezultă și din observația lui Sanudo că recucerirea Constantinopolului de către bizantini s-a făcut în momentul absenței flotei Serenissimei, plecată într-o acțiune împotriva insulei Daphnousia³⁴¹. În urma recuceririi bizantine “*Dominus*

---

³³⁸ Fragmentul a fost publicat mai întâi de Ducange în anexă la cronica lui Villehardouin, dar cel care l-a atribuit lui Sanudo a fost Charles Hopf, *Chroniques*, p. 171-174; Hopf considera că textul a făcut parte dintr-o scrisoare pierdută a nobilului venețian. Robert Lee Wolff, “*Fragmentum*”, p. 149-159 a reeditat textul folosind un al doilea manuscris. Istoricul american a arătat că din începutul textului rezultă clar că este vorba de o completare a unei alte lucrări referitoare la cucerirea latină a Constantinopolului pe care a identifică cu cronica lui Villehardouin. Completarea lui Sanudo datează din perioada 1328-1341.

³³⁹ Robert Lee Wolff, “*Fragmentum*”, p. 152.

³⁴⁰ Ibidem, p. 150: “*Etiam Veneti fuerunt multum gravati quamplurimis expensis ad substinendum civitatem Constantinopolitanam predictam*”. Situația financiară dificilă a imperiului este ilustrată de gestul ultimilor împărați latini de a vinde tot ce era mai de preț în Constantinopol “*dictus Imperator Latinus cum successoribus suis in tantum fuit gravatus, quod ultimus Balduinus imperator vendidit et distribuit quasi totum quod habebat in Constantinopoli discooperiendo palatia plumbea et vendendo, ac etiam alia graviora agendo*”. Pentru a face rost de bani suveranii latini au amanetat, în 1237, relicva coroanei de spini a Mântuitorului, dar banii obținuți au fost rapid cheltuiți. Ca ultimă soluție dogele Veneției Ranieri Zeno a încercat să-i convingă pe seniorii latini din România să contribuie la plata unei garnizoane de 1000 de oameni care ar fi urmat să apere Constantinopolul. Propunerea, făcută în 1260 nu a mai apucat să fie pusă în aplicare. Pentru toate aceste probleme vezi Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p.222-228.

³⁴¹ R. L. Wolff, “*Fragmentum*”, p. 151: “*Potestas vero Venetorum nomine dominus Marco Gradenigo egressus erat terram cum exercitu galearum ut iret et dampnificaret inimicos Grecos, et accipere quandam terram que ei fuerat promissa dari*”.

*dux et comune Venetie videntes se adeo de Constantinopoli expulsos doluerunt multum et vehementer turbati sunt*³⁴² și din acest motiv Republica lagunelor a căutat să recupereze prin toate mijloacele Constantinopolul trimițând soli la papă *et ad alios barones fideles quos ad istud negotium valere credebant, scilicet conquirendi imperium Romanie*³⁴³. Implicarea Serenissimei în toate proiectele care, după 1261, au urmărit refacerea Imperiului latin de Constantinopol a avut drept consecință existența unei tensiuni permanente în raporturile dintre Republică și Bizanț. Din această ostilitate Veneția nu a avut decât de pierdut pentru că, în opinia lui Sanudo, puterile terestre aliate nu au fost în măsură să-și onoraze angajamentele asumate; Carol de Anjou din cauza Vecerniilor Siciliene³⁴⁴, iar Carol de Valois din cauza morții soției sale Catherine de Courtenay, moștenitoarea drepturilor la tronul Imperiului latin³⁴⁵. Aceste eșecuri repetate au făcut ca Veneția să cheltuiască sume uriașe în scopul apărării posesiunilor sale din Levant, în timp ce Genova nu a avut decât de câștigat consolidându-și permanent pozițiile în Marea Neagră și la Constantinopol. În final Sanudo constata cu amărăciune că *“...ipsi Januenses maxima divitias perceperunt. Et econtrario Veneti multa dampna receperunt ac etiam multam pecuniam expenderunt, et maxime pro conservatione Nigropontis et aliarum terrarum que pro Francos et Latinos tenentur. Que omnia non posset breviter ennarari et propterea dimitemus”*³⁴⁶.

În fața acestei disproporții dintre genovezi și venețieni³⁴⁷ Marino Sanudo

---

O explicație asemănătoare apare într-o altă lucrare a lui Sanudo *Istoria* în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 114-115); pentru cucerirea Daphnousiei vezi Anexa II.

³⁴² R. L. Wolff, “*Fragmentum*”..., p. 152.

³⁴³ Ibidem

³⁴⁴ C. Hopf, *Chroniques*, p. 173; R. L. Wolff, “*Fragmentum*”..., p. 152-153: “*Sed propter rebellionem Sicilie rex predictus (=Carol de Anjou) intendere non potuit*”. Nici acțiunile anterioare ale lui Carol de Anjou nu au avut mai mult succes în opinia lui Sanudo: “*Verum tamen ante rebellionem Sicilie Rex Karolus supradictus misit plures exercitus tam per terram quam per mare, ad expugnandum imperium Romanie. Sed parum fecerunt.*” (Ibidem, p. 153).

³⁴⁵ C. Hopf, *Chroniques*, p. 173; R. L. Wolff, “*Fragmentum*”, p. 153. Opinia lui Sanudo este doar în parte corectă; în fapt eșecul tentativei lui Carol de Valois se datorează unui complex de factori expuși în capitolul precedent: *Strămtorile în primele decenii ale veacului al XIV-lea: episodul catalan*.

³⁴⁶ C. Hopf, *Chroniques*, p. 174; R. L. Wolff, “*Fragmentum*”, p. 153.

³⁴⁷ Conform părerii lui R.L. Wolff “*fragmentul*” poate fi datat între 1328 și 1341 (R. L. Wolff, “*Fragmentum*”, p. 149); este cert că trebuie datat după 1308 deoarece amintește de eșecul proiectelor lui Carol de Valois și de moartea soției acestuia Catherine de Courtenay survenită în acel an. Personal cred că intervalul de timp al datării poate fi restrâns la anii 1308-1311 deoarece nu există elemente care să se refere la evenimentele din România posterioare anului 1310 precum instalarea catalanilor în ducatul Atenei sau creșterea presiunii emiratelor turcești asupra imperiului colonial

Torsello a elaborat un proiect care urmărea restaurarea hegemoniei venețiene în bazinul oriental al Mediteranei. Acest proiect, îmbrăcat în haina cruciadei, a cunoscut mai multe faze de redactare. Prima, ilustrată de binecunoscuta lucrare *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, a doua fragmentată într-un șir de scrisori care în esență reluau proiectul, adaptându-l însă permanent la modificările situației politice din Mediterana răsăriteană. Înainte de a rezuma ideile fundamentale care se desprind din planurile de relansare venețiană întocmite de Sanudo, se cuvine să remarcăm o deosebire esențială între cele două etape de redactare: în vreme ce în prima etapă interesului venețian părea să se fi deplasat de la Strâmtori spre Egipt și Țara Sfântă, în a doua fază centrul de greutate era transferat în Egeea, puncte de legătură a comerțului venețian cu “Marea cea Mare” și cu bazinul oriental al Mediteranei. Cu alte cuvinte, în prima fază, Sanudo încerca să facă uitată restaurarea Imperiului latin, teoretizând o reîntoarcere la obiectivele primei cruciade. Există însă o modificare esențială: ținta urma să fie Egiptul și nu Ierusalimul³⁴⁸. A fost influențată această opțiune de preponderența genoveză la Strâmtori și de eșecurile restaurării Imperiului latin? Ipoteza nu poate fi respinsă deoarece în *Liber*, Sanudo era de părere că odată ocupate Egiptul și Țara Sfântă, recucerirea Constantinopolului devenea o chestiune de zile.

În a doua etapă -epistolară- a elaborării proiectului de cruciadă, Sanudo a revenit asupra punctelor sale de vedere, opțiunea sa fiind influențată în mare măsură de primejdiile la care era expus imperiului colonial venețian de pe urma atacurilor catalanilor și emirilor turci. În această nouă conjunctură, Sanudo a pledat pentru o acțiune energetică în Egeea care ar fi deschis calea unui “*passagium generale*” către Egipt și Țara Sfântă. Această nouă orientare a cruciadei propusă de Sanudo a corespuns în bună măsură politicii venețiene în deceniile patru și cinci ale secolului al XIV-lea³⁴⁹. Tratatativele purtate în această perioadă de Serenissima cu papalitatea și regele Franței au evidențiat punctul de vedere venețian. Potrivit acestuia cucerirea Ierusalimului nu era posibilă decât în urma eliberării posesiunilor latine din Romania de amenințarea turcă.

* * *

---

venețian.

³⁴⁸ Pentru Sanudo primul care ar fi sesizat că cheile regatului Ierusalimului se află în Egipt ar fi fost regele Angliei, Richard Inimă de Leu: “*Riccardus etiam Rex Angliae mente conceperat...cum magno stolo terram Aegypti invadere, eaque subacta terram promissionis acquirere*” (Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 202).

³⁴⁹ Pentru felul în care punctele de vedere ale lui Sanudo au influențat politica venețiană în prima jumătate a secolului al XIV-lea fundamental rămâne studiul d-nei Angeliki Laiou, *Marino Sanudo*, p. 374-392.

a) Visul oriental: *Liber Secretorum Fidelium Crucis*³⁵⁰:

Prima redactare a acestui proiect, intitulată *Conditiones Terre Sancte* era încheiată în 1309 înaintea Conciliului de la Vienne³⁵¹, într-un moment în care proiectul lui Carol de Valois de recucerire a Constantinopolului se găsea într-un punct mort. Așa cum s-a remarcat deja, ideea susținută de Sanudo - slăbirea puterii sultanului mameluc pe calea blocadei³⁵² - nu era nouă, numai că, spre deosebire de predecesorii săi, Sanudo a descris mult mai amănunțit modul de realizare a acestei blocade și a expus motivele care aveau să facă din embargo o armă fatală pentru musulmani³⁵³. Astfel, o flotă de 10-15 galere trebuia să

---

³⁵⁰ Singurul studiu monografic asupra acestei lucrări rămâne cel al lui Arturo Magnocavallo, *Marin Sanudo*, Bergamo, 1901, care în ciuda vechimii sale merită încă să fie consultat. Mai recent Franco Cardini, *Per un'edizione*, p. 317-375 și Idem, *I costi*, p. 377-411. Acest ultim studiu definește cel mai bine proiectul lui Marino Sanudo: un tratat de propagandă pentru cruciadă, dar, în același timp, un "itinerarium peregrinationis", o "pratica della mercatura", un portulan, un manual istorico-geografic, o "epitoma rei militaris" și un repertoriu tehnico-economic al organizării și costurilor unei cruciade (p. 379).

³⁵¹ Pentru problema cruciadei la conciliul de la Vienne v. Sylvia Schein, *Fideles Crucis*, p. 239-257. Se pare că ideea blocadei Egiptului avea numeroși adepți la începutul secolului al XIV-lea: Benjamin Z. Kedar, Sylvia Schein, *Un projet*, p. 211-226. Ospitalierii propuneau renunțarea la acțiunile de amploare pe uscat și desfășurarea unui război de uzură pe mare. Ordinul cavalerilor stabiliți la Rhodos estima că pentru asigurarea blocadei Egiptului era necesară o flotă de 60 de galere, 1000 de cavaleri și 4000 de arbaletieri. Flota trebuia să acționeze timp de 8 luni pe an, iar în lunile nefavorabile navigației urma să se retragă în bazele din Cipru și Rhodos. În comparație cu propunerile Ospitalierilor, proiectul lui Sanudo estima că 10-15 galere erau suficiente pentru impunerea *devetum*-ului.

³⁵² În fapt, la data la care Sanudo își elabora proiectul embargo-ul împotriva Egiptului era, teoretic cel puțin, în vigoare. Practic însă funcționarea acestuia lăsa de dorit v. Eliyahu Ashtor, *Levant*, p. 17-63 deoarece chiar papalitatea acorda, în schimbul unor sume de bani importante, permisiunea de a face comerț cu musulmanii. Doar între 1323-1344 embargo-ul a funcționat ceva mai bine, dar nici în această perioadă nu se poate vorbi de o sistare a comerțului europenilor cu mamelucii. Pentru aceeași problemă v. și Jean Richard, *Le Royaume de Chypre et l'embargo sur le commerce avec l'Egypte (fin XIIIe -début XIVe siècle)*, în "Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes Rendus", 1984, p. 120-134 și Jose Trenchs Odena, "*De Alexandrinis*". *Comercio Prohibido con los musulmanes y el papado durante la primera mitad del siglo XIV*, în "Anuario de Estudios Medievales"(Barcelona), 10, 1980, p. 237-320.

³⁵³ Franco Cardini, *I costi*, p. 383 observa pe bună dreptate că toți predecesorii lui Sanudo care au teoretizat blocada Egiptului au făcut rare referiri la problemele de natură economică, concentrându-se asupra raportului *parvum passagium/magnum passagium*, asupra opțiunii între calea terestră și cea maritimă sau a problemei conducătorului ideal al expediției; cf. C.J. Tyerman, *Marino Sanudo*, p. 60.

intercepteze legătura mamelucilor cu Constantinopolul și cu Hoarda de Aur³⁵⁴ și să asigure blocada comercială a Egiptului. Totodată, întreruperea legăturii cu Alexandria făcea necesară o reorientare a marilor axe comerciale. Mărfurile orientale urmau să fie îndreptate către porturile Persiei (*ad ripas tartarorum*) și de aici pe Eufrat către Siria și Mediterana. Potrivit lui Sanudo atunci când un drum comercial nu mai era practicabil era necesar ca negustorii să găsească o altă cale pe care să procure mărfurile căutate³⁵⁵ și venețianul adăuga că așa cum apa “*naturaliter labitur ad valles, mercimonia transferuntur ad loca ubi magis requiruntur*”. Nobilul venețian arăta că prăbușirea sultanatului mamelucilor nu ar fi afectat Europa deoarece produsele care proveneau din Egipt puteau fi procurate cu ușurință din alte părți: zahărul din Cipru, Rhodos, Moreea, Malta, iar bumbacul din Apulia, Sicilia, Creta, Romania sau Cipru.

Concomitent cu această deturnare a rutelor comerciale, blocada navală ar fi întrerupt legătura Egiptului cu Marea Neagră, zonă din care mamelucii se aprovizionau cu sclavi, grâu, mei, etc., evoluție care avea să contribuie decisiv la ruina economică a sultanului de la Cairo³⁵⁶. Prăbușirea puterii mameluca ar fi fost urmată de cucerirea de către creștini a Bizanțului³⁵⁷, a întregii Africi și a

---

³⁵⁴ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 32-33 Sanudo considera că flota trimisă pentru a bloca Egiptul ar fi contribuit și la slăbirea turcilor împiedicând și schimbul de ambasade (*legationes & tractatus*) între mameluci, Bizanț și Hoarda de Aur. Potrivit nobilului venețian legătura stabilită între Cairo și Sarai ar fi influențat în mare măsură trecerea la Islam a hanului Özbek (*Liber*, p. 238-239: “Soldanus autem Aegyptius, transmissis per mare nuntiis ad Tartaros Cumaniae, foedus iniit; & promiserunt mutuo quod si Abaga contra alteram ipsorum partem procederet, reliqua eius regnum inuaderet”). Sanudo afirma că este foarte periculos pentru creștinătate ca Islamul să prindă rădăcini în părțile septentrionale ale Mării Negre, deoarece hanul avea o mulțime de călăreți, imposibil de imaginat. Pentru axa Cairo-Constantinopol-Cairo v. Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, 1998, p. 81-86. Importanța tăierii legăturii Egiptului cu Hoarda de Aur a fost sesizată și în alte proiecte contemporane.

³⁵⁵ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 23: “*nam quando mercimonia constringuntur vel impediuntur taliter quod conduci nequeant aliquo per unam viam, mercatores ad utilitatem suam vigilantes, cogitant, perquirunt & inueniunt viam aliam, per quam illa conducunt ad locum ipsum*”.

³⁵⁶ Benjamin Z. Kedar, Sylvia Schein, *Un projet*, p. 213; și Ospitalierii sesizau că blocada ar fi lovit Egiptul nu numai economic, dar și în plan militar majoritatea mamelucilor fiind recrutați din rândul sclavilor aduși din regiunea Mării Negre.

³⁵⁷ Deși ostil în acel moment Bizanțului, Sanudo nu recomanda o acțiune împotriva directă împotriva acestuia. O asemenea acțiune terestră ar fi fost prea riscantă din mai multe motive: drumul era prea lung, străbătea regiuni cu populații ostile cruciaților, imperiul era dificil de apărut după o eventuală recucerire (v. Angeliki Laiou, Marino Sanudo, p. 376). Acest punct de vedere a fost probabil în mare măsură influențat de eșecurile cruciadelor lui Carol de Anjou și Carol de Valois; ultimul argument (dificultatea menținerii unei stăpâniri latine la Strâmțori) se sprijinea pe cei 57 de ani de existență ai Imperiului latin. Interesant este că punctul de vedere exprimat de Sanudo se

insulelor din Oceanul Indian³⁵⁸. Fixarea acestor obiective demonstrează că, în opinia lui Sanudo, cruciada era menită să consolideze pozițiile comerciale ale Veneției în Levant³⁵⁹. Sanudo sugera chiar ca echipajele galerelor să fie formate doar din venețieni, deoarece aceștia cunoșteau cel mai bine mărele Levantului și dețineau cele mai multe puncte de sprijin în Arhipelag. Totodată, autorul proiectului era de părere ca în fruntea expediției să fie ales un venețian, sau, cel puțin, un conducător agreat de Veneția³⁶⁰. Este de presupus că în cazul reușitei acestui “*passagium generale*”, venețienii ar fi rămas arbitri ai negoțului cu India prin Marea Roșie fapt care ar fi dat o lovitură puternică comerțului genovez din Marea Neagră³⁶¹.

Se poate pune întrebarea dacă acest proiect a fost expresia viziunii personale a lui Sanudo sau a reflectat un punct de vedere mai larg răspândit în cercurile venețiene. Indiferent de răspuns se poate constata că politica Serenissimei în prima jumătate a secolului al XIV-lea e conformă cu multe din punctele proiectului lui Marino Sanudo. Astfel Arturo Magnocavallo arăta că în 1323, an în care Sanudo prezenta forma finală a proiectului papei Ioan al XXII-lea, conducerea venețiană interzicea cu strictețe negustorilor săi să frecventeze porturile egiptene³⁶². Era astfel pus în aplicare embargoul comercială menită să lipsească Egiptul de produse strategice.

În aceeași direcție pledează întreaga corespondență dintre Veneția și Filip al VI-lea de Valois în legătură cu cruciada în Țara Sfântă. Deși în acea vreme și-a concentrat eforturile în România, Republica lagunelor a încurajat permanent proiectele regelui Franței de eliberare a Țării Sfinte. Această atitudine s-ar putea explica prin speranța Veneției ca eliminarea flotilelor turcești să fi fost urmată de punerea în practică a proiectului lui Sanudo, cu ajutorul celui mai

---

regăsește mai târziu în părerile sfetnicilor lui Filip al VI-lea de Valois, care recomandau o cruciadă maritimă și respingeau cu fermitate ideea unui *passagium* care ar fi urmat calea terestră, motivele fiind identice cu cele invocate de Sanudo (v. textul la J. Delaville Le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du Maréchal Boucicaut*, t. II *Pièces justificatives et tables*, p. 7-11).

³⁵⁸ Optimismul legat de expansiunea creștinătății în urma prăbușirii Egiptului nu este caracteristic doar lui Sanudo. Potrivit unei scrisori a regelui Aragonului, Iacob al II-lea, trimisă ambasadurilor săi la Avignon, Ospitalierii considerau că în termen de cinci ani de la impunerea blocadei Egiptului creștinii urmau să ocupe fie Ierusalimul, fie Antiohia *Acta Aragonensia*, III, doc. 91, p. 199: “Desa se diu, quels Espitalers donen entendre al senyor papa, que dins V annys li auran per guerra o per plet Jerusalem o Antiochia”.

³⁵⁹ A. Magnocavallo, *Marin Sanudo*, p. 104: “*la crociata non ha solo un fine sacro, ma essa deve assicurare e aumentare la prosperità commerciale di Venezia*”.

³⁶⁰ Marino Sanudo Torsello, *Liber*, p. 26 “*...habeatque benevolentiam et amicitiam Venetorum*”

³⁶¹ A. Magnocavallo, *Marin Sanudo*, p. 105.

³⁶² A. Magnocavallo, *Marin Sanudo*, p. 106.

puternic monarh al creștinătății. Această idee este susținută și de o lungă epistolă adresată, în 1332, de Marino Sanudo regelui Franței Filip al VI-lea³⁶³. Scrisoarea poate fi considerată o formă prescurtată a proiectului de cruciadă expus în *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, la care textul face adeseori aluzie, dar cu câteva elemente noi. La începutul textului, Marino Sanudo afirma că a fost îndemnat să scrie la aflarea veștii că regele Franței dorea să pornească în cruciadă spre Țara Sfântă³⁶⁴. Venețianul expunea apoi condiția esențială a reușitei unui *passagium generale*: armarea a 10-15 galere menite să asigure embargo-ul ("pro maris custodia facienda") ceea ce ar fi permis slăbirea puterii sultanului "Babilonului"³⁶⁵. Etapa următoare consta în alegerea unui conducător al cruciadei "*homo diligens et timens deum ac magni valoris et prudentiae, qui sit pro utilitate boni communis christianitatis, et plus illud diligat quam proprium bonum, habeatque benevolentiam et amicitiam Venetorum* (subl. m.)..."³⁶⁶ care urma să conducă o oaste de 15000 de pedestrași și 300 de cavaleri³⁶⁷. Ajuns în acest punct, Sanudo considera că, înainte de cucerirea Egiptului, conducătorul cruciadei ar fi trebuit să-și îndrepte forțele împotriva turcilor pentru a-i împiedica să cucerească pământurile și insulele din Romania fapt ce ar fi constituit "*immensum dampnum et sinistrum*" pentru cruciadă³⁶⁸. Turcii, argumenta Sanudo, erau un mare pericol pentru creștinătate. Cuceriseră orașul Niceea "*ubi antiquitus consueverunt celebrari concilia*" și aproape întreaga Asie Mică. Apoi armaseră 70 de nave cu ajutorul a mai mult de 300 "*perfidii christiani*" și atacaseră Romania de unde au luat numeroși captivi. Era deci necesară o intervenție imediată, pentru ca pământurile respective să nu devină pustii³⁶⁹ și pentru a opri pătrunderea flotilelor turcești în Adriatică. În final Sanudo amintea și de pericolul unei alianțe între emiratele turcești și tătarii din Hoarda de Aur care, la rândul lor, atacau imperiul Romaniei și luau în robie

---

³⁶³ Scrisoare publicată de Fr. Künstmann, *Studien*, p.791-798.

³⁶⁴ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 791.

³⁶⁵ Pentru felul în care această denumire s-a impus în terminologia medievală v.Maria Matilda Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *Babylone d'Egypte*, în RHSEE, 20, 1943, p. 190-201.

³⁶⁶ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 792-793; pasajul este foarte asemănător cu cel din *Liber Secretorum Fidelium Crucis* unde la calitățile conducătorului erau expuse mai amănunțit.

³⁶⁷ Francezii au obiectat că efectivele terestre și maritime propuse de Sanudo erau prea mici. Sanudo a replicat că planul francez era prea vast și prea costisitor ca să reușească. Istoria cruciadei demonstra că efectivele mici erau cele mai eficiente; pentru această dispută v. C.J. Tyerman, *Marino Sanudo*, p. 63.

³⁶⁸ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 796.

³⁶⁹ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 797. Ultimele paragrafe dădeau știri despre ultimele evenimente din Romania amintind atacurile turcilor asupra insulei Negroponte "et aliarum partium Romaniae" (Ibidem, p. 798)

“multas gentes Graecorum”³⁷⁰. Scrisoarea adresată regelui Franței sugerează o abandonare temporară a recuceririi Țării Sfinte în folosul unei acțiuni în România care avea să consolideze pozițiile latine (în primul rând venețiene) în această zonă.

Abandonarea definitivă de către Veneția a proiectului expus în *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, s-a produs la două decenii după elaborarea acestuia în formă finală, în contextul ascutirii rivalității veneto-genoveze în Marea Neagră și a războiului dus de cele două puteri maritime împotriva lui Djanibek. În 1344, când Veneția obținea din partea papei Clement al VI-lea încuviințarea de a face negoț cu Egiptul, visul venețian de revenire în Țara Sfântă era realizat pe cale pașnică. Din acel moment Serenissima a fost ostilă oricărei cruciade ce își propunea cucerirea Egiptului, iar reacția Republicii în 1365 la aflarea veștii atacării Alexandriei de cruciații conduși de Pierre de Lusignan, sprijină din plin acest punct de vedere.

* * *

b) Revenirea în România: scrisorile lui Marino Sanudo Torsello

Elaborarea în formă finală a lucrării *Liber Secretorum Fidelium Crucis* nu a pus capăt activității de propagandă pe care Sanudo a desfășurat-o în favoarea cruciadei. Din deceniul al treilea al secolului al XIV-lea, nobilul venețian a susținut o intensă activitate epistolară cu scopul de a convinge capetele încoronate ale Europei de necesitatea adoptării ideilor sale³⁷¹. Numărul mare de scrisori³⁷² adresate papei, regelui Franței, împăratului bizantin, regelui Neapolelui, precum și unor persoane influente de la curțile acestora în scopul promovării ideilor cuprinse în *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, relevă nu numai energia cu care Sanudo și-a susținut proiectul, dar și o foarte bună cunoaștere a situației internaționale în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Multe dintre aceste scrisori conțin referiri la *Liber Secretorum Fidelium Crucis* sau includ idei exprimate de Sanudo în lucrarea sa. Cu toate acestea este evidentă deplasarea interesului teoreticianului de la blocada comercială împotriva Egiptului către situația imperiului venețian din Egeea a cărei existență

---

³⁷⁰ Fr. Kunstmann, *Studien*, p. 797.

³⁷¹ O încercare de analiză a tentativei lui Sanudo de a impune concepția sa despre cruciadă la C.J. Tyerman, *Marino Sanudo*, p.57-73.

³⁷² Din păcate scrisorile lui Sanudo au fost publicate dispersat, la date diferite și uneori în publicații foarte greu accesibile: un număr de 22 de scrisori din perioada 1324-1329 însoțesc ediția lui J. Bongars, *Liber Secretorum Fidelium Crucis super Terrae Sanctae Recuperationem et Conservationem*, II, Hanoviae, 1611. Din păcate ele nu au fost republicate în ediția anastatică din 1972. Alte scrisori au fost publicate de Fr. Kunstmann, *Studien*, p. 697-819 și de Charles de la Roncière, L. Dorez, *Lettres*, 1895, p. 21-44 (scrisorile la p. 34-44). În sfârșit A. Cerlini, *Nuove lettere*, p. 348-359.

era din ce în ce mai mult amenințată de raidurile Companiei catalane și ale turcilor. În acest context cruciada împotriva sultanului de la Cairo a devenit un obiectiv secundar, prioritară fiind acțiunea în Egeea. Se poate constata și o reconsiderare a felului în care flota creștină trebuia să acționeze în Levant: în locul blocadei comerciale și a interceptării “răilor creștini” care încălcau interdicția papală de a face comerț cu mamelucii, era susținută ideea unei escadre care să ducă un război ofensiv, de neutralizare a flotilelor turcești. Noul proiect relua o bună parte din elementele anterioare (forță navală de supraveghere a mărilor, preponderență venețiană, sprijinul papalității și al regelui Franței, necesitatea pacificării creștinătății), dar adăuga o serie de elemente noi precum reconcilierea cu Bizanțul și alianța cu puterile maritime din Mediterana răsăriteană (Ospitalierii, Cipru, familia Zaccaria din Chios). Această alianță navală ar fi fost nu numai în folosul Țării Sfinte, dar ar fi constituit un ajutor foarte important pentru România și regatul Armeniei, aflate sub presiunea necredincioșilor³⁷³.

b1) Reconcilierea cu Bizanțul a constituit elementul cheie al reorientării politice venețiene în România. Serenissima a realizat că în situația în care prezența grecilor la Strâmțori nu putea fi înlăturată, singura soluție pentru a neutraliza influența crescândă a Genovei rămânea ameliorarea raporturilor cu basileul. Pe de altă parte, în contextul presiunii turcești asupra imperiului colonial venețian, colaborarea cu împăratul Bizanțului oferea Serenissimei un punct de sprijin pentru acțiunile flotei sale angajate în Egeea. Această nouă politică ale cărei origini sunt schițate prin tratatul din 1310, a fost consolidată de acordul dintre Bizanț și Republica Sfântului Marcu din 1324. Aproximarea dintre cele două puteri a fost facilitată de raidurile turcești din ce în ce mai numeroase, care amenințau nu numai Bizanțul ci și posesiunile venețiene din Egeea³⁷⁴, dar și de schimbările intervenite în politica internă a Imperiului bizantin. Spre satisfacția venețienilor noul împărat, Andronic al III-lea, s-a angajat încă de la începutul domniei sale într-o serie de acțiuni ce au avut ca scop diminuarea influenței genoveze la Constantinopol.

Reorientarea politicii venețiene se regăsește din plin în scrisorile lui Sanudo. Dacă în *Liber*, Bizanțul era privit de Sanudo cu ostilitate, datorită alianței pe care basileul o avea cu mamelucii și cu genovezii, în scrierile sale ulterioare atitudinea nobilului venețian s-a modificat radical. Chiar în 1324 - anul noului tratat bizantino-venețian - Sanudo scria împăratului Andronic al II-lea exprimându-și bucuria față de proiectele de unire a Bisericii, deoarece înlăturarea schismei constituia condiția esențială a cruciadei: “*cognoscens quod*

---

³⁷³ J. Bongars, *Gesta Dei*, II, doc. 1, p. 289-290, scrisoare către papa Ioan XXII din anul 1324: dacă flota creștină ar fi fost trimisă să patruleze în Mediterana orientală “*tunc terre Armeniae, Romaniae (...) starent solitae quietae*”.

³⁷⁴ Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin*, p. 40-88; Elisabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 3-29.

Ecclesiarum unio est complementum Passagii Terrae Sanctae”³⁷⁵. În același an într-o scrisoare adresată lui Hieronymus, episcopul Caffei, Sanudo combătea ideea unei noi acțiuni antibizantine și ideile celor care susțineau ca oștile cruciate să străbată teritoriul Imperiului bizantin³⁷⁶. Venețianul era de părere că latinii ar fi putut cucerii Constantinopolul, dar nu ar fi reușit să-l păstreze din cauza puterilor din regiune - mai ales a Hoardei de Aur - și chiar dacă teritoriul bizantin ar fi rămas în mâinile cuceritorilor, populația greacă și-ar fi menținut atașamentul față de Biserica ortodoxă³⁷⁷. Totuși, după cum a subliniat Angeliki Laiou³⁷⁸, în 1324-1325 atitudinea lui Sanudo față de Bizanț era încă una duplicitară; în scrisorile către papă sau către cardinali Sanudo sugera că formarea rapidă a unei ligi navale occidentale ar fi constituit un mijloc eficient de presiune ce i-ar fi obligat pe bizantini să colaboreze³⁷⁹. Abia din 1326 atitudinea față de “schismatici” devine tot mai binevoitoare în urma ambasadelor trimise de

---

³⁷⁵ J. Bongars, *Gesta Dei*, II, doc. 7 p. 299. Sanudo îl informa pe împărat despre discuțiile privind organizarea unei noi cruciade.

³⁷⁶ Opțiunea pentru calea terestră a fost înșușită și de consilierii regelui Franței Filip al VI-lea “*le chemin par terre ne fasse mie à tenir pour plusieurs causes et raisons*”: lungimea drumului, pericolele, oboseala oamenilor de arme și a cailor, dificultățile de aprovizionare etc. v. J. Delaville Le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du maréchal Boucicaut*, II, Paris, 1886, p. 7-9; pentru polemica între partizanii căii terestre și cei ai căii maritime v. Michel Mollat, *Problèmes navales*, p. 345-35. Autorul arată că opțiunea pentru calea maritimă s-a datorat nevoilor presante ale statelor latine din Orient și unor avantaje incontestabile: Rapiditate și capacitate de transport. Dintre teoreticienii care au susținut ideea folosirii căii maritime amintim pe Carol de Anjou, Fidenzio de Padova, Marino Sanudo; pentru calea terestră au optat Ramon Lull, Brocard, Guillaume Adam. Pierre Dubois și Hayton au pledat pentru îmbinarea celor două.

³⁷⁷ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 8, p. 299-300: “Ego autem contra ipsos (= partizanii cruciadei antibizantine) existens, dixi quampluribus Cardinalibus etiam idem dixi ad consilium Regis Roberti (=Robert de Anjou, regele Neapolelui) & quibusdam Baronibus Gallicis, quod Imperium suum (=al lui Andronic al II-lea) posset destrui, sed non posset conservari in pace, propter multas nationes, quae sunt circum circa suo Imperio & natione maxime Tartarorum. Et ponamus quod haberemus terram Imperii pro magna parte, non tamen haberemus cor populi ad obedientiam Ecclesiae Romanae”. Pentru a întări această ultimă afirmație Sanudo aducea ca argument situația existentă în Cipru, Creta, Moreea, Negroponte și ducatul Atenei, aflate sub stăpânire francă, dar cu o populație rămasă fidelă Bisericii ortodoxe.

³⁷⁸ Angeliki Laiou, *Marino Sanudo*, p. 382; totuși potrivit lui C.J. Tyerman, *Marino Sanudo*, p. 70 nu ar fi vorba de duplicitate cât de flexibilitate: “As a negotiator Sanudo was flexible. To a French audience, he never ruled out an attack on Greece. But to the Greeks, he appeared as the champion of the need for the union of the churches”.

³⁷⁹ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 1, p. 290: “Ista (...) custodia Graecos ad unitatem vestrae Sanctis matris Ecclesiae reduceret” sau doc. 2, p. 291.

Andronic al II-lea la papă și la curtea Franței³⁸⁰. În scrisoarea către sebastosul Ștefan Syropoulos, Sanudo scria că tratativele pentru Unirea Bisericilor “quotidie maturantur & meliorantur, ut prosperentur facta Imperii; ita quod si dominus Imperator voluerit tenere firmiter & continuare solcite, negotia feliciter finientur”³⁸¹. Evoluția spre raporturi favorabile cu Bizanțul se reflectă și în concepția lui Sanudo asupra originilor schismei și a motivelor pentru care grecii persistau în aceasta. Dacă în primul caz venețianul considera că încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat produsese ruptura între Constantinopol și Roma³⁸², motivele refuzului grecilor de a se supune papei erau căutate în situația dificilă a Bizanțului. Astfel, după ce amintea în termeni foarte elogioși pe Mihail al VIII-lea³⁸³, Sanudo arăta că războiul civil izbucnit între Andronic al II-lea și Andronic al III-lea împiedica materializarea negocierilor pentru Unirea Bisericilor. Nu era vorba de rea-voință, ci de frica unei revolte a populației, care continua să rămână ostilă proiectelor unioniste³⁸⁴. În ciuda acestui fapt, încheierea cu succes a tratativelor pentru unificarea Bisericilor constituia, în opinia lui Sanudo, singura cale prin care bizantinii ar fi putut scăpa de atacurile turcilor și tătarilor și poate din acest motiv discuțiile pentru înlăturarea schismei au fost redeschise de către Andronic al III-lea³⁸⁵. Acesta a

---

³⁸⁰ Pentru aceste ambasade v. H. Omont, *Lettre d'Andronic Paléologue au pape Jean XXII*, BEC, 67, 1906, p. 587; Idem, *Projet de réunion des Eglises grèque et latine sous Charles le Bel en 1327*, BEC, 53, 1892, p. 254-257.

³⁸¹ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 13, p. 303.

³⁸² Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, în Charles Hopf, *Chroniques*, p. 136: “Ed io penso, che dappoi, che l’Imperio Romano fu transferito da Greci a Tedeschi, non vi fu piu amor tra Greci e Latini”.

³⁸³ Marino Sanudo Torsello, *Istoria*, p. 137: “...doppo la translazione dell’imperio, ne avanti, ne dappoi alcun’ Imperator Greco non ha fatto tanto per la Chiesa e per ben della Christianita, quanto il sopradetto Si<gn>or Michieli”.

³⁸⁴ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 804 referindu-se la tratativele purtate de papa Ioan al XXII-lea și de regele Franței Carol al IV-lea cu Andronic al II-lea prin intermediul dominicanului Benedict de Como, Sanudo preciza că eșecul se datora războiului civil dintre basileu și nepotul său: “Quod tunc temporis erat magna divisio inter imperatorum Grecorum Andronicum defunctum cum nepote suo Andronico qui nunc regnat, propter quam divisione uterque ipsorum non fuit ausus loqui palam de fide, ne contrarium aliquod reciperent a populis eorundem”. Faptul este confirmat de călugărul Filippo Incontri din Pera care afirma că basileul, temându-se că grecii din Constantinopol se vor ridica împotriva sa și-l vor proclama împărat pe nepotul său, a pretins că trimisul său în Occident nu a respectat instrucțiunile primite (v. *A History of the Crusades. III The Fourteenth and the Fifteenth Centuries*, ed. by Harry W. Hazard, general editor Kenneth M. Setton, University of Wisconsin Press, 1975, p. 49).

³⁸⁵ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 804: “...ipsi Graeci non possunt videre aliquam viam nec modum ut evadant a manibus Turchorum et Tartarorum infidelium, quin perficiatur unio fidei supra dicte”.

trimis papei două solii; în prima își exprima dorința de reconciliere cu Biserica catolică, iar în cea de a doua solicita învățați care să ușureze convertirea populației la catolicism³⁸⁶.

Papalitatea a încercat să influențeze decizia împăratului prin intermediul soției acestuia, Anna de Savoia³⁸⁷. Invocând și nenorocirile abătute asupra Imperiului Bizantin³⁸⁸, papa a pledat pentru Unire în scrisori adresate patriarhului Isaia³⁸⁹, împăratului și soției acestuia³⁹⁰ într-o perioadă în care alianța militară între latini și bizantini devenise fapt împlinit. Ca și predecesorul său, Andronic al III-lea s-a ferit să dea un răspuns ferm problemei unioniste de teama unei reacții ostile a populației. Pentru bizantini problema reunificării eclesiastice a lumii creștine trebuia discutată într-un conciliu ecumenic, nu doar între papă și împărat³⁹¹, iar acest punct de vedere s-a menținut pe toată durata

---

³⁸⁶ Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, vol. 4, *Regesten von 1282-1341*, München-Berlin, 1960, doc. 2972 și 2976; J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, New Brunswick - New Jersey, 1979, p. 193. Pentru activitatea Ordinului dominican în răsăritul Europei v. lucrarea recentă a d-nei Claudine Delacroix-Besnier, *Les dominicains et la chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles*, Roma, 197.

³⁸⁷ Pentru tratativele lui Andronic al III-lea cu papalitatea v. Joseph Gill, *Byzantium and the Papacy*, p. 196-199; Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam, 1965, p. 142-145; *A History of the Crusades. III The Fourteenth and the Fifteenth Centuries...*, p. 54-57.

³⁸⁸ Această afirmație constituie un loc comun al gândirii medievale occidentale; chiar și în lumea bizantină au existat astfel de interpretări. Totuși în discuțiile purtate în 1366 cu legatul papal Paul, Ioan Cantacuzino - devenit între timp călugărul Ioasaf - respingea ideea unei legături cauzale între schismă și declinul imperiului. Ca argument fostul împărat invoca cucerirea Spaniei de către arabi care avusese loc înainte ca schisma să se producă. Pentru acest episod v. Jean Meyendorff, *Projets*, p. 147-177.

³⁸⁹ *Acta Ioannis XXII*, doc. 136 p. 253-254 din 4 august 1333.

³⁹⁰ Ibidem, doc. 141 p. 262-263 și doc. 141a

p. 263-264 din 22 februarie 1334; eforturile lui Ioan al XXII-lea au fost continuate de succesorul său care l-a îndemnat la realizarea Unirii Bisericilor nu numai pe Andronic al III-lea. ci și pe țarul bulgar Ivan Alexandru vezi *Acta Benedicti XII (1334-1342)*, ed. Aloysius Tăutu, doc. 15, p. 28-29, doc. 18, p. 37-38 și doc. 19, p.38-39.

³⁹¹ Punct de vedere clar exprimat de Ioan Cantacuzino în discuțiile din 1366 cu legatul papal Paul care însoțise expediția lui Amedeo de Savoia v. Jean Meyendorff, *Projets*, p. 147-177. El reiese și din discuțiile anterioare purtate de Andronic al III-lea prin intermediul lui Barlaam (*A History of the Crusades. III The Fourteenth and the Fifteenth Centuries...*, p. 54). Pentru Barlaam conciliul nu se putea ține până când turcii nu erau îndepărtați de la frontierele imperiului (Ibidem p. 56). Pentru chestiunea viziunii bizantine în privința conciliului ecumenic în sec. al XIV-lea vezi și J. Booramra, *The Byzantine Notion of the "Ecumenical Council" in the XIVth century*, în BZ, 80,

secolelor XIV-XV.

Deși tratativele privind Unirea Bisericilor nu s-au concretizat, Veneția a promovat cu consecvență ideea colaborării cu Bizanțul. Includerea bizantinilor în rândul ligilor navale destinate eliminării turcilor din Egeea și încheierea tratatului din 1324 între Serenissima și Andronic al II-lea³⁹² constituie momentele cele mai importante ale acestei orientări politice. Constituirea ligii navale și obiectivele stabilite pentru aceasta sugerează flexibilitatea politicii venețiene nu numai în raporturile cu “schismaticii”, dar și în problema cruciadei.

b2) Liga navală

Pe lângă pledoaria pentru reconcilierea cu Bizanțul, Sanudo și-a modificat în scrisorile sale și opinia asupra constituirii flotei creștine (nucleul flotei urma să fie constituit de puterile din Egeea la care se adăugau galerele Veneției și nu de puterile occidentale ca până atunci) și a obiectivelor pe care aceasta trebuia să le îndeplinească în Mediterana răsăriteană: protejarea regatului Armeniei, a posesiunilor latine din Romania, anihilarea pirateriei turcești, oprirea comerțului între “răii creștini” și Egiptul mameluc, Unirea Bisericilor³⁹³.

Ca și în cazul lucrării *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, concepția lui Sanudo despre cruciada în Egeea s-a conturat treptat³⁹⁴, pe măsură ce veștile primite din Romania deveneau tot mai alarmante. Astfel, dintre toate obiectivele pe care Sanudo le amintea într-o scrisoare din 1325, prioritară devenea asigurarea pozițiilor venețiene din Romania. La originea “devierii egeene” a

---

1987, I, p. 59-76 deși este inexactă afirmația potrivit căreia în timpul domniei lui Andronic al II-lea “there was no discussion of union, an ecumenical council, or any direct contacts with Rome” (Ibidem, p. 65).

³⁹² textul în DVL, I, doc. 98, p. 200-203; pentru Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 311 tratatul a fost rezultatul problemelor interne și a dorinței basileului de a stabili relații bune cu Occidentul; Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice*, p. 248-249 nu contestă acest fapt dar crede că : “it was still more a sign of his own sense of insecurity(...) He was elderly and tired and he could not compete with the new vitality of Venice”.

³⁹³ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 2, p. 290-291 din 1325; doc. 4, p. 296 din 1326.

³⁹⁴ Peter Lock, *The Franks*, p. 111 caracterizează astfel “devierea egeeană” a cruciadei: “the materialisation of the Turkish threat produced a change from a crusade based around a powerful western potentate with ambitions in the Aegean to a group response embodied in the Holy Leagues and their fleets in the 1330s and 1340s. Concomitant with this change in emphasis from the individual to a group, came a change from grand power politics to political settlement and from titular claims to real power on the ground”. Acest punct de vedere poate fi nuanțat: Franța - liderul cruciadei - nu a avut nici un fel de interese în Egeea și acest fapt explică în bună măsură de ce Filip cel Frumos nu a sprijinit suficient proiectele fratelui său, Carol de Valois; în al doilea rând trecerea de la “titular claims” la “real power on the ground” a existat atâta timp cât Veneția s-a implicat activ în lupta împotriva emiratelor turcești.

cruciadei teoretizate de Marino Sanudo stăteau turcii ”*et alias gentes malas* (=catalanii), *quae per mare transeunt, per quos principatus Amoreae, & suorum subditorum insulae graviter molestantur*”³⁹⁵. În aceeași scrisoare Sanudo îl informa pe cancelarul regelui Neapolelui, arhiepiscopul Ingram de Capua, de raidurile turcești întreprinse împotriva insulelor Negroponte și Naxos³⁹⁶. Pentru Sanudo salvagardarea pozițiilor latine din Levant și eliminarea pirateriei turcești constituiau obiective de mare importanță, indispensabile pentru recuperarea Țării Sfinte deoarece aprovizionarea unei armate care urma să opereze în Egipt și Siria nu ar fi fost posibilă fără asigurarea securității căilor maritime și a bazelor de aprovizionare din Mediterana răsăriteană³⁹⁷.

Un an mai târziu, tonul lui Marino Sanudo devenea și mai alarmant: turcii care stăpâneau Asia Mică³⁹⁸ atacau fără încetare insulele din Romania și principatul Moreei ”*in tantum quod si non habebunt succursum amittentur & praesertim insula Nigropontis est provenienda in manus illorum de Compagna*”. În aceeași epistolă, adresată unor ierarhi ai Bisericii catolice, Sanudo adăuga că fără eforturile lui Martino Zaccaria, Niccolo Sanudo, ale Ordinului Ospitalier și ale Veneției, posesiunile din Levant ar fi fost pierdute³⁹⁹. Această enumerare cuprinde în fapt nucleul viitoarei ligi navale reunite în jurul Serenissimei și care va obține succesul de la Adramyttion împotriva lui Yakshi, emirul de Qarasi.

În sfârșit, în 1329, situația prezentată de Sanudo în scrisorile sale era sumbră: nu numai că Negroponte și celelalte insule din arhipelag erau continuu atacate de turci care luau o mulțime de robi, dar situația creștinătății se deteriora în fiecare zi din cauza conflictelor interne. Venețianul deplângea mai ales starea de dezbinare existentă în Italia atât pe uscat⁴⁰⁰, cât și pe mare unde ”*Ianuenses, intrinseci & extrinseci, affligunt mundum totum per mare*”⁴⁰¹. Singura soluție consta în alcătuirea unei ”*societas*”⁴⁰² îndreptată împotriva turcilor și catalanilor din care urmau să facă parte puterile navale din Egeea. Într-o scrisoare din 28 octombrie 1329, Sanudo preciza că Ospitalierii erau dispuși să armeze două-trei galere, în vreme ce Veneția se oferea să mențină în Egeea alte două în serviciul

---

³⁹⁵ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 3, scrisoare către Ingram, arhiepiscop de Capua și cancelar al regelui Neapolelui, p. 292.

³⁹⁶ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 3, p. 294.

³⁹⁷ Jules Gay, *Clément VI*, p. 21.

³⁹⁸ Potrivit venețianului stăpânirea Asiei Mici asigura turcilor o putere foarte mare deoarece regiunea respectivă era mai mare decât ”*tota Yspania*”; J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 5, p. 298. Discuție asupra scrisorii la Elizabeth Zachariadou, *The Catalans*, p. 821.

³⁹⁹ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 5, p. 298

⁴⁰⁰ Aluzie la conflictul dintre papa Ioan al XXII-lea și împăratul Ludovic de Bavaria.

⁴⁰¹ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 20, p. 312-313 și doc. 22, p. 315-316

⁴⁰² *Ibidem*, doc. 21, p. 313-315.

ligii navale⁴⁰³.

Așa cum s-a subliniat⁴⁰⁴ ideile lui Sanudo au precedat demersurile politice ale Republicii Sfântului Marcu. În 1329 pregătirile pentru constituirea ligii navale se găseau încă într-o fază incipientă; în acel an, ca și în perioada 1330-1331, conducerea Venetiei și-a limitat eforturile diplomatice la tratative cu papa și cu regele Franței, iar în plan militar a cerut ducelui Candiei și bailului insulei Negroponte să colaboreze împotriva turcilor⁴⁰⁵. În 1332, an în care Sanudo scrie regelui Franței pentru a-l convinge să îndrepte cruciada împotriva turcilor din Asia Mică⁴⁰⁶, Serenissima a desfășurat o amplă activitate diplomatică: au fost reluate tratativele cu regele Franței, cu Robert de Anjou, regele Neapolelui, căruia i s-a solicitat sprijinirea cruciadei⁴⁰⁷, iar în Levant pe lângă armistițiul semnat la 4 iulie 1332 cu Andronic al III-lea, se cerea reprezentanților Republicii din Creta și Negroponte să colaboreze cu Ospitalierii⁴⁰⁸, Niccolo Sanudo și Bartolomeo Ghisi la crearea unei flote care să acționeze împotriva emiratelor turcești⁴⁰⁹. Anul următor Venetia a încercat să obțină aderarea la ligă a regelui Ciprului, Hugues de Lusignan⁴¹⁰.

Intensa activitate diplomatică depusă de Serenissima s-a concretizat în alcătuirea unei ligi navale puse sub flamura crucii ce trebuia să intre în acțiune în aprilie 1333. Punerea în aplicare a alianței încheiate la Rhodos s-a făcut cu mare dificultate fiind nevoie de doi ani și nu de unul pentru ca flota creștină să fie gata de luptă. Față de proiectul inițial se decidea în 1334 ca aliații să strângă 40 de galere dintre care 10 ale venețienilor, 10 ale Ospitalierilor, 8 ale Franței, 6 ale regelui Ciprului și 6 ale bizantinilor. Bizanțul nu a mai participat însă la luptele din 1334⁴¹¹, iar Venetia a fost serios afectată de izbucnirea revoltei Cretei. Nu

---

⁴⁰³ J. Bongars, *Gesta Dei*, doc. 22, p. 315

⁴⁰⁴ Angeliki Laiou, *Marino Sanudo*, p. 383-384.

⁴⁰⁵ Angeliki Laiou, *Marino Sanudo*, p. 384.

⁴⁰⁶ V. supra

⁴⁰⁷ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 13; pentru negocierile purtate de Venetia cu Robert de Anjou v. Norman Housley, *Angevin Naples*, p. 548-556.

⁴⁰⁸ În ciuda propunerilor de alianță relațiile Serenissimei cu ioaniții au fost destul de reci. Pentru motivele acestei antipatii reciproce v. Anthony Luttrell, *Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century*, "Papers of the British School at Rome", 26, 1958, p. 195-212.

⁴⁰⁹ Sp. Theotokes, *Η κατά τον ΙΔ' συμμαχία των κρατών του Αιγαίου κατά των Τούρκων*, în "Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon", 1930, doc. 1, p. 290.

⁴¹⁰ Michel Balard, *Chypre, les republiques maritimes italiennes et les plans de croisade (1274-1370)*, în "Cyprus and the Crusades", Nicosia, 1995, p. 101.

⁴¹¹ Anthony Luttrell, *The Hospitallers of Rhodes confront the Turks: 1306-1421*, în Idem, *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World*, Aldershot-Hampshire, 1992, p. 89 pune în legătură absența bizantină la Adramyttion cu ocuparea insulei Lesbos de către genovezul Domenico Cattaneo în colaborare cu cavalerii Ospitalieri.

este cazul să insistăm asupra rezultatelor obținute de “cruciați”, campania încheiată cu victoria de la Adramyttion fiind reconstituită în amănunt de lucrările lui Paul Lemerle și Elisabeth Zachariadou⁴¹². Să amintim doar că Marino Sanudo, “părintele spiritual” al acestei cruciade, considera acțiunea flotei creștine drept un succes⁴¹³, dar își exprima temerea că după retragerea acesteia turcii vor continua atacurile împotriva posesiunilor latine din Romania. Există chiar pericolul coluziunii între turci și Hoarda de Aur care ar fi făcut ca întreaga creștinătate să fie “*in maximo periculo constituta*”⁴¹⁴.

Victoria flotei creștine la Adramyttion poate fi considerată drept un succes limitat ce nu a pus capăt raidurilor maritime ale emirilor turci. Totuși această acțiune a avut consecințe importante:

- a întărit politica Republicii lagunelor de apropiere de Bizanț cu atât mai mult cu cât eliminarea genovezilor din Foccea și Chios, în urma unor acțiuni militare viguroase ale lui Andronic al III-lea, crea perspectiva creșterii influenței venețiene în Egeea⁴¹⁵.

- a convins Serenissima că oprirea incursiunilor turcești nu era posibilă fără o largă cooperare regională și că eficiența flotei creștine depindea de menținerea acesteia în Levant pe termen lung.

- a evidențiat rolul strategic al Strâmtoarelor în desfășurarea operațiunilor din Egeea. În optica venețiană, Constantinopolul urma să fie nu numai baza navală a ligii navale ce urma să opereze în Levant, ci și un punct de aprovizionare a flotei creștine. În acest sens, în negocierile purtate de Senatul venețian cu Filip al VI-lea al Franței, Marea Neagră era menționată drept

---

⁴¹² Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, p. 89-101

⁴¹³ C. de la Roncière, Leon Dorez, *Lettres*, p. 25-26 și doc. 3, p. 35-36. Editorii îl identifică pe destinatar cu regele Ciprului Hugues IV, iar scrisoarea este datată după 22 octombrie 1334.

⁴¹⁴ Fr. Künstmann, *Studien*, p. 811-812. Scrisoare către ducele Louis de Bourbon din 22 octombrie 1334. După ce expunea pe scurt preliminariile constituirii ligii navale și forțele participante la constituirea acesteia, Sanudo își exprima teama că “...expectabunt donec predictae galeae unionis discendant de portibus Romaniae, et postea ipsi faciant mala quae sunt consueti facere. Ideo timendum est valde, quia si Turchi acquirerent terras Romaniae occidentis - sicut acquisiverunt terras Romaniae orientis, cujus acquisitionis et major pars fuit in eo tempore - sociando se cum Tartaris septentrionalibus, ut effective in voluntate ostendunt, tota christianitas est in maximo periculo constituta”.

⁴¹⁵ Freddy Thiriet, *La Romanie*, p. 170 este de părere că ascensiunea vremelnică a Bizanțului în timpul domniei lui Andronic al III-lea a creat iluzia că imperiul va putea asigura securitatea traficului în Egeea și Strâmători; în scurt timp însă venețienii au realizat că nu trebuie să lase în seama altuia această problemă: “Pour ralentir l'avance turque et maintenir la liberté maritime contre les prétentions génoises, il n'y avait qu'un seul moyen: s'emparer à son tour de fortes positions aux abords des Détroits”.

principală bază de aprovizionare a cruciaților.⁴¹⁶

- a servit drept model pentru acțiunile următoare, în ciuda complicațiilor provocate de moartea lui Ioan al XXII-lea și, ulterior, de izbucnirea războiului de 100 de ani.

Ideea esențială care se degajă din operele lui Marino Sanudo cel Bătrân referitoare la cruciadă este aceea a restaurării hegemoniei venețiene în Mediterana orientală. Este surprinzător poate faptul că genovezii nu apar decât episodic în scrierile lui Sanudo. Paradoxul nu se datorează ignorării lor de către teoreticianul venețian, ci poate conștientizării poziției de forță deținute de aceștia la Strâmțori și în Marea Neagră. Convinș că eliminarea genovezilor prin măsuri brutale precum “Războiul de la Curzola” nu era posibilă, Marino Sanudo Torsello a încercat să găsească o cale care să asigure preponderența venețiană evitându-se în același timp un conflict cu Genova. Cruciața constituia mijlocul ideal pentru întărirea pozițiilor Republicii Sfântului Marcu în România pentru că îi asigura nu numai mijloace militare, dar și protecția spirituală a Sfântului Scaun. În același timp, schimbarea de obiectiv a cruciadei în România - de la Constantinopolul bizantin la emiratele turcești - crea premisele desfacerii “brutalei prietenii” genovezo-bizantine parafate în 1261 la Nymphaion.

Conducerea Republicii lagunelor a urmat calea propusă de Sanudo. Atât în acțiunile care au condus la victoria de la Adramyttion, cât și în cele purtate un deceniu mai târziu cu ocazia “cruciadei de la Smirna”, Serenissima a vizat consolidarea imperiului său colonial din Egeea și asigurarea prosperității comerțului negustorilor din lagună. În paralel însă Republica Sfântului Marcu și-a îndreptat atenția și către “frontul nordic”- bazinul Mării Negre- acolo unde era necesară contrabalansarea influenței crescânde a Genovei, pericol asupra căruia atrăsese atenția bailul venețian la Constantinopol, Marco Minotto.

2. Starea de fapt: raportul lui Marco Minotto

În timp ce opera lui Marino Sanudo Torsello ne oferă o perspectivă globală a situației politice din Mediterana răsăriteană, raportul lui Marco Minotto⁴¹⁷, bailul Veneției la Constantinopol, ne prezintă o situație concretă: poziția Serenissimei în România și raportul de forțe veneto-genovez. Minotto exprima chiar la începutul raportului său ideea că poziția venețienilor în imperiu nu este una foarte solidă, punct de vedere întemeiat pe numărul mic de venețieni

---

⁴¹⁶ DVL, I, doc. 110 p. 220-222. Tratatulele cu regele Franței luaseră în discuție posibilitatea eliberării Țării Sfinte pentru care erau necesare “*viginti milia militum et quinquaginta milia peditum*”, o flotă de 20-30 de galere care să atace teritoriile și vasele sultanului, dar și pe ale turcilor “*quod mare et maritimam cogentur deserere*”. Veneția se angaja să țină vasele sale la dispoziția regelui timp de 6 luni pe an, la nevoie și pe timp nefavorabil, iar pentru furnizarea celor necesare expediției Serenissima propunea mai multe baze de aprovizionare, printre care și “*partibus Maris Maioris*”.

⁴¹⁷ DVL, I, p. 103-105.

prezenți în România. Bailul considera că supușii Serenissimei aveau nevoie de prea multe dovezi pentru a se declara venețieni: era necesar să dovedești că tatăl, bunicul și străbunicul fuseseră cetățeni ai Republicii⁴¹⁸, în timp ce Genova acorda cetățenia tuturor celor care o solicitau⁴¹⁹. Din acest motiv afirma Minotto “*in Romania semper diminuimus et Januenses semper crescunt*” deoarece atât grecii, cât și venețienii solicitau cetățenia genoveză, singura cale de a obține un statut privilegiat în România⁴²⁰. Această situație era, potrivit lui Minotto, inacceptabilă cu atât mai mult cu cât chiar împăratul bizantin ar fi fost mulțumit “*quod essemus magni in suo Imperio de personis et concivibus*”⁴²¹.

Poziția nesigură a venețienilor în imperiu se reflecta în faptul că supușii basileului îi tratau rău pe negustorii din lagună la Constantinopol, la Salonic și în insule. Acest lucru se datora, măcar în parte, disputei dintre Bizanț și Serenissima în problema definirii identității venețiene. Dacă în tratatele din secolul al XII-lea, până la cel din 1265 inclusiv, supușii Republicii erau desemnați ca “venetici”(venetikoî, începând cu tratatul din 1268 negustorii din lagună care urmau să se bucure de un statut privilegiat în Imperiul bizantin, erau desemnați cu o nouă formulă: “*omnes Veneti et qui pro Venetis se tenent et distinguuntur*”⁴²². Formula sugerează că grupul venețian era departe de a fi omogen, David Jacoby insistând pe ideea că, în practică, se făcea diferență între cetățeni, supuși și protejați ai Veneției⁴²³. În a doua și a treia categorie se încadrau gasmulii și grecii care încercau să dobândească protecția Serenissimei pentru a scăpa de fiscal imperial. În privința acestora împărații bizantini au refuzat constant să îi asimileze cu supuși ai Veneției, deoarece în acest fel ar fi redus și mai mult numărul de contribuabili⁴²⁴.

Revenind la raportul bailului Marco Minotto, acesta susținea că venețienii nu puteau obține dreptatea fără să o cumpere și trebuiau să depășească

---

⁴¹⁸ Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 277-278 pune la îndoială rigoarea cu care reprezentanții Serenissimei ar fi aplicat această măsură; interpretare contrazisă de un document din DVL, I, p. 210 comentat de Gh. I. Brătianu, *La politique*, p. 29: la 26 mai 1328 Isaac Venier, revenit la Veneția din Orient își dovedea cetățenia venețiană aducând dovezi că era fiul lui Giovanni Venier din Acra.

⁴¹⁹ Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis*, p. 8 precizează că la Veneția erau necesari 25 de ani de rezidență în oraș plus plata regulată a împrumuturilor forțate ale Comunei pentru ca dreptul de cetățenie să fie acordat.

⁴²⁰ Un comentariu amplu al pasajului la Gh. I. Brătianu, *La politique* p. 25; cf. Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 277-278.

⁴²¹ DVL, I, doc. 60, p. 104.

⁴²² G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III, p. 97 pentru tratatul din 1268 în varianta “*omnes Veneti qui pro universis(sic) se tenent et distinguuntur*”; p. 141 pentru tratatul din 1277.

⁴²³ David Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 218.

⁴²⁴ D. Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 221-222.

numeroase obstacole pentru a-și desfășura activitatea⁴²⁵. Într-adevăr, venețienii nu puteau vinde grâul din regiunile Mării Negre fără să achite o taxă specială și fără permisiunea expresă a împăratului⁴²⁶, măsură socotită discriminatorie de conducerea Serenissimei. Conștientă de dificultățile pe care supușii săi le întâmpinau spațiul pontic, conducerea Veneției a oferit, între 1303 și 1327, sume de bani tuturor celor care aduceau în lagună grâu din Marea Neagră⁴²⁷.

Nici partea a doua a raportului nu era mai optimistă. Minotto se plângea că venețienii din Constantinopol nu i se prezentau și că mergeau la palatul imperial fără să fie însoțiți de reprezentantul Serenissimei. Mai mult, chiar consilierii bailului preferau uneori să-și vadă de afacerile lor în loc să-și onoreze obligațiile. Minotto adăuga că deși taxele datorate Republicii erau mici în comparație cu cele percepute de fiscul imperial, mulți negustori venețieni, dar nu numai aceștia (*multi mercatores et alij Veneti*) refuzau să le achite și preferau să-și descarce mărfurile la Pera⁴²⁸. Raportul ilustrează o oarecare stare de dezorganizare, consecință a poziției de inferioritate pe care venețienii o aveau în Romania în raport cu Genova.

Nu știm ce impact a avut raportul bailului venețian în metropolă, dar după 1317 se constată o recâștigare treptată a pozițiilor Veneției pe de o parte ca urmare a soluțiilor propuse de Sanudo -reconcilierea cu Bizanțul și cruciada în Egeea - pe de altă parte prin penetrarea în bazinul pontic și prin schimbarea de optică a conducerii Veneției față de o serie de probleme semnalate în raportul lui Minotto. Un loc aparte îl ocupă preocuparea Veneției pentru întărirea poziției negustorilor săi în Romania. În această nouă optică, numărul de negustori venețieni pare să devină un indicator precis al preponderenței venețiene. În 1339 Marele Consiliu nota că poziția Serenissimei se baza pe bunăstarea și creșterea numărului de negustori, supuși ai săi, care rezidau în diferite părți ale lumii⁴²⁹, iar opt ani mai târziu Senatul venețian observa că forța Republicii depindea de

---

⁴²⁵ *I Libri Commemoriali*, II, doc. 209, p. 214. Aceste constatări fac parte dintr-un raport datat 3 martie <1320>. Printre aceste obstacole Minotto amintea imposibilitatea venețienilor de a vinde grânele aduse din Marea Neagră de la Mesembria și Anchialos, deoarece potențialii cumpărători erau obligați să plătească o taxă. Pentru restricția vânzărilor de grâu la Constantinopol v. Gh. I. Brătianu, *L'Etatisme*, p. 162.

⁴²⁶ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 173.

⁴²⁷ Freddy Thiriet, *Délibérations*, doc. 289, 351, 407, 434, 440 și 453; cf. Michel Balard, *La lotta*, p. 88-89: Veneția "non puo mai veramente controllare gli sbocchi delle principali regioni cerealicole del mar Nero e deve lasciare l'iniziativa ai Genovesi".

⁴²⁸ D. Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 234 arată că din 1336 conducerea Republicii a interzis această practică supușilor săi.

⁴²⁹ Freddy Thiriet, *Délibérations...*, doc. 472, p. 308: Cum inter alia sit principaliter habendus respectus ad conservationem, augmentum et bonum nostrorum qui, mercatorio more, conversantur per varias partes mundi, cum in hoc consistat condicio status nostri".

frecvența cu care negustorii săi apăreau în porturile de peste mări⁴³⁰. Creșterea numărului acestora însemna o sporire a volumului comerțului venețian și a numărului de contribuabili în coloniile din Levant, un buget echilibrat sau excedentar fiind indispensabil bunei funcționări a administrației Republicii⁴³¹.

Cazul cel mai clar însă al preocupării conducerii venețiene pentru asigurarea preponderenței sale în bazinul pontic a fost semnalat de Gh. I. Brătianu⁴³² și se referă la o situație din 1332. În luna februarie a acelui an o ambasadă venețiană obținuse de la hanul Özbek privilegiul de instalare la Tana⁴³³. Serenissima era însă în pericol de a nu putea beneficia de pe urma privilegiului din cauza numărului mic de supuși ai săi prezenți în acele ținuturi îndepărtate. Din acest motiv, Senatul împuternicea pe consulul Republicii să acorde cetățenia venețiană *in omnibus partibus et terris subiectis Usbech solum* pentru 50 de negustori de origine și de limbă latină.

În lumina acestui episod, raportul lui Marco Minotto din 1317 poate fi considerat ca punct de plecare al politicii pe care Serenissima a desfășurat-o în bazinul pontic după această dată. Privilegiul obținut de la împăratul de Trapezunt în 1319, acordul cu Bizanțul din 1324, tratatul cu Hoarda de Aur din 1332 și apoi cel cu Bulgaria (1347, reconfirmat în 1352)⁴³⁴ constituie momentele care jalonează noua infiltrare venețiană în "Marea cea Mare" și concurarea rivalilor genovezi. Dintre aceste evenimente două au o semnificație aparte: încheierea acordului cu Marii Comneni (1319) și permisiunea de instalare la Tana acordată de hanul de la Sarai. Tratatul din 1319 a permis Veneției spargerea monopolului pontic genovez, fapt sugerat și de atitudinea conducerii Serenissime față de comerțul în această zonă: dacă în primii ani ai secolului al XIV-lea navele din lagună au circulat în Marea Neagră din inițiativă privată, din 1320 convoaiele trimise în această direcție sunt organizate de Comună⁴³⁵.

---

⁴³⁰ DVL, I, doc. 170, p. 340: "Cum augmentum status nostri sit multiplex frequentatio mercatorum in pluribus et diversis mundi partibus...."

⁴³¹ D. Jacoby, *Les Vénitiens*, p. 233.

⁴³² Gh. I. Brătianu, *La politique*, p. 18.

⁴³³ M.E. Martin, *Venetian Tana in the Later Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, BF, 11, 1987, p. 375 precizează că așezarea venețiană de la Tana întemeiată în 1333 avea o circumferință de 280 de metri adică o jumătate față de colonia venețiană de la Trapezunt și 1/8 din cartierul de la Constantinopol

⁴³⁴ N. Iorga, *Studii istorice*, p. 50; Vasil Gjuzelev, *I rapporti bulgaro-genovesi nei secoli XIII-XIV*, în "Genova e la Bulgaria nel Medioevo", Genova, 1984, p. 106; Elisabeta Todorova, *The Black Sea interests of the italians and the bulgarian ports (13th - 15th centuries)*, "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 232.

⁴³⁵ Frederic C. Lane, *Merchant Galleys 1300-1334: private and communal operation*, în Idem, *Venice and History. The Collected Papers of Frederic C. Lane*, ed. by a committee of Colleagues and Former Students, Foreword by Fernand Braudel, Baltimore, 1966, p.211. Autorul constată (p. 215) că în cele trei zone de interes venețian flotele operau sub un regim diferit. În Cipru și Armenia în mod obișnuit (regulated), în

“Momentul de cotitură” al politicii pontice venețiene este marcat fără îndoială de anul 1332 căci, în urma privilegiului obținut de la hanul Özbek, Veneția atingea un punct nevralgic al raporturilor sale cu Genova: instalarea la Tana⁴³⁶. Aproape simultan se producea o răsturnare spectaculoasă a politicii venețiene în Egeea: în 1332 se puneau la Rhodos bazele ligii creștine care urma să acționeze împotriva emiratelor turcești. Acțiunea simultană a Serenissimei în Egeea și “Marea cea Mare” reflectă strânsa legătură existentă între cele două mări: asigurarea exploatării comerciale a Mării Negre nu se putea face fără existența unor legături de comunicație maritime sigure în Egeea. Pe de altă parte starea de război din Egeea făcea impracticabil negoțul cu Asia Mică ceea ce impunea, în condițiile embargoului egiptean, orientarea spre bazinul pontic.

Deși au abordat problemele politicii venețiene din unghiuri de vedere diferite, Marino Sanudo Torsello și Marco Minotto pot fi considerați “teoreticienii” relansării politice venețiene în Egeea și Marea Neagră. Chiar dacă e greu de știut în ce măsură conducerea Republicii și-a modelat acțiunile conform ideilor celor doi, este cert că acțiunea politică venețiană în deceniile patru și cinci ale secolului al XIV-lea a coincis cu multe din sugestiile formulate de autorii sus-amintiți. Astfel a fost posibil ca în mai puțin de două decenii (dacă luăm ca punct de referință anii 1332-1333) Veneția să recupereze terenul pierdut în fața Genovei după războiul de la Curzola. Această reechilibrare a forțelor explică o deosebire majoră între primele două războaie ale Strămtorilor: în timp ce conflictul din 1295-1299 a fost urmărit și provocat de Veneția, dornică să elimine efectele tratatului de la Nymphaion și ale recuceririi bizantine a Constantinopolului, războiul din 1350-1355 a fost declanșat de genovezi care nu s-au împăcat nici un moment cu ideea pătrunderii venețiene într-un spațiu pe care îl doreau rezervat în exclusivitate. Noul conflict s-a desfășurat într-o conjunctură cu totul diferită. Dacă în anii 1320-1321 Giovanni Villani constata

---

Flandra "cu autorizație" (licensed) iar în România sub organizarea Comunei. Distincția între "regulated voyages" și "licensed voyages" este uneori greu de făcut. De obicei prima categorie era deschisă tuturor navelor atâta timp cât respectau regulile "mudei". În al doilea caz numărul de vase, conducătorul și itinerariul erau stabilite de Senatul venețian.

⁴³⁶ Șerban Papacostea, *Quod non iretur*, p. 205. Un consul venețian este menționat la Tana în 1326 S. P. Karpov, *Génois et Byzantins face à la crise de Tana de 1343 d'après les documents d'archives inédits*, BF, 22, 1996, p. 33, dar este posibil ca negustorii venețieni să-și fi desfășurat aici activitatea chiar înainte de această dată, fapt ilustrat de un document pus în valoare de Mihnea Berindei, Giustiniana Migliardi O'Riordan, *Venise et la Horde d'Or, fin XIIIe - début XIVe siècle. A propos d'un document inédit de 1324*, în “Cahiers du monde russe et soviétique”, 29, 1988, 2, p. 243-256. Pentru autorii studiului, acordul cu Özbek din 1332 a legalizat o stare de fapt (ibidem, p. 247).

că nu exista, în întreaga creștinătate și în lumea islamică o cetate mai bogată și mai puternică⁴³⁷ decât Genova, la mijlocul secolului al XIV-lea această situație devenise caducă. Concurarea Republicii ligure a devenit posibilă în urma reorientării politicii venețiene, dar și a unei diferențe de mentalitate adeseori subliniată de istorici⁴³⁸ și ilustrată de o nuvelă a florentinului Franco Sachetti: potrivit spuselor unuia dintre personaje, un călugăr născut în cetatea ligure, exista o diferență uriașă între genovezi și venețieni. Genovezii erau precum catării: dacă unul din turmă era lovit cu un băț toți o luau la fugă în toate direcțiile (*Voi siete appropriati agli asini; la natura dell'asino e questa: che quando molti ne sono insieme, dando d'uno bastone a uno, tutti si disserrano, e qual fuge là, tanto è la lor viltà*)⁴³⁹. Venețienii, în schimb, erau precum porcii⁴⁴⁰: dacă unul era lovit se repezeau cu toții asupra celui care dăduse lovitura (*Li Viniziani sono appropriati à porci, e sono chiamati Viniziani porci, e veramente egli hanno la natura del porco, però che essendo una moltitudine di porci stretta insieme, e uno ne sia o percosso o bastonato, tutti si rerrano a una, e corrono addosso a chi gli percuote*)⁴⁴¹.

---

⁴³⁷ ed. F. Ghenardi Dragomanni, Florența, 1844-1845, 2, p. 244.

⁴³⁸ Roberto Sabatino Lopez, *Venise et Gênes: deux styles, une réussite*, în Idem, *Su e giù per la storia di Genova*, Genova, 1975, p. 35-42; mai recent Elisabeth Crouzet-Pavan, *Gênes et Venise: discours historiques et imaginaires de la cité*, în vol. *Le forme della propaganda politica nel due e nel trecento* a cura di Paolo Cammarosano, Roma, 1994, p. 427-453 și Peter Lock, *The Franks*, p. 159.

⁴³⁹ Franco Sachetti, *Il Trecentonovelle*, ed. E. Faccioli, Torino, 1970, nuvela 71, p. 184;

⁴⁴⁰ Pachymeres, *Relations*, îi aseamănă pe venețieni cu mistreții atunci când vorbește de recucerirea bizantină a Constantinopolului. Cu acea ocazie Ioan Phylax, unul din sfetnicii greci ai împăratului Baudouin al II-lea, l-a sfătuit pe Alexios Strategopoulos să incendieze casele latinilor și să lase familiile latinilor să fugă altfel, la întoarcerea flotei venețiene, aceasta ar fi atacat orașul cu o furie de mistreț.

⁴⁴¹ Franco Sachetti, *Il Trecentonovelle*...., anecdota este comentată de Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis*.

CAPITOLUL V

RELANSAREA VENETIANĂ: CAMPANIILE LUI GIUSTINIANO GIUSTINIANI (1323, 1328)

Deși învingătoare în încheștarea care o opusese Republicii Sfântului Marcu, Genova a traversat la începutul veacului al XIV-lea o perioadă destul de tulbură marcată de contestarea pozițiilor din bazinul pontic de către unele puteri riverane și de frământări interne⁴⁴². Lupta pentru putere dintre familiile aristocratice a afectat atât metropola (unde puterea a trecut în mâinile familiilor guelfe), cât și coloniile (care au rămas ghibeline) ceea ce a dus la “straniul spectacol” (Camillo Manfroni) al atacării genovezilor de către genovezi⁴⁴³. În aceste condiții care a fost reacția adversarilor Republicii ligure, în primul rând a venețienilor? Gh. I. Brătianu sublinia că “Veneția profitase mult de libertatea ce i-o acorda tratatul de la Milano și încă și mai mult de încurcăturile în care războiul dintre guelfi și ghibelini îi cufundase rivala”⁴⁴⁴. După o remarcabilă analiză savantul român ajungea la concluzia că, spre deosebire de a doua jumătate a secolului al XIII-lea, care marcase pentru Genova “exercitarea, dacă nu a unui monopol absolut, cel puțin a unei hegemonii multă vreme incontestabilă în bazinul pontic, între tratatul de la Nymphaea și războiul de la Curzola, noua fază se situează sub semnul concurenței”⁴⁴⁵. Din această perspectivă Gh. I. Brătianu considera că “aserțiunea cronicii lui Villani, anume că venețienii ar fi renunțat timp de treisprezece ani, să frecventeze porturile Mării Negre, este dezmințită de semnalarea frecventă a galerelor venețiene în Marea cea Mare după 1300”⁴⁴⁶. Două episoade ale relațiilor venețiano-genoveze în prima jumătate a secolului al XIV-lea, fie ignorate, fie reduse în istoriografie la unul singur, aruncă o lumină nouă asupra raporturilor de forță dintre cele două puteri maritime și a regimului corăbiilor venețiene în spațiul pontic. Este vorba

---

⁴⁴² La 3 octombrie Ferrarius de Apulia scria regelui Aragonului, Iacob al II-lea, despre discordia existentă la Genova între familiile Spinola și Doria precizând “Creditur quod inter Gebelinos et Guelfos concordia nulla fiet” (*Acta Aragonensia*, doc. 261, p. 391). Referiri la această problemă la Michel Balard, *La Romanie*, I, p.66-67; acest paradox este sintetizat de Geo Pistarino, *I Gin*, p. 89: “rimane per noi sempre ogetto di stupore il divario tra la modesta dimensione ed organizzazione dello Stato e l'enorme potere economico - e quindi anche politico - di Genova”

⁴⁴³ Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p. 697.

⁴⁴⁴ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 358.

⁴⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁴⁶ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 353.

de campaniile întreprinse de amiralul venețian Giustiniano Giustiniani care, până acum, au fost analizate doar tangențial de câteva lucrări de sinteză. Astfel Camillo Manfroni nota că în 1328, în urma atacului întreprins de genovezi asupra unui convoi venețian, o flotă a *Serenissimei* a pătruns în Bosfor și a blocat Pera. Pentru a evita distrugerea așezării sau instituirea unei blocaje care ar fi afectat comerțul cu spațiul pontic, peroții au acceptat să plătească o despăgubire⁴⁴⁷.

Ceva mai recent, în monumentală sinteză privind România genoveză, Michel Balard amintește pe scurt că, după atacarea unor nave venețiene de către pirăți genovezi în 1327, Veneția a răspuns “*en bloquant les Détroits et l'accès à la mer Noire. Un accord de dédommagement intervient le 17 mai 1328: les Pérotes s'engagent à verser à Venise 18 000 florins, somme qui n'est pas encore payée en juillet 1329*”⁴⁴⁸.

Lucrările menționate par să sugereze că evenimentele din 1328 au constituit un episod printre atâtea altele al rivalității venețiano-genoveze. O analiză mai atentă a surselor pare însă să sugereze că a fost vorba de o miză mai importantă decât o simplă încăierare terminată cu plata unor despăgubiri. Momentul campaniei, sau – așa cum se va vedea – al campaniilor lui Giustiniano Giustiniani, a însemnat repunerea în discuție de către Veneția a clauzei Strămtorilor din tratatul de la Nymphaion, clauză reîntărită de prevederile păcii de la Milano care pusese capăt, în 1299, războiului de la Curzola. În același timp, aceste campanii permit formularea unei ipoteze în legătură cu regimul navelor sub pavilion venețian în Marea Neagră, la sfârșitul primului război al Strămtorilor. Anticipând, considerăm că genovezii au reușit să impună rivalilor lor interdicția de a pătrunde cu nave de război (nu și cu nave de comerț) în bazinul pontic.

Ipoteză ar da o justificare informației prezentă în cronica lui Villani (prezentă însă și în cronica venețiană a lui Gian Giacomo Caroldo) și ar înlătura obiecția formulată de Gh. I. Brătianu. În fapt, așa cum observa, pe bună dreptate Camillo Manfroni, includerea acestei clauze în opera cronicarului florentin nu se poate explica decât dacă acceptăm că genovezii au insistat în chip deosebit asupra inserării acestei probleme în tratatul de pace⁴⁴⁹. Măsura ar avea un corespondent în regimul vaselor genoveze în Marea Adriatică, considerată de venețieni o mare proprie (“Golful”). Potrivit unui izvor narativ venețienii considerau că eventuala pătrundere a galerelor genoveze în Adriatica ar fi provocat daune uriașe și ar fi însemnat că veneția “*non poteva esercitar li suoj*

---

⁴⁴⁷ C. Manfroni, *Le Relazioni*, p. 699.

⁴⁴⁸ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 67.

⁴⁴⁹ Camillo Manfroni, *Storia*, p. 215-216. Manfroni sugerează că genovezii și-au retras pretenția în ultimul moment atunci când zvonul se răspândise deja în Peninsula Italică

negozi liberamente"⁴⁵⁰. Navigația genovezilor în Adriatică era strict reglementată, tratatul semnat în 1355 – la sfârșitul celui de-al doilea război al Strâmtorilor – permițând negustorilor liguri să navigheze în scopuri comerciale în "*gulfum domini ducis et communis Veneciarum*"⁴⁵¹. Așa cum s-a remarcat, această prevedere era inofensivă atâta timp cât "*la loi de fer imposée par Venise au commerce de la région conservait sa force, mais qui pouvait s'avérer catastrophique dans le cas où une puissance continentale de taille (...) se serait emparée d'une partie du littoral de cette mer*"⁴⁵². Ca și venețienii, genovezii considerau Marea Neagră o zonă de interes vital motiv pentru care au încercat să limiteze și, în anumite momente, chiar să interzică pătrunderea unor nave sub pavilion străin.

* * *

Sursa care a constituit punctul de plecare al rândurilor de față este o cronică venețiană mult posterioară evenimentelor. Este vorba de lucrarea lui Marc Antonio Sabellico, *Historia rerum venetarum ab urbe condita libri XXXIII*⁴⁵³, tipărită pentru prima dată la Veneția în 1487. Deși nu a primit nici un fel de însărcinare pentru a scrie o istorie a Veneției, Sabellico este considerat primul istoric "oficial" al Republicii⁴⁵⁴. Folosind un număr mare de lucrări anterioare dintre care, pentru perioada care ne interesează, pe Lorenzo de Monacis și Jacopo da Varazze, lucrarea lui Sabellico a acordat spații largi rivalității venețiano-genoveze din secolele XIII-XIV. Sub anul 1317 Sabellico amintește construirea a 14 galere venețiene puse sub conducerea lui Giustiniano Giustiniani: "*Sub id tempus triremes quatuordecim in altum eductae, quibus Iustinianus Iustiniani cognominis este praefectus. Huic datum est negocium, ut undecim Genuensium triremes toto mari perquireret, quas rumor erat in quibusdam Europae emporiis bona Venetorum diripenda acclamasse. Ubi vero in Ponticum mare ventum est, Iustinianus classem ad Caphata urbem admovit ibi diligenter quaesitum an vera essent que de Genuensium in Venetos petulantia vulgo ferebantur: constititque vanos fuisse rumores illos et a quibusdam novarum rerum cupidis ad irritanda utriusque populi arma dissipatos. Caeterum Genuenses qui eam urbem incolebant veriti ne a Venetis hoc nomine cladem aliquam acciperent, amplissimis pollicitationibus et publicam operam et*

---

⁴⁵⁰ *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, II, ed. Speratus Nodilo, Zagreb, 1893, p. 102.

⁴⁵¹ *Liber jurium Reipublicae Genuensis*, II, ed. E. Ricotti, Torino, 1867, col. 624.

⁴⁵² Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 344.

⁴⁵³ Am folosit ediția publicată în *Degli storici delle cose veneziane*, I, Venezia, 1718.

⁴⁵⁴ Despre Sabellico vezi Franco Gaeta, în *Storia della cultura veneta*, vol. 3, *Dal primo Quattrocento al concilio di Trento*, part. I, Vicenza, 1980, p. 65-75.

*privatam Venetis sunt polliciti. Justinianus, quia parum honeste fieri apparebat eos a se violatum iri, a quibus nulla in suos profecta esset injuria, nihil hostile ultra molitus, domum incolumem classem reduxit. Haec foris*⁴⁵⁵. Potrivit lui Sabellico flota lui Giustiniani fusese armată ca răspuns la un zvon potrivit căruia 11 galere genoveze ieșiseră pe mare pentru a jefui corăbii venețiene. Escadra venețiană s-a îndreptat direct spre Caffa (ceea ce sugerează că Marea Neagră ar fi fost zona în care genovezii ar fi dorit să le provoace daune adversarilor) unde a constatat că zvonul fusese neîntemeiat. Drept urmare Giustiniano Giustiniani a renunțat să mai atace orașul crimeean și s-a întors la Veneția.

O nouă expediție a aceluiași Giustiniano Giustiniani, plasată de Marc Antonio Sabellico sub anul 1325, s-a produs ca urmare a pagubelor suferite de vase ale *Serenissimei*. După ce a atacat “numeroase nave genoveze care loveau în interesele venețiene”(non paucis Ligurum navibus, quae res Venetas infestabant) escadra venețiană s-a îndreptat spre Pera, navele conduse de Giustinian propunându-și blocarea Strâmtorilor și asaltul asupra coloniei genoveze. Atacul proiectat nu a mai avut însă loc. Speriați de numărul mare de galere (40 potrivit lui Sabellico) și de mașinile de asediu ale venețienilor, peroții au preferat să negocieze, angajându-se să plătească despăgubiri pentru daunele provocate⁴⁵⁶.

La o privire superficială fragmentul din lucrarea lui Sabellico pune în lumină existența a două acțiuni ale flotei venețiene conduse de același personaj, Giustiniano Giustiniani. În ambele situații *Serenissima* și-a fixat drept obiectiv coloniile genoveze din spațiul pontic: Caffa, ulterior Pera și, de fiecare dată, ciocnirile au fost evitate. În primul caz pentru că zvonul care provocase expediția punitivă venețiană se dovedise a fi neîntemeiat, în a doua situație datorită atitudinii conciliante a genovezilor. Trebuie totuși remarcat că, oricât de neîntemeiat ar fi fost zvonul care a provocat prima campanie condusă de Giustiniani, este greu de crezut că Republica Sfântului Marcu ar fi armat și

---

⁴⁵⁵ Marc Antonio Sabellico, *Historia*, p. 260-261.

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 261-262: “Anno Principis duodecimo, triremes quadraginta adversus Genuenses Iustinianus, qui ad Tauricam Chersonesum paucis ante annis cum classe pervenerat, educere jussus in Ponticum mare cursum tenuit: oppressisque circa Thracium Bosphorum non paucis Ligurum navibus, quae res Venetas infestabant (quatuor et triginta numero fuisse dicuntur) Perenses suorum clade consternati confestim ad se tunedos aliquot navigia quae ad manus erant, cemento aliaque graviore materia repleta, ante oppidum deprimunt. Justinianus nihilominus classem ad Perae opugnationem convertit, castellis bellicisque machinis in navibus adversus oppidanos dispositis: quod ipsum conspicati Ligures (quia ingens ab hoste sibi periculum imminere videbant) ab omni vi in preces versi venetum orant, ne pergat oppidum oppugnare, paratos esse se illata a suis damna Veneto nomini persolvere ac quicquid in tam numerosa classe ornanda esset publice collatum. His conditionibus pax Perensibus reddita, classisque incolumis domum reducta”.

trimis în Levant o flotă de 14 galere doar pentru a cerceta situația la fața locului. Foarte probabil reacția venețiană a avut la bază existența unei flote genoveze ostile care ar fi putut pune în pericol teritoriile sau navele venețiene.

Surse mai apropiate de evenimente permit verificarea informațiilor oferite de Sabellico. Astfel, tot din secolul al XV-lea, dar din primele decenii ale acestuia, dispunem de cronica lui Antonio Morosini⁴⁵⁷. Acest izvor distinge, la distanță de câțiva ani, două acțiuni ale lui Giustiniano Giustiniani. Prima, a cărei dată nu este precis indicată, dar care poate fi plasată în 1317, a fost declanșată de zvonul potrivit căruia “*in algune parte*” 11 galere genoveze ar fi declarat că merg să-i distrugă pe venețieni. Giustiniani a pornit cu 14 nave de război “*infina a Gafa, e atrova de Zenovexi de là, e tuti voleva e intendeva d’esser amixi de Veniciani, e tuti se hoferse a lui con hogna umilitade, per la qual chosa non parando al predito capetanio de tuor alguna inprexa, torna con salvamento a Veniexia*”⁴⁵⁸. Zece ani mai târziu venețienii au întreprins o nouă acțiune după ce genovezul Ottone Doria atacase vase ale *Serenissimei* la Lajazzo “pentru că era o ocazie” (*per chaxion li feva luogo*). De data aceasta flota lui Giustiniani a numărat 40 de galere cu care a intrat în Marea Neagră, a capturat corăbii ale inamicilor, apoi s-a îndreptat spre Pera cu scopul de a o jefui. Speriați de superioritatea adversarilor, peroții au negociat o înțelegere⁴⁵⁹.

Cronica lui Lorenzo de Monacis înregistrează, la rândul său, două acțiuni ale lui Giustiniano Giustiniani. Potrivit acestei surse, la o dată neprecizată în intervalul 1312-1327⁴⁶⁰, a avut loc o expediție navală venețiană în România la aflarea veștii că genovezii îi atacau pe supușii *Serenissimei* în teritoriile bizantine și în Marea Neagră. Drept urmare, 14 galere conduse de Giustiniano Giustiniani au pornit spre Levant pentru a răzbuna pagubele suferite, dar știrea s-a dovedit a fi falsă și, în consecință, navele au făcut cale înapoi⁴⁶¹. Spre deosebire de Sabellico și de Morosini, Lorenzo de Monacis nu menționează Caffa drept țintă a atacului lui Giustiniani, dar precizează în schimb zona în care acțiunile genoveze ar fi afectat interesele Republicii Sfântului Marcu: România

---

⁴⁵⁷ *Morosini Codex*, I-II, Padova, 1999-2000; cf. John R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, în “*Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica*”, IV, 2002, p. 177-183.

⁴⁵⁸ *Morosini Codex*, I, p. 94.

⁴⁵⁹ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁶⁰ Cronicarul precizează că evenimentul a avut loc pe vremea când doge al Veneției era Giovanni Soranzo. Anul 1327 ca terminus *ante quem* este oferit de pasajul următor care înregistrează capitularea Perei în fața flotei conduse de Giovanni Giustiniani.

⁴⁶¹ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 205: “*exit rumore incerto auctore, quod Januenses in Romanie et in mare Pontico seu majore molestaverant Venetos; propterea missus Johannes Justiniano cum XIII galeis reperto rumorem falsum fuisse et Januenses nihil contra pace innovasse, nulla novitate secuto, Venetias est reversus*”.

și Marea Neagră.

Al doilea moment de încordare în relațiile dintre cele două puteri maritime s-ar fi petrecut în 1327, an în care genovezii au atacat, la Lajazzo, 8 nave venețiene care încărcau bumbac (?*gottono*), comandanții venețieni Moise Giustiniani și Donato Cornario fiind uciși. *Serenissima* a replicat trimițând o escadră de 40 de galere, sub comanda aceluiași Giustiniano Giustiniani. Acțiunea acestuia a fost un succes. Potrivit cronicarului, comandantul venețian a pătruns „*intra mare ponticum, quae cepit XXXIII navigia Januensis, deinde collectis viribus adorsus est oppugnare Peram*”⁴⁶². Negocierile inițiate de peroți au îndepărtat pericolul unui atac asupra coloniei genoveze.

Fragmentele din cronicile menționate mai sus prezintă, în linii mari, destule puncte comune. Sunt dinstinse două acțiuni ale venețienilor conduși de Giustiniano Giustiniani una în 1317, a doua în 1325(Sabellico) sau 1327(Morosini, Monacis) produse ca urmare a unor atacuri, presupuse sau reale, ale genovezilor. De fiecare dată expedițiile venețiene au avut drept țintă comerțul genovez din Marea Neagră și, în ambele situații, genovezii au evitat ciocnirile pe cale diplomatică. Alte cronici venețiene prezintă versiuni care se depărtează, în diferite proporții, de scenariul de mai sus. Cel mai fidel față de versiunea sus-amintită este Pietro Dolfin care însă relatează foarte succint cele două expediții⁴⁶³. Cronică lui Nicolo Trevisan inversează practic acțiunile lui Giustiniani plasând în 1317 blocarea Perei ca ripostă la atacul lui Ottone Doria de la Lajazzo⁴⁶⁴ și în 1321 campania împotriva Caffei⁴⁶⁵. Cronică lui Gian Giacomo Caroldo amintește doar al doilea episod, când flota lui Giustiniani “*entro nello Stretto di Galipoli, con animo di tolse l'impresa di Pera*”⁴⁶⁶.

Cronică lui Caroldo merită totuși atenție pentru că lasă impresia că se pregătea un război de mari proporții între genovezi și venețieni. Cronicarul vorbește de o flotă genoveză care ar fi numărat nu mai puți de 22 de galere care s-a împărțit în trei escadre ce și-au propus să acționeze împotriva venețienilor în trei zone: Cipru și Armenia Mică, Marea Neagră, Egeea și apele Siciliei. Direcțiile de atac genoveze indică zonele de concurență acerbă între cele două Republici și în care Superba încerca sa-și impună superioritatea. Riposta venețiană s-ar fi produs în două faze. Într-o primă etapă o escadră de 10 galere conduse de Giovanni Michiel și Leonardo Bembo a încercat a aplicat contra-pirateria fiind pe punctul să captureze o navă genoveză încărcată cu mirodenii. Ineficiența acestui mijloc a impus Serenissimei adoptarea unei soluții extreme:

---

⁴⁶² Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 205.

⁴⁶³ Pietro Dolfin, B.N.M., mss. it. VII, 2558 (=12450), f. 28 r.

⁴⁶⁴ Nicolo Trevisan, Microfilm Marc. Pos. 164 (= mss. it. VII, 519 = 8438), f. 78 r.

⁴⁶⁵ Nicolo Trevisan, f. 80 r: ca și Lorenzo de Monacis Trevisan subliniază că știrile privind atacarea navelor venețiene au fost fără teme.

⁴⁶⁶ Gian Giacomo Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 337.

armarea unei flote de 49 de galere sub conducerea lui Giustiniano Giustiniani care și-a propus atacarea și jefuirea Perei. Potrivit lui Caroldo, Giustiniani și-ar fi împărțit escadra. În timp ce grosul flotei venețiene a blocat Pera, 6 galere au fost trimise în Marea Neagră și au capturat multe vase de comerț ale genovezilor. Peroții au negociat plata unei răscumpărări și, după ce Giustiniani a primit cea mai mare parte din banii promiși, s-a întors în patrie.

Daniele Barbaro consemnează, la rândul său, doar a doua expediție provocată de atacul lui Ottone Doria asupra unor nave venețiene la Lajazzo⁴⁶⁷, în timp ce Marino Sanudo cel Tânăr, în lucrarea consacrată vieților dogilor, distinge două acțiuni, una la începutul veacului al XIV-lea, a doua în 1328 ca replică la jefuirea unor nave venețiene în Armenia Mică. În legătură cu primul episod este interesant că “zvonul” care a declanșat riposta *Serenissimei* s-ar fi referit la un atac genovez îndreptat spre Adriatică: “*Andiamo alla roba de’ Porci Veneziani nel Golfo*” ar fi pretins genovezii, cuvinte care potrivit lui Sanudo s-au dovedit a fi simple născociri⁴⁶⁸.

În sfârșit, dar nu în în ultimul rând, merită să fie adăugată la acest dosar al problemei cronica lui Pietro Giustiniani, lucrare ce acoperă istoria Veneției de la origini până către mijlocul secolului al XIV-lea, mai exact până în momentul pierderii Dalmației în urma războiului cu Ludovic de Anjou⁴⁶⁹. Față de izvoarele narrative amintite mai sus, această sursă prezintă un dublu avantaj: apropierea față de evenimentele povestite și apartenența autorului la aceeași familie; foarte probabil Pietro a fost fiul eroului episoadelor de care ne ocupăm deoarece titlul complet al lucrării precizează *Venetiarum Historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*.

Cronica lui Pietro Giustiniani are numeroase elemente comune cu *Chronicon Altinate* pentru partea mai veche a istoriei venețiene, iar pentru secolul al XIV-lea cu cea a dogelui Andrea Dandolo, fără a se putea stabili dacă cei doi autori au folosit un izvor comun. Lucrarea include, ca multe dintre cronicile venețiene, un număr de documente oficiale folosite de autor pentru a spori veridicitatea expunerii sale⁴⁷⁰.

Sub anul 1322 Pietro Giustiniani relatează că la Veneția a ajuns vestea că 11 galere ale guelfilor din Genova au ieșit pe mare pentru a face piraterie, în primul rând spre paguba Veneției. Drept răspuns dogele Giovanni Soranzo a armat 14 galere care au fost puse sub conducerea lui Giustiniano Giustiniani. Pentru a da de urma adversarilor, comandantul venețian a ajuns în cea mai mare viteză până la Caffa. Aici a aflat însă că zvonurile au fost neîntemeiate și, în

---

⁴⁶⁷ Daniele Barbaro, BNM, mss.it. VII, 92 (= 8575), f. 288 v.

⁴⁶⁸ Marino Sanudo, *Vitae*, col. 598-599.

⁴⁶⁹ *Venetiarum Historia*, *passim*.

⁴⁷⁰ Pentru prezentarea cronicii vz. Introducerea lui Roberto Cessi la ediția cronicii, p. XX-XXXV.

consecință, escadra venețiană a făcut cale întoarsă în 36 de zile⁴⁷¹. Șase ani mai târziu războiul a fost din nou pe cale să izbucnească între cele două Republici italiene. Pietro Giustiniani nu dă drept cauză un incident anume (de ex. episodul de la Lajazzo amintit de alte izvoare), ci explică starea de tensiune prin daunele și pagubele pe care genovezii le produceau continuu navelor venețiene. Flota venețiană, în număr de 40 de vase de război s-a îndreptat spre Pera pe care a blocat-o, apoi, în puține zile, a capturat 34 de nave cu nu mai puțin de 800 de genovezi. De spaimă, peroții, văzând că nu pot să-i înfrângă pe venețieni, au cerut cu umilință pace și au promis restituirea tuturor daunelor, evaluate la 18 000 de ducați. S-a încheiat astfel pace între venețieni și genovezi, dar precizează cronică, nici Giustiniani și nici bailul venețian la Constantinopol, Marco Minotto și consilierii acestuia *“non fuerunt in oppinione de pace predicta”*. Cu toate acestea majoritatea a decis împotriva războiului și, drept urmare, flota venețiană s-a întors în patrie după semnarea acordului cu peroții⁴⁷².

Ultima observație a cronicii lui Pietro Giustiniani este cât se poate de sugestivă. Marco Minotto, care s-a opus semnării acordului este nimeni altul decât cel care, într-un raport anterior adresat conducerii venețiene, constata că *“in Romania semper diminuimus et Ianuenses semper crescunt”*⁴⁷³. Minotto pare să fi fost un personaj cheie al politicii *Serenissimei* în Levant îndeplinind în mai multe rânduri funcția de bail al Republicii la Negroponte sau la Constantinopol.

---

⁴⁷¹ *Venetiarum Historia*, p. 214: “Hoc tempore venerunt nova Venecias, quod galee XI Guelforum de Ianua exierant piratical exercentes et in locis pluribus divulgabant se ad dampnum ire principaliter Venetorum. Dux vero providus galeas XIII de Veneciis exire fecit et dominus Iustinianus Iustiniano fuit generalis capitaneus predictis usque Caffam velociter est proffectus et sentiens omnino vera non esse verba ducali dominio enarrata, navibus Venetorum ad locum tutissimum sociatis in XXXVI diebus fatiens iter suum reverses est Venecias cum salute”.

⁴⁷² *Venetiarum Historia*, p. 215: “Rursus, anno Domini MCCCXXVIII, cum Ianuenses in Romanie partibus Venetis dapna quamplurima inferebant ac molestare continuo non cesabant, XXXX galearum armatam strenuam dictus dux clarissimus preparavit, cuius dominus Iustinianus Iustiniano, procurator Sancti Marci, fuit in generalem capitaneus destinatus, qui Payram quam cicius potuit navigavit ponens civitatem predicta protinus in obsesum et infra dies paucos XXXIII navigia cum DCCC Ianuensibus cepit viriliter et potenter. Ianuenses vero non modicum formidantes et videntes Venetis se nullo modo prevalere, pacem humilime petierunt et dapna tunc Venetis illata integraliter solvere sponderunt, que dapna fuerunt ducatorum XVII^M. Quod factum extitit et executioni mandatum et sic inter Venetos et Ianuenses pax et Concordia facta fuit et hoc de voluntate V consiliarorum. Capitaneus vero neque dominus Marcus Minoto eius VI consiliarius non fuerunt in oppinione de pace predicta. Hiis gestis et pace peracta capitaneus cum suo galearum exercitu Venecias remeavit”.

⁴⁷³ Un comentariu amplu al pasajului la Gh. I. Brătianu, *La politique*, p. 25; cf. Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges*, p. 277-278.

În această ultimă calitate este atestat într-adevăr de un document din 26 iulie 1326 ceea ce exclude posibilitatea unei confuzii cronologice a cronicarului⁴⁷⁴.

În legătură cu decizia de a accepta plata unei despăgubiri de către peroți, cronicarul pare să sugereze că, la Veneția, părerile în raport cu politica care trebuia adoptată față de genovezi erau împărțite. Existau voci care doreau redeschiderea problemei comerțului pontic, în condițiile favorabile create de dificultățile prin care treceau rivalii lor, dar existau și adepți ai menținerii păcii. Aceștia din urmă, al căror ecou poate fi găsit în opera lui Marino Sanudo Torsello, considerau că interesul prioritar al *Serenissimei* trebuia să se îndrepte spre asigurarea posesiunilor din Egeea amenințate în primele decenii ale secolului al XIV-lea de raidurile catalanilor și a emiratelor turcești din Asia Mică.

Pentru a înțelege mai exact importanța informațiilor oferite de cronica lui Pietro Giustiniani, reluate apoi cu omisiuni sau erori de alte cronicari venețieni din sec. XIV-XVI, trebuie să amintim, fie și sumar, situația celor două Republici în Levant în intervalul de timp în care izvoarele narrative venețiene plasează cele două acțiuni ale lui Giustiniano Giustinian, adică 1317-1328.

Pentru genovezi anul 1317 a marcat semnarea unui nou acord cu Bizanțul (februarie 1317)⁴⁷⁵ și o schimbare majoră în plan intern: venirea la putere a familiilor guelfe Fieschi și Grimaldi, cu sprijinul papei Ioan al XXII-lea și al regelui Robert de Neapole. Schimbarea intervenită la Genova s-a repercutat asupra relațiilor dintre metropolă și colonii, rămase ghibeline. Michel Balard atrăgea atenția că două dintre cele mai importante familii genoveze ghibeline, Doria și Spinola, erau extrem de influente la Pera și că, în 1317, Manfredo Doria purta titlul de amiral al “întregului imperiu al Romaniei”⁴⁷⁶.

Atitudinea ostilă a Perei și a celorlalte colonii genoveze din Marea Neagră față de schimbarea de regim intervenită în metropolă a avut drept consecință pregătirea unei expediții de pedepsire menită să aducă la ascultare pe rebelii din Levant, care – fapt extrem de grav – se aliaseră cu împăratul bizantin Andronic al II-lea și cu venețienii⁴⁷⁷. Expediția a fost declanșată în primăvara anului 1323 și a reunit, potrivit cronicii lui Giorgio Stella, 10 galere sub conducerea lui Carlo Grimaldi. După un raid în Marea Neagră, escadra lui Grimaldi s-a îndreptat spre Pera⁴⁷⁸. Existența unei însemnate flote perote și

---

⁴⁷⁴ *I libri Commemoriali*, vol. II, doc. 89, p. 14

⁴⁷⁵ Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 66.

⁴⁷⁶ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁷⁷ *Ibidem*; Elizabeth Zachariadou, *Gazi Celebi*, p. 1273.

⁴⁷⁸ Giorgio et Giovanni Stella, *Annales*, p. 105-106: “Galee autem decem guelforum de Ianua, in quibus errant plures nobiles cum ivissent de aprili presentis anni [1323] ad maria imperii Grecorum tam adversus Grecos, quam Ianuenses gibellinos partibusque illis per plures stetissent dies plura ex navigiis capientes que ligna dicuntur, mare circa eas partes quod Maius dicitur, ingresse sunt, maxima inferentes dispendia.

bizantine (16 galere potrivit cronicarului genovez) l-a îndemnat pe căpitanul genovez să se retragă și să încerce să obțină ajutor de la Gazi Celebi, emirul de Sinope. Atras într-o cursă Grimaldi a fost ucis, iar cea mai mare parte a navelor sale capturate. Doar câteva au reușit să se salveze și, dintre acestea, una a fost capturată pe drumul de întoarcere de către peroți⁴⁷⁹.

Probabil acesta este contextul în care s-a desfășurat prima dintre acțiunile lui Giustiniano Giustiniani, ceea ce ar însemna că episodul trebuie plasat în 1323, nu în 1317. Acest scenariu este confirmat de un document din 16 august 1323 emis de Carol de Taranto, fiul regelui Robert de Neapole. Scrisoarea prințului, adresată dogelui venețian Giovanni Soranzo, menționa că la începutul lunii mai a anului respectiv o escadră de 10 galere a guelfilor din Genova a adresat insulte la adresa Veneției în momentul în care a trecut prin fața Modonului⁴⁸⁰. Acesta a fost probabil zvonul (o atestă chiar mărturia târzie a lui Marino Sanudo Torsello) care a generat prima expediție pontică a lui Giustiniano Giustiniani.

Flota venețiană s-a îndreptat spre Marea Neagră pe urmele escadrei lui Carlo Grimaldi și a ajuns, în căutarea acesteia, până la Caffa. Afirmția cronicii lui Antonio Morosini, potrivit căreia locuitorii Caffei "*voleva e intendeva d'esser amixi de Veniciani*" nu trebuie interpretată ca un gest de umilință (așa cum dorește să sugereze conicarul venețian), ci drept expresie a alianței care funcționa în acel moment între venețieni și grupările ghibeline. Foarte probabil de la locuitorii Caffei amiralul venețian a aflat că capturarea flotei lui Grimaldi de către emirul de Sinope astfel încât a făcut cale înapoi.

Diferența de un an între data reală și cea propusă de cronica venețiană a lui Pietro Giustiniani, se poate explica prin faptul că anul venețian începe la 1

Gibellini namque, qui Peire erant, cum auxilio imperatoris Grecorum armarunt galeas sexdecim, ipsas expectantes guelforum galeas, que oris illis steterant usque ad mensem iulium; verum ipse galee guelforum iverunt usque ad locum nuncupatum Sinopi societate cum ipsius loci domino facientes, qui Zarabi vocabatur eratque ex gente que Sarracena dicitur, promittens guelfis contra ipsorum hostes conferre presidia duas idcirco fecit armari galeas cum uno navigio ex lignis vocatis, que cum dictis decem navigature erant. Eo itaque loco guelfi descenderunt in terram gaudentes et ludis vacantes, quod omnes idem Zarabi invitavit tam ad balnea quam ad prandium, eos multum honorans; quod nempe ipse deceptor agebat ut magis eo ipsi Ianuenses confiderent; qui dum eligerent cum galeis inde discedere, Zarabi premissus clam in terram multos fecit preparari armigeros et una die mensis iulii sono unius timpani, ipsis de galeis ut plurimum non armatis et per terram in iocis morantibus contra galeas illas dari fecit insultum; nam ad litus scalas habebant. Capti itaque et occisi sunt omnes ex galearum hominibus qui poterant inveniri, ex quibus galeis sex retinuit ipse nepharius Zarabi et quatuor evaserunt cum hominibus qui se in mare iecerunt fugiendique liberat sunt ope".

⁴⁷⁹ Episodul este relatat de Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p. 698-699; Elizabeth Zachariadou, *Gazi Celebi*, p. 1274.

⁴⁸⁰ *I libri Commemoriali*, I, , liber II, doc. 381, p. 253.

martie. Or, cum flota condusă de Grimaldi a ajuns în România în primăvara anului 1323, este de presupus că plecarea de la Genova s-a produs cândva în lunile ianuarie-februarie, fapt care corepunde anului venețian 1322. Anul 1317 propus de cronicile venețiene mai târziu a fost probabil rezultatul unei contaminări. Cronicarii au legat automat prima expediție a lui Giustiniani de anul în care s-a produs schimbarea de regim la Genova -1317. Datarea în 1323 a primei acțiuni navale a lui Giustiniani se sprijină și pe situația generală existentă în 1317-1318 în apele Romaniei. În anii respectivi atenția *Serenissimei* era îndreptată către acțiunile catalanilor stabiliți în ducatul Atenei și spre situația generală a coloniilor Republicii în Levant, în primul rând a insulei Negroponte. Un raport al bailului și căpitanului de Negroponte, Francesco Dandolo, adresat la 26 iunie 1318 dogelui Giovanni Soranzo solicita ca escadra venețiană condusă de căpitanul general al Golfului Ruggiero Foscarini să nu se îndepărteze de apele Eubeei. Solicitarea venea în contradicție cu ordinul adresat lui Foscarini de conducerea Republicii, care îl împuternicea să pornească în căutarea navei piraților genovezi, Giovanni și Federico Spinola. Aceștia jefuiseră, în apropierea țărmurilor Armeniei Mici, o navă venețiană condusă de Marco Griman. Veneția solicitase conducerii guelfe a Genovei despăgubiri, dar acestea nu fuseseră acordate deoarece răufăcătorii ar fi fost „*fuorusciti*” și nu puteau fi, în consecință, trași la răspundere. Venețienii erau autorizați, în schimb, să ia măsurile pe care le credeau de cuviință fără ca prin aceasta să se considere că manifestă intenții ostile la adresa Republicii ligure⁴⁸¹.

Solicitarea bailului de Negroponte, ca flota lui Foscarini să nu pornească în căutarea piraților genovezi, era impusă de două argumente foarte solide: pericolul care plana asupra coloniei venețiene din partea catalanilor din ducatul Atenei și situația destul de tulbură din insulă, seniorii latini fiind ținuți în frâu doar de prezența unei însemnate flote venețiene în apropiere de Negroponte⁴⁸². Argumentele invocate aveau suficientă greutate. Tot în 1318 conducerea Republicii a adoptat mai multe hotărâri prin care recompensau câțiva supuși din insulă ai *Serenissimei* care se distinseseră în chip special în luptele împotriva catalanilor. Unul dintre supușii venețieni, Francesco Moro, fiu al unui „burghez” din Negroponte a primit chiar un loc în Marele Consiliu, în timp ce alții primeau slujbe mai puțin importante menite să recompenseze serviciile aduse⁴⁸³. Toate aceste argumente, la care putem adăuga chiar prezența lui Ruggiero Foscarini în calitate de căpitan al Golfului, pledează pentru fixarea primei expediții conduse de Giustiniano Gustinian în anul 1323, ca o reacție a *Serenissimei* față de ceea

---

⁴⁸¹ *I libri Commemoriali*, I, liber II, doc. 121, p. 196.

⁴⁸² *I libri Commemoriali*, I, liber II, doc. 110, p. 194.

⁴⁸³ Regestele sunt publicate de Fr. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 399, p. 176 și doc. 403, p. 177 emise la 29 aprilie, respective 26 iunie 1318.

ce s-a crezut a fi o acțiune anti-venețiană: plecarea flotei lui Carlo Grimaldi spre Orient.

A doua expediție a lui Giustiniani, în 1328, s-a produs într-un context sensibil modificat atât în tabăra genoveză, cât și în cea venețiană. În cazul genovezilor se produsese reconcilierea între metropolă și colonii⁴⁸⁴. Venețienii, la rândul lor, își consolidaseră poziția printr-un nou tratat încheiat cu Bizanțul în 1324. Dincolo de avantajele obținute prin acest acord⁴⁸⁵, tratatul nou încheiat a constituit un moment de turnură în raporturile dintre Veneția și Imperiul Bizantin. *Serenissima* a renunțat, din acest moment, la proiectele de cruciadă îndreptate împotriva “schismaticilor”, promovând în perioada următoare o politică de apropiere față de *basilei* al cărei scop era consolidarea posesiunilor proprii din Egeea și contracararea pozițiilor genoveze. Această nouă orientare a fost consolidată de urcarea pe tronul bizantin a lui Andronic al III-lea care, încă de la începutul domniei, s-a angajat într-o serie de acțiuni menite să slăbească poziția genovezilor.

Foarte probabil la creșterea tensiunii genovezo-venețiene au contribuit și alte inițiative diplomatice ale Republicii Sfântului Marcu. În 1319 venețienii făcuseră o breșă semnificativă în sistemul pontic al adversarilor obținând un privilegiu de la împăratul de Trapezunt, Alexios al II-lea. Și mai mult au cântărit, în raporturile dintre cele două puteri maritime, relațiile stabilite de venețieni cu Özbek, hanul Hoardei de Aur. După părerea ultimului exeget al problemei, privilegiul din 1332 nu a apărut din senin, “ci a consacrat o stare de lucruri mai veche. Efetele sale indirecte, care îl arată ca act cu certitudine ostil la adresa genovezilor, sugerează ideea că originile sale sunt de căutat în perioada de criză a raporturilor lui Özbek cu negustorii republicii ligure de la începutul deceniului al treilea, simbolizată de martiriul lui Segurano Salvaigo”⁴⁸⁶. Încă din 1320 convoiul venețian din Marea Neagră avea prevăzut un număr de corăbii pentru Tana, iar din 1326 un consul venețian activa în orașul de la gura Donului, semn al prezenței unui număr mare de negustori din lagună⁴⁸⁷.

În această nouă situație, în care prezența venețiană devenea din ce în ce mai stânjenitoare pentru genovezi, s-au multiplicat actele de agresiune împotriva navelor sub pavilionul Sfântului Marcu la care *Serenissima* a ripostat printr-o campanie de mari proporții. Armarea a nu mai puțin de 40 de galere reflectă un efort militar cu totul ieșit din comun, menit să tranșeze chestiunea negoțului pontic fie prin intimidare, fie printr-un nou război. Ținta expediției de represalii indică miza reală a litigiului, chiar dacă unele cronică venețiene invocă drept pretext atacarea unor nave venețiene la Lajazzo. Flota condusă în 1328 de

---

⁴⁸⁴ Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p. 699.

⁴⁸⁵ Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 322-323.

⁴⁸⁶ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 180; Idem, *Politica*, p. 258.

⁴⁸⁷ Mihnea Berindei, Giustiniana Migliardi O’Riordan, *Venise et la Horde d’Or*, p. 247 ; V. Ciocîltan, *Politica*, p. 258.

Giustiniano Giustiniani a căutat să lovească comerțul pontic al adversarilor. Strategia nu era nouă. Încă din timpul desfășurării primului război al Strămtorilor una dintre zonele predilecte de acțiune ale navelor *Serenissimei* a fost Marea Neagră. Izvoarele narrative venețiene amintesc (de multe ori amestecând cronologia și evenimentele) acțiunile încununate de succes purtate de Domenico („Menego”) Schiavo – *homo povolaro*⁴⁸⁸ -, Ruggiero Morosini („Malabranca”= „Gheară rea”) și Giovanni Soranzo care pe durata desfășurării conflictului au atacat și incendiat Pera și Caffa. La 22 iulie 1296, drept represalii pentru un atac lansat în anul precedent de genovezi asupra Cretei, șaizeci și opt de galere conduse de Ruggero Morosini, Giovanni Soranzo și Menego Schiavo s-au îndreptat către Constantinopol *“con animo di procedere nel mar maggiore”*⁴⁸⁹. Din cauza vânturilor nefavorabile au trebuit să renunțe atacând în schimb Pera⁴⁹⁰ și cele două Focce *“le qual terre furono espagnate e distrutte”*⁴⁹¹. Atacul a avut consecințe importante în desfășurarea războiului deoarece a provocat angajarea Bizanțului de partea Genovei. Andronic al II-lea a ordonat arestarea venețienilor și confiscarea bunurilor pe care aceștia le aveau în Constantinopol, gest care a fost privit de Serenissima drept o încălcare a tratatului din 1285. Potrivit acestuia, basileul avea drept la represalii doar dacă conducerea Republicii ar fi refuzat plata unor despăgubiri⁴⁹².

Cronicile venețiene arată că după atacul lui Malabranca asupra Perei, flota condusă de Giovanni Soranzo și Menego Schiavo a pătruns în *“Mare Maggiore”* aflând că *“non gl'erano armate de Genovesi, mà solamente alcuni navilii da mercantia”*⁴⁹³. Escadra a lovit Heracleea Pontică, s-a îndreptat apoi spre Soldaia și, ulterior, a atacat Caffa *“la qual cita fu combatuta per qualche giorno dalla armata veneta con notabil danno de Genovesi”*⁴⁹⁴. Alegerea Caffei drept țintă a atacului s-a datorat importanței și bogăției acestui centru comercial.

⁴⁸⁸ Expresia îi aparține lui Antonio Morosini, v. *Morosini Codex*, p. 78.

⁴⁸⁹ Gian Giacomo Caroldo, f. 288; acest manuscris al cronicii lui Caroldo plasează acțiunea în 1293 și spune că la conducerea flotei se afla Marco Michiel. În realitate, expediția a avut loc în 1296. Pentru acel an Caroldo consemnează o acțiune a lui Giovanni Soranzo în Marea Neagră, în urma căreia a fost capturată galera genoveză însărcinată cu paza Strămtorilor (ibidem, f. 289).

⁴⁹⁰ *Morosini Codex...*, p. 78

⁴⁹¹ Gian Giacomo Caroldo, f. 288.

⁴⁹² Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strămtorile*, p. 13-14; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 105-106. La data atacului asupra Perei tratatul veneto-bizantin expirase, dar el nu putea fi considerat caduc decât dacă ar fi fost denunțat de una dintre părți. Este ciudat că pentru cronicarul Antonio Morosini războiul veneto-bizantin este tratat separat de conflictul cu Genova v. *The Morosini Codex...*, p. 76-84.

⁴⁹³ Dosarul acțiunilor lui Menego Schiavo în primul război al Strămtorilor la R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 332; citatul este din cronica lui Daniele Barbaro.

⁴⁹⁴ Gian Giacomo Caroldo, f. 289; cf. varianta din mss. it. VII, 2448 (=10514), f. 2v.-3 publicată de R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 330.

Potrivit lui Daniele Barbaro, colonia genoveză din Crimeea era în acea vreme “*un nobilissimo fontico, et quasi il più ricco, et più frequentato di tutto il Levante, perchè portavano in quello li Genovesi tutte le merci che andavano mercadantando in tutte le parti del mondo, et da li le spargevano per tutte le provincie(...) di sorte che era abbondantissima di tutte le cose quella città, et perciò ricchissima*”⁴⁹⁵. Prin lovirea coloniilor genoveze, Veneția a perturbat comerțul rivalei sale fără a reuși însă să-l ruineze definitiv.

În 1328 flota venețiană a adoptat o strategie asemănătoare. Drept țință principală a fost aleasă Pera care a fost blocată, în timp ce o parte din escadra lui Giustiniani a pătruns în Marea Neagră și a capturat un număr mare de vase comerciale genoveze. Pagubele suferite și foarte probabil pericolul unui atac asupra Perei, i-a făcut pe genovezi să caute o soluție diplomatică pentru depășirea crizei. Soluția pașnică a fost acceptată și de venețieni (chiar dacă nu în unanimitate) foarte probabil din cauza situației destul de dificile pe care *Serenissima* o avea de înfruntat în Marea Egee, acolo unde raidurile catalanilor în alianță cu emiratele turcești creau mari probleme negoțului și posesiunilor venețiene.

Dincolo de toate aceste considerații, campaniile întreprinse de Giustiniano Giustiniani ne permit formularea unei ipoteze în legătură cu regimul navigației venețiene în “Marea cea Mare”. Se cuvine să reamintim o prevedere-stereotip a instrucțiunilor date de senatul venețian căpitanilor generali ai mării pe aproape întreaga durată a secolului al XIV-lea: convoiul care pornea anual spre centrele comerciale din bazinul pontic trebuia escortat de căpitanul general al Golfului până la Tenedos și, doar în situații excepționale, până la Constantinopol, fără a se preciza nimic în legătură cu o eventuală pătrundere în Marea Neagră. Așa a fost cazul, în 1362 când căpitanul Golfului, Pietro Baseio, era înputernicit să rămână în România (prin care în acest caz, trebuie înțeles Marea Egee) deși “excesele comise de genovezi în Marea Neagră erau considerate inadmisibile”. *Serenissima* spera să rezolve pe cale diplomatică problema prin trimiterea unui ambasador la Genova⁴⁹⁶. Trei ani mai târziu căpitanul Golfului era însărcinat să însoțească navele de comerț până la Constantinopol unde împreună cu patronii corăbiilor, cu bailul venețian și consilierii acestuia trebuiau să examineze oportunitatea desfășurării comerțului în Marea Neagră⁴⁹⁷. În 1366, teama pe care au inspirat-o galerele genoveze și provensale care au însoțit expediția lui Amedeo de Savoia a impus luarea unor noi măsuri dar, și de data aceasta, instrucțiunile priveau escortarea convoiului spre Marea Neagră doar până la Bosfor⁴⁹⁸. Zece ani mai târziu, la 26 iulie 1376

---

⁴⁹⁵ Daniele Barbaro apud R.J. Loenertz, *Menego Schiavo*, p. 333-334.

⁴⁹⁶ Fr. Thiriet, *Regestes*, I, p. 102.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, doc. 427, p. 110.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, doc. 435, p. 112.

Senatul venețian lua măsuri speciale de protecție pentru navele de comerț ce se îndreptau către bazinul pontic. Căpitanul general al mării, Marco Giustinian (același care reînnoie la 1 februarie 1375 tratatul de pace cu basileul Ioan al V-lea Paleologul) era împuternicit să escorteze navele de comerț ale *Serenissimei* până la Negroponte și chiar până la Constantinopol⁴⁹⁹.

Până la sfârșitul secolului al XIV-lea exemplele de mai sus se multiplică și, aproape de fiecare dată, capitala bizantină este indicată drept punct *terminus* al rutei navelor de escortă. Excepțiile sunt foarte rare și se datorează unor conjuncturi cu totul speciale. Astfel în 1396, perioadă în care orașul lui Constantin era asediat de trupele sultanului Baiazid I, căpitanul general al Golfului, Tommaso Mocenigo, primea instrucțiuni să navigheze în largul Constantinopolului, de-a lungul Bosforului și chiar și în Marea Neagră pentru a asigura protecția galerelor de comerț⁵⁰⁰.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că aceste din urmă instrucțiuni au fost emise într-un context excepțional în care genovezii au părut dispuși să colaboreze cu venețienii împotriva turcilor și când, pentru prima dată de la războiul Chioggiei, a fost reluată discuția asupra necesității refortificării insulei Tenedos.

Fără a fi extrem de explicită, această prevedere care apare cu regularitate în instrucțiunile adresate căpitanilor Golfului, lasă să se înțeleagă că penetrația navelor militare ale Veneției la nord de Strâmțori era percepută de genovezi drept un act de ostilitate. Expedițiile lui Giovanni Giustiniani sugerează că așa trebuie înțeleasă clauza din instrucțiunile la care ne-am referit. Acțiunile întreprinse de Giustiniani în aria pontică reflectă mai degrabă situații ieșite din comun, motiv pentru care cronicarii venețieni au și simțit nevoia să le amintească. În 1323 acțiunea a fost foarte probabil provocată de plecarea escadrei lui Carlo Grimaldi spre Levant, dar poate și urmarea unei solicitări a ghibelinilor din Pera și Caffa. Din acest motiv pătrunderea în Pont a flotei de război venețiene nu a fost privită de genovezii din aria pontică drept o încălcare a acordurilor existente. Câțiva ani mai târziu, o nouă imixtiune în Pont a fost impusă de starea de tensiune existentă în relațiile dintre cele două cetăți și s-a dovedit a fi un mijloc eficient pentru a-i obliga pe genovezi să negocieze. După 1328 nu mai avem indicii ca, pe timp de pace, corăbiile de război ale *Serenissimei* să mai fi pătruns în Marea Neagră chiar dacă, anual, navele de comerț navigau în mod obișnuit spre Tana sau Trapezunt. Situația se va repeta abia după 1350, în condițiile reaprinderii conflictului venețiano-genovez, dar este evident că, pe timp de război, toate acordurile existente își pierdeau valabilitatea.

---

⁴⁹⁹ Fr. Thiriet, *Regestes*, I, doc. 581, p. 145; cf. R.J. Loenertz, *Notes*, p. 166-167 pentru problema navigației venețiene în România în anii 1376-1377.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, doc. 895, p. 210.

La ipoteza de mai sus s-ar putea obiecta că este greu de făcut diferența între flota militară și cea comercială, atâta timp cât – așa cum se știe și cum s-a și întâmplat în timpul desfășurării celor trei războaie ale Strâmtorilor – navele de comerț puteau să fie transformate destul de ușor în nave de luptă. Aparent îndreptățită, obiecția nu poate fi totuși acceptată. În primul rând pentru că chiar sursele subliniază diferența existentă între cele două categorii de ambarcații. În al doilea rând pentru că, de la începutul secolului al XIV-lea, adică tocmai din perioada în care presupunem că a intrat în vigoare restricția galerelor de război venețiene de a intra în Marea Neagră, se produc două transformări importante în tehnica construcției navale: s-a generalizat trecerea de la biremă la triremă, iar galera ușoară (*galia sotil*), mai adaptată la lupta navală, s-a diferențiat tot mai mult de galera “mare”, numită din ce în ce mai mult în surse *galia grossa di mercantia*⁵⁰¹. La aceste argumente pot fi adăgate două documente din anul 1333 publicate de Gh. I. Brătianu; primul din 18 februarie preciza „*quod sit navigium disarmatum debens intrare bucham Avedi*”⁵⁰², al doilea, din 12 martie, „*quod omnes naves et navigia disarmata que recedere debent de Venetiis die VIII marcii proxime pro ire directe de hinc intra bucham Avedi, debeant ire in conserva*”⁵⁰³. Prin urmare, potrivit celor două hotărâri adoptate de Senatul venețian, navele care urmau să plece spre Marea Neagră puteau intra în Strâmtori doar dearmate, prevedere ce ar veni să confirme ipoteza pe care am formulat-o.

S-ar putea obiecta că o clauză de o asemenea importanță ar fi trebuit să fie inserată în tratatul de pace care a pus capăt “războiului de la Curzola” în 1299. Dâl Șerban Papacostea era de părere că „*Si le traité lui-même ne mentionne pas cet aspect capital des relations des deux républiques italiennes – fait étrange mais néanmoins explicable – c’est qu’il a dû faire l’objet d’un accord spécial, conclu en marge du traité de paix*”⁵⁰⁴. În fapt această clauză a regimului navigației venețiene există, chiar dacă formularea nu sprijină fără echivoc ipoteza adusă în discuție: “*Quod durante guerra, quam Veneti habent cum Imperatore Grecorum, Januenses non possint navigare ad aliquam terram, quam teneat Imperator intra Culphum et etiam si habebunt Veneti guerram cum dicto Imperatore vel cum aliqua civitate vel comunitate que sit intra Culphum seu*

---

⁵⁰¹ Bernard Doumerc, *La difesa dell'impero*, în *Soria di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima. III. La formazione dello stato patrizio*, a cura di Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco, Alberto Tenenti, Roma, 1997, p. 239.

⁵⁰² Gh. I. Brătianu, *La politique*, doc. XXIII, p. 55.

⁵⁰³ *Ibidem*, doc. XXIV, p. 55.

⁵⁰⁴ Șerban Papacostea, *Gênes*, p. 233.

*cum persona habente aliquam iurisdictionem intra Culphum. Et e contra, quandocunque erit guerra inter Janua et Pisas, Veneti non possint navigare Pisas nec in Sardinia neque a civitate Veteri usque Nixam, pena constituta marchie 50^m argenti*⁵⁰⁵. După cum se vede fiecare semnatar se angaja să nu navigheze în zone considerate de interes vital de cealaltă parte în cazul unui conflict angajat cu o terță putere. Genova se obliga să nu intre în Adriatică, în timp ce pentru venețieni era prohibită o arie în Marea Tireniană delimitată de Pisa, Sardinia și Nisa. În 1299 Marea Neagră nu a fost inclusă în rândul zonelor “interzise” pentru că, la data semnării tratatului, războiul dintre Veneția și Imperiul Bizantin continua. Potrivit tratatului această zonă păstra un statut ambiguu “*si per Venetos fieret aliqua occupatio de aliqua terra Imperii, quam tenet Imperator Grecorum, si Januenses resisterent dicte occupationi vel invasioni, non intelligantur facere contra pacem; et etiam non intelligantur Veneti facere contra pacem si offenderent Januenses taliter resistentes*”⁵⁰⁶. Aceasta înseamnă că venețienii puteau acționa împotriva teritoriilor imperiale, inclusiv Marea Neagră, fără ca acest fapt să fie perceput drept o încălcare a tratatului de pace, dar – în egală măsură – un ajutor al genovezilor în sprijinul basileului nu trebuia considerat un act de ostilitate. Situația s-a concretizat în 1302 când pătrunderea flotei lui Beletto Giustinian în Marea Marmara, până sub ferestrele palatului imperial a dus la capitularea Bizanțului fără ca genovezii din Pera să intervină⁵⁰⁷.

În concluzie credem că nereușind să impună rivalilor lor clauza din tratatul de la Nymphaion care le asigura, aproape în exclusivitate, exploatarea ariei pontice, genovezii au obținut totuși excluderea din Marea Neagră a navelor de război ale *Serenissimei* după încheierea conflictului venețiano-bizantin. Clauza are corespondent în regimul impus de venețieni în Adriatică, acolo unde pătrunderea navelor de război sub un alt pavilion era considerată a fi o agresiune îndreptată împotriva intereselor venețiene. Ipoteza formulată se întemeiază pe interdicția navelor militare venețiene de a escorta convoiul spre Marea Neagră la nord de Dardanele (în situații excepționale până la Constantinopol). Campaniile lui Giustiniano Giustiniani s-au abătut de la regula stabilită la sfârșitul primului război al Strâmțorilor, dar trebuie precizat că, de fiecare dată, venețienii nu au încercat să provoace un conflict, ci au răspuns la o amenințare care plana asupra intereselor proprii. Foarte probabil în 1323 acțiunea pontică a lui Giustiniani s-a bucurat de încuviinșarea ghibelinilor din Pera și Caffa. În schimb în 1328

---

⁵⁰⁵ G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden*, III, doc. CCCXC, p. 391.

⁵⁰⁶ *Ibidem*.

⁵⁰⁷ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 353; M. Balard, *La Romanie*, p. 61.

expediția a fost impusă de necesitatea de a consolida primii pași pe care *Serenissima* i-a făcut în direcția concurării hegemoniei genoveze din Marea Neagră. Deznodământul episodului din 1328 marchează ultima demonstrație militară de mari proporții realizată de Veneția înainte de izbucnirea celui de-al doilea război al Strâmtorilor. După 1328 navele de război ale Republicii Sfântului Marcu nu mai sunt atestate în bazinul pontic chiar dacă motive de intervenție *manu militari* ar mai fi existat.

CAPITOLUL VI AL DOILEA RĂZBOI AL STRÂMTORILOR (1350-1355)

"Războiul rece se încălzește"
Winston Churchill

1. Preliminariile conflictului: "războiul rece"

"Războiul de la Curzola" (1295-1299) a fost declanșat de intenția Veneției de a-și restabili rolul dominant la Strâmători și de a anula prevederile tratatului de la Nymphaion. Al doilea război al Strâmătorilor (1350-1355) a fost provocat de dorința Genovei de a menține clauza esențială a tratatului sus-amintit potrivit căreia spațiul pontic trebuia să-i rămână rezervat în exclusivitate. Jumătatea de secol care separă pacea de la Milano de reizbucnirea conflictului între cele două puteri maritime poate fi caracterizată drept un "război rece", care a cunoscut și numeroase perioade "de încălzire"⁵⁰⁸. Ciocnirile care jalonează prima jumătate a veacului al XIV-lea reflectă profundul antagonism dintre cele două republici italiene pentru care pacea din 1299 a reprezentat doar un armistițiu. Acest antagonism a fost amplificat și de alți factori dintre care amintim creșterea agresivității venețiene în România⁵⁰⁹, problemele interne ale Genovei (conflictele dintre guelfi și ghibelini) care au făcut ca politica metropolei să nu coincidă cu cea a coloniilor sale⁵¹⁰ și, nu în ultimul rând, apariția altor concurenți (emirii turci, Compania catalană).

---

⁵⁰⁸ O prezentare generală a raporturilor veneto-genoveze în secolele XIII-XIV la Mihail Volkov, *La Rivalita*, p. 145-181.

⁵⁰⁹ Irene B. Katele, *Piracy*, p. 872, susține că instrucțiunile date căpitanului golfului erau suficient de flexibile permițându-i acestuia să acționeze ca un corsar. Din acest motiv autoarea este de părere că trebuie renunțat la punctul de vedere conform căruia "*the use of corsairs by Venice was sporadic, abnormal and exceptional*" (p. 866). Cred totuși că această flexibilitate trebuie discutată de la caz la caz; nu de puține ori instrucțiunile date căpitanului Golfului prevedeau ca o ciocnire să nu fie angajată decât în situația în care existau mari șanse de reușită. Un eventual eșec putea determina îndepărtarea de la comanda flotei sau chiar înțemnițarea.

⁵¹⁰ Un exemplu din atâtea altele îl constituie implicarea în 1321 în războiul civil declanșat la Constantinopol între Andronic al II-lea și Andronic al III-lea. Ultimul a fost sprijinit de genovezii din Pera: Raffo Doria, Federico Spinola, Raffo de Mari (Cantacuzino, I, p. 38-39). Alți genovezi l-au sprijinit pe Andronic al II-lea: Simone Doria a fost solul basileului pe lângă regele Franței Carol al IV-lea. Războiul civil a întărit autonomia Perei (Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 68).

La 27 noiembrie 1301 vicarul genovez în România denunță bailului venețian din Negroponte, Andrea Zeno, daunele produse de flota venețiană, condusă de Guidino Morosini și Belletto Giustinian, genovezilor Salamore de Camulio și lui Niccolo di Quarto⁵¹¹. Doi ani mai târziu bailul venețian din Cipru scria dogelui despre pagubele provocate venețianului Michele di Limizo de genovezul Percivalle de la Turcha⁵¹². Același genovez atacase împreună cu Jacopo Bianco în apropiere de Lajazzo o navă a venețianului Andrea Natale și a lui Tommaso Botterio din Acra⁵¹³. Probabil tot în același an, 1303, consulul venețian din Corfu, Jacopo Contarini, semna atacarea unei nave ragusane de trei nave genoveze⁵¹⁴. În 1318 Francesco Dandolo, bailul venețian din Negroponte, amintea jefuirea în apele Armeniei a navei comandate de Marco Grimani de către corsarii genovezi Giovanni și Federico Spinola.

În anul 1328 un război de proporții părea să reizbucnească atunci când 8 nave venețiene au fost atacate de genovezi la Strâmțori, iar Moise Giustiniani și Donato Cornario au fost uciși. Venită în anul următor, riposta venețiană a vizat blocarea Strâmțorilor și a Mării Negre de către o flotă de 40 de galere condusă de Giustiniano Giustiniani⁵¹⁵. Conflictul a fost stins la 17 mai 1328 dată la care peroții se obligau să plătească despăgubiri în valoare de 18000 de florini⁵¹⁶.

În anii care au urmat au fost semnalate noi ciocniri. În 1336, 2 galere venețiene venind din Flandra au fost capturate de către genovezi "estrinseci" în timp ce o "cocca" genoveză aparținând lui Clemente Bestagno a fost atacată lângă Efes (Altoluogo) de flota venețiană⁵¹⁷. În legătură cu acest episod, dogele Genovei Simone Boccanegra solicita, la 29 decembrie 1340, omologului său venețian eliberarea genovezilor Galeazzo di Negro și Jacopo Grimaldi. Atacul venețian fusese provocat de faptul că Niccolo Pisani, căpitanul golfului, confundase nava cu una similară, aparținând genovezilor din Monaco care făceau piraterie în dauna venețienilor⁵¹⁸.

În 1339 Senatul constata faptul că la Tana și Trapezunt venețienii erau supuși atacurilor. Din acest motiv se dădeau împuterniciri reprezentanților Republicii pentru protecția venețienilor în spațiul dintre Strâmțori și Marea de Azov⁵¹⁹. Această mențiune poate fi considerată drept primul pas în redeschiderea

---

⁵¹¹ *I libri Commemoriali*, I, doc. 79, p. 20.

⁵¹² *Ibidem*, I, doc. 111, p. 27 din 23 aprilie 1303.

⁵¹³ *Ibidem*, I, doc. 149, p. 35. Podesta-ul genovez s-a scuzat autorităților venețiene spunând că nu are autoritate asupra piratilor.

⁵¹⁴ *Ibidem*, I, doc. 147, p. 34. Pentru prezența genoveză în Adriatica v. Alain Ducellier, *Note*, I, p. 191-215.

⁵¹⁵ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 205.

⁵¹⁶ Vezi cap. V.

⁵¹⁷ Albano Sorbelli, *La Lotta*, p. 90.

⁵¹⁸ *I libri Commemoriali*, vol. II, lib. III, doc. 464, p. 80 și 484, p. 84.

⁵¹⁹ Freddy Thiriet, *Délibérations*, doc. 472, p. 193.

ostilităților căci în 1341 se solicita lui Özbek un alt amplasament la Tana din cauza frecventelor ciocniri provocate de vecinătatea cu așezarea genoveză⁵²⁰. Solicitarea venețiană sugerează că, în optica genoveză, așezarea rivalilor lor la Tana era intolerabilă și, în situația în care Serenissima nu renunța la așezarea la gurile Donului, constituia un motiv foarte serios de război.

Cât de greu suportabilă era pentru genovezi prezența venețiană în Pont o demonstrează conflictul izbucnit în 1345 la Trapezunt din cauza dorinței venețienilor de a construi fortificații în zona care le fusese concesionată. Genovezii au privit acest fapt drept o amenințare la adresa pozițiilor pe care le dețineau în imperiul Marilor Comneni și au încercat să impună cu forța dreptul de a deține în exclusivitate privilegiul unui cartier fortificat⁵²¹. Incidentul de la Trapezunt demonstrează că, la mijlocul secolului al XIV-lea, genovezii considerau principiul *quod non iretur ad Tanam* insuficient pentru a le asigura hegemonia comercială în Marea cea Mare și, în consecință, au încercat să reactiveze clauza tratatului de la Nymphaion prin care basileul le acorda exclusivitatea navigației în Marea Neagră. Cauza esențială a acestei modificări de atitudine a constituit-o, fără îndoială, concurența venețiană care amenința pozițiile negustorilor liguri în punctele nevralgice ale comerțului pontic: Constantinopol, Tana, Trapezunt, Varna. Cronicile venețiene subliniază că al doilea război al Strâmtorilor a fost provocat de pretenția Superbei de a deține monopolul navigației și comerțului în Marea Neagră.

Astfel, în 1349, cu puțin timp înainte de izbucnirea conflictului, genovezii au încercat să blocheze la Hieron trecerea prin Strâmtori a rivalilor lor⁵²². Potrivit cronicii lui Navagero genovezii *“pretendevano la giurisdizione del navigare in que’ mari; e molestando tutti i navilj che navigavano in quelle parti, ritennero alcune navi Veneziane che venivano dalla Tana”*⁵²³. Motivul acestei atitudini ar fi fost, potrivit lui Antonio Morosini, trufia genovezilor care pretindeau că dreptul de a naviga în “Marea cea Mare” li se cuvine în exclusivitate din cauza războaielor duse împotriva sarazinilor și tătarilor care dominau în acea regiune (*“Siando Zenovexi in gran cholmo zia vegnudi e masima mente loro trafegando in le parte del Mar Mazior, posa i diti se levr in molto soperbia, digando e contrariando a Veniciani che in quel mar i diti non intrase a navegar, per la qual chosa molto la vera per la dita chaxiom nasiete tra uno chomun con l’altro, e la chaxion per la qual Zenovexi chontradixeva a i Veniciani iera questa, che prima mente i dixeve che quel mar iera so, zoč franchado per loro, e apreso chonzio fosse che loro molte fiade contra Saraini iera andadi, e a Tartari, i qual demora in quele parti”*)⁵²⁴. La acest argument

---

⁵²⁰ Freddy Thiriet, *Régestes*, doc. 120, p. 46.

⁵²¹ Gh. I. Brătianu, *Les Vénitiens*, p. 152.

⁵²² *Ibidem*, p. 148.

⁵²³ Andrea Navagero, *Historia Veneta*, col. 1034.

⁵²⁴ *Morosini Codex*, I, p. 118.

Superba adăuga pierderile suferite de pe urma conflictului cu Djanibek provocat de incidentul de la Tana în care fusese implicat un supus venețian⁵²⁵. Probabil că pagubele se refereau nu numai la mărfurile confiscate de reprezentanții hanului și la genovezii arestați, dar și la consecințele nefaste ale întreruperii relațiilor comerciale cu teritoriile Hoardei de Aur: lipsa produselor, însoțită automat de creșterea prețurilor⁵²⁶.

Singura concesie pe care genovezii au fost dispuși să o facă pe durata conflictului cu Hoarda de Aur consta în tratarea nediscriminatorie a venețienilor

---

⁵²⁵ *Ibidem*, p. 120: “e anchora dixeua che al tenpo de la rota de la Tana grando dano per chaxion di Veniciani i diti aveva abudo, e che al pastuto quelli non intendeva che i Veniciani intrase dentro dal Mar Mazior” cf. pasajul din cronica lui Pietro Dolfín, BNM, mss. it. VII, 2558 (=12450), p. 38 recto: “Corando 1350. Siando Genoese in gran colmo et maxime in Mar Mazor trafegando molto. I diti se levano in gran superbia, digando a Venitiani che in qual mar non intrassero a navegar; per la qual protestation intra quelli do Comuni comenzar la guerra. La cazon perche Genoese contrariar intendeva a Venitiani iera questa /(38 verso) Che prima dicevano che quel mar era lo<ro>; cioe francado per loro: appreso, perche lor molte fiade iera andasi<?> contro Saracini turchi e tartari i quali dominavo in quelle parte; et ancora dixeivano, che al tempo della rotta della Tana, danno grando per caxon de Venitiani receveno, e che al <lacună în text> i non intendeva che Venitiani intrase in Mar Mazor; acest ultim argument se regăsește la Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 207-208 care spune că genovezii “Ajebant etiam Gaffam & Peyram sitas alteram intra illud mare versus Tartariam, alteram penes ostium dicti maris appropriare sibi ejusdem Dominium, quare decreverant nullam permittere aliam nationem injussu suo intrare mare praedictum, praecipue Venetos, quorum culpa pulsi fuerant de la Tana”. Cf. cronica lui Gian Giacopo Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 469 care amintește doar că genovezii ar fi vrut să interzică venețienilor “et a tutti gl'altri l'entrare nel Mar Maggiore”. Cronica lui Trevisan (BNM, mss. it. VII 519 (=Microfilm 164), f. 85 verso) menționează la rândul său punctul de vedere genovez potrivit căruia negustorii liguri erau singurii care aveau dreptul de a naviga în Marea cea Mare datorită eliminării sarazinilor și tătarilor din zonă. Marino Sanudo cel Tânăr simplifică problema sugerând că genovezii doreau doar să-și împiedice rivalii să facă negoț la Tana: “Et erarsi levati in superbia, che non volevano che i Veniziani navigassero piu nel Mare della Tana, come sempre aveano fatto” (Marino Sanudo, *Vitae*, col. 621.); cf. Raphaynus de Caresinis, *Chronica*, p. 6: <genovezii> “volentibus Mare Maius sibi solis indebite vindicare, captis iam, ob hanc causam, apud oppidum Caphense aliquibus venetorum navigijs, dux Andream huiusmodi iniuriam tolerare nolens decrevit, cum suis Consilijs, libertatem maris summo studio summisque viribus conservare”.

⁵²⁶ Potrivit aprecierilor lui Michel Balard, *La lotta*, p. 91 creșterea prețurilor a variat între 50 și 100%. Potrivit lui Gh. I. Brătianu, *Recherches*, p. 78 în urma războiului cu Djanibek prețul mirodeniilor și al mătăsii s-a dublat pe piețele din Italia. Creșterea și lipsa de produse a fost resimțită și la Constantinopol v. Elizabeth Zachariadou, *Prix et marchés des céréales en Roumanie (1343-1405)*, în “Nuova Rivista Storica”, 51, 1977, p. 294; cf. Gh. I. Brătianu, *Recherches*, p. 77.

la Caffa care urmau să se bucure de aceleași avantaje cu negustorii liguri⁵²⁷. Propunerea a fost respinsă de Veneția care a considerat-o lipsită de orice urmă de rațiune (*“senza chonsonanza alcuna de raxion”*)⁵²⁸ atâta timp cât limita drastic libertatea de mișcare a oamenilor de afaceri din lagună. Republica Sfântului Marcu era de părere că, în Marea cea Mare, trebuia să se bucure de aceeași libertate și de aceleași privilegii ca și Superba⁵²⁹. Doar atunci când toate mijloacele diplomatice menite să-i convingă pe genovezi să renunțe la aplicarea *ad litteram* a tratatului de la Nymphaion au fost epuizate, Serenissima, *“che desiderava mantenere la sua libertà solita di navigare per tutti i mari”*, s-a hotărât să declare război rivalei sale⁵³⁰.

Toate aceste ciocniri și divergențe de interese reflectă tensiunea dintre cele două republici italiene existentă în spațiul ponto-eggean. Simplificând putem rezuma politica celor două thalassocrații la câteva trăsături fundamentale. Genova a făcut din *“quod non iretur ad Tanam”*, cheia de boltă a politicii sale în *“Marea cea Mare”*. La acest principiu fundamental al politicii genoveze putem adăuga încă două: încercarea de instituire a monopolului transportului maritim și eliminarea oricărei concurențe navale în spațiul pontic. Republica ligură a încercat să impună obligația transportării mărfurilor pe vase genoveze, fapt ce asigura supușilor săi o sursă importantă de venit⁵³¹. În același timp, Superba a reacționat brutal la orice încercare a unei puteri riverane Mării Negre de a-și construi o flotă: după dispariția unui adversar redutabil, emirul de Sinope Gazi Celebi⁵³², flota compusă din 30 de vase pe care hanul Djanibek a încercat să o

---

⁵²⁷ *Morosini Codex*, p. 120 “ma se le piaxese, quei andese a gafa che iera l’f uno so porto e gran reduto e li tolese marchadantie de la per le suo mare, chon altre molte parole senza chonsonanza alcuna de raxiom”; cf. Pietro Dolfi, f. 38 verso: “ma se li piaxesse andasse a Caffa che iera lo uno suo porto, e reduso eli volesse le mercadantie per le sñ man”.

⁵²⁸ *Morosini Codex*, p. 120.

⁵²⁹ *Ibidem*, p. 120 reflectă refuzul venețienilor de a se supune condițiilor rivalilor: “Chostoro non de laserf intrar la dentro per navegar e far i fati nostri, e anchora per le suo man nui non volemo conprar, chonzio sia che tanta podestate e albitrio qual loro in quel mar avemo, a apreso avemo de che chonprar e merchadiziar qual loro, e meio in questo di loro”.

⁵³⁰ Andrea Navagero, *Historia Veneta*, col. 1034; Pietro Dolfi, p. 38 r.

⁵³¹ v. în acest sens Angeliki E. Laiou, *Monopoly*, p. 677 care aduce în discuție o scrisoare a patriarhului Grigore din Cipru către protosevastoul Theodor Mouzalon datată <1283-1289>. Într-un pasaj din această scrisoare genovezii sunt acuzați că îi obligau pe bizantini să facă negoț pe corăbii genoveze: “îi împing pe negustori pe vasele lor ca și când ar fi stăpânii tuturor (...) în așa fel încât profiturile obținute pe seama încărcăturii le revin doar lor”.

⁵³² Elizabeth A. Zachariadou, *Gazi Celebi*, II, p. 1271-1275. Gazi Celebi a fost o amenințare și la adresa venețienilor. În iarna 1321-1322 l-a capturat pe Romano Morosini, “capitaneus galearum comunis”. Autoarea pune în legătură acest atac cu

construiască "ad Cibanum, ad Calamitam et per Gotiam"⁵³³ au fost scufundate de genovezii din Caffa. Încercarea asemănătoare a basileului Ioan al VI-lea Cantacuzino - în anii premergători celui de-al doilea război al Strămtorilor - a primit o replică imediată din partea genovezilor care au incendiat vasele bizantine și instalațiile portuare⁵³⁴. Câteva decenii mai târziu Genova pune capăt aspirațiilor pontice ale despotului dobrogean Dobrotici, iar către mijlocul secolului al XV-lea imixtiunea burgundă în spațiul pontic a provocat imediat o reacție violentă⁵³⁵.

În Egeea, Genova s-a mulțumit să-și conserve pozițiile și să împiedice

---

ameliorarea relațiilor bizantino-venețiene și cu încheierea tratatului cu Trapezuntul (p. 1275). O a doua fază a conflictului între Genova și Sinope a avut loc în timpul războiului cu Djanibek, atunci când hanul a intrat în alianță cu emirul în intenția de a se folosi de flota acestuia pentru a asedia Caffa atât de pe uscat, cât și de pe mare. Genovezii au anihilat, se pare în 1340, forța maritimă a emirului și, s-au pregătit să atace Sinope în 1345 (potrivit lui Giovanni Villani atacul s-a produs în 1346) v. Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 47 și nota 183. Potrivit "Geografului anonim", *Descrierea Europei Orientale*<1308>, ed. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. 2, București, 1934, p. 16 genovezii aveau în Marea Neagră așezări la Trapezunt și Sinope, ceea ce ar explica interesul negustorilor liguri pentru revenirea în oraș.

⁵³³ Raimondo Morozzo della Rocca, *Notizie da Caffa*, în "Studi in Onore di Amintore Fanfani", III, Milano, 1962, doc. 6, p. 282 din 26 ianuarie 1345. Hanul a încercat să-și construiască o flotă după ce a eșuat în tentativa folosirii forței navale a emirului de Sinope. Succesul genovez a fost completat de ocuparea portului Cembalo (v. Șerban Papacostea, *Quod non iretur*, p. 212). Importanța acestui port este reflectat de un izvor genovez publicat de Giovanna Petti Balbi, *Caffa e Pera*, p. 226-227. Documentul afirmă că tătarii doreau să cucerească Cembalo și că, în caz de reușită, ar fi putut tăia Caffei legătura cu marea și posibilitatea de a primi întăriri: "Ac eciam ipsi Tartari multum sperant in castro Cimbali quia, si castrum ipsum haberent possemus dicere amississe mare et fore obsessos omnium victualium et refrescamentorum".

⁵³⁴ Pentru acest episod Alexios Makrembolites, *Λογος ιστορικος*, în "Bisanzio nella sua letteratura", a cura di Umberto Albini e Enrico V. Maltese, Milano, 1984, p. 760; Nikephor Gregoras, II, p. 841-867; Ioan Cantacuzino, III, p. 68-79. Cronica publicată de Elpidio Mioni, *Una inedita*, p. 74-80 îl consideră vinovat pentru înfrângere pe megaducele Tzamplacon, punct de vedere ce se apropie de cel al lui Makrembolites. Discuția întregului episod la Michel Balard, *La Romanie*, I, p. 79-80.

⁵³⁵ Jacques Paviot, *Croisade bourguignonne et intérêts génois en Mer Noire au milieu du XVe siècle*, în "Studi di storia medioevale e diplomatica", 12-13, 1992, p. 135-162 în special documentul II publicat în anexă. Este vorba de o scisoare pe care dogele Genovei, Raffaele Adorno, o scria ducelui Burgundiei, Filip cel Bun, în 1445: "universum mare Ponticum tutelae defensionisque Ianuensium supra annos centum commendatum est"; vezi și Idem, *La piraterie bourguignonne en Mer Noire à la moitié du XVe siècle*, în *Horizons marins. Itinéraires spirituels* (Ve -XVIIIe siècle), vol. II: *Marins, Navires et Affaires*, études reunies par H. Dubois, J.Cl. Hocquet, A. Vauchez, Paris, 1987, p. 203-214.

consolidarea rivalei sale. După pierderea Smirnei, a Foceei și Chiosului, Republica ligure s-a străduit să recupereze aceste poziții și să prevină instalarea aici a venețienilor. Genovezii au privit cu suspiciune "cruciadele" constituite în jurul Republicii Sfântului Marcu pentru că au văzut în acestea mijlocul prin care Serenisima căuta să-și extindă influența în Egeea⁵³⁶. Ocuparea insulei Chios de către genovezul Simone Vignoso a fost o acțiune preventivă care a avut loc în timp ce cruciada lui Humbert de Vienne, sprijinită de Veneția, se afla în plină desfășurare⁵³⁷. În același sens - al diminuării influenței venețiene - pledează interdicția pusă negustorilor venețieni de a face comerț la Rhodos⁵³⁸ și Smirna⁵³⁹ instituită de Ospitalieri la instigarea genovezilor.

Politica Serenissimei, așa cum am încercat să o schițăm, a urmărit înlăturarea situației instaurate în 1261, consfințită apoi de "războiul de la Curzola". Trecerea de la o politică agresivă față de Bizanț la una de colaborare și de la ideea unei confruntări decisive cu Genova la găsirea unei căi de "conviețuire" cu marea rivală, au fost direcțiile fundamentale ale acțiunii venețiene în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Politica Veneției în această

---

⁵³⁶ Fapt afirmat și de o cronică venețiană Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 207 care considera că prin eliminarea puterii maritime turcești "*Veneti appropriaverunt sibi maria suprascripta*".

⁵³⁷ Giorgio Stella, *Annales*, p. 147 arată că genovezii au privit cu suspiciune cruciada lui Humbert și au respins propunerile acestuia de colaborare; v. Ulysse Chevalier, *La Croisade*, p. 65. Studiul este însă puțin utilizabil nu atât datorită vechimii, cât din cauza perspectivei "romantice" asupra evenimentelor. Autorul socotește că nereușita s-ar fi datorat dificultăților fără număr și nenorocirilor imprevizibile.

⁵³⁸ Animizitățile dintre venețieni și ospitalieri erau de lungă durată. În timpul "războiului Sfântului Sava", ioaniții îi sprijiniseră pe genovezi. Tensiunea a fost agravată de așezarea ordinului la Rhodos, insulă pe care venețienii urmăreau la rândul lor să o ocupe. Marino Sanudo îi acuza pe ospitalieri că acordă azil piraților și că în raport cu veniturile, activitatea ordinului în folosul cruciadei era, ne semnificativă. Pentru măsurile luate la Rhodos împotriva negustorilor din lagună v. Anthony Luttrell, *Venice*, p. 201. În 1346 ospitalierii aplicau negustorilor venețieni o taxă specială, fapt ce a atras protestul Serenissimei care a amenințat cu instituirea unui embargo asupra Rhodosului. Instituirea blocadei a afectat mai ales pe venețienii din Creta care adresau Senatului un protest în 1349. Ei cereau ca embargo-ul să fie respectat de toți venețienii sau să fie abolit. Senatul a optat pentru ultima variantă, dar a impus ospitalierilor restricții similare cu cele luate de aceștia împotriva negustorilor venețieni.

⁵³⁹ *Ibidem.*, p. 203. Măsura a fost luată tot în vara lui 1346 și este cu atât mai surprinzătoare cu cât Veneția jucase un rol important în cucerirea portului. Intervenția genoveză pe lângă ospitalieri s-a datorat probabil faptului că, potrivit tratatului de la Nymphaion, posesia orașului Smirna le era rezervată, fapt reconfirmat în 1302 de Andronic al II-lea Paleolog; cf. Camillo Manfroni, *Le Relazioni*, p.795: "item dedit et concessit jure, proprietatis et dominii cum plena jurisdictione mera et mixta civitatem sive locum smirrarum et eius portum cum suppositis possessionibus et districtu habitatoribus".

perioadă a fost mult mai flexibilă, reușind să se adapteze numeroaselor provocări la care a fost supusă; în urmărirea țărilor sale Serenissima a îmbinat permanent mijloacele diplomatice cu cele militare.

Soluția războiului a fost aleasă în raporturile cu emiratele turcești și a avut drept teatru de desfășurare Marea Egee. Paradoxal, succesele obținute de ligile navale organizate de Veneția la Adramyttion și Smirna, în loc să mobilizeze tabăra creștină au constituit fermentul dizolvării alianțelor. Deși papa Clement al VI-lea privea cucerirea Smirnei (*"locum utique fortissimum et portum maris habentem optimum"*)⁵⁴⁰ drept un mare succes⁵⁴¹, apărarea acestei poziții a provocat disensiuni serioase între Ospitalieri și Veneția. Adversarii venețienilor îi acuzau că nu doreau să contribuie cu fonduri la apărarea portului recent cucerit⁵⁴² și că se folosiseră de cruciadă doar pentru a-și extinde influența în Egeea. În plus, rezultatele cruciadelor din Egeea nu fuseseră decisive, în ciuda tonului optimist al cronicarilor venețieni⁵⁴³; flota "Sfintei Uniuni" se mobilizase cu mare greutate și, în ciuda succeselor, nu reușise să pună capăt amenințării emiratelor turcești.

Starea de război aproape permanentă din Egeea și imposibilitatea comerțului cu Asia Mică ce decurgea de aici, a impus Republicii Sfântului Marcu să încerce deblocarea relațiilor comerciale cu alte două zone de maxim interes comercial : Marea Neagră⁵⁴⁴ și Egipt-Siria⁵⁴⁵. Interdicția comerțului cu

---

⁵⁴⁰ E. Deprez, *Clement VI (1342-1352). Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France*, tom I, fasc. II, Paris, 1925, doc. 1462, p. 399: scrisoare a lui Clement al VI-lea către regele Angliei Eduard al III-lea.

⁵⁴¹ Ibidem, p. 400 papa prezenta astfel rezultatul bătăliei de la Smirna: "Et quanquam civitas ipsa, intra et extra, cum portu predicto munita esset innumera multitudo paganorum, inter quos erat Marbaxanus, dux et rector magnus ipsorum, felix tamen Christianorum exercitus, in quo pauci erant respectu multitudinis infidelium, in virtute illius, a quo est omnis virtus et victoria, intrepide contra paganorum exercitum ac fortiter et strenue inruens post conflictus aliquos, eisdem devictis gloriose fidei hostibus, civitatem eandem cum portu et fortalicus suis posuit divina providentia, que in sua dispositione non fallitur, in manibus populi Christiani".

⁵⁴² Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 165-166; intervenția legatului pontifical pentru rezolvarea problemei contribuției Veneției la apărarea Smirnei nu a avut succes. Serenissima a negat că era obligată să plătească suma de 3000 de ducăți pe an susținând că era vorba doar de o participare benevolă.

⁵⁴³ Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 207 afirmă că Veneția a contribuit cu cele mai multe galere la stăpânirea puterii maritime turcești; *Morosini Codex...*, p. 108: "el valoroso homo e catolicho misier Piero Zem, el qual con la dita zente quello chon baté e preze le Smire, toiendo quele de le man di Turchi e da puo' prexe innumerabel galie e legni e navilii de Turchi"

⁵⁴⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 362.

⁵⁴⁵ Cronica lui Antonio Morosini stabilește o legătură cauzală între războiul cu Hoarda de Aur și trimiterea unei solii la sultanul Egiptului pentru reluarea raporturilor

"sarazinii" a făcut ca efortul venețian să se îndrepte mai întâi spre bazinul pontic unde în urma unor acorduri cu Trapezuntul, Bizanțul, Hoarda de Aur și Bulgaria, Serenissima a reușit să deschidă o breșă în sistemul instituit de genovezi. Apoi, conflictul neașteptat care a opus cele două republici lui Djanibek a obligat Veneția să-și îndrepte atenția spre Egipt⁵⁴⁶.

În mod paradoxal, antagonismul dintre cele două thalassocrații s-a agravat în răstimpul în care au fost obligate să colaboreze. În fapt, atacul declanșat de hanul de la Sarai împotriva negustorilor italieni ca urmare a asasinării tătarului "Acamar" (foarte probabil Hadji Omar) de către venețianul Andrea Civrano⁵⁴⁷, nu a făcut decât să ascută rivalitatea veneto-genoveză și să amâne un conflict pe cale să izbucnească. Antagonismul a apărut încă din momentul demarării tratativelor de alianță⁵⁴⁸, deoarece din motive politice și economice Veneția era prea puțin dispusă să poarte război împotriva hanului⁵⁴⁹.

---

comerciale *The Morosini Codex*, p. 110; Pentru efortul Veneției de a asigura un flux continuu de produse orientale, mai ales mirodenii, în Europa v. Elyahu Ashtor, *The Venetian Supremacy*, p. 5-53.

⁵⁴⁶ Niccolò Trevisan, BNM, mss. it. VII 519 (=Microfilm 164), f. 84 recto și Pietro Dolfín, f. 33 verso precizează că incidentul de la Tana a însemnat întreruperea raporturilor comerciale ale oamenilor de afaceri din lagună cu teritoriile supuse hanului Hoardei de Aur.

⁵⁴⁷ Acest eveniment pare mai degrabă pretextul decât cauza acestui război. Hanul a fost probabil iritat de tendința vizibilă a genovezilor din Caffa de a se comporta ca un stat în stat, fapt ce știrbea prestigiul Hoardei de Aur și care pune în pericol dreptul tătarilor de a încasa vama, lipsind ulusul Djuci de o importantă sursă de venit. La această tensiune existentă între mongoli și genovezi s-a adăugat privilegiul acordat în 1332 de hanul Ozbek venețienilor. Faptul a provocat fără îndoială nemulțumirea genovezilor care vedeau în stabilirea venețienilor la Tana o concurență de temut pentru Caffa. Pentru toate aceste aspecte v. Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 179-180 și 186-187. Pentru o discuție mai detaliată a semnificației acordării privilegiului din 1332 din perspectiva politicii Hoardei de Aur v. Virgil Ciocîltan, *Politica*, p. 257-259. În sfârșit, există indicii că existau animozități și între tătari și venețieni v. S. P. Karpov, *Génois et Byzantins*, p. 34.

⁵⁴⁸ Albano Sorbelli, *La lotta*, p. 93 în iunie 1344 genovezii trimiteau pe Corrado Cigala pentru negocieri la Veneția. La 18 iunie 1344 cele două părți cădeau de acord să solicite hanului eliberarea prizonierilor, despăguniri și confirmarea privilegiilor anterioare. În caz de refuz urma să se instituie o blocadă comercială, iar aliații se angajau să nu trateze separat cu Djanibek.

⁵⁴⁹ Dintre motivele politico-militare putem aminti angajarea Veneției în operațiunile cruciadei egeene, iar dintre cele economice influența raportului metalelor prețioase asupra comerțului Serenissimei. Din 1320 până în 1360 s-a produs o cădere de 35% a valorii aurului în raport cu argintul. S-a calculat că de la un raport de 14,2/1 se ajunsese la 10,6/1 (v. Frederic C. Lane, *The Venetian Galleys to Alexandria 1344*, în Idem, *Studies*, p. 431-432). În această conjunctură pierderea Tanei era echivalentă cu scoaterea din circulație a uneia dintre cele mai importante piețe pentru argintul venețian. O demonstrează situația convoiului destinat Romaniei în 1344: din cele 9 galere 7 aveau

După eșecul tratativelor cu Djanibek, au apărut divergențe asupra felului în care trebuia acționat în războiul împotriva tătarilor⁵⁵⁰. Dacă în ceea ce privește mijlocul ce urma a fi utilizat - blocada comercială⁵⁵¹ - nu au apărut disensiuni, în

destinația Tana și numai 2 erau îndreptate spre Trapezunt. În 1343 la Veneția se aflau mari cantități de argint. Blocarea acestora ar fi fost urmată de o deprecie și mai importantă a argintului în raport cu aurul. Importanța factorului monetar în decizia redeschiderii comerțului cu Egiptul este demonstrată și de prima clauză a privilegiului primit de Niccolo Zeno de la sultan care prevedea o taxă de doar 2% pentru metalele prețioase exportate sau importate, în timp ce pentru restul produselor taxa percepută era de 10% (DVL, I, p. 292-293). Anterior, în tratatul cu Özbek, se prevedeau scutiri de taxe pentru "lapidibus preciosis, de margaritis, de auro, de argento, de auro filato" (DVL, I, doc. 125, p. 243-244)

⁵⁵⁰ Este interesant de notat că Veneția a încercat să dea acestui conflict aspectul unei cruciade. Unele expresii folosite de contemporani pe parcursul conflictului cu hanul de la Sarai confirmă acest punct de vedere. Astfel, Djanibek era numit "*perfidus Saracenus*" termen deloc întâmplător ales (R. Morozzo de la Rocca, *Notizie*, p. 284). Asasinarea funcționarului hanului, fapt ce declanșase conflictul, era considerată a fi "*divinum miraculum Dei, quod sic hoc non fuisset malum magnum est, sed maius ultra modum fuisset, sed Deus voluit hoc fuisset pro minori dapno Christianorum*" (Ibidem, p. 283), iar eventuala cădere a Caffei ar fi fost "*ad dapnum et destructionem omnium Christianorum*". Interesant este că acest limbaj a fost însușit și de papa Clement al VI-lea într-o scrisoare adresată conducerii Genovei la 18 decembrie 1345(v. E. Déprez, G. Molat, *Clement VI (1342-1352). Lettres closes...*, doc. 847, p. 107-108. Papa scria că a auzit cu mâhnire că "*Sarraceni, Tartari et infideles alii Crucis hostes ac inimici nominis Christiani*" asediaseră Caffa în scopul de a stinge numele și cultul creștin în acele regiuni. Papa îi încuraja pe genovezi să apere acel unic refugiu al creștinătății în spațiul nord-pontic și acorda indulgențe plenare tuturor celor care ar fi contribuit la apărarea Caffei. Clement al VI-lea a încercat să-l convingă și pe Humbert de Vienne, conducătorul flotei creștine ce acționa în Egeea, să-i ajute pe genovezi (pentru acest aspect v. Jules Gay, *Clément VI*, p. 69; *A History of the Crusades. III The Fourteenth and the Fifteenth Centuries*, ed. by Harry W. Hazard, general editor Kenneth M. Setton, University of Wisconsin Press, 1975 p. 61).

⁵⁵¹ Pregătită cu minuțiozitate de lucrările lui Sanudo, blocada comercială a ajuns să fie pusă în practică nu împotriva mamelucilor, ci a aliaților acestora, tătarii septentrionali. Eficiența acestei măsuri este ilustrată de un raport al ambasadurilor venețieni care se aflau la Caffa în septembrie 1344. Ei arătau că supușii hanului, doreau restabilirea păcii: "*....omnes mercatores de Sorgati et omnis populus multum dixerat habere pacem et similiter populus Tartarorum habere pacem dixerat, et similiter omnes dicunt non in oculo sed pallam ex incomoditate quam sufferunt*" (Raimondo Morozzo della Rocca, *Notizie*, doc. 1, p. 277-278). Trebuie luate în considerare și efectele nocive ale războiului și în afara Hoardei de Aur: Bizanțul a resimțit lipsa grâului și a sării de pe piață, iar în Italia s-a dublat prețul mirodeniilor și al mătăsii. Giovanni Villani, *Cronica*, vol. 7, Firenze, 1823, p.81 menționează că din cauza războiului lipseau "*in questo nostro paese ogni spezieria, e seta, e ogni avere*". (cf. Gh. I. Brătianu, *Recherches*, p. 77-78). În același sens pledează și încercarea de mediere a ilkhanidului "Ratana" (=Eretna) numit de același raport venețian "*dominus tocius Turchie Maris Maius*", încercare ce sugerează că războiul

privața modului în care aceasta urma să fie aplicată au existat păreri diferite⁵⁵². Veneția considera că *devetum*-ul trebuia aplicat întregului litoral nord-pontic, deci și Caffei⁵⁵³. Serenissima interzicea categoric supușilor săi să facă negoț cu regiunile supuse hanului (inclusiv Caffa) sub pedeapsa unei amenzi de 500 de livre și a confiscării unei jumătăți din valoarea mărfurilor, iar Senatul împuternicea pe bailul de Constantinopol să supravegheze aplicarea strictă a acestor măsuri⁵⁵⁴.

Pentru genovezi punctul de vedere venețian nu putea fi acceptat deoarece aplicarea lui ar fi afectat mult mai grav interesele genoveze decât pe cele venețiene. Informați probabil de intenția Serenissimei de a solicita o dispensă pontificală pentru redeschiderea comerțului cu Egiptul, genovezii nu erau dispuși să încuviințeze sistarea activității comerciale din cea mai înfloritoare colonie a Mării Negre. Din acest motiv, la scurt timp de la instituirea embargoului, venețienii constatau că genovezii încalcă blocada sub diferite aspecte. "...*Si ita esset quod tanta quantitas seda quanta ipsi* (=negustorii evrei, armeni și de alte etnii care veneau la Caffa de la Solhat) *dicunt esse in Sorgati, nobis videretur signum quod esset ita verum quod caminum esset apertum*" afirmau în octombrie 1344 solii venețieni⁵⁵⁵. În decembrie același an, venețienii constatau că genovezii continuă să facă negoț în teritoriile hanului "*in Gaffa, al Tosso, et al Cibano, al Pesse, a Sençorco et omnibus cartaribus*" încălcând înțelegerile avute⁵⁵⁶.

---

afecta și ținuturile anatoliene. Pentru Ratana-Eretna v. Elisabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 47 și nota 182. Toate aceste aspecte întăresc opinia exprimată de Angeliki Laiou, *Un notaire*, p. 95 potrivit căreia blocada impusă ținuturilor Hoardei de Aur a fost o decizie care nu a întrunit azeziunea oamenilor de afaceri.

⁵⁵² Neînțelegerile au făcut ca venețienii să încerce să ajungă la o pace separată cu Djanibek. La 28 aprilie 1344 Senatul decidea să trimită doi soli la curtea hanului prin care se solicita eliberarea negustorilor venețieni și retrocedarea bunurilor confiscate (F. Thiriet, *Régestes*, doc. 169, p. 55). La 26 ianuarie 1345 li se transmiteau instrucțiuni ambasadiorilor de a expune hanului mongol divergențele care opuneau cele două puteri maritime și se solicita din nou hanului permisiunea de a face negoț în "Gazaria" (F. Thiriet, *Régestes*, doc. 175, p. 56). Ambasadorii venețieni erau împuterniciți să reamintească hanului utilitatea relațiilor comerciale, să obțină respectarea vechilor privilegii și să solicite acordarea altora noi (*Ibidem*, doc. 201, p. 61).

⁵⁵³ Interdicția impusă supușilor venețieni era clară; nu se putea face comerț "*ad terras subditas imperatori Zanibech, intelligendo quod Caffa sit de locis seu terris prohibitis*" (R. Morozzo della Rocca, *Notizie*, p. 268).

⁵⁵⁴ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 162, p. 54.

⁵⁵⁵ R. Morozzo della Rocca, *Notizie*, doc. 4, p. 278-279.

⁵⁵⁶ *Ibidem*, p. 279. Se pare că nici legătura între Caffa și Tana nu a fost întreruptă total în anii 1346-1347. Un document emis de notarul genovez Tommaso Casanova și publicat de S. P. Karpov, *Génois et Byzantins*, amintește călătoria pe care Giuliano Cattaneo trebuia să o facă "in mari Tane" în noiembrie 1346. Călătoria a avut loc pentru că suma pe care Cattaneo trebuia să o plătească asociatului său Antonio Calvo era restituită un an mai târziu "ce qui n'était pas possible en cas de rupture du trafic avec

Pentru a-și justifica atitudinea, genovezii s-au prevalat de faptul că la Caffa nu se exercita stăpânirea directă a hanului și, din acest motiv, impunerea blocadei asupra acestui oraș nu avea sens⁵⁵⁷. Pretenția genoveză era confirmată chiar de atacul lui Djanibek împotriva Caffei, atac provocat de nerecunoașterea suzeranității hanului asupra orașului⁵⁵⁸.

În cele din urmă punctul de vedere genovez a avut câștig de cauză, poate și pentru că, angajată în cruciada ce se desfășura în Egeea, Serenissima putea face față cu greu războiului pe două fronturi. Din această perspectivă, concesiile făcute Genovei a fost privită doar ca o măsură temporară, impusă de prioritatea "frontului egeean" în acel moment. Blocada stabilită printr-un nou acord semnat în iunie 1345 nu lovea Caffa și fâșia de litoral cuprinsă între oraș și colonia genoveză de la Pera, aplicându-se însă strict în teritoriile de la răsărit de Caffa, inclusiv Tana⁵⁵⁹. Prin acceptarea de către Veneția a punctului de vedere genovez, Republica ligură obținuse un succes important. Era în fapt o recunoaștere în formă modificată a principiului "*quod non iretur ad Tanam*"⁵⁶⁰, diferența constând în acordarea unui statut similar cu al genovezilor pentru negustorii din lagună. Totodată, genovezii primeau acordul cu Veneția drept un precedent pe baza căruia puteau interzice rivalilor lor să facă negoț la Tana⁵⁶¹.

Echilibrul stabilit în urma unor negocieri dificile, a fost unul de scurtă durată. În ciuda concesiilor reciproce, acordul nu mulțumea pe nici unul dintre aliați, iar dovada cea mai clară este dată de deteriorarea rapidă a raporturilor veneto-genoveze după ce hanul, înfrânt, a trebuit să accepte în 1347 revenirea negustorilor italieni la Tana⁵⁶². Deja în mai 1348 Senatul venețian cerea

---

Tana". La rândul lor genovezii bănuiau că venețienii doreau să încheie o pace separată cu hanul v. David Abulafia, *Genoa*, p. 272.

⁵⁵⁷ R. Morozzo della Rocca, *Notizie*, p. 279-280; Șerban Papacostea, *Quod non iretur*, p. 207, S. P. Karpov, *Génois et Byzantins*, p. 36.

⁵⁵⁸ DVL, I, p. 329-331: "*Dicentes inter alia quod mercationes fierent in Caffa per Iannenses, sicut soliti erant ante confectionem unionis predictae primitus exercere: allegantibus ipsis quod non habebant nec habent, quod locus predictus Caffa sit et includatur in imperio Zanibechi imperatoris predicti, sed habebant et habent, quod sit ipsius domini Ducis et communis Ianne, nihil proficientibus verbis et rationibus instis et rationabilibus in contrarium eis obiectis per ambaxatorem nostrum antedictum, de quibus curare non videbantur: de quorum ore proprio habuit idem noster ambaxator, quod eorum intentio erat, quod mercationis fierent in dicto loco Caffa*".

⁵⁵⁹ DVL p. 301-314; v. W. Heyd, *Histoire du commerce*, p. 196-197; Albano Sorbelli, *La lotta*, p. 94. Nu știm care era regimul litoralului vestic al Mării Negre, regiune ce nu este explicit amintită. Dacă embargo-ul nu se aplica acestei regiuni acest fapt se datora reculului Hoardei de Aur în zona Dunării de Jos.

⁵⁶⁰ Mihail Volkov, *La Rivalita*, p. 152 subliniază că venețienii au acceptat compromisul abia după eșecul încercărilor de a încheia pace separată cu Djanibek.

⁵⁶¹ *Ibidem*, p. 154.

⁵⁶² R. Morozzo della Rocca, *Notizie*, p. 274; DVL I p. 311-313, 336, 337-338;

căpitanului Giustiniano Giustinian să protejeze cu galerele sale vasele de comerț împotriva intențiilor ostile ale genovezilor⁵⁶³, iar în februarie 1349 se decidea echiparea a 4 galere (3 în Creta și una la Negroponte) din cauza frecventelor acte de ostilitate ale genovezilor la Pera și Caffa⁵⁶⁴.

Mărul discordiei a fost, o dată în plus, Tana. Genovezii au privit încercarea venețienilor de a reveni la gurile Donului drept o încălcare a tratatului din 1345, în timp ce pentru venețieni tratatul era caduc atâta timp cât conjunctura care îl generase încetase să mai existe. Până în 1350 Veneția a încercat să negocieze cu rivala sa condițiile revenirii la Tana. În luna iulie a acelui an o solie venețiană cerea lămuriri Republicii ligure⁵⁶⁵ amintind, cu aceeași ocazie, loialitatea cu care Republica Sf. Marcu sprijinise Genova în timpul războiului cu Djanibek precum și neutralitatea păstrată în conflictul dintre genovezi și Ioan al VI-lea Cantacuzino. Instrucțiunile date lui Marino Falier întăreau acest punct de vedere: trebuia obținută satisfacție în legătură cu pagubele suferite și apărare drepturile referitoare la Tana⁵⁶⁶.

Genovezii nu doreau neapărat războiul, așa cum o sugerează câteva documente puse în circulație de Giovanna Petti Balbi⁵⁶⁷ și de David Abulafia⁵⁶⁸. În anii premergători re izbucnirii conflictului cu Veneția situația principalelor colonii genoveze - Caffa și Pera - era deosebit de grea; pe de altă parte, declanșarea ostilităților ar fi creat probleme în privințe aprovizionării cetății ligure cu cereale, instrucțiunile date căpitanului flotei, Babilano Lomellino în 1350 insistând pe importanța asigurării transporturilor de cereale din Sicilia⁵⁶⁹. Totuși, în ciuda acestor dificultăți, genovezii nu erau dispuși să

W.Heyd, *Histoire du commerce*, p. 197. Se pare însă ca și venețienii au dorit în egală măsură încheierea conflictului în special din cauza dificultăților de aprovizionare cu grâne v. Elizabeth Zachariadou, *Prix et marchés*, p. 296.

⁵⁶³ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 211, p. 63.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, doc. 221, p. 65; în aprilie 1349 se cerea navelor comerciale să se întoarcă în Adriatica din cauza iminenței războiului (*Ibidem*, doc. 224, p. 66).

⁵⁶⁵ *Ibidem*, doc. 244, p. 70.

⁵⁶⁶ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 245, p. 71; Angeliki Laiou, *Un notaire*, p. 96 susține că ezitățile Veneției de a declanșa războiul se datorau echilibrului dintre două orientări politice ale conducerii Serenissimei. O grupare suținea alianța cu Bizanțul și re izbucnirea conflictului cu Genova; o altă facțiune considera că este necesară menținerea relațiilor pașnice cu Republica liguă.

⁵⁶⁷ Giovanna Petti Balbi, *Caffa e Pera*, p. 217-228; documentul de la Caffa este posterior anului 1346, cel referitor la Pera probabil din ianuarie 1349. Acest ultim document este important pentru că arată că deși fuseseră victorioși în "războiul Galatei" peroții se simțeau încă amenințați de împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino. Acesta era prezentat drept dușman al Genovei, dar și al întregii creștinătăți deoarece se aliase cu otomanii.

⁵⁶⁸ David Abulafia, *Genoa*, p. 272-279.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, p. 275-277.

cedeze în problema esențială: comerțul în Marea Neagră. Inflexibilitatea genoveză în această privință a făcut ca războiul să devină inevitabil deoarece venețienii nu puteau renunța de bună voie la comerțul din “Marea cea Mare”. Miza era cu atât mai mare cu cât în urma acțiunilor ligilor navale din Egeea sistemul comercial al acestei mări a suferit, între 1344 și 1351, modificări importante⁵⁷⁰. Prin urmare, pentru Serenissima accesul negustorilor săi în bazinul pontic era de importanță vitală, Serghei Karpov subliniind că “*la linea per Romania fu il mezzo di sostegno degli insediamenti a Constantinopoli e nel Mar Nero, ed ebbe, per Venezia, una grande importanza politica e militare*”⁵⁷¹. De aceea, în fața imposibilității salvării păcii⁵⁷², venețienii s-au pregătit de război: au inițiat tratative cu basileul cu Ioan al VI-lea și cu regele Aragonului⁵⁷³, iar la sfârșitul lui august 1350 se dădea ordin consulului de la Tana de a pune la adăpost pe supușii Serenissimei⁵⁷⁴. Tot în vederea asigurării pozițiilor din Levant au fost demarate negocieri cu Robert de Tarent în vederea achiziționării insulelor Corfu, Zante și Cephalonia și a fortăreței Butrinto⁵⁷⁵.

---

⁵⁷⁰ Este punctul de vedere îmbrățișat de Angeliki Laiou, *Un notaire*, p. 84. Autoarea susține că în această conjunctură a căpătat importanță ruta Candia-Constantinopol, dar că succesul acesteia “aurait été temporaire, et par-la-même illusoire”.

⁵⁷¹ Serghei P. Karpov, *La navigazione*, p. 109.

⁵⁷² Potrivit unei scrisori a dogelui Andrea Dandolo către papa Clement al VI-lea din 10 iulie 1351, venețienii ar fi dorit pacea, dar acest lucru nu era posibil din cauza genovezilor; dogele invoca drept martori în sprijinul afirmațiilor sale pe Dumnezeu și pe Sfântul Părinte v. Maria Mercedes Costa, *Bataglia*, p. 204: “...semper pacem optavimus et optamus nec tantum in nobis sed in aliis eam libenter procuramus et querimus ut est notum, velut qui ab experto cognovimus et cognoscimus fructum eius; sed Deum et Sanctitatem Vestram invocamus in testes in quam notoria culpa januensium fuerit et sit discordia vigens presencialiter inter partes”.

⁵⁷³ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 248, p. 71. Pentru a încuraja pe basileu să accepte alianța, i se dădeau asigurări că Veneția nu va semna o pace separată; cf. *Morosini Codex...*, p. 124. În scrisoarea către Clement al VI-lea (vezi nota anterioară) dogele anunța încheierea alianței cu regele Aragonului și cu împăratul Bizanțului precizând că părțile se angajau să nu încheie pace separată cu genovezii (“nemini partium licet sine consensu alterius ad pacem seu concordiam cum dictis januensibus pervenire”). Pentru Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 333 basileul a încheiat alianța fiind interesat “to secure the provisions of victuals, especially grain for Constantinople from south Russia and to outdo the greater of these two fatal enemies of its very existence”. C. Kyrris arată că inițial propunerea de alianță a Serenissimei a fost respinsă de basileu, din cauza refuzului venețian de a acorda sprijin împotriva lui Ștefan Dușan, ibidem p. 334 -335, 339.

⁵⁷⁴ F. Thiriet, *Régestes*, doc. 247, p. 71.

⁵⁷⁵ Tratatul semnat la 30 ianuarie 1351 prevedea intrarea acestor puncte strategice în posesia Veneției în schimbul a 60 000 de ducați; nu este sigur însă că acordul a fost pus în aplicare v. Freddy Thiriet, *Régestes*, doc. 252, p. 72; Idem, *La*

2. Războiul total

Izbucnirea războiului din 1350-1355 s-a produs într-o conjunctură cu totul nefavorabilă pentru cele două puteri maritime. Perturbarea comerțului pontic în timpul conflictului cu Hoarda de Aur fusese agravată de declanșarea luptelor interne în imperiul Marilor Comneni, de prăbușirea Ilkhanatului Persiei fapt care s-a răsfrânt negativ asupra funcționării rutei comerciale Tabriz-Trapezunt. Izbucnirea epidemiei de ciumă a agravat situația punând ambele combatante în fața unei serioase crize de efective ceea ce s-a repercutat în reducerea drastică a numărului de galere⁵⁷⁶. Chiar și așa războiul însemna un efort financiar considerabil; Michel Balard a arătat că pentru construcția flotei genoveze folosite în bătălia Bosforului, dogele Giovanni Valente a recurs la un împrumut forțat de 300 000 de livre garantat cu 22 de impozite indirecte⁵⁷⁷.

De altfel, genovezii au adoptat o atitudine prudentă la începutul războiului. Instrucțiunile date comandantului flotei, Babilano Lomellino, prevedeau ca flota genoveză să supravegheze de la distanță mișcările flotei venețiene. Lomellino trebuia să se îndrepte către Messina unde urma să se informeze în legătură cu acțiunile celor 12 galere ale Serenissimei din Adriatică⁵⁷⁸. De la Messina flota Superbei urma să se îndrepte către Crotona, Otranto și apoi Corfu, pentru fiecare etapă fiind subliniată importanța strângerii de informații. De la Corfu, Babilano Lomellino trebuia să acționeze potrivit mișcărilor adversarilor; dacă cele 12 galere venețiene rămâneau în apele Adriaticii *“tunc Galee nostre in nomine domini viriliter intrent Gulfum et celeriter et vigore vadant ad dictas duodecim Inimicorum inveniendum et ad eas cum dei auxilio victoriose et viriliter capiendum”*⁵⁷⁹. Această soluție - care propunea o confruntare decisivă - contrasta însă cu pasajul imediat următor (și, în general, cu tonul întregului document) care recomanda amiralului să navigheze cu prudență în apele “Sclavoniei” (*Semper eundo caute et prudenter*

Romanie, p. 169-170, C.P.Kyrris, *John Cantacuzenus*, p. 337.

⁵⁷⁶ Efectele negative ale epidemiei de ciumă nu trebuie subestimate; Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis*, p. 5: Genova a pierdut 40 % din populație în timp ce la Veneția s-a înregistrat o scădere demografică de la 100 000-120 000 la circa 70 000. Pentru diminuarea efectivelor flotei v. Serghei P. Karpov, *La navigazione*, p. 101; vezi scrisoarea dogelui Andrea Dandolo către regele Pedro al IV-lea de Aragon prin care venețienii se scuzau că nu îi pot pune la dispoziție galerele solicitate din cauza situației dificile și a lipsei lemnului v. Maria Mercedes Costa, *Bataglia*, p. 207.

⁵⁷⁷ Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 435; cheltuielile expediției s-au ridicat la suma de 12 909 hyperperi ceea ce a făcut ca bilanțul financiar al expediției să fie unul deficitar.

⁵⁷⁸ David Abulafia, *Genoa*, p. 277: “quod quam primum fuerint in ipso loco Messane procurant studiose et celeriter ut expedit per omnem modum per quem melius poterunt habere linguam et novam de Venetis, et tam de Galeis duodecim que per eos nuper armate sunt in Venetijs...”

⁵⁷⁹ *Ibidem*, p. 278.

in Gulfo)⁵⁸⁰.

Este probabil ca aceasta să fi fost și calea urmată de Babilano Lomellino căci nu se cunosc amănunte despre acțiunile escadrei aflate sub conducerea sa. Oricum, la data emiterii instrucțiunilor (26 octombrie 1350), conflictul se declanșase deja. În septembrie 1350 o escadră venețiană condusă de Marco Ruzzini a capturat zece nave genoveze în apropiere de Negroponte⁵⁸¹. A urmat în replică un atac al genovezilor asupra insulei în octombrie⁵⁸², papa Clement al VI-lea încercând zadarnic să salveze pacea în speranța reactivării cruciadei în Egeea; în fața ineficienței demersurilor sale, suveranul pontif s-ar fi resemnat, potrivit cronicii lui Antonio Morosini, cu ideea că rivalitatea dintre cele două puteri navale nu a ajuns la punctul culminant și că tratativele de pace nu puteau fi începute decât după ce acestea s-au luptat suficient de mult: *“Questo mal non nè anchora bem maduro (...) Partive e andavene con Dio, che quando vui avere’ bem batudi, vui vignere’ a pregarne che io meta paxie intro vui”*⁵⁸³.

Ca și în primul război al Strâmtorilor, Serenissima a încercat să lovească sistemul colonial al adversarei sale și să obțină rapid o victorie navală decisivă pentru a putea dicta condițiile păcii. Genova a adoptat o strategie similară și, în același timp, a încercat să profite de avantajul poziției de la Pera pentru a scoate din luptă Bizanțul. Din punct de vedere al forței militare, participarea bizantinilor la alianța anti-genoveză nu avea o pondere însemnată, dar prin controlul pe care Constantinopolul îl exercita asupra Strâmtorilor avea o importanță strategică deosebită. Cine controla acest punct beneficia de o bază logistică care ar fi permis menținerea vreme îndelungată a flotei în Levant și, în egală măsură, putea bloca adversarilor intrarea în bazinul pontic.

Adoptarea acestor strategii explică de ce, curând după declanșarea ostilităților, s-a ajuns la o ciocnire de mari proporții chiar în apropierea Strâmtorilor. Inițiativa a aparținut Republicii Sfântului Marcu care a încercat, în

---

⁵⁸⁰ *Ibidem*.

⁵⁸¹ *Morosini Codex...*, I, p. 120; Gian Giacompo Caroldo, f. 458; Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 431; Irene B. Katele, *Piracy*, p. 885; flota condusă de Marco Ruzzini a capturat 10 nave genoveze, lăsând alte 4 să scape. În loc să pornească în urmărirea acestora amiralul venețian a preferat să le jefuiască pe cele capturate, gest care i-a atras ulterior o sancțiune aspră din partea conducerii Republicii: timp de trei ani nu a mai avut dreptul să dețină nici o funcție publică; vezi și Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio*, p. 352; Nicolae Iorga, *Latins et Grecs*, p. 207; Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 337.

⁵⁸² Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 432.

⁵⁸³ *Morosini Codex*, p. 122; Gian Giacompo Caroldo, f. 474 susține că papa l-a trimis într-o ultimă tentativă de a media conflictul pe patriarhul de Grado amenințând cu excomunicarea ambele Republici în cazul în care ar fi refuzat să înceapă tratativele de pace. Venețienii au răspuns că nu pot iniția tratative fără consimțământul aliaților, din cauza angajamentului de a nu încheia pace separată cu Republica liguă.

vara lui 1351, să cucerească Pera cu ajutorul bizantinilor. Atacul surpriză a eșuat, iar apropierea flotei genoveze conduse Paganino Doria a impus încetarea asediului. Amiralul venețian Niccolò Pisani s-a retras la Negroponte⁵⁸⁴ în așteptarea flotei aragoneze, în timp ce Paganino Doria după o tentativă eșuată împotriva Eubei⁵⁸⁵, a intrat în Marea Neagră unde a atacat Heraclea și Sozopolis și a inițiat negocieri cu emirul Orhan în încercarea de a contrabalansa alianța veneto-bizantină⁵⁸⁶. Această tentativă diplomatică s-a încheiat cu succes în ciuda eforturilor lui Ioan Cantacuzino de a-și convinge ginerele să nu intervină în favoarea genovezilor⁵⁸⁷.

La întoarcerea din expediția pontică flota genoveză a înfruntat flota venețiano-aragoneză în “bătălia Bosforului” (13 februarie 1352) în care ambele părți au încercat să obțină un succes decisiv. Ciocnirea, extrem de sângeroasă (“*crudel battaglia*”)⁵⁸⁸, a durat până la căderea nopții și s-a încheiat cu o victorie genoveză à la Pyrrhus⁵⁸⁹. Pierderile au fost grele de ambele părți, motiv pentru

---

⁵⁸⁴ M. Balard, *Paganino Doria*, p. 432-433; cu unele diferențe Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 365; Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 341.

⁵⁸⁵ Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 342; eșecul flotei genoveze s-a datorat sosirii flotei aragoneze condusă de Ponç de Santa Pau și de ajutorul acordat venețienilor de catalanii din ducatul Atenei.

⁵⁸⁶ Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 441 și urm.; Nicolae Iorga, *Latins et Grecs*, p. 211. Nicolae Iorga insistă și pe negocierile dintre otomani și Ștefan Dușan care loveau interesele Bizanțului și ale aliaților acestuia. Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 342.

⁵⁸⁷ Ioan Cantacuzino, *Historiarum Libri IV*, vol. III, ed. L. Scopen, Bonn, 1832, p. 206 și urm.; Nicolae Iorga, *Latins et Grecs d'Orient*, p. 210; Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 343.

⁵⁸⁸ Pietro Dolfi, 44 v.

⁵⁸⁹ Există izvoare venețiene care încearcă să prezinte rezultatul luptei drept unul favorabil; de exemplu Pietro Dolfi, f. 44 v-45 r afirmă că genovezii au fost salvați de la o înfrângere totală de căderea nopții și că flota venețiană s-a retras din motive tactice; la fel de optimist este și tonul scrisorii pe care dogele Andrea Dandolo a trimis-o regelui Pedro al IV-lea la 21 aprilie 1352 (v. Maria Mercedes Costa, *Bataglia*, p. 210). Potrivit dogelui pagubele suferite de flota aliaților se datoraseră nu atât virtuții dușmanilor, cât timpului nefavorabil, iar moartea amiralului aragonez Ponç de Santa Pau ar fi fost urmarea unor cauze naturale. Alte izvoare venețiene sunt mai rezervate; Lorenzo de Monacis, *Chronicon*, p. 213 menționează că lupta a fost precedată de un fenomen neobișnuit; apele mării s-au retras de sub navele aragoneze și venețiene care se găseau ancorate: “Fama fuit, quod aqua illa, super quam Regiae et Venetae galeae erant in anchoris, refluxit in momento versus classem Januensium contra naturam”. Din acest motiv nava amiral aragoneză condusă de Ponç de Santa Pau ar fi fost zdrobită; Gian Giacomo Caroldo, f. 477 amintește moartea amiralului aragonez Ponç de Santa Pau în urma rănilor primite și a lui Pancratio Giustinian și afirmă că “*non si poteva conoscere dove inclinasse la vittoria*”, părere împărtășită și de Raphaynus de Caresinis, *Chronica*, p. 6 pentru care confruntarea a fost foarte sângeroasă și “*neutra partium victoriam*

care comandanții au evitat un nou angajament în zilele următoare⁵⁹⁰. Flota venețiano-aragoneză s-a retras spre Negroponte și apoi Creta, în timp ce vasele împăratului, atâtea câte au fost, nu au avut de suferit neluând parte la bătălie⁵⁹¹. Rămas stăpân pe “câmpul de luptă” (“*el campo pur romaxe a misier Paganin Doria*”) Paganino Doria și-a adăpostit flota la Pera înainte de întoarcerea în patrie.

Bătălia Bosforului nu a avut caracter decisiv și, la prima vedere, impactul său asupra derulării conflictului nu a fost unul important. Se pare chiar că părerile contemporanilor s-au diferențiat radical în comparație cu aprecierile istoricilor moderni. Paganino Doria s-a “bucurat” în patrie de o primire rece⁵⁹², în timp ce în tabăra aliaților domnea optimismul. Motivele acestei stări de spirit sunt ilustrate de scrisoarea adresată de dogele Andrea Dandolo regelui Aragonului, Pedro al IV-lea, la 21 aprilie 1352. Dogele amintea că genovezii din Caffa se găseau într-o situație precară și că se așteptau în orice moment la un nou atac din partea Hoardei de Aur⁵⁹³. În același timp, poziția alianței la Strâmțori părea mai puternică decât oricând; potrivit aceluiași document nu numai că basileul Ioan al VI-lea Cantacuzino era în continuare atașat luptei împotriva Genovei, dar și Ioan al V-lea Paleologul (“*imperator juvenis*”) s-ar fi alăturat acestei cauze după ce se împăcase cu rivalul său⁵⁹⁴.

---

obținut”. Mult mai tranșant este Antonio Morosini care recunoaște succesul lui Doria deși amintește că și genovezii suferiseră pierderi grele v. *Morosini Codex*..., p. 130-132. Tot pentru victoria Superbei pledează și cronica genovezului Giorgio Stella (Giorgio et Giovanni Stella, *Annales*, p. 151).

⁵⁹⁰ Ioan Cantacuzino, III, p. 222-224 spune că genovezii ar fi pierdut 28 de galere în timp ce aragonezii și venețienii 11; Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 447: aliații ar fi pierdut 23 de galere în timp ce genovezii 16 galere. Pierderile umane sunt greu de apreciat. Pierderile umane sunt greu de estimat, dar au fost importante de ambele părți; cf. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 365.

⁵⁹¹ Este îndoielnic faptul că galerele basileului ar fi participat la bătălia Bosforului. Nicolae Iorga, *Latins et Grecs*, p. 210 afirmă că 8 nave bizantine s-au alăturat galerelor lui Pisani; în același sens pledează Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 345. Sursele venețiene nu pomenesc însă participarea bizantinilor; în timp ce Giorgio Stella, *Annales*, p. 151 afirmă explicit că grecii nu au luat parte la luptă.

⁵⁹² Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 453-454.

⁵⁹³ Maria Mercedes Costa, *Bataglia*, p. 210: “Habemus etiam quod Januenses de Caffa sunt ad pessimam condicionem et scripserunt illis de Pera quod nisi in brevi subveniantur non poterunt se tenere, quantum imperator Tartarorum et gentes eius contra eos sunt graviter indignati et intendunt in forti mano procedere contra ipsos”.

⁵⁹⁴ Ibidem: “Habemus etiam quod imperator Constantinopolis ad honorem nostrum et vestrum exposuit et exponit cotidie liberaliter personam suam et gentes suas et quod est optime dispositus ad perseverandum constanter ad omnia que cedant in nostrum honorem et confusionem hostium iam dictorum. Et quod imperator juvenis est concors cum imperatore Ca<n>tacuseneno et fuit in Constantinopoli ac juramento firmavit

În realitate consecințele bătăliei Bosforului nu justificau optimismul lui Andrea Dandolo. Succesul genovezilor, chiar dacă a fost scump plătit, a cântărit mult în favoarea lor în derularea războiului. Departe de a funcționa în termenii descriși de Andrea Dandolo, alianța cu Bizanțul a avut destule fisuri. Ioan Cantacuzino era profund nemulțumit de felul în care Niccolò Pisani condusesese acțiunile militare împotriva genovezilor și îl considera pe amiralul venețian un comandant laș și șovăielnic, nedemn de sarcina ce îi fusese încredințată. Un alt izvor bizantin - cronica lui Nikephor Gregoras - pune în evidență același contrast între basileu și comandantul flotei aliaților deși în acest caz Pisani este prezentat în termeni elogioși, iar Ioan al VI-lea drept ezitant și lipsit de convingere⁵⁹⁵.

Indiferent dacă la originea disfuncționalității alianței veneto-bizantine s-au datorat motivelor invocate de Ioan Cantacuzino sau de Gregoras⁵⁹⁶, este cert că, după bătălia Bosforului, “triunghiul” veneto-bizantino-aragonez a încetat să mai funcționeze, Bizanțul fiind obligat să încheie - în ciuda angajamentelor asumate - pace separată cu Republica ligure⁵⁹⁷. Din 1352 și până la sfârșitul războiului, în ciuda tuturor eforturilor venețiene de a reînnoi alianța cu Bizanțul⁵⁹⁸, “tripla alianță” a devenit un “binom” a cărui funcționare a lăsat de dorit din cauza divergenței de interese dintre aliați. Serenissima urmărea să lovească în pozițiile genoveze din Egeea și din Marea Neagră concentrându-și drept urmare efortul militar în aceste direcții⁵⁹⁹, în timp ce regele Aragonului dorea să reducă influența genoveză în Mediterana occidentală, motiv pentru care flota catalano-aragoneză nu a mai apărut până la sfârșitul ostilităților în apele Levantului.

---

et approbavit unionem nobiscum et est similiter bene dispositus ad felicem exitum agendorum”.

⁵⁹⁵ Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 343.

⁵⁹⁶ Costas P. Kyrris, *loc. cit* înclină să-i dea dreptate lui Gregoras invocând prietenia existentă între basileu și amiralul genovez

⁵⁹⁷ Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 448; acordul a fost semnat la 6 mai 1352, basileul fiind incapabil să opună rezistență de unul singur. Această explicație este oferită și de Gian Giacomo Caroldo, f. 484. Nicolae Iorga, *Latins et Grecs*, p. 212 sintetizează cel mai bine situația extrem de dificilă a lui Ioan Cantacuzino după bătălia Bosforului: “Entre la guerre serbe et la piraterie, la rapine turque, y avait-il encore de la place pour une guerre contre un adversaire aussi formidable que l'était à cette époque Gênes victorieuse ?”

⁵⁹⁸ Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 349 arată că Veneția a încercat să apeleze fie la Ioan Cantacuzino, fie la rivalul acestuia Ioan V Paleologul.

⁵⁹⁹ Discursul atribuit de Gian Giacomo Caroldo, f. 494 amiralului Niccolò Pisani înainte de lupta de la Alghero atinge această problemă în mod indirect; amiralul venețian a simțit nevoia să explice oamenilor săi că prezența flotei în apele Sardiniei este legată de interesele Republicii și de obligația de a respecta angajamentele asumate față de regele Aragonului.

În anul următor, balanța războiului a părut să se încline decisiv în favoarea Veneției după triumful amiralului Niccolò Pisani la Alghero (29 august 1353). Succesul ar fi fost favorizat de apariția surprinzătoare a flotei venețiene în apele Sardiniei, iar cronicarul Antonio Morosini considera că nu ar mai fi scăpat nici o navă genoveză dacă aragonezii nu s-ar fi împrăștiat după pradă⁶⁰⁰. Înfrângerea ar fi provocat la Genova o gravă criză internă ceea ce ar fi îndemnat conducerea Republicii să solicite protecția ducelui Milanului⁶⁰¹. Pentru Antonio Morosini această opțiune "*fo chosa chontra natura*"; era ca și cum Sfântul Gheorghe s-ar fi oferit să fie sclav dușmanului său de moarte - dragonul- aluzie la șarpele care figura în blazonul familiei Visconti⁶⁰². Totuși suzeranitatea milaneză asupra Republicii ligure a favorizat, așa cum remarcă pe bună dreptate Gheorghe I. Brătianu, revirimentul acesteia⁶⁰³. În timp ce dogele și Marele Consiliu al Veneției au respins tratativele de pace inițiate de Petrarca, mizând pe obținerea unei victorii decisive⁶⁰⁴, Superba a fost capabilă, un an mai târziu, să armeze o flotă cu care să înfrunte pe cea a aliaților.

Profitând de faptul că escadra venețiană se afla din nou în Sardinia, genovezii conduși de Paganino Doria au pătruns în Adriatică, atacând vase de comerț și jefuind Peninsula Istria⁶⁰⁵. Raidul ar fi provocat panică în cetatea lagunelor, dar - potrivit cronicii lui Antonio Morosini - genovezii nu au fost nici atât de îndrăzneți, nici atât de nebuni să încerce cucerirea Veneției ("*ma non fo si arditi ne si mati che questo fato i avese*")⁶⁰⁶.

Existau însă și alte motive: un atac direct asupra Republicii lagunelor ar fi fost riscant atâta timp cât flota lui Niccolò Pisani era în urmărirea celei genoveze; pe de altă parte forțele lui Paganino Doria erau se pare insuficiente, amiralul așteptând să sosească alte zece galere de la Genova. Bătălia decisivă s-a dat la Porto Longo (4 noiembrie 1354) în apropiere de Modon⁶⁰⁷. Cronicile lui

---

⁶⁰⁰ Morosini Codex, p. 136: " e per certo e fermo s'el non fosse stado l'ingordigia del robar de le dite galie prexe, e avese seguitado quele che scanpa, i diti Zenovexi non poteva de le suo man scanpar". Gian Giacomo Caroldo, f. 495 susține că pentru genovezi a fost o înfrângere dureroasă care a fost deplânsă timp de multe zile.

⁶⁰¹ Morosini Codex, p. 136

⁶⁰² Ibidem, p. 138: "Ma per certo quel iera azionti e vedere iera a tanta estremitade vegnudi, che quaxi fo chosa chontra natura, che sem Ziorzi sclavo fosse inmazinandose, e toiando loro per so signor l'ensegna del serpente, ch'è senpre depento perché eso so mortal innemigo sia"; pentru problema "șarpelui" pe stindardele genoveze vezi anexa V.

⁶⁰³ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 366.

⁶⁰⁴ Morosini Codex, p. 138-142. Antonio Morosini spune că venețienii refuzau să creadă că norocul i-ar putea părăsi; Dumnezeu nu a vrut însă ca orgoliul venețian să crească peste măsură și din acest motiv genovezii au scăpat de o înfrângere zdrobitoare.

⁶⁰⁵ Gian Giacomo Caroldo, f. 516.

⁶⁰⁶ Morosini Codex..., p. 140.

⁶⁰⁷ Vittorio Lazzarini, *La Bataglia*, p. 8 apreciază drept nefericită alegerea uneia

Niccolò Trevisan și Antonio Morosini susțin că amiralul Niccolò Pisani primise instrucțiuni de la dogele Marino Falier să evite lupta și să se retragă într-un loc sigur⁶⁰⁸. Se pare că motivul acestor indicații ar fi fost legat de redeschiderea negocierilor de pace între cele două orașe și de joncțiunea între escadra lui Doria și cele zece galere trimise în ajutor de la Genova. Dogele venețian era interesat în primul rând de protejarea posesiunilor Serenissimei și îi cerea lui Pisani să ia măsuri în acest sens. Pisani a preferat să se retragă la Porto Longo lăsând expuse Coron și Modon, în ciuda tentativei lui Giovanni Sanudo de a-l determina să se răzgândească⁶⁰⁹.

Bătălia a fost precedată de două semne miraculoase care, în optica cronicilor venețiene, au avut menirea să anunțe sfârșitul nefavorabil: un om a fost înghițit de un pește, iar un stol de corbi a zburat în cerc deasupra flotei venețiene făcând un zgomot asurzitor. Se pare însă că mai mult decât aceste semne prevestitoare – clișee adeseori folosite de izvoarele narrative pentru a spori efectul dramatic și pentru a sugera implicarea divină în desfășurarea evenimentelor – deznodământul dezastruos pentru venețieni a fost provocat de greșelile comandanților⁶¹⁰. Niccolò Pisani și-a retras 21 de galere la ancoră încredințând paza intrării în port lui Niccolò Querini, care avea la dispoziție 15 galere; această poziție defensivă s-a dovedit a fi fatală. Beneficiind de vânt favorabil și de superioritate numerică în raport cu vasele conduse de Querini, genovezii au străpuns ușor barajul acestuia și au atacat apoi galerele lui Pisani, care nu erau pregătite pentru luptă. Dezastrul a creat panică la Veneția unde se aștepta o nouă acțiune a lui Paganino Doria în Adriatică, atac care totuși nu s-a produs, fie din cauza armistițiului încheiat de venețieni cu ducele Milanului, fie pentru că Serenissima era încă în stare să riposteze⁶¹¹.

Ca și în cazul primului război al Strămtorilor, epuizarea celor două combatante le-a readus la masa negocierilor. Antonio Morosini scrie că

---

asemenea poziții de către flota venețiană

⁶⁰⁸ Niccolò Trevisan, f. 92; *Morosini Codex*..., p. 144.

⁶⁰⁹ V. Lazzarini, *La Bataglia*, p. 7.

⁶¹⁰ *Ibidem*, p. 26 aduce în discuție rezultatele anchetei oficiale ordonate de conducerea Republicii vezi doc. V-VII publicate în anexa studiului. Din acestea rezultă că Pisani a fost pedepsit pentru felul în care a condus întreaga expediție, nu neapărat pentru modul cum s-a desfășurat bătălia de la Porto Longo. Cronicarii venețieni au păreri diferite în stabilirea responsabilității. Lorenzo de Monacis amintește că instrucțiunile dogelui erau destul de vagi. Lui Pisani i se cerea în fapt să evite lupta și în felul în care amiralul a acționat s-a conformat acestor instrucțiuni. *Morosini Codex*, p. 14 dă vina pe incapacitatea lui Querini de a apăra intrarea în port.

⁶¹¹ *Morosini Codex*, vol. II *Marino Falier to Antonio Venier (1354-1400)*, Padova, 2000, p. 2 amintește de echiparea a trei galere la scurt timp după înfrângere. În anul următor erau armate încă 7 galere sub conducerea lui Bernardo Giustinian (*ibidem*, p. 6).

adversarii erau precum doi copii care se bătuseră bine și că Dumnezeu nu a mai dorit prelungirea acestui conflict care aducea prejudicii întregii creștinătăți⁶¹². Aparent, pacea semnată a fost din nou una “albă”, dar Gheorghe I. Brătianu observa că “angajamentul luat (= de venețieni) de a nu trimite timp de trei ani nici un vas la Tana, marca superioritatea genovezilor care trebuiau să profite de această clauză pentru a spori comerțul Caffei”⁶¹³. La această observație se cuvin adăugate transformările care au avut loc, în timpul desfășurării conflictului și în anii imediat următori, în Marea Neagră și la Dunărea de Jos. Superba a ocupat principalele centre ale litoralului septentrional și occidental de o importanță aparte fiind instalarea la Licostomo, poziție care a determinat declinul importanței comerciale a Vicinei⁶¹⁴, a permis supravegherea navigației pe Dunăre și stabilirea conexiunii cu comerțul central-european⁶¹⁵.

La Veneția sfârșitul războiului a coincis cu o nouă criză internă. Conspirația dogelui Marino Falier a vizat, ca și cea a lui Bajamonte Tiepolo la sfârșitul conflictului din 1294-1299, o încercare de a impune un regim personal. Frederic C. Lane a interpretat această tentativă drept o consecință a înfrângerii de la Porto Longo; plasând problema în contextul situației statelor italiene de la mijlocul secolului al XIV-lea, istoricul american sugerează că opinia creșterii autorității dogelui era destul de răspândită în cercurile aristocratice venețiene⁶¹⁶. În cele din urmă, soliditatea instituțiilor a făcut posibilă depășirea crizei și, ca și la sfârșitul primului război al Strâmtorilor, a permis Serenissimei o spectaculoasă redresare pe cale diplomatică. În ciuda impunerii interdicției accesului în Marea Neagră pe o perioadă limitată de timp, Veneția obținea - după scurgerea acestei perioade - dreptul de a face comerț în acest spațiu. Genovezii fuseseră obligați, din nou, să renunțe la punerea în practică a clauzei tratatului de la Nymphaion care le asigura exclusivitatea în Marea cea Mare. Din perspectiva acestui fapt am putea crede că războiul din 1350-1355 s-a încheiat cu un succes venețian. Ar fi însă o interpretare hazardată ata timp cât, la sfârșitul conflictului, Republica Sfântului Marcu era confruntată cu o sumedenie de probleme; în plus, cei cinci ani de confruntări în care legătura cu Marea Neagră fusese întreruptă lăsaseră urmări. Lipsa de bani, de galere, de echipaje era agravată de înrăutățirea conjuncturii regionale. În competiția pentru controlul Strâmtorilor intrase un nou factor - emiratul otoman - a cărui pondere s-a făcut din ce în ce mai mult simțită în a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

3. Concluzii

---

⁶¹² Ibidem: “e Zenovexi e nui siando per intranbe le parte strache, chomo e i puti che s’a bem batudi, e non voiando Dio che per lui che cotal vera che iera a tuta cristantade danoxa perlongase”

⁶¹³ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 366.

⁶¹⁴ Șerban Papacostea, *De Vicina à Kilia*, p. 65-79.

⁶¹⁵ Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 342.

⁶¹⁶ Frederic C. Lane, *Venise*, Paris, 1985, p. 256-257.

După eșecul ultimului proiect de recuperare a Constantinopolului, Veneția a încercat în primele decenii ale secolului al XIV-lea să contrabalanseze hegemonia genoveză în Marea Neagră printr-o reorientare a politicii sale. Acordurile încheiate cu puterile riverane bazinului pontic au creat premisele relansării comerțului venețian într-un moment în care, din cauza cruciadei în Egeea, relațiile economice cu Asia Mică erau întrerupte și, din acest motiv, era blocat accesul la una din zonele din care Serenissima se aproviziona cu cereale.

Dezvoltarea comerțului pontic venețian a fost îngreunată de rivalitatea cu Genova și de izbucnirea conflictului care a opus cele două Republici hanului Djanibek. Acest conflict i-a îndepărtat pe venețieni de la Tana și i-a constrâns să caute o soluție de compensație. Aceasta a fost găsită în urma redeschiderii comerțului cu Egiptul⁶¹⁷. Colaborarea strânsă cu papalitatea în timpul pontificatului lui Clement al VI-lea a ușurat obținerea unei dispense pentru reluarea legăturilor de negoț cu teritoriile supuse "sultanului Babilonului"⁶¹⁸, în momentul în care războiul cu Hoarda de Aur se afla la apogeu, iar relațiile cu emirii turci din Asia Mică oscilau între momente tensionate și destindere. Deschiderea rutei de comerț cu Alexandria a marcat un succes important al diplomației venețiene și a înveninat raporturile cu Genova care a privit succesul rivalilor ei ca pe o amenințare la adresa propriilor interese⁶¹⁹. Din acest motiv după încheierea conflictului cu Djanibek, Republica ligure a încercat să-și elimine adversara din spațiul pontic. Conflictul sângeros care a urmat și care a

---

⁶¹⁷ Frederic C. Lane, *Studies*, p. 434. Rămâne să ne întrebăm în ce măsură redeschiderea comerțului cu Alexandria a afectat rolul Mării Negre de "placă turnantă" a comerțului internațional; v. discuția la Michel Balard, *Genes et la Mer Noire (XIIIe - XVe siècles)*, "Revue Historique", CCLXX, 1, p. 36-40 care nuanțează punctul de vedere conform căruia Alexandria și Beirutul au captat produsele orientale în detrimentul regiunilor pontice.

⁶¹⁸ *I libri Commemoriali*, vol. II, doc. 122, p. 137; DVL, I, doc. 144, p. 277-278, 27 aprilie 1344: papa acorda Veneției dreptul de a trimite timp de patru ani 10 nave (din care 4 galere) la Alexandria și în regiunile supuse sultanului. Era interzis comerțul cu sclavi și cu alte mărfuri strategice (lemn, fier, arme). Acordul era reconfirmat la 15 aug. 1345 E. Déprez, G. Mollat, *Clement VI (1342-1352). Lettres closes, patentes et curiales intéressant les pays autres que la France publiées ou analysées d'après les registres du Vatican*, vol. 1, fasc. 1, Paris, 1960, doc. 756, p. 95. Este interesant că anterior acestei dispense papa a ridicat la 8 iulie 1343 excomunicarea unui venețian Negro Cocco aplicată atunci când acesta făcuse comerț cu aur, aramă și alte mărfuri prohibite în părțile Siriei și "sarazinilor" (v. *Ibidem*, doc. 204, p. 29)

⁶¹⁹ La acest motiv al declanșării celui de-al doilea război al Strămtorilor se adaugă și altele: Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 431 amintește de reinstalarea genovezilor la Chios și de apropierea veneto-bizantină în timpul lui Ioan al VI-lea Cantacuzino.

antrenat și alte puteri mediteraneene (Imperiul bizantin, regatul Aragonului) nu a avut învingători, ci doar un învins - Bizanțul. Părăsit de aliații săi, basileul a trebuit să se încline - ca și la sfârșitul primului război al Strâmtorilor - în fața genovezilor. Înfrângerea lui Ioan al VI-lea Cantacuzino a însemnat sfârșitul ultimei încercări bizantine de creare a unei flote și tentativei de desprindere de tutela genoveză.

Pentru Veneția, sfârșitul celui de-al doilea război al Strâmtorilor a consfințit echilibrul care se instituise între cele două thalasocrații pe durata primei jumătăți a secolului al XIV-lea. Războiul a costat însă foarte mult și a afectat economic ambele combatante. Pacea instituită a fost, ca și în 1299, mai mult un armistițiu deoarece divergențele care provocaseră conflictul au rămas nerezolvate. Mai mult, conflictul veneto-genovez a impus sistarea operațiunilor cruciadei egeene fapt care, cumulat cu slăbiciunea bizantină, a facilitat instalarea turcilor otomani la Gallipoli în 1354⁶²⁰. Ocuparea de către turci a acestui cap de pod european a modificat sensibil problema Strâmtorilor în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. De acum înainte, rivalitatea veneto-genoveză a trebuit să țină cont de acest nou factor de putere în spațiul pontic. Pericolul turcesc a fost resimțit de ambele republici italiene care în două rânduri - 1363⁶²¹ și 1396 - au fost dispuse să facă uitate vechile divergențe și să colaboreze împotriva dușmanului comun. Din păcate aceste proiecte au rămas nefinalizate tocmai pentru că cele două puteri maritime se temeau mai mult una de cealaltă decât de noua putere de la Strâmtori, iar acest fapt explică și reacțiile lor diferite față de puterea otomană. Veneția a fost, mare parte din timp, fidelă mișcării de cruciadă, în timp ce Genova, cu câteva excepții, a fost un aliat constant al sultanilor⁶²².

---

⁶²⁰ Pentru această datare v. discuția la Peter Charanis, *On the date*, p. 113-117. Autorul combate argumentele lui G. Arnakis în favoarea anului 1355; cf. Peter Charanis, *An Important Short Chronicle of the Fourteenth Century*, în "Byzantion", 13, 1938, p. 347. Alte argumente în favoarea anului 1355 la J. Meyendorff, *Grecs, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe siècle (en appendice: la date de la prise de Gallipoli)*, în BF, 1, 1966, p. 211-217.

⁶²¹ Freddy Thiriet, *Una proposta*, p. 321-344. Liga urma să cuprindă 2 galere venețiene, 2 genoveze și 4 bizantine pe o perioadă de doi ani. Zona pe care flota trebuia să o acopere cuprindea Marea de Marmara între Bosfor și Dardanele, iar obiectivul principal al flotei creștine era împiedicarea trecerii turcilor din Asia Mică în Europa. Liga nu s-a putut încheia deoarece venețienii condiționau participarea lor de intrarea în posesia insulei Tenedos.

⁶²² Geo Pistarino, *Chio dei Genovesi*, în SM, 10, 1969 p. 12 califică astfel alianța genovezo-turcă "In una siffatta situazione di pura economicita il cittadino precede lo Stato; crea una rette d'interesse che il potere politico e poi indotto a tutelare od a fare propria".

Altfel spus, genovezii au încercat să-și mențină pozițiile intuind că otomanii vor fi noii "arbitri" ai Strâmtorilor, în timp ce Veneția a preferat să sprijine Imperiul bizantin intrat în agonie și a încercat să câștige cât mai mult de pe urma acestui fapt. Trăgând învățămintele necesare din insuccesele anilor 1351-1352, Serenissima va pune accentul în politica sa răsăriteană, după 1355, pe necesitatea unei baze solide în vecinătatea Strâmtorilor. Interesul manifestat pentru Tenedos a dus în cele din urmă la un nou conflict cu Genova: "războiul pentru Tenedos" sau "războiul Chioggiei".

CAPITOLUL VII

CONSECINȚELE CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI AL STRÂMTORILOR

Positis namque armis, odia nunquam deposuere
Marc' Antonio Sabellico

1. Dezmembrarea sistemului de alianțe venețian

Războiul din 1350-1355 a fost în mare măsură declanșat din inițiativa Genovei, care a căutat să pună capăt penetrației venețienilor în Marea Neagră și, mai ales, instalării acestora la Tana. Deși a încercat până în ultimul moment să ajungă la o înțelegere pe cale diplomatică⁶²³, Serenissima a trebuit să accepte războiul într-o conjunctură nu tocmai favorabilă (consecințele nefaste ale epidemiei de ciumă și ale războiului cu Hoarda de Aur și cu emiratele turcești). Strategia Veneției în noul conflict a vizat constituirea unui sistem de alianțe care să oblige Genova să se implice într-un conflict la scara întregii Mediterane. Stâlpii acestui sistem urmau să-l constituie regatul Aragonului în Mediterana occidentală, respectiv Bizanțul în bazinul răsăritean. Veneția spera în acest fel să-și oblige rivala să lupte pe două fronturi și, implicit, să-și disperseze efortul militar. Alianța cu Aragonul crea un centru de presiune în Marea Tireniană care amenința interesele genoveze din Sardinia și Sicilia (în special aprovizionarea cetății cu grâne din aceste regiuni)⁶²⁴, și în același timp, se putea obține sprijinul catalanilor instalați în ducatul Atenei și la Theba împotriva genovezilor din România⁶²⁵. Acest ajutor completa, pe frontul răsăritean, colaborarea cu basileul Ioan al VI-lea Cantacuzino prin care se urmărea blocarea Strâmtorilor și întreruperea legăturii Republicii ligure cu coloniile din spațiul pontic. Pentru atingerea acestui ultim obiectiv, Veneția se angaja să plătească 2/3 din costul

---

⁶²³ Abia la 5 octombrie 1350 Senatul venețian declara solului papei că din cauza insolenței genovezilor războiul nu mai poate fi evitat (Freddy Thiriet, *Regestes*, doc. 250, p. 71); cf. Idem, *La Romanie*, p. 168. Cronica lui Caroldo (BNM, mss. it. VII, 128b = 7443, f. 462) susține că până în iarna 1350-1351, venețienii au sperat să rezolve litigiile pe cale diplomatică. Abia după ce o solie genoveză i-a acuzat pe venețieni că ar fi declanșat războiul, Serenissima a înțeles că declanșarea conflictului era inevitabilă.

⁶²⁴ Pentru politica mediteraneeană a regilor Aragonului în prima jumătate a secolului al XIV-lea vezi Francesco Giunta, *Aragoneses y Catalanes, passim* și Eliyahu Ashtor, *Levant*, p. 20-22 și 85-87.

⁶²⁵ Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos*, p. 338 amintește apelul făcut la 1 iunie 1351 de regele Aragonului către toți aragonezii din Atena și celelalte ținuturi ale Romaniei în care se solicita sprijinirea coaliției anti-genoveze.

armării a 8 galere de către basileu și să sprijine menținerea acestora în stare de luptă cu suma de 800 de ducati pe lună pe o perioadă de 4 ani⁶²⁶.

Deși admirabil concepută, strategia venețiană nu a dus la rezultatele așteptate. Cu toate că, teoretic, responsabilitățile fiecărui aliat erau egale, în practică rolul principal trebuia să revină Veneției, singura putere maritimă capabilă să acopere cu flota de război întregul bazin al Mediteranei. "Tridentul" venețiano-bizantino-aragonez constituia un bloc politico-militar puternic dezechilibrat din cauza divergenței de interese dintre parteneri și a diferenței de potențial între aceștia.

Bizanțul încercase, odată cu urcarea pe tron a lui Andronic al III-lea, să înlăture tutela genoveză, concomitent cu inițierea unei politici de apropiere față de Veneția⁶²⁷. Această linie politică urmată, măcar în parte, de Ioan al VI-lea Cantacuzino, s-a soldat în cele din urmă cu un eșec deoarece Bizanțul nu mai era de mult timp o forță navală demnă de luat în seamă. O ultimă tentativă de revigorare încercată de Ioan Cantacuzino în 1348-1349 se încheiase tragic prin înfrângerea flotei bizantine de către genovezi în "Războiul Galatei"⁶²⁸. Sprijinul bizantin în războiul început în 1350 era util doar în condițiile în care aliații ar fi păstrat în apropierea Strâmtorilor o forță considerabilă⁶²⁹. În lipsa acesteia, poziția împăratului era, ca și în "războiul de la Curzola" (1294-1299), destul de șubredă, fapt care pune sub semnul întrebării menținerea în coaliția antigenoveză. Colaborarea lui Ioan al VI-lea la războiul împotriva Genovei era complicată de disputa pentru tron cu Ioan al V-lea Paleolog; o eventuală schimbare la conducerea imperiului, amenința să schimbe orientarea Bizanțului în conflict. Evoluția evenimentelor a confirmat această stare de lucruri. La sfârșitul sângeroasei bătălii a Bosforului, în condițiile în care flota venețiano-aragoneză a fost obligată să se retragă, basileul a încheiat la 6 mai 1352 pace separată cu Genova⁶³⁰. În acest fel dispărea posibilitatea blocării Strâmtorilor pe

---

⁶²⁶ Cronica lui Gian Giacomo Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 464.

⁶²⁷ Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III.*, p. 112-118 și 123-132.

⁶²⁸ Alexios Makrembolites, *Λογος ιστορικος*, în "Bisanzio nella sua letteratura", a cura di Umberto Albini e Enrico V. Maltese, Milano, 1984, p. 760-764; Elpidio Mioni, *Una inedita*, p. 74, 80.

⁶²⁹ Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 443, precizează că amiralul genovez a înțeles repede pericolul unei joncțiuni a venețienilor și aragonezilor cu bizantinii, care singuri erau inofensivi

⁶³⁰ *Ibidem*, p. 434. Bătălia Bosforului s-a încheiat cu un succes tactic al genovezilor care au rămas stăpâni pe locul de desfășurare al bătăliei. Deși Michel Balard consideră că lupta s-a încheiat nedecis invocând primirea rece de care a avut parte Paganino Doria la întoarcerea acasă (*Ibidem*, 453), faptul că bilanțul financiar al expediției a fost unul deficitar și, nu în ultimul rând, capacitatea de luptă a Veneției rămasă intactă, totuși bătălia Bosforului a atârnat greu în bilanțul războiului prin faptul că genovezii au rămas stăpâni ai Strâmtorilor. Caroldo comentează astfel retragerea

care Veneția sperase să o realizeze prin alianța cu basileul.⁶³¹

De cealaltă parte, alianța Veneției cu Aragonul era subminată de interesele divergente ale celor doi parteneri⁶³². Regele Aragonului, Pedro al IV-lea, era interesat de eliminarea hegemoniei genoveze în Occidentul Mediteranei, în timp ce pentru Republica Sfântului Marcu centrul de greutate al conflictului se afla în Levant. Din acest motiv după bătălia Bosforului, aragonezii au refuzat să se mai implice cu forțe importante în răsărit, iar Veneția a fost obligată să ducă singură războiul în Orient.

Toți acești factori au făcut ca, în 1355, la sfârșitul războiului, sistemul de alianțe creat de Veneția în 1350 să se dizolve. Mai mult decât atât, relațiile cu foștii săi aliați au cunoscut momente de tensiune: cu Bizanțul din cauza abuzurilor suferite de negustorii venețieni din partea agenților imperiali și a incapacității basileului de a restitui o datorie de 30000 de ducati, contractată în 1343 de regenta Anna de Savoia, iar cu regatul Aragonului din pricina expansiunii continue a acestui regat în Mediterana răsăriteană⁶³³.

Pe lângă dispariția "triumghiului venețiano-aragonezo-bizantin", sfârșitul celui de-al doilea război al Strâmtoarelor a coincis și cu dezmembrarea sistemului de alianțe generat de cruciada egeeană în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

---

bizantină din coaliție (f.480): "...<Împăratul> senza haver rispetto alla fede data al Re d'Aragon et alla Ducal Signoria fece accordo con Genovesi".

⁶³¹ Gian Giacomo Caroldo, f. 484 menționează că Serenissima a încercat să-l convingă pe basileu să rupă înțelegerea cu genovezii. Răspunsul a fost negativ; împăratul a precizat că deși "l'Animo suo era pronto a far cosa grata alla Venezia Rep<ublicc>a" nu poate rupe pacea cu Genova pentru că și-ar pune imperiul în pericol.

⁶³² Existaseră diferențe și în prima jumătate a secolului al XIV-lea legate de pirateria catalană în Mediterana răsăriteană și de implantarea în Grecia a Companiei catalane v. F. Giunta, *Aragoneses y Catalanes*, p. 90 și 111. Alianța Venețienilor cu regele Aragonului a provocat consternare în epocă. Într-o scrisoare din 1353 adresată Genovei, Petrarca îi acuza pe venețieni că s-ar fi aliat cu niște "barbari" (v. Franco Gaeta, *Storiografia, coscienza nazionale e politica culturale nella Venezia del Rinascimento*, în "Storia della cultura Veneta dal primo Quattrocento al Concilio di Trento", III/parte I, Vicenza, 1980, p. 14.

⁶³³ La scurt timp după încheierea războiului venețienii se plâneau regelui Aragonului că supușii acestuia le atacau navele de comerț. La 6 februarie 1356 regele Pedro al IV-lea se angaja în fața solilor Jacopo Bragadino și Niccolo Faliero să-i pedepsească pe vinovați (vezi *I libri commemoriali*, II, , doc. 125, p. 239; în septembrie 1363 vestea că 6 galere catalane se aflau în Egeea a stârnit neliniște la Veneția care a transmis reprezentanților săi în colonii ordinul de a lua măsuri de siguranță vezi Fr. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 707, p. 261. Cam în aceeași perioadă sosea la Veneția o solie genoveză care propunea încheierea unei alianțe împotriva turcilor, dar și a catalanilor "*li quali erano publici corsari e nemici dell'una e l'altra natione*" (Gian Giacomo Caroldo, f. 674). Conducerea Veneției s-a eschivat însă în privința ultimei propuneri.

În 1355, cruciada, mijlocul prin care Republica lagunelor își asigurase preponderența în Egeea, se afla într-un punct mort. Forțele care se implicaseră în deceniile al patrulea și al cincilea al secolului al XIV-lea, în acțiunile împotriva emiratelor turcești nu se mai arătau dispuse să colaboreze. Astfel, regatul Ciprului, odată cu urcarea pe tron a lui Pierre de Lusignan (1359), s-a arătat interesat mai mult de acțiuni îndreptate spre litoralul sudic al Anatoliei⁶³⁴ și împotriva dușmanului "ereditar", Egiptul mameluc, în timp ce Ordinul Ospitalierilor avea cu Veneția diferențe vechi și grave. Veneția însăși a avut o atitudine oscilantă în raport cu *sanctum passagium* din cauza divergențelor cu celelalte puteri creștine care alcătuiseră "Liga sfântă"⁶³⁵, dar și a interesului pentru revigorarea comerțului cu Asia Mică și mai ales pentru aprovizionarea cu cereale din această regiune. Documentele venețiene reflectă diminuarea progresivă a interesului Serenissimei față de cruciadă și pun în lumină încercarea venețienilor de a scăpa de rolul de conducători ai ligii navale pe care îl asumaseră în anii '30-'40 ai secolului al XIV-lea. În acest sens este de amintit schimbul de scrisori cu regele Ungariei, Ludovic de Anjou, sau cu împăratul Carol de Luxemburg⁶³⁶. Această atitudine se explică prin cheltuielile mari antrenate de cruciadă, dar și prin conjunctura economică generală; războiul cu Genova provocase întreruperea schimburilor comerciale, situație ce s-ar fi perpetuat în cazul declanșării unei noi cruciade.

Trebuie ținut cont, de asemenea, că după sfârșitul războiului din 1350-1355, atenția venețienilor se deplasase, în Mărea Egee, dinspre sud către nord. Doi factori acționaseră în această direcție: ascensiunea otomană și diminuarea presiunii pe care flotilele beilor de Monteshe și de Aydin o exercitaseră asupra coloniilor venețiene, mai ales după anul 1365.

Otomanii deveniseră un adversar de temut pentru Serenissima după ocuparea portului Gallipoli și a emiratului Qarasi (reg. Pergamului) care oferea dinastiei osmane accesul la Marea Egee⁶³⁷. Implantarea otomană la Gallipoli

---

⁶³⁴ În 1360 Pierre de Lusignan a ocupat Gorhigos, iar în august 1361 Adalia; v. Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 101 și 107. Politica de cruciadă a lui Pierre de Lusignan a fost analizată de Peter W. Edbury, *The Crusading policy*, p. 90-105.

⁶³⁵ În 1356 papa Innocențiu al VI-lea făcea apel la o nouă cruciadă la care îi invita să adere alături de Veneția și de Ospitalieri pe regele Ciprului și pe genezezi. Serenissima s-a opus însă primirii genezezilor în liga sfântă (v. Anthony Luttrell, *Venice*, p. 205-206; Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 61)

⁶³⁶ Freddy Thiriet, *Délibérations*, doc. 637, p. 238. La 13 februarie 1358 Serenissima promitea împăratului, pentru cruciadă (ad *sanctum passagium terrae sanctae*), zece galere armate și echipate pe cheltuiala Veneției, în schimbul sprijinului în favoarea anexării orașului Treviso.

⁶³⁷ Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 64 face conexiunea între alianța otomană și ocuparea emiratului Qarasi; această cucerire permitea otomanilor intensificarea raidurilor în Egeea. Ambarcațiunile ușoare folosite permiteau transportul

amenința să modifice radical echilibrul în zona Strâmtoarelor cu atât mai mult cu cât, în timpul războiului din 1350-1355, se puseseră bazele alianței genovezo-otomane. Deși în unele momente a existat iluzia posibilității de cooperare cu otomanii⁶³⁸, Serenissima a înțeles destul de repede pericolul apariției unui nou factor de putere în zona Strâmtoarelor și, în consecință, încă din 1363 a luat în calcul posibilitatea organizării unei "cruciade" împotriva emiratului osman⁶³⁹.

Concomitent cu creșterea amenințării otomane, emiratele care în prima jumătate a secolului al XIV-lea fuseseră în prima linie a luptei împotriva posesiunilor latine din România s-au îndepărtat tot mai mult de "războiul sfânt". Chiar dacă emirii de Aydin și de Menteshe nu și-au încetat definitiv raidurile maritime, pericolul constituit de acestea s-a diminuat mult după dispariția lui Umur beg⁶⁴⁰. După 1355 putem distinge în relațiile Veneției cu aceste două emirate două perioade: prima, caracterizată de menținerea unor raporturi oscilante, adeseori tensionate⁶⁴¹, s-a întins pe durata deceniului care a urmat sfârșitului războiului din 1350-1355 și o a doua, "calmă", după anul 1365.

Sfârșitul războiului cu Genova în 1355 a coincis cu expirarea tratatelor Veneției cu emiratele de Aydin și Menteshe. Pacea cu turcii, destul de nesigură chiar și în condițiile semnării unui acord, devenea în noile condiții îndoielnică.

---

trupelor în Thracia.. Asupra acestui aspect Ioan Cantacuzino, *Historiarum Libri IV*, ed. L. Schopen, I, Bonn, 1828, 505.

⁶³⁸ F. Thiriet, *Regestes*, I, doc. 423, p. 109. La 15 aprilie 1365 scrisorile bailului din Constantinopol făceau cunoscute excelentele sentimente manifestate față de venețieni de Murad, fiul lui Orkhan. Senatul îl împuternicea pe Orio Pasqualigo să solicite detalii în privința avantajelor rezervate venețienilor și a eventualului comtoar ce urma să le fie cedat.

⁶³⁹ Freddy Thiriet, *Una proposta*, p. 321-334.

⁶⁴⁰ Uneori se pare că știrile trimise din colonii spre metropolă erau în mod intenționat exagerate pentru a obține astfel un sprijin mai consistent. La 26 septembrie 1350 zvonurile referitoare la o iminentă expediție a bey-ului de Aydin erau considerate dacă nu false, cel puțin foarte exagerate (Freddy Thiriet, *Délibérations*, doc. 580, p. 223).

⁶⁴¹ De exemplu în aprilie 1358 Veneția trimitea dispoziții în Creta pentru armarea a 4 galere: 2 pentru paza Golfului și două pentru liga navală; țărani ducelui Arhipelagului stabiliți în Creta nu trebuiau înapoiați pentru că nefiind apărați suficient de stăpânul lor, ar fi preferat să plece în "Turcia". Aceste măsuri sugerează că relațiile cu emirii turci erau încordate. Totuși în același an apar semne ale destinderii. În urma reînnoirii păcii cu beyul de Aydin se lua la 14 iunie 1358 decizia de creare a unui consulat la Theologo (Efes) datorită rutei comerciale Creta-Efes (Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 61). În luna septembrie a aceluiași an era ratificată pacea cu emirul de Theologo-Palatia. În acord era cuprinsă insula Amorgos, alte pământuri ale familiei Ghisi. Tot ca urmare a normalizării acestor relații, la 17 februarie 1361, Senatul venețian decidea avansarea sumei de 1000 de hyperperi pentru a cumpăra și transporta în Creta cai din "Turchia" (F. Thiriet, *Délibérations*, doc. 674, p. 249-250).

Turcii puteau relua în orice moment raidurile de pradă împotriva pozițiilor venețiene, fapt ce s-a și petrecut în 1355-1356 când au fost atacate Negroponte, Moreea și insula Karpathos⁶⁴². Ruptura relațiilor politice era agravată de pericolul întreruperii schimburilor comerciale⁶⁴³. Deoarece Aydin și Monteshe erau centre importante ale comerțului cu cereale, reluarea războiului cu aceste emirate putea provoca discontinuități în aprovizionarea metropolei și creșterea prețului grânelor. Din acest motiv, conducătorii venețieni au preferat să negocieze încheierea unor tratate. Atâta timp cât emirii au acordat privilegii comerciale și au permis exportul de grâne, Serenissima s-a arătat dispusă să mențină pacea⁶⁴⁴, cu atât mai mult cu cât în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Aydin și Monteshe au amenințat tot mai puțin coloniile sale din Levant⁶⁴⁵. Aceasta a fost cauza pentru care, referirile la cruciadă în documentele venețiene au devenit tot mai rare și au apărut doar atunci când acțiunile emirilor de Aydin și de Monteshe puneau în pericol interesele negustorilor din lagună. Republica

---

⁶⁴² F. Thiriet, *Regestes*, I, doc.284, p. 79. chiar dacă documentul nu specifică despre ce turci este vorba Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 60 presupune că în atacuri au fost implicați emirii de Aydin și de Monteshe deoarece în februarie 1356 cretanul Giuliano Zeno era trimis în solie la aceștia.

⁶⁴³ Este relevant un document din 13 martie 1358 v. F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 639, p. 239-240. Supușilor venețieni le era interzis negoțul cu ținuturile aflate în posesia lui Hizîr, beiful de Aydin sub amenințarea cu confiscarea mărfurilor și a plății unei amenzi de 100 de hyperperi pentru patronul navei și 50 de hyperperi pentru echipaj.

⁶⁴⁴ În mai 1358 Veneția era dispusă să facă pace cu beyul de Palatia (=Monteshe) dacă acesta elibera prizonierii, mărfurile confiscate și plătea o despăgubire de 800 de florini (F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 642, p. 240). Aceleași cereri erau formulate un an mai târziu (Ibidem, I, doc. 654, p. 244), dar abia în mai 1360: consulul venețian la Palatia anunța că emirul a plătit o tranșă de 100 de ducati din despăgubirea de 800 de ducati; reprezentantul Veneției adăuga că emirul pedepsise pe 3 "raysi" care jefuiseră o ambarcație de la Coron (Ibidem, I, doc. 665, p. 247). Nici raporturile cu emirul de Teologo (Aydin) nu au fost scutite de momente tensionate. La 9 august 1362 "înțelepții" numiți să analizeze relațiile cu emirul de Teologo recomandau elaborarea unui protest solemn în legătură cu interdicția pusă unor negustori venețieni de a face negoț în ținuturile emirului (Ibidem, I, doc. 688, p. 253).

⁶⁴⁵ Printre aceste acțiuni putem enumera: capturarea galerei insulei Negroponte de către turci în decembrie 1357 (F. Thiriet, *Regestes*, I, doc. 319, p. 87); pregătirile navale făcute de beyul de Aydin, Hizir, în martie 1358 în scopul atacării Cretei (F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 639, p. 239-240); atacurile împotriva negustorilor cretani în 1359 (Ibidem, I, doc. 648, p. 242-243); jefuirea unor nave de la Coron și Andros (Ibidem, I, doc. 675, p. 250 și doc. 679, p. 251) în iulie 1361 și a alteia din Creta în apele insulei Karpathos în anul următor (Ibidem, doc. 685, p. 252-253). După 1365 plângerile venețiene în legătură cu aceste două emirate se diminuează sensibil. Îmbunătățirea relațiilor este sugerată și de faptul că Serenissima a recurs și la mercenari turci pentru a pune capăt revoltei Cretei. O analiză minuțioasă a raporturilor Serenissimei cu Aydin și Monteshe la Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 54-62, 66-69, 90-104.

Sfântului Marcu nu a refuzat discuțiile în legătură cu *sancta unio*, dar de fiecare dată și-a condiționat participarea de obținerea unor avantaje substanțiale⁶⁴⁶.

Sfârșitul războiului din 1350-1355 generase o conjunctură politică complicată care puneau Veneția în fața unor probleme dificile. Paradoxal, pentru rezolvarea acestora Serenissima a renunțat la linia politică din prima jumătate a secolului al XIV-lea: în Egeea ideea ligii navale a fost treptat abandonată, iar în bazinul pontic focarul disputei cu Genova s-a deplasat de la Tana și Trapezunt către Tenedos, transformat într-o veritabilă poartă de intrare în Strâmțori.

2. *Factori ai accentuării rivalității genovezo-venețiene: Marea Neagră, Egeea, regatul Ciprului*

După cum observa Michel Balard "*la rivalité commerciale dans les régions pontiques est donc permanente: le problème de la domination des échanges s'y pose dans les années 1370 dans les mêmes termes qu'à la fin du XIIIe siècle*"⁶⁴⁷. Chiar dacă pacea din 1355 a fost una care a consfințit echilibrul de forțe dintre cele două puteri maritime italiene, situația Veneției în spațiul ponto-egheean de la sfârșitul conflictului a fost sensibil mai precară decât cea de la început.

Pe de o parte războiul accelerase declinul navigației în bazinul pontic⁶⁴⁸, iar pe de altă parte cei cinci ani de confruntări anulasera mare parte din câștigurile dobândite de Serenissima în prima jumătate a veacului al XIV-lea. Din acest motiv, în a doua jumătate a secolului, competiția cu Genova a devenit mai acerbă ca niciodată. Faza fierbinte a rivalității încheiate prin tratatul din 1355 fusese înlocuită cu un "război mascat" fiecare dintre cele două tabere fiind foarte atentă la acțiunile adversarului. La mai puțin de un an de la semnarea tratatului, Senatul venețian aprecia că genovezii sunt întotdeauna de temut și lua măsuri de protecție pentru o cocă ce se îndrepta spre Alexandria, deoarece fusese semnalată o flotilă genoveză compusă din 3 galere și o galiotă navigând spre Karpathos⁶⁴⁹. Șapte ani mai târziu Senatul reacționa la ceea ce califica drept "excesele inadmisibile ale genovezilor" în Pont trimițând o ambasadă la

---

⁶⁴⁶ Una dintre condițiile pentru crearea unei ligi antiotomane cu Genova și Bizanțul în 1363 era intrarea în posesia insulei Tenedos v. Freddy Thiriet, *Una proposta*, 113, 1955, 3, p. 321-334; pentru alte negocieri în privința cruciadei v. Idem, *Régestes*, I, doc. 304, p. 83 (27 aug. 1356 aluzie la negocieri cu Ospitalierii și regele Cipru pentru apărarea creștinilor din Romania împotriva turcilor); doc. 310, p.85 (la 28 mart. 1357 Veneția condiționa participarea de permisiunea de a trimite anual 2 nave de comerț în Egipt).

⁶⁴⁷ Michel Balard, *La Roumanie*, p. 86-87.

⁶⁴⁸ Serghey P. Karpov, *La navigazione*, p. 101: cauzele acestui declin au fost criza economică generală, epidemia de ciumă, prăbușirea Ilkhanatului Persiei (fapt ce a afectat ruta Tabriz-Trapezunt) și conflictele interne din Imperiul de Trapezunt.

⁶⁴⁹ F. Thiriet, *Délibérations*, p. 244.

Genova și ordonând căpitanului golfului, Pietro Baseio, să meargă în România pentru a proteja vasele comerciale venețiene⁶⁵⁰. Această supraveghere atentă a apelor Levantului a fost o stare permanentă între 1355 - 1377 și reflectă profunda încredere în durabilitatea tratatului din 1355.

Zonele de manifestare a rivalității dintre cele două puteri comerciale au continuat să fie Marea Neagră, Egeea și regatul Ciprului. După sfârșitul celui de-al doilea război al Strâmtoarelor, Republica ligure a câștigat teren în toate aceste regiuni. În Marea Neagră genezezii reușiseră în 1355 să obțină suspendarea temporară a activității venețiene la Tana. Acest succes a fost completat de cucerirea Soldaiei în 1365⁶⁵¹ și de mutarea centrului de greutate al sistemului genez la Dunărea de Jos de la Vicina la Chilia⁶⁵², evoluție care a consolidat supremația Superbei în "Marea cea Mare". Hegemonia geneză a fost întărită de situația generală a activității venețiene în Pont. Pe lângă interdicția temporară de a face negoț la Tana, comerțul venețienilor cu Trapezuntul a cunoscut, până în 1364 o perioadă de stagnare⁶⁵³, în vreme ce la Constantinopol raporturile cu supușii basileului au continuat să rămână foarte tensionate atât din cauza datoriei lui Ioan al V-lea față de Serenissima⁶⁵⁴, cât și a vexațiunilor la care erau supuși negustorii din lagună de către agenții imperiali. Veneția a încercat să contrabalanseze avantajele obținute de genezezi. Pentru a nu încălca clauza Tanei inserată în tratatul din 1355, venețienii au încercat în 1356 să obțină de la Hoarda de Aur dreptul de a se instala la Soldaia. Negocierile purtate în acest scop de ambasadorul venețian Andrea Venier cu Ramadan, reprezentantul hanului, s-au încheiat cu un semi-succes, negustorii din lagună primind dreptul de a întemeia o așezare comercială, dar nu la Soldaia, ci la Provato⁶⁵⁵. Doi ani mai târziu, ambasadorii Giovanni Querini și Francesco Bon erau împuterniciți să solicite hanului Berdibek libertățile anterioare, măsură menită să faciliteze reluarea schimburilor comerciale a căror interdicție urma să expire în iulie

---

⁶⁵⁰ F. Thiriet, *Regestes*..., doc. 393, p. 102.

⁶⁵¹ Măsura s-a datorat poate încercărilor venețienilor de a se instala la Soldaia (vezi mai jos); Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 205 sublinia că ocuparea Soldaiei a avut un caracter anti-venețian "ea a lăsat practic fără obiect privilegiul prin care tătarii puseseră la dispoziția negustorilor Serenissimei capete de pod în Crimeea".

⁶⁵² Șerban Papacostea, *De Vicina à Kilia*, RESEE, 16, 1978, 1, p. 65-79.

⁶⁵³ Eliyahu Ashtor, *Levant*, p. 76; la 20 iulie 1363 împăratul de Trapezunt, Alexios al III-lea, solicita venețienilor reluarea legăturilor comerciale. Bailul de Constantinopol era împuternicit de Senat să trimită un emisar pentru a obține cel puțin reconfirmarea vechilor privilegii și acordarea unui nou amplasament pentru așezarea venețiană (F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 413, p.107).

⁶⁵⁴ Tommaso Bertele, *I Gioielli*, p. 91-177.

⁶⁵⁵ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 299, p. 82. Senatul îl împuternicea pe căpitanul galerelor României să se îndrepte spre Provato pentru a examina condițiile așezării; cf. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 367.

1359⁶⁵⁶. Solia a fost încununată de succes, Berdibek reînnoind la 24 septembrie 1358 vechile privilegii ale venețienilor la Tana, gest întărit de guvernatorul din Solhat, Kutlugh Temür, care le-a acordat libertatea de a face negoț la Soldaia, Provato și Calitra⁶⁵⁷. Revenirea la Tana a fost desigur un succes, dar proporțiile acestuia nu trebuie exagerate: în iulie 1364 drumul la Tana părea închis⁶⁵⁸, iar un an mai târziu consulul venețian, Vettor Pisani, cerea Senatului un ajutor suplimentar deoarece condițiile în care își desfășura activitatea erau foarte rele⁶⁵⁹. În sfârșit, în 1369, venețienii se plâneau că plătesc tătarilor o taxă de 4% din valoarea mărfurilor în timp ce genovezii plăteau doar 3%, fapt care sugerează diferența de statut, dar și de profit, a negustorilor din cele două orașe⁶⁶⁰.

La Constantinopol situația venețienilor nu era lipsită de neajunsuri, în ciuda reînnoirii periodice a vechilor acorduri cu basileul. Serenissima s-a plâns nu de puține ori împăratului în legătură cu abuzurile la care erau supuși negustorii săi de către agenții basileului⁶⁶¹. Astfel, la 24 iulie 1363, bailul venețian la Constantinopol, Andrea Querini, era împuternicit săi amintească basileului Ioan al V-lea că Serenissima s-a arătat reținută în pretențiile sale, în dauna propriilor negustori și spre binele imperiului (*cum incommodo nostro et mercatorum nostrorum et utilitate evidenti imperii sui*). Din acest motiv Republica se arăta surprinsă de abuzurile agenților imperiali care îi împiedicau pe venețieni să-și desfășoare liber negoțul. Querini era mandatat să solicite încetarea acestor vexațiuni, iar în cazul unui refuz bailul împreună cu negustorii de la Constantinopol, Tana, Thessalonic și alte orașe din imperiu trebuiau să se întoarcă la Veneția⁶⁶².

La rândul lor bizantinii reproșau venețienilor tendința de a-și extinde cartierul⁶⁶³, naturalizarea unor supuși greci și vânzarea cu amănuntul a mărfurilor⁶⁶⁴. La aceste disensiuni mai vechi s-a adăugat, în a doua jumătate a

---

⁶⁵⁶ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 324-325, p. 87-88

⁶⁵⁷ Text publicat în DVL, p. 47-51; conjunctura emiterii privilegiului la Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 203.

⁶⁵⁸ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 419, p. 108

⁶⁵⁹ F. Thiriet, *Délibérations*, II, doc. 783, p. 285: "condiciones illarum partium sunt tales quod necessario expedit quod se intelingat, ne remaneat desertus". În răspuns Senatul îi încuviința întoarcerea în cazul în care condițiile nu erau favorabile îndeplinirii funcției.

⁶⁶⁰ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 476, p. 121.

⁶⁶¹ Vezi de ex. situațiile semnalate de F. Thiriet, *Régestes*, I, la 30 ianuarie 1356 (doc. 285, p. 79-80); în aprilie 1358 (doc. 325, p. 88); la 20 iulie 1358 (doc. 335, p. 90) sau la 24 iulie 1363 (F. Thiriet, *Délibérations*,)

⁶⁶² F. Thiriet, *Délibérations*,

⁶⁶³ Venețienii acceptau să plăească în martie 1359 taxele obișnuite pentru orice casă achiziționată peste cifra de 25 (F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 342, p. 91-92).

⁶⁶⁴ Toate aceste probleme au fost discutate în timpul negocierilor din martie

secolului al XIV-lea, problema bijuteriilor Paleologilor ținute în gaj de Veneția. Acestea nu au mai fost niciodată răscumpărate din cauza dobânzilor adăugate împrumutului contractat de Anna de Savoia în 1343⁶⁶⁵ care au transformat datoria, odată cu trecerea timpului, într-o sumă exorbitantă⁶⁶⁶. Pe lângă aceste litigii, Signoria era îngrijorată de slăbiciunea evidentă a Bizanțului, incapabil să facă față pretențiilor genoveze sau amenințării otomane. Din acest motiv, Veneția a pus un accent aparte pe problema Tenedosului, a cărui stăpânire era - în optica venețiană - singura garanție a menținerii circulației libere prin Strâmțori⁶⁶⁷.

Perpetuarea rivalității cu genovezii la Tana, dificultățile întâmpinate la Trapezunt și la Constantinopol și problema Tenedosului sunt indicii ale stagnării expansiunii venețiene în Pont în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Progresele realizate de Republica Sfântului Marcu în Marea Neagră între 1319 (data privilegiului obținut de la împăratul de Trapezunt) și 1343 (anul izbucnirii conflictului cu Djanibek) au fost în mare parte anulate de rezultatul războiului din 1350-1355 și de evoluția situației în anii imediat următori. A contribuit la această situație chiar politica destul de ambiguă desfășurată de Serenissima în Marea cea Mare⁶⁶⁸: deși concurența cu Genova a continuat să se manifeste, conducerea venețiană a ezitat să acționeze ferm atunci când s-au ivit ocazii favorabile intereselor sale politice și comerciale. Doar astfel ne putem

---

1359 (F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 342, p. 91-92).

⁶⁶⁵ Tommaso Bertele, *I Gioielli*, p. 91; împrumutul a fost solicitat de Anna de Savoia în timpul luptelor pentru tron dintre fiul său, Ioan al V-lea și Ioan al VI-lea Cantacuzino.

⁶⁶⁶ În 20 de ani dobânzile ajunseseră să dubleze împrumutul; suma datorată de bizantini la 1 ianuarie 1364 era de 79598 de ducati, 12 grossi și 7 picoli (*Ibidem*, p. 122); suma inițială împrumutată a fost de 30000 de ducati și a fost obținută de la particulari. Împrumutul a fost garantat cu bijuterii care puteau fi vândute dacă datoria nu era restituită în timp de trei ani. În timpul celui de-al doilea război al Strâmțorilor Veneția se arăta dispusă să renunțe la restituirea banilor dacă pimea Pera sau măcar dacă această colonie genoveză era distrusă (*Ibidem*, p. 112). După 1355 Serenissima a legat problema ștergerii datoriei de intrarea în posesia insulei Tenedos, dar toate negocierile au eșuat (*Ibidem*, p. 123-130). În 1453 datoria Bizanțului se ridica la 195000 de ducati din care 165000 reprezentau dobânzile.

⁶⁶⁷ Putem reține afirmația lui F. Thiriet, *La Romanie*, p. 170: "Pour ralentir l'avance turque et maintenir la liberté maritime contre les prétentions génoises, il n'y avait qu'un seul moyen: s'emparer de son tour de fortes positions aux abords des Détroits".

⁶⁶⁸ Michel Balard, *La lotta*, p. 117 explică astfel această ambiguitate a politicii venețiene: "Venezia capisce che il mar Nero, a causa dell'anarchia dei khanati mongoli, l'Asia minore, in ragione dell'espansione turca, e Constantinopoli, minacciato nella propria esistenza, non necessitano piu di grandi sforzi militari e navali per la protezione di vantaggi commerciali oramai in declino". Totuși politica Serenissimei după dispariția lui Baiazid I pare să contrazică această părere.

explica de ce acordul încheiat cu țarul Bulgariei Ivan Alexandru, în 1347 (reconfirmat în 1352)⁶⁶⁹, nu a avut urmări semnificative, precum și refuzul de a intra în posesia orașului Gallipoli ce îi fusese oferit de Amedeo de Savoia după cruciada din 1366⁶⁷⁰.

Situația nu se prezenta mai favorabil pentru venețieni nici în Egeea. În această mare, rivalitatea cu Genova s-a concentrat în jurul Tenedosului și a fost influențată de alți factori importanți: problemna emiratelor turcești și, din 1363, de revolta Cretei.

Războiul din 1350-1355 scosese în evidență slăbiciunea esențială a imperiului egeean al Veneției: lipsa unei poziții la nord de Negroponte, mai exact în apropierea Strâmtorilor "*lacune grave qui permettait aux Génois de semer d'embûches la route des Détroits, unique accës à Constantinople et aux comptoirs du Pont et de Crimée*"⁶⁷¹. Acest fapt a făcut ca, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea chestiunea Tenedosului să devină o obsesie a politicii venețiene în România, reflectată în ideea că insula era o "*cheie a Strâmtorilor*", formulă utilizată de mai mulți cronicari venețieni⁶⁷². Republica Sfântului Marcu a readus în discuție necesitatea intrării în posesia insulei în toate negocierile pe care le-a purtat cu basileul în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. O primă încercare a avut loc chiar în timpul celui de-al doilea război al Strâmtorilor, iar o a doua în 1363 cu prilejul unei proiectate alianțe venețiano-genovezo-bizantine împotriva otomanilor⁶⁷³, toate aceste tentative încheindu-se cu un eșec.

Într-o a doua fază, venețienii au încercat să obțină stăpânirea insulei în schimbul ștergerii datoriei pe care basileul o avea față de Serenissima și a restituirii giuvaierurilor păstrate ca garanție, dar discuțiile purtate în acest sens între 1366 și 1370 nu au dus la nici un rezultat concret⁶⁷⁴. În cele din urmă,

---

⁶⁶⁹ Vasil Gjuzelev, *Les relations bulgaro-vénitiennes durant la première moitié du XIVe siècle*, "Etudes historiques", IX, Sofia, 1979, p. 62-63. Istoricul bulgar pune în legătură acest acord cu cel semnat în aceeași perioadă de Veneția cu Hoarda de Aur.

⁶⁷⁰ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 367 presupune că a fost o încercare a Serenissimei de a-i menaja pe otomani cu care intrase în negocieri. Miza ar fi fost desprinderea acestora din alianța cu genovezii și obținerea unor avantaje comerciale pe care Bizanțul nu le mai putea garanta.

⁶⁷¹ Freddy Thiriet, *Venise et l'occupation*, p. 220.

⁶⁷² Danielle di Chinazzo, *Cronica*, p. 18; Freddy Thiriet, *Venise et l'occupation*, p. 220 amintește formula lui Zancaruolo: "El castello di Tenedo si e la chiave de la bocha a tuti quelli che vol navigare in la Mar Mazor, zoe a la Tana et Trebizonde".

⁶⁷³ F. Thiriet, *Una proposta*, p. 321-334.

⁶⁷⁴ Pentru negocierile purtate de Ioan al V-lea în 1370 la Veneția v. R.J. Loenertz, *Jean V Paléologue*, p. 221 care compară mărturia lui Chalcocondyl cu cea a lui Gian Giacomo Caroldo; Peter Charanis, *The Strife*, p. 287-291; Julian Chrysostomides, *John V Palaeologus*, p. 76-84 rectifică punctul de vedere al lui Loenertz care considera că Andronic al IV-lea fusese factorul care împiedicase cedarea Tenedosului către Veneția încă din 1370. Chrysostomides arată că argumentul se baza pe

evoluția raporturilor de forță la curtea bizantină a îndreptat evenimentele pe făgașul dorit de conducerea Republicii din lagună. Cu sprijinul genovezilor, Andronic al IV-lea și-a îndepărtat tatăl de pe tron (12 august 1376) și a acordat aliaților săi în semn de mulțumire insula revendicată de Veneția⁶⁷⁵. Populația Tenedos-ului a refuzat să se supună acestei măsuri și, în semn de loialitate față de Ioan al V-lea, s-a supus de bună voie Serenissimei⁶⁷⁶. În octombrie 1376 insula a fost ocupată și fortificată, iar în ianuarie 1377 a fost numit un bail în persoana lui Antonio Venier⁶⁷⁷. Instalarea Serenissimei la Tenedos ducea inevitabil la ruperea echilibrului veneto-genovez în Egeea căci, așa cum observa Demetrios Cydones, genovezii nu puteau accepta instalarea rivalilor lor într-un punct de unde le puteau întrerupe comerțul "lucru mai rău decât dacă ar fi fost alungați din patria lor"⁶⁷⁸. Prin urmare visul Veneției de a intra în posesia insulei de la intrarea în Dardanele se împlinise la sfârșitul lui 1376, dar se făcuse cu asumarea unui risc uriaș: declanșarea unui nou conflict cu Genova. Așa cum se va vedea, prețul plătit a fost enorm căci Serenissima a intrat în acest război prea puțin pregătită. Spre deosebire de al doilea război al Strămtorilor, cel de-al treilea, numit și "războiul Chioggiei" sau "războiul de la Tenedos" (1377-1381), a găsit Veneția, aproape fără aliați, în fața unei largi coaliții care a pus la un moment dat sub semnul întrebării însăși existența Republicii Sfântului Marcu.

În sfârșit, o altă problemă care a influențat în mare măsură politica Serenissimei în Egeea a fost revolta Cretei. Nu ne interesează aici cauzele răscoalei, nici principalele ei faze⁶⁷⁹, ci doar repercusiunile acesteia asupra

---

o lectură greșită a unui pasaj din cronica lui Caroldo; în fapt pasajul discutat este destul de ambiguu și nu ar înlătura definitiv ipoteza lui Loenertz. Totuși Chrysostomides are probabil dreptate atunci când consideră că principalul motiv al eșecului negocierilor pentru Tenedos a fost de natură financiară. T. Bertele, *I Gioielli*, p. 126-127.

⁶⁷⁵ Cronicarul genovez Giorgio Stella rezumă astfel evenimentele: "Per eum (=Andronic al IV-lea) quidem insula Tenedon gratis Ianuensibus data est dataque pariter Venetis per alterum imperatorem adversantem Andronico (=Ioan al V-lea): unde Veneti eam insulam capientes, se munierunt ibi et fortes fecerunt. Anno a nativitate Ihesu Dei nostri MCCCLXXVII. Cum insula de qua hic superio sermo est, in Venetos pervenisset, inter eos oritur et Ianuenses contentio, oritur et grande dissidium" (Giorgio et Giovanni Stella, *Annales*, p. 169. Prin contrast venețienii au privit drept nelegitimă concesiunea lui Andronic al IV-lea; Raphayno de Caresinis, *Chronica*, p. 32 spune despre Andronic că "*falso se nomine imperatoris induerant*". Lipsa de legitimitate a concesiunii în favoarea genovezilor este argumentată astfel "*pro laesae maiestatis crimine et patricidij scelere, ipso facto privatus erat omni dignitate, honore, primogenitura et haereditate paterna*" (*Ibidem*, p. 33).

⁶⁷⁶ Freddy Thiriet, *Venise et l'occupation.*, p. 226.

⁶⁷⁷ *Ibidem*, p. 227.

⁶⁷⁸ Demetrios Cydonès, *Correspondence*, ed. G. Camelli, Paris, 1930, p. 59.

⁶⁷⁹ Pentru revolta Cretei v. J. Jegerlehner, *Der Aufstand der kandiotischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig*, BZ, 12, 1903, p. 78-101.

politicii venețiene în Levant. Două sunt preocupările care rezultă din documentele venețiene: prima, răspicat afirmată, este lovitura dată de rebeli cruciadei; a doua, mai degrabă întrezărită decât explicit formulată, a fost legată de posibilul ajutor pe care răsculații îl puteau primi de la Bizanț, de la Ospitalieri sau de la genovezi. Prima temă a fost dezvoltată de conducerea Signoriei mai ales în timpul discuțiilor cu Pierre de Lusignan în problema organizării unei noi cruciade. Desigur se poate afirma că era vorba mai degrabă de un pretext care permitea venețienilor să se eschiveze de la acțiunile regelui Ciprului care nu aveau nimic în comun cu interesele negustorilor din lagună⁶⁸⁰. Ar pleda pentru o asemenea interpretare și încercarea de a recurge la mercenari turci împotriva răsculaților⁶⁸¹. Totuși o analiză mai atentă contrazice această interpretare. În 1365, ca și anterior în 1333, revolta Cretei a izbucnit în urma instituirii unor taxe extraordinare prin care se urmărea strângerea de fonduri pentru cruciadă⁶⁸². Era evident că pentru a face rost de bani și a participa la liga sfântă, Veneția trebuia mai întâi să pună capăt revoltei. Din acest motiv conducerea Republicii nu s-a sfiit să facă apel la regele Ciprului, unul dintre susținătorii cruciadei, pentru a interveni cu trupele sale împotriva răsculaților.

---

⁶⁸⁰ Putem adăuga: temerea că regele Ciprului va ataca pământurile emiratelor turcești care au acorduri încheiate cu Serenissima. Proveditorul Cretei, Giacomo Bragadin, era împuternicit să trimită emirilor un sol care să explice că Veneția nu are nimic de-a face cu planurile regelui Ciprului (F. Thiriet *Délibérations*, II, doc. 781 din 3 iulie 1365, p. 34).

⁶⁸¹ Ibidem, doc. 709, p. 262. Trebuie precizat că Veneția a studiat această posibilitate, dar în instrucțiunile adresate autorităților din insulă se preciza să nu se recurgă la mercenari turci decât în ultimă instanță; v. J. Jegerlehner, *Der Aufstand...* p. 109; Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 68. În martie 1364 colaborarea cu emiratele era redusă la aspectul aprovizionării. Senatul dădea instrucțiuni proveditorilor trimiși în Creta pentru a pune capăt revoltei; printre acestea prevedea că puteau negocia *cum dominis Turchie* în scopul aprovizionării trupelor ce acționau în Creta (F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 744, p. 19-21). Un alt document (Ibidem, doc. 745, p. 21-22) recomandă căpitanului general și proveditorilor să cumpere din "Turcia", ducatul Atenei, Negroponte, Coron-Modon și insulele din arhipelag toate proviziile necesare, pentru ca trupele de intervenție să nu ducă lipsă de nimic.

⁶⁸² Pentru Niccolo Trevisan (BNM, mss. it. VII, 519(=8438), f. 115) cauza răscoalei a constat în grecizarea venețienilor stabiliți în Creta: "*li zoveni romase lassando la via de li antigi, contentando la via de la zoventude, laqual secondo come dise Salomon, x'e come la nave in mar: ci rompeno li boni costumi et lassano el mar suo, simili alli animal, lassando la soa propria natura di suoi antecessori, seguitando li costumi de Greci*". Importanța cronicii lui Trevisan ca izvor pentru revolta Cretei a fost subliniată de Freddy Thiriet, *L'importance de la chronique de Niccolo Trevisan*, în "Miscellanea marciiana di studi Bessarionei", Padova, 1976, p. 407-414. Amplele referiri la revoltă constituie unul din argumentele lui Thiriet în favoarea atribuirii paternității acestei cronicii lui Trevisan.

Mult mai preocupată a fost conducerea Veneției de problema ajutoarelor pe care răsculații le puteau primi din afară. La 8 octombrie 1363 se solicita Ospitalierilor, regelui Ciprului și împăratului Bizanțului să întrerupă relațiile, inclusiv cele comerciale, cu rebelii din Creta⁶⁸³. Aceeași solicitare era formulată, trei zile mai târziu, în scrisori adresate lui Ludovic de Anjou al Ungariei⁶⁸⁴ și, din nou, regelui Ciprului. Conducerea Republicii preciza că revolta Cretei îi captează toate resursele, iar Pierre de Lusignan era solicitat să ajute Veneția pentru că doar astfel, cruciada avea șanse să se realizeze. Din momentul în care revolta ar fi fost stinsă Veneția era gata să adere la *sanctum passagium*⁶⁸⁵.

Eforturile metropolei de a tăia legăturile coloniei răscolate cu potențiali aliați nu au constituit o simplă măsură de precauție. Așa cum o sugerează unele documente, teama că rebelii puteau primi ajutoare din afară era justificată. În mai 1364 căpitanul general al mării primea instrucțiuni să se informeze în legătură cu mișcările flotei bizantine (*de armata quam facit imperator C<onstantino>P<o>lis*). O galere venețiană care ajunsese în apropiere de Gallipoli trimisese știrea că Ioan al V-lea intenționa să trimită 20 de galere în sprijinul răsculaților. Căpitanul Andrea Zeno era împuternicit să trimită agenți la Negroponte și să supravegheze atent mișcările flotei bizantine⁶⁸⁶.

Mult mai preocupată a fost Serenissima de atitudinea Genovei în timpul desfășurării revoltei Cretei. O dată în plus, reacția genovezilor a fost una ambiguă, politica metropolei fiind diferită de cea a coloniilor. În timp ce metropola și-a menținut neutralitatea⁶⁸⁷, coloniile (mai ales Pera) adoptaseră o atitudine diferită. Potrivit cronicii lui Caroldo locuitorii Perei au încercat să-i ajute pe cretani "*con un legno armato carrico d'armi, balestre e vettovaglie*"⁶⁸⁸. La 22 aprilie 1366, Giovanni Chiriano, ambasadorul Veneției la Genova, era împuternicit să expună gravele acțiuni ale peroților împotriva Veneției. Chiriano trebuia să invoce expediția pregătită de peroți în sprijinul rebelilor din Creta și să ceară conducerii Genovei pedepsirea vinovaților⁶⁸⁹. Este de presupus că locuitorii Perei văzuseră în revolta Cretei ocazia ideală de a lovi în sistemul colonial venețian din Levant, iar acțiunea lor în favoarea răsculaților era menită să întărească poziția genoveză în Egeea.

Consecința cea mai importantă a revoltei Cretei a fost reînnoirea

---

⁶⁸³ F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 708, p. 261.

⁶⁸⁴ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CIV, p. 58.

⁶⁸⁵ F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 710, p. 262.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, II, doc. 751, p. 24. În document se precizează că, potrivit altor știri, flota bizantină fusese construită pentru a acționa împotriva turcilor.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, I, doc. 715, p. 263. La 20 noiembrie 1363 venețienii mulțumeau dogelui genovez (Gabriele Adorno) și consiliului Genovei pentru atitudinea amicală de care dăduseră dovadă în timpul războaielor.

⁶⁸⁸ Gian Giacomo Caroldo, f. 725.

⁶⁸⁹ F. Thiriet, *Délibérations*, II, doc. 792, p. 37.

tratatelor Veneției cu emiratele de Monteshe și Aydîn⁶⁹⁰; de asemenea, revolta a împiedicat Serenissima să se implice în expedițiile din 1365-1366 organizate de Pierre de Lusignan și de Amedeo de Savoia. În același timp, răscoala poate fi considerată și un semn al dificultăților pe care Veneția le-a întâmpinat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. După pierderea Dalmației, o eventuală secesiune a Cretei ar fi însemnat o lovitură teribilă dată imperiului colonial venețian; ar fi fost pierdută pentru metropolă nu numai o importantă zonă de aprovizionare, dar și o placă turnantă a comerțului venețian în Mediterana. Chiar dacă, în cele din urmă, a reușit să depășească criza, Serenissima a suferit curând după aceea o nouă pierdere, eliminarea din regatul Ciprului, eveniment care -în egală măsură cu criza Tenedosului - a contribuit la declanșarea celui de-al treilea război al Strâmtoarelor (1377-1381)⁶⁹¹.

Regatul familiei de Lusignan a constituit un al treilea front al rivalității între Serenissima și Superba mai ales după pierderea pozițiilor creștine din Țara Sfântă⁶⁹². După 1300, Ciprul devenise pentru Serenissima o importantă bază a comerțului ei în Levant, în anumiți ani (de ex. 1356-1357) profiturile obținute aici depășindu-le pe cele din România sau de la Alexandria⁶⁹³. Ca și în alte zone de mare importanță economică și în regatul Ciprului genovezii și venețienii s-au aflat într-o competiție continuă în special la Famagusta, piață importantă a mirodeniilor, bumbacului și zahărului⁶⁹⁴. În insulă, rivalitatea permanentă dintre cele două Republici s-a împletit cu disputele din interiorul familiei de Lusignan. Gian Giacomo Caroldo susține că regina mamă îi prefera pe genovezi în timp ce Jacques, fratele regelui Pierre I de Lusignan, înclina spre venețieni⁶⁹⁵. Situația s-a înrăutățit atunci când doi dezertori din flota Ciprului, de origine genoveză, au fost pedepsiți de către rege. În replică, genovezii au atacat și capturat o navă cipriotă. Pierre de Lusignan a ripostat arestând pe genovezii din regatul său, măsură care a declanșat războiul⁶⁹⁶.

---

⁶⁹⁰ Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 68.

⁶⁹¹ Este punctul de vedere al cronicarilor venețieni care văd în chestiunea Tenedosului și în conflictul din Cipru cauzele izbucnirii conflictului

⁶⁹² Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 81. Pentru cronicarul cipriot întregul comerț occidental cu orientul se făcea în Cipru din cauza interdicției pontificale de a face negoț cu teritoriile musulmane. Acest punct de vedere este desigur eronat (interdicțiile au fost deseori încălcate și chiar papalitatea a acordat adesea dispense negustorilor), dar afirmația lui Makhairas sugerează importanța insulei pentru schimburile comerciale dintre Occident și Levant.

⁶⁹³ Eliyahu Ashtor, *Levant*, p. 80.

⁶⁹⁴ *Ibidem*.

⁶⁹⁵ Gian Giacomo Caroldo, f. 832.

⁶⁹⁶ Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 127; cronicarul îi consideră pe genovezi un popor "trufaș și lipsit de loialitate" care nu dorea decât un pretext pentru a pune mâna pe regatul Ciprului (*Ibidem*, p. 135).

În timpul războiului, genovezii au cerut venețienilor să nu navigheze spre Cipru "*fino che Genovesi non havesero ricuperati l'onore e liberta loro in quel regno*"⁶⁹⁷ cuvinte care sugerează o situație oarecum asemănătoare conflictului cu Djanibek din 1343: genovezii încercau să instituie o blocadă comercială asupra regatului Ciprului, măsură ce nu ar fi putut fi îndeplinită atâta timp cât venețienii continuau să-și desfășoare activitatea în insulă. Încercarea genovezilor de a-i convinge pe venețieni să-și suspende activitatea avea și un aspect militar care viza împiedicarea alianței veneto-cipriote. Răspunsul venețian la solicitarea Republicii ligure a fost unul negativ, dar în egală măsură prudent. Serenissima a replicat că blocada ar fi fost spre paguba negustorilor din lagună "*che vivono di mercantia, e che erano in pace col Regno di Cipro, nel quale havevano molte imunita*"⁶⁹⁸. Totuși venețienii se ofereau să medieze pacea astfel încât negustorii din ambele orașe italiene să poată face comerț în insulă. În cele din urmă Superba s-a mulțumit cu garanția că Veneția urma să-și mențină neutralitatea pe toată durata conflictului. Războiul a luat sfârșit cu capitularea lui Pierre de Lusignan, act explicat de cronicarul Leontios Makhairas prin dorința regelui de a pleca în cruciadă⁶⁹⁹.

Sfârșitul războiului genovezo-cipriot readuce în discuție paralela , sugerată mai sus, cu războiul cu Djanibek. Și acum, ca și în cazul conflictului cu Hoarda de Aur, încheierea ostilităților a fost urmată rapid de deteriorarea relațiilor venețiano-genoveze. Acestea au degenerat într-un conflict sângeros în anul 1372 la încoronarea lui Pierre al II-lea de Lusignan ca rege al Ierusalimului⁷⁰⁰. Cu acea ocazie reprezentanții celor două republici italiene și-au disputat locul pe care trebuiau să-l ocupe în suita regelui: genovezii au contestat venețienilor dreptul de a sta la dreapta, susținând că acest privilegiu le fusese acordat lor de predecesorii lui Pierre al II-lea. Venețienii au ripostat și au avut pe moment câștig de cauză pentru că erau prezenți în număr mai mare. Cearta a reizbucnit însă în timpul banchetului oferit de rege și a degenerat în lupte de stradă în urma cărora *loggia* genoveză a fost devastată⁷⁰¹. Considerând că, în

---

⁶⁹⁷ Gian Giacomo Caroldo, f. 832.

⁶⁹⁸ *Ibidem*, f. 833.

⁶⁹⁹ Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 135-139.

⁷⁰⁰ *Ibidem*, I, p. 81 și 93. Există obiceiul ca monarhii din familia de Lusignan să fie încoronați ca regi ai Ciprului la Nicosia și ca regi ai Ierusalimului la Famagusta. De ex. Pierre I de Lusignan fusese încoronat la Nicosia de episcopul Guy de Giblet, iar ca rege al Ierusalimului, la Famagusta, de legatul pontifical Pierre de Thomas; obiceiul este amintit și de venețianul Raphayno de Caresini, *Chronica*, p. 31.

⁷⁰¹ Relatare cu lux de amănunte la Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 309-317; într-o formă comprimată prezintă lucrurile Raphayno de Caresini, *Chronica*, p. 31. Cronicarul spune că nobilii ciprioți i-au favorizat pe venețieni pentru că au văzut că genovezii erau cei vinovați; prin urmare "*aliqui Genuensium ex fenestri deiecti fuerunt, et eo die, male tractati sunt ab eorum delicta*".

urma acestor evenimente, pacea a fost încălcată de regele Ciprului, podesta-ul Antonio de Negrone și genevezii au părăsit Famagusta cu toată averea lor evaluată de cronicarul Leontios Makhairas la două milioane de ducați⁷⁰².

După ce a încercat zadarnic să obțină satisfacție pentru pagubele suferite, Republica ligure a declarat război Ciprului. O flotă condusă de Pietro Fregoso a ocupat în iunie 1373 Nicosia, apoi Famagusta, succese ce l-au obligat pe Pierre al II-lea să încheie o pace umilitoare la 21 octombrie 1374⁷⁰³. Intrarea portului Famagusta în posesia genevezilor a însemnat o importantă pierdere pentru venețieni care au fost nevoiți să mute capul de linie al "mudei de Cipru" la Beirut⁷⁰⁴. După cum precizează tratatul de cruciadă elaborat de venețianul Emmanuele Piloti, ocuparea Famaguste de către genezezi a fost urmată de declinul orașului deoarece negustorii de altă etnie au preferat să se reorienteze spre Damasc și Alexandria⁷⁰⁵ decât să accepte condițiile restrictive ale genevezilor.

Succesul Genovei în Cipru a constituit preambulul celui de-a treilea război al Strămtorilor. După spusele cronicarului Gian Giacomo Caroldo "*Genovesi havevano sempre con mal animo tolerato che venetiani aumentasero li traffichi loro nell'isola di Cipro, nella Romania, e Mar Maggiore et all'incontro Venetiani ponevano ogni loro industria per continuare li soliti traffichi tanto neccessario alla Citta di Venetia quanto l'Anima al Corpo*"⁷⁰⁶. Într-adevăr, războiul din 1377-1381 a constituit o grandioasă încercare a Genovei de a elimina concurența comercială a venețienilor și a izbucnit într-o conjunctură nefavorabilă pentru Serenissima. Pe lângă consolidarea pozițiilor Republicii ligure în Marea Neagră, în Cipru și la Constantinopol (prin înscăunarea lui Andronic al IV-lea), la conturarea acestei situații au contribuit câteva mutații politico-economice majore: politica comercială a dinastiei Angevine în Ungaria și ascensiunea Imperiului otoman.

---

⁷⁰² Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 325.

⁷⁰³ Nicolae Bănescu, *Le déclin*, p. 12. Regele trebuia să plătească o despăgubire uriașă lăsând ca garanție în mâinile genevezilor portul Famagusta și un număr de reprezentanți ai familiei regale și ai nobilimii drept ostatici.

⁷⁰⁴ Michel Balard, *La lotta*, p. 91; Famagusta era și un punct de releu în transportul de pelerini între Occident și Țara Sfântă rolul său diminuându-se, după cucerirea geneveză, în favoarea rutei care trecea pe la Alexandria v. David Jacoby, *Pélerinage*, p. 34.

⁷⁰⁵ *Traité d'Emmanuel Piloti*, p. 127-128 un punct de vedere asemănător are și Leontios Makhairas, *Recital*, I, p. 81 prosperitatea insulei a fost distrusă de conflictul lui Pierre al II-lea de Lusignan cu genevezii; cf. Nicolae Bănescu, *Le déclin*, p. 14-15.

⁷⁰⁶ Gian Giacomo Caroldo, f. 935.

CAPITOLUL VIII

VENEȚIA, POLITICA BALCANICĂ A UNGARIEI ȘI ASCENSIUNEA OTOMANĂ

“Dopo che la forza de Turchi s’uni nel solo Otthomano, diversi accidenti ma sempre le discordie de Cristiani et quelle massimamente degli imperatori de’ Greci hanno facilitato le imprese a lui et a successori”
Bonifacio Antelmi⁷⁰⁷

Pe lângă seculara rivalitate cu Genova, politica Veneției în România a fost influențată, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, de doi factori: ascensiunea Ungariei în timpul dinastiei Angevine și expansiunea otomană în Europa. Apariția acestor noi puteri în spațiul central și sud-est european au modificat sensibil, în câteva decenii, raporturile de forțe de la sfârșitul războiului genovezo-venețian din 1350-1355 astfel încât, la izbucnirea celui de-al treilea război al Strămtorilor (1377-1381), Veneția se afla într-o situație net inferioară celei de la mijlocul veacului.

1. Problema ungară și a alianței ungaro-genoveze în politica venetiană

Un studiu recent a pus în lumină marile mutații intervenite în raporturile veneto-genoveze în perioada cuprinsă între războiul Bosforului și războiul Chioggiei⁷⁰⁸. Principala amenințare la adresa intereselor venețiene în această perioadă a fost "cleștele" genovezo-ungar care a urmărit izolarea Veneției și, în ultimă instanță, eliminarea acesteia ca putere politică și comercială. Acest proiect grandios a fost declanșat de ocuparea aproape simultană a litoralului septentrional al Mării Negre de către genovezi și a coastei dalmate de către Ludovic de Anjou. Odată realizate aceste obiective, apăreau condițiile izolării Veneției prin crearea unor noi axe de negoț care ar fi ocolit cetatea lagunelor. Această inițiativă a regelui Ungariei urmărea să conecteze orașele regatului cu Marea Neagră, "placa turnantă" a comerțului euroasiatic, și cu Adriatica și, în același timp, să creeze o legătură între cele două mări prin intermediul orașelor transilvănene Sibiu și Brașov. În sfârșit, o ultimă fază avea ca obiectiv eliminarea Veneției din rândul puterilor maritime și comerciale prin instituirea unui *embargo* și declanșarea unui război la care ar fi trebuit să participe toți adversarii Serenissimei.

La prima vedere acest proiect anti-venețian părea să fie foarte ușor de

---

⁷⁰⁷ *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato* vol. XIV *Costantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova, 1996, p. 193.

⁷⁰⁸ Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 341-352.

realizat. În realitate, evoluția situației internaționale în Europa Centrală și de Sud-Est a fost mult mai complexă, iar raporturile dintre principalii adversari ai Veneției - Genova și Ungaria - au avut și zone de "umbră" (ne putem întreba de ce genovezii nu au pătruns pe drumul Brașovului care conecta Chilia genoveză cu Europa Centrală)⁷⁰⁹ și au fost influențate de atitudinea diferită a celor două puteri în problema venețiană: pentru Ludovic de Anjou lupta împotriva Serenissimei era doar una din preocupările unei politici grandioase care viza hegemonia Ungariei în Europa central-răsăriteană, în timp ce pentru Genova înlăturarea mării sale rivale constituia obiectivul esențial al politicii externe.

Rândurile de față își propun să urmărească felul în care alianța ungaro-genoveză a fost percepută la Veneția în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și felul în care cetatea lagunelor a încercat contracararea acesteia.

Modul în care cronicarii venețieni caracterizează coluziunea genovezo-ungară ne îndeamnă să facem o paralelă cu alianța genovezo-bizantină încheiată, cu aproape un secol mai înainte, la Nymphaion. Ambele alianțe au avut un caracter explicit anti-venețian și au rezultat prin conjugarea unei puteri navale (Genova) cu puteri terestre aflate în conflict cu Veneția (Bizanțul care urmărea recucerirea Constantinopolului, respectiv Ungaria care revendica Dalmația); amândouă alianțele au lovit în zone de interes vital pentru venețieni: în 1261 era pus sub semnul întrebării imperiul colonial venețian din Egeea, în timp ce în a doua jumătate a secolului al XIV-lea coluziunea ungaro-genoveză a pus în discuție supremația Cetății lagunelor chiar în Adriatică, "golful Veneției"⁷¹⁰; în sfârșit, Ungaria, ca și Bizanțul la sfârșitul secolului al XIII-lea, s-a angrenat alături de Genova în momentul în care războiul s-a redeschis între cele două puteri maritime. Spre deosebire însă de conflictul din 1294-1299 când basileul Andronic al II-lea a fost constrâns să intre în război, iar miza a fost doar eliminarea venețienilor din Marea Neagră, în 1377-1381 Ludovic s-a alăturat de bunăvoie genovezilor, iar scopul final a fost zdrobirea cetății lagunelor.

Toate aceste motive explică de ce istoriografia venețiană a caracterizat în termeni asemănători tratatul de la Nymphaion, respectiv alianța ungaro-genoveză. Pentru cronicarii venețieni acordul din 1261 a fost încheiat "*contra*

---

⁷⁰⁹ Șerban Papacostea, *Un tournant*, p. 939-947, în special p. 943.

⁷¹⁰ Alain Ducellier, *Note*, I, p. 191-215 subliniază că până la războiul Chioggiei Genova nu și-a pus problema să domine în Adriatică, dar avea tot interesul să-și jeneze rivala în această zonă; cf. Idem, *Perturbations*, p. 607-632 discută rolul Ragusei în ansamblul coaliției antivenetiene din cel de-al treilea război al Strămtorilor, considerând că acesta nu a fost foarte important (contribuția navală s-a redus la o galeră și o brigantină) și că entuziasmul orașului dalmat a scăzut brusc în vara lui 1380, după eșecul genovezilor la Chioggia (*Ibidem*, p. 608-609). Notabile ar fi fost acțiunile piraterești întreprinse de nave ragusane în insulele Dalmației sau pe coastele Apuliei împotriva navelor venețiene încărcate cu grâu.

Deum et omnia jura"⁷¹¹, iar la originea acestuia ar fi stat doar invidia genovezilor în legătură cu "*traffichi e ricchezze che posedeva la nation veneta*"⁷¹². Acest motiv i-ar fi îndemnat pe genovezi să se alieze cu împăratul bizantin schismatic, "*inimico di santa Romana Chiesa*"⁷¹³. Limbajul folosit speculează cu abilitate diferența de atitudine a celor două republici italiene în raport cu *passagium Romanie*, cronicarii venețieni străduindu-se să opună alianței dintre trădători și eretici (genovezii și bizantinii) pe cea dintre cei doi "stâlpi ai cruciadei": Franța și Veneția⁷¹⁴. O parte din acest limbaj poate fi regăsit în caracterizarea alianței genovezo-ungare în cronicile venețiene chiar dacă, în acest caz, regele Ungariei era catolic și nu un împărat schismatic, precum Mihail Paleologul.

Astfel, Raphayno de Caresini, ignorând cu bună știință problema dalmată care învenina încă din secolul al XII-lea relațiile ungaro-venețiene, considera inexplicabile acțiunile antivenenețiene ale regelui Ungariei. Pentru a sublinia caracterul "aberrant" al politicii lui Ludovic de Anjou, cronicarul amintea că acesta descindea din prea-creștinii regi ai Franței și nu din Attila, "biciul lui Dumnezeu", și că Veneția făcea mari eforturi în folosul creștinătății apărând mărele de turci și pirai⁷¹⁵. Pentru Caresini prin alianța cu Genova, regele Ungariei se alăturase unui neam detestat de Dumnezeu și de oameni, unui popor

---

⁷¹¹ Expresia, aparținând lui Marino Sanudo cel Bătrân, apare în continuarea acestuia la cronică de Geoffroy de Villehardouin v. Robert Lee Wolff, "*Fragmentum*", p. 152.

⁷¹² Gian Giacomo Caroldo, BNM, Mss. it. VII, 128b (=7443), f. 233

⁷¹³ *Ibidem*.

⁷¹⁴ O analiză în acest sens în privința cronicii lui Martino da Canal la Giorgio Cracco, *Il pensiero storico di fronte ai problemi del comune Veneziano*, în "La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi", a cura di Agostino Pertusi, Firenze, 1970, p. 45-74. Studiul subliniază eforturile cronicarului de a crea portretul unei Veneții singură apărătoare a dreptei credințe "chi, se non Venezia, poteva essere la spada della fede e del papato ?" (*Ibidem*, p. 62).

⁷¹⁵ Raphaynus de Caresinis, *Cronica*, p. 23: "Mirum, quod tantum regem, qui non ab Atyla flagello Dei, sed a christianissimis Francorum regibus traxit originem, immoderatus adeo amor abduxerit, ut per epistolas et nuntios invitet universas nationes ad praedam contra Venetos, qui, pro fide catholica, pro tuitione ac libertate universorum contra Turcos et piratas, proprijs sumptibus, mare custodiunt". Fragmentul se regăsește și în cronică de Antonio Morosini care a folosit textul lui Caresini v. *Morosini Codex*, vol. II, , p. 46-48 E da farsende grande meraveia che uno cusi fato re el qual non n'è prozedudo da Attila flazelum Dei, anzi hē da la nobel chaxada de Franza la abia si puocho del timor de Dio, che per suo mesi mandadi, scrivando a tuti con letere quello voia incitar tute le contrade e naciom incontrā chusi fata Signoria, la qual quella chon ogni veritate d'esa se puñ bem dir la mantegna el mar seguro a le loro proprie spexe chontra tuti chorsari de mala chondiciom e apreso, chomo è infedeli, chomo è Turchi e altre naciom, che a quelli volese turbar e anular el pacificho e quieto stado, ma salvando senpre l'onor de la chorona soa".

care trăise întotdeauna de pe urma jafului⁷¹⁶. La rândul său, Gian Giacompo Caroldo considera politica lui Ludovic drept un rezultat al "*sua insatiabile ambitione di soggiogare tutta Italia, parendoli che lo Stato di Venetia gli fosse solo impedimento a tale suo desiderio*". Regele ar fi apelat la sprijinul Genovei conștient că nu poate înfrânge Veneția fără o forță maritimă corespunzătoare⁷¹⁷. Reluând argumentele lui Caresini, Antonio Morosini afirma că politica anti-venețiană a lui Ludovic a stârnit nedumerire nu numai printre creștini, dar și în rândul necredincioșilor; era nefiresc ca un descendent al regilor Franței - care fuseseră întotdeauna aliații Serenissimei - să se alieze "*chontra la chonsiencia soa e de la Santa Mare Gliexia*" cu genovezii, popor detestat de Dumnezeu și de întreaga lume. Era cu atât mai de neînțeles gestul regelui Ungariei de a rupe un tratat pe care jurase să-l respecte, cu cât acesta luptase în sprijinul sfintei credințe catolice împotriva "barbarilor și a Lituanienilor"⁷¹⁸.

În felul acesta istoriografia venețiană s-a străduit să justifice politica dusă de conducerea Republicii asimilând pe toți adversarii Veneției cu dușmani ai Sfântului Scaun și ai dreptei credințe. Această paradigmă se regăsește în opera tuturor cronicarilor venețieni, iar interpretarea evenimentelor relatate de aceștia trebuie să țină seama de acest aspect⁷¹⁹.

---

⁷¹⁶ *Ibidem*, p. 30: <Ludovic> "adhaegerit nationi Deo et hominibus exosae, Ianuensis videlicet, qui semper de raptu vixisse noscuntur".

⁷¹⁷ Gian Giacompo Caroldo, f. 887; Caroldo afirmă că Ludovic, văzând că nu poate distruge Veneția "senza le maritime forze però aspettavano che Genovesi all'ora potentissimi nel mare havesero caggione d'unirsi con loro contro Venetiani".

⁷¹⁸ *Morosini Codex*, II, p. 62: "Meraveiase tuti i fedel chatolizi cristiani in el mondo tuto universo e per lo simel l'infedeli tuti prima Turchi Saraini e pagani che posente principio e signor misier Lodoicho re d'Ongaria senza alguna chaxiom chognosuda lui se abia levado chontra la posa del chomun de Veniexia, che in prima lui deveve considerar donde l'è desexo, no de hogni naciom minima, ma de la chaxa de Franza, che senpre quei stadi singularisimi zelatori de Veniciani e chontra la chonsiencia soa e de la Santa Mare Gliexia e apreso de la soa dona e di altri baroni suo d'Ongaria, lui favoriza quela naciom, la qual si ě holdibele in prima a Dio e puo' al mondo, digo di Zenovexi in prima se chognose che i diti ř sempre m<ai> viiudo de rapina, e fase memuoria di tanto re, el qual senpre deveva pugnar per la santa fede chatolicha chontra i barbari e Letoani, che mo de nuovo lui abia levado la spada soa chontra la paxie, per la qual non anchora molto puocho de tempo fosse fata chon tanta solenitate e apreso chomo iera tanto suo amixi chomo Veniciani".

⁷¹⁹ Trebuie adăugat și faptul că de la mijlocul secolului al XIV-lea în istoriografia venețiană se face simțită o nouă tendință: cronicarii devin purtători de cuvânt al unor grupuri aristocratice v. în legătură cu această problemă Antonio Carile, *Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV*, în "La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi", a cura di Agostino Pertusi, Firenze, 1970, p. 75-120, în special 97-106. Punctul de pornire al acestei tendințe l-ar constitui cronică lui Enrico Dandolo.

Pe drept cuvânt s-a subliniat că prima tentativă genovezo-ungară de subminare a preponderenței comerciale a Veneției în Europa centrală datează încă din timpul celui de-al doilea război al Strămtorilor. În 1352, Genova a solicitat intervenția diplomatică a lui Ludovic de Anjou pe lângă împăratul german Carol al IV-lea de Luxemburg în scopul interzicerii frecventării Veneției de către negustorii germani. Acțiunea s-a soldat cu succes, împăratul proclamând un *devetum* care a funcționat până în 1358⁷²⁰.

Cronicile venețiene confirmă faptul că prima tentativă genovezo-ungară datează încă din timpul conflictului din 1350-1355. Potrivit lui Gian Giacomo Caroldo, la începutul războiului venețienii ar fi trimis la Ludovic de Anjou o solie pentru a împiedica o alianță între regele Ungariei și genovezi, rezultatul acestui demers fiind mai degrabă dezamăgitor. Ambasadorul venețian a primit "*da Sua Maesta buone parole senza resolutione alcuna*"⁷²¹. Ceva mai târziu venețienii aflau cu îngrijorare de pregătirile de război ale regelui împotriva Zarei, situația orașului dalmat fiind caracterizată drept "*dubbiosa e pericolosa*"⁷²². La 29 decembrie 1352 Serenissima lua cunoștință de încheierea unei alianțe între unguri și genovezi, iar în ianuarie 1353 o solie ungară solicita restituirea Dalmației⁷²³.

Semnarea păcii între genovezi și venețieni în 1355 nu a antrenat eliminarea pericolului alianței genovezo-ungare; dimpotrivă, această amenințare

---

⁷²⁰ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. XXV, p. 8: la 4 aprilie 1359 Carol al IV-lea de Luxemburg anunța orașului Augsburg "cum pro amore illustrissimi principis domini Ludovici regis Hungariae fratris nostri dilecti inimititias gessimus contrariando civitati Venetiarum civibusque eiusdem civitatis et cum se mutuo nunc per concordiam composuerint, hinc est per nos predictam civitatem et cives Venetiarum cum eorum bonis gratiose resumpsimus in nostre tutelle deffensionem cesariam". Comentariul la Șerban Papacostea, *De la guerre du Bosphore...*, p. 344. Totuși, raporturile lui Carol al IV-lea cu Veneția au fost în general bune. Împăratul a încercat să conecteze Praga la drumurile comerciale care legau Veneția de spațiul german; această politică a fost abandonată de fiul său, Sigismund de Luxemburg v. Gyorgy Szekely, *Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époque de Sigismond*, în vol. colectiv *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, 1973, p. 37-38. În mod eronat David Abulafia, *Genoa*, p. 274 afirmă că nu există dovezi ale cooperării ungaro-genoveze după 1348.

⁷²¹ Gian Giacomo Caroldo, f. 463.

⁷²² Gian Giacomo Caroldo, f. 479; venețienii au trimis o nouă solie la curtea ungară și au luat măsuri de apărare a Zarei (Ibidem, f. 480); potrivit cronicii lui Navagero (Andrea Navagero, *Historia Veneta*, col. 1032) încă din 1345 regele Ungariei inițiasse tratative secrete cu locuitorii Zarei pentru intrarea orașului sub suzeranitate ungară.

⁷²³ Gian Giacomo Caroldo, f. 486-487; în replică venețienii au trimis o nouă solie formată din Marino Falier și Marco Cornaro care au cerut lui Ludovic să renunțe la pretențiile sale. Regele Ungariei a susținut că Veneția ar fi încălcat pacea cu Ungaria.

s-a agravat în urma războiului ungaro-venețian pentru Dalmația din anii 1356-1358. Obiect de dispută în raporturile Serenissimei cu regatul Sfântului Ștefan încă din veacul al XII-lea⁷²⁴, coasta dalmată a fost revendicată de Ludovic de Anjou în anii 1345-1348, atunci când regele a instigat orașele dalmate la revoltă împotriva Serenissimei. Conflictul a fost stins printr-un armistițiu pe 8 ani care menținea Dalmația în stăpânirea venețiană⁷²⁵. În 1356 acest armistițiu expira și trebuia renegociat. Profitând, după spusele cronicarului Lorenzo de Monacis, de epuizarea Veneției în războiul abia încheiat cu Genova⁷²⁶, Ludovic "*sine aliqua belli suspicione*" și "*sine belli denuntiatione*" a intrat în Friuli și a asediat Treviso, în timp ce un alt corp de oaste a pătruns în Dalmația ocupând orașele Zara, Sebenico, Spalato, Trau și Nona⁷²⁷. Pentru a înfrânge rapid Veneția, Ludovic și-a asigurat alianța seniorului Padovei, Francesco de Carrara, a patriarhului Aquileei și a ducelui Austriei, încercând să obțină și sprijinul Genovei prin intermediul ducelui Milanului, senior al orașului în acel moment.

---

⁷²⁴ Pentru antecedentele conflictului ungaro-venețian pentru Dalmația v. Ferenc Makk, *The Arpads and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest, 1989, p. 18-19, 21, 33, 46, 57.

⁷²⁵ v. S. Ljubić, *Listine*, III, p. 314-321

⁷²⁶ Laurentii de Monacis, *Chronicon*, p. 110: "Rex (...) sciens Venetos Januensi & Ligustico bello per quinquennium fatigatos". Această cauză nu poate fi ignorată, dar e posibil să fi existat și alte motive pentru care Ludovic care anunțase plecarea în campanie împotriva Serbiei lui Ștefan Dușan, a atacat totuși Veneția. Tocmai în acei ani Ștefan Dușan s-a orientat către îmbunătățirea relațiilor cu papalitatea, arătându-se dispus să se convertească la catolicism și să plece în cruciadă împotriva turcilor; drept urmare în februarie 1355 o solie pontificală acorda, la sugestia împătatului german Carol al IV-lea de Luxemburg, țarului sârb titlul de *capitaneus contra Turchos*, promitea medierea papală în conflictul ungaro-sârb și ajutor pentru un eventual atac împotriva Bizanțului. Chiar dacă a fost mai degrabă vorba de o manevră diplomatică menită să înlăture presiunea ungară și nu de o intenție reală, politica țarului sârb a dat rezultate v. pentru această problemă Oscar Halecki, *Un empereur*, p. 21-27; Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 80-93; George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the reign of tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his successors*, Washington D.C., 1984, p. 53-55.

⁷²⁷ Laurentii de Monacis, *Chronicon*, p. 110-111; Pentru a înșela pe venețieni Ludovic afirma în momentul pregătirii campaniei că pregătește o expediție împotriva Serbiei; reușita expediției a fost din nou favorizată de o revoltă a Zarei izbucnită la instigarea lui Ludovic. Unul din cronicarii venețieni considera că prețul plătit pentru înfrângerea celor 8 revolte ale Zarei a depășit cu mult valoarea acestei cetăți; totuși atașamentul său față de problema Dalmației indică apartenența sa la gruparea "mercantilă" care identifica prosperitatea statului cu "*la fortuna dei traffici*". În secolul al XIV-lea la Veneția existau în rândurile aristocrației două orientări majore: cea care susținea apărarea intereselor locale și o mai bună corelare cu economia și politica din "Terraferma" și cea a "orientaliștilor" care susțineau menținerea relațiilor cu teritoriile orientale; pentru aceste aspecte v. Silvana Collodo, *Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare del tre-quattrocento* (Enrico Dandolo), în SV, 9, 1967, p. 127-151.

Chiar dacă, după câte se pare, colaborarea ungaro-genoveză nu s-a putut realiza în 1356-1358⁷²⁸, proiectul schițat pe durata acestui conflict de Ludovic cel Mare a fost reactualizat în momentul declanșării războiului din 1377-1381.

Incapabilă să riposteze eficient pe uscat, Veneția a apelat la medierea pontificală, negocierile desfășurându-se sub conducerea legatului apostolic Pierre de Thomas⁷²⁹. Tratatul purtat între 11 noiembrie 1356 și începutul lui aprilie 1357 nu au dus la nici un rezultat din cauza pozițiilor inflexibile ale celor două tabere în problema Zarei și a despăgubirilor pe care regele Ungariei le solicita (100 000 de florini), astfel încât la 9 aprilie 1357 conflictul a reizbucnit și s-a încheiat cu înfrângerea Serenissimei. Tratatul de la Zara (18 februarie 1358) consfințește intrarea coastei dalmate în stăpânire ungară⁷³⁰. Înfrângerea în acest război a dat o lovitură puternică intereselor Serenissimei; pierderea coastei dalmate pune în discuție supremația venețiană în Adriatică. În același timp era pusă sub semnul întrebării politica constantă a Republicii Sfântului Marcu care urmărise să limiteze și să supravegheze continuu colaborarea între orașele dalmate⁷³¹. Mult mai grave erau consecințele ce decurgeau din extinderea stăpânirii Ungariei asupra Dalmației⁷³².

Victoria lui Ludovic în acest război, coroborată cu succesele pe care le obținuse împotriva Hoardei de Aur, permitea stabilirea unei legături comerciale între Marea Neagră și Adriatică prin intermediul orașelor transilvănene Sibiu și Brașov⁷³³. Pentru a încuraja angajarea negustorilor pe acest nou drum comercial, Ludovic de Anjou a acordat largi privilegii orașelor Bratislava (1361), Sibiu

---

⁷²⁸ Gian Giacopo Caroldo, f. 590 afirmă că ducele Milanului, Galeazzo al II-lea Visconti, i-ar fi informat pe venețieni despre intențiile regelui Ungariei; Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 106 îl trece pe ducele Milanului printre membrii alianței anti-venețiene.

⁷²⁹ Relatarea amănunțită a acestor negocieri la Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 104-128.

⁷³⁰ Balint Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403*, Roma, 1938, p. 368-371.

⁷³¹ Barisa Krekici, *Venezia e l'Adriatico*, în *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, vol. III *La formazione dello stato patrizio*, a cura di Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco, Alberto Tenenti, Roma, 1997, p. 55.

⁷³² *Ibidem*, p. 60: Ragusa a obținut un statut special de autonomie. Orașul era *de facto* independent, chiar dacă prin tratatul cu Ungaria de la Visegrad (mai 1358) regele era considerat stăpân al cetății primind un tribut anual de 500 de ducați.

⁷³³ Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 342-343. Ludovic de Anjou a continuat în fapt politica comercială a tatălui său care încercat să-i încurajeze pe negustori să frecventeze drumurile care străbăteau regatul Ungariei în special axa Buda-Esztergom-Nagyszombat-Holic-Brno care elibera Ungaria de drumul concurent prin Viena. Tot carol Robert a fost cel care a acordat drept de depozit orașelor Buda și Brno v. Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa Centrală și Sud-Estică și însemnătatea lor politică*, AIIAX, XIX, 1982, p. 270.

(1367, 1370)⁷³⁴ și Brașov (1358, 1370)⁷³⁵, și, către sfârșitul lui 1370, tuturor negustorilor din regatul Ungariei⁷³⁶. Potrivit lui Zsigmond Pach⁷³⁷ regele Ungariei a încercat să facă din Zara o anti-Veneție, dar această încercare s-a soldat cu un eșec pentru că, în ciuda tuturor privilegiilor acordate, Ludovic nu a reușit să asigure Zarei abundența de produse orientale necesară. În egală măsură Angevinul a sprijinit eforturile Ragusei de a se elibera de presiunea comercială a Serenissimei; regele a încuviințat măsura orașului dalmat care interzicea străinilor să mai facă negoț la Ragusa (1372) și a refuzat, în 1374, să intervină pentru abrogarea acestei interdicții pentru venețieni⁷³⁸.

---

⁷³⁴ DRH C. vol XIII, doc. 242, p. 400-401 (privilegiul din 1367) și doc. 565, p. 834-835 (reconfirmarea din 1370).

⁷³⁵ Pentru privilegiul din 1370 vezi Ibidem, doc. 546, p. 817. Primul privilegiu a fost acordat la 25 iunie 1358, deci la doar câteva luni după pacea de la Zara. Documentul a fost interpretat diferit în istoriografia românească Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 370 și 386, Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în Idem, "Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice", ed. a II-a, București, 1999, p. 166 sau Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale*, p. 275 l-au privit drept rezultat al controlării efective a legăturii Brașovului cu gurile Dunării în urma ofensivei antitătare din anii precedenți. Pentru Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în Eadem, "Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV", București, 1981, p. 148-152 și Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 25 ar fi fost vorba doar de exprimarea unei pretenții regale.

⁷³⁶ Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 343.

⁷³⁷ Zsigmond Pal Pach, *La politica commerciale di Luigi d'Angio e il traffico delle "mercanzie marittime" dopo la pace di Zara*, în vol. *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, 1975, p. 105-119 concluzia autorului asupra politicii lui Ludovic este că, în cele din urmă aceasta s-a soldat cu un eșec: "Di conseguenza, ben difficilmente potevano avere la possibilita di assicurare l'abbondanza delle mercanzie marittime all'Ungheria - come era nelle intenzioni di re Luigi - ne direttamente, ne per il tramite dei commercianti di Presburgo, Szeben e Brasso, ne assicurando le vie libere ai genovesi" (p. 114); Idem, *La route du poivre vers la Hongrie médiévale (Contribution à l'histoire du commerce méditerranéen au XVe siècle)*, în "Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel", I, 1973, Toulouse, p. 450: în ciuda eforturilor lui Ludovic ruta comercială dalmato-ungară nu a avut decât o existență efemeră; Idem, *Le commerce du Levant et la Hongrie au Moyen Age*, "Annales E.S.C.", 31, 1976, 6, p. 1176-1194; Idem, *Levantine trade routes and Eastern Europe in the Middle Ages*, în "XVe Congrès International des sciences historiques, Bucarest 10-17 août 1980", Rapports, II, Bucarest, 1980, p. 222-230.

⁷³⁸ Sime Ljubić, *Listine*, IV, doc. 199, p. 103-104: "cum Ragusei noviter fecerint quendam ordinem in Raguxio, per quem privant nostros Venetos franchisiis et libertatibus, quas habent in Raguxio iam longissimo tempore". Evoluția raporturilor între

Conștientă de pericolul pe care îl constituia stăpânirea Dalmației de către Ungaria, Veneția a urmărit constant ca produsele levantine să nu ajungă direct pe coasta dalmată, ci numai prin intermediul negustorilor din lagună. Încă din 1360 conducerea Republicii lua hotărârea ca nici o navă să nu transporte mărfuri în Dalmația în scopul de a fi exportate mai departe. Măsura lovea desigur în interesele orașelor dalmate⁷³⁹, dar cu siguranță că urmărea să contracareze și proiectele comerciale ale regelui Ungariei. În 1368 venețienii se plângeau că, deși ragusanii primiseră cetățenia venețiană (*facti fuerint cives Veneti*) cu condiția respectării măsurilor referitoare la desfășurarea comerțului lor în lagună (*cum conditione, quod teneantur ad observationem omnium ordinum Veneciarum*), ei nu-și respectau angajamentul “*sed cotidie multa contrabanna committunt in non modicum detrimentum terre nostre*”⁷⁴⁰. Din acest motiv, câțiva ani mai târziu Serenissima lua o serie de măsuri restrictive. În septembrie 1372 Veneția încerca să interzică celorlalte porturi la Adriatica exportul de mărfuri în afara acestei mări (cu excepția aurului și argintului), în primul rând din cauza metalelor exportate de Ragusa care ajungeau la Corfu și în Romania Inferioară (*Romania bassa*) ocolind cetatea lagunelor⁷⁴¹. Tot în luna decembrie a aceluiași an orașul și portul Veneției erau închise ragusanilor, iar cetățenilor venețieni care se aflau la Ragusa li se cerea să se întoarcă în patrie⁷⁴². Aceste măsuri protecționiste au afectat activitatea comercială a orașelor dalmate și au subminat în mare măsură proiectele regelui Ungariei. Pe de altă parte, eșecul lui Ludovic s-ar fi datorat, în opinia lui Z. Pach, și faptului că interesele monarhului nu au coincis cu cele ale orașelor transilvane care au preferat să se orienteze către Europa Centrală nu către coasta dalmată⁷⁴³.

Efortul anti-venețian al lui Ludovic cel Mare nu s-a rezumat doar la

---

Veneția și Ragusa, precum și implicarea ungară sunt comentate de Barisa Krekici, *Un mercante e diplomatico da Dubrovnik (Ragusa) a Venezia nel Trecento*, SV, 9, 1967, p. 86, 90.

⁷³⁹ *Ibidem*, p.77

⁷⁴⁰ S. Ljubić, *Listine...*, IV, doc. 166, p. 93.

⁷⁴¹ *Ibidem*, doc. 195, p. 102-103: “quod cum aliquo navigio armato non possint extrahi de intra culfum pro portando extra culfum aliique mercationes, excepto auro et argento, que pars capta fuit propter metallum de Ragusio, que caricabantur super nostris galeis cum maximo damno nostri communis, et sint aliqui, qui dicta metallum extraxerunt de Raguzio et conduxerunt Corfu et in Romaniam bassam”. Conducerea Republicii încerca să impună transportul obligatoriu în afara Adriaticii pe nave venețiene (quod caricabitur extra culfum super nostris galeis) și să obțină plata taxelor cuvenite pentru acest transport.

⁷⁴² *Ibidem*, doc. 199, p. 104: “quod, elapso mense januarii proxime, aliquis Raguseus non audeat nec possit extrahere de Veneciis aliquas mercationes ponere vel conducere per se vel alios ullo modo vel ingenio, sub pena perdendi totum”; B. Krekici, *Un mercante...*, p. 86.

⁷⁴³ Zs. P. Pach, *La politica commerciale...*, p. 117.

măsurile comerciale. Încă din timpul desfășurării conflictului din 1356-1358, dar și după aceea, regele Ungariei a cătat, pe de o parte, să izoleze cetatea Sfântului Marcu, iar pe de altă parte să adune la un loc pe toți adversarii Republicii. Spre deosebire de aspectele comerciale ale politicii Angevinului, acest vast proiect de creare a unui bloc politico-militar are încă suficiente necunoscute fie din cauza documentației de care dispunem, fie datorită caracterului sinuos al politicii externe desfășurate de Ludovic. Totuși putem schița conținutul acestui proiect ale cărui trăsături esențiale au fost: încercarea de a folosi porturile dalmate drept bază de operații în Adriatică împotriva Serenissimei, crearea unei flote de război, intrarea patriarhului de Aquileea în obediența Bisericii ungare, sprijinirea cu trupe a adversarilor Veneției din Italia și din afara peninsulei, instigarea unui nou conflict genovezo-venețian.

Ocuparea Dalmației deschidea posibilitatea folosirii porturilor dalmate drept bază de operații împotriva *Serenissimei*. Ludovic de Anjou a sperat ca orașele Zara și Ragusa să concureze Veneția în Adriatică și le-a sprijinit în vederea stabilirii unor contacte directe cu Orientul⁷⁴⁴. Potrivit unui document din 1381, regele dorea ca "*buccas fluminum Gulfi ad se spectare et pertinere; et*

---

⁷⁴⁴ Ș. Papacostea, *De la guerre.*, p. 345. Ragusa a stabilit o legătură directă cu Egiptul mameluc; grație medierii lui Ludovic Ragusa a obținut dispensa pontificală pentru a face comerț cu emiratele turcești. Trebuie precizat că, în ciuda eforturilor lui Ludovic, forța navală a Ragusei și a Zarei a rămas departe de cea a Veneției. În acest sens pledează rolul minor jucat de orașele dalmate în timpul războiului Chioggiei cf. Alain Ducellier, *Perturbations*, p. 624 pentru care Ragusa "a toujours ménagé l'avenir en se comportant avec une grande prudence à l'égard de Venise" pentru că spera ca într-o bună zi Veneția să redevină "ce marché aux équipements incomparables qu'elle avait été depuis plus de deux siècles; un punct de vedere diferit la Barisa Krekici, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris-Haga, 1963, p. 39-40 care tinde să supraevalueze participarea raguzanilor la războiul împotriva Serenissimei.

Ș. Papacostea, *De la guerre.*, p. 345-346 atrage atenția și asupra unor măsuri cu caracter economic menite să lovească în interesele Veneției: impunerea dreptului de depozit obligatoriu de către pentru negustorii din lagună și dreptul acordat de venețieni ragusanilor pentru a face negoț cu negustori străini pe piețele venețiene. În pofida tuturor acestor măsuri Veneția a supraviețuit încercării pentru că pe de o parte și-a încălcat angajamentele asumate (așa cum o sugerează negocierile premergătoare păcii de la Torino când solii unguri reproșau Republicii Sfântului Marcu că nu permiteau negustorilor străini să frecventeze orașele dalmate: "...nec alios mercatores undique ad terras et portus regie Maiestatis venire permisit"v. Luigi Agostino Casati, *La guerra di Chioggia e la pace di Torino. Saggio storico con documenti inediti*, Firenze, 1866, p. 183), iar pe de altă parte pentru că orașele dalmate erau mult mai dependente de piața venețiană, decât era Veneția de piețele balcanice (vezi B. Krekici, *Mleci i unutrašnost Balkana u cetrnaestom veku* (= Veneția și hinterlandul balcanic în secolul al XIV-lea) "Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta", 21, 1982, p. 143-158. Toată această situație este comparabilă cea a orașelor flamande, stăpânite de regele Franței, dar dependente din punct de vedere comercial de Anglia.

quod sibi et suis subditis licebat libere et impune ad dictas buccas, et in eis navigare, intrare et exire, imittere et exportare sal et alias quascumque merces pro sue libito voluntatis, sicut et quemadmodum in aliis partibus dicti Gulfi habet"⁷⁴⁵.

Pericolul contestării supremației Veneției în Adriatica de către orașele dalmate a fost agravat de o clauză a tratatului venețiano-genovez din 1355 care permitea negustorilor liguri să navigheze în scopuri comerciale în "*gulfum domini ducis et communis Veneciarum*"⁷⁴⁶. Așa cum s-a remarcat, această prevedere era inofensivă atâta timp cât "*la loi de fer imposée par Venise au commerce de la région conservait sa force, mais qui pouvait s'avérer catastrophique dans le cas où une puissance continentale de taille (...) se serait emparée d'une partie du littoral de cette mer*"⁷⁴⁷. În fapt conjugarea în Adriatica între Genova și regatul Ungariei a stat la baza strategiei coaliției anti-venețiene în al treilea război al Strâmtorilor, scopul acesteia fiind blocarea cetății Sfântului Marcu.

Strâns legată de ocuparea Dalmației a fost tentativa lui Ludovic de creare a unei flote cu ajutorul Genovei⁷⁴⁸. În ianuarie 1365 Veneția afla cu îngrijorare că "*in partibus Nicie et Provincie*", regele Ungariei arma 10 galere în scopuri necunoscute (*ad quem finem nescimus*)⁷⁴⁹. Conducerea Serenissimei solicita reprezentantului său la Avignon, Raphayno de Caresini (una și aceeași persoană cu continuatorul cronicii dogelui Andrea Dandolo), să se informeze în legătură cu intențiile lui Ludovic⁷⁵⁰; în același timp era trimisă o solie la regina Ioana de Neapole (direct implicată în problemă deoarece era și contesă de Provence) în care se cerea oprirea construirii galerelor care puteau dăuna intereselor venețiene (*posunt leviter venire ad damnum nostrum*). Veneția amintea reginei că atunci când Ludovic de Anjou pornise război împotriva Neapolelui "*nolumus sibi favere ullo modo, sed cum nostris galeis id turbavimus toto posse*"⁷⁵¹. Solul venețian era imputernicit să ceară garanții că "*nullo modo dicte galee vel aliqua earum aut similes galee armentur in dictis partibus vel aliis locis subditis excellentie sue*". Dacă regina refuza să dea curs cererii, atunci ambasadorul trebuia să atragă atenția că în cazul în care navele

---

⁷⁴⁵ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CCXLI, p. 123: este vorba de prevederile tratatului de pace de la Torino.

⁷⁴⁶ *Liber iurium Reipublicae Genuensis*, II, ed. E. Ricotti, Torino, 1867, col. 624.

⁷⁴⁷ Șerban Papacostea, *De la guerre*, p. 344.

⁷⁴⁸ *Ibidem*, p. 344: genovezii Baldassare da Sorba și Simone Doria au îndeplinit, pe rând, funcția de amiral al regatului.

⁷⁴⁹ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CXXXII, p. 76 din 22 ianuarie 1365

⁷⁵⁰ *Ibidem*.

⁷⁵¹ *Ibidem*, doc. CXXXIV, p. 77-78; imputernicirile erau date solului la 24 ianuarie 1365.

respectiv ar fi provocat pagube venețienilor, Serenissima își rezerva dreptul la represalii⁷⁵².

Nu știm cum s-a încheiat acest proiect al regelui Ungariei (este foarte posibil să nu se fi concretizat), dar promptitudinea reacției sugerează faptul că, pentru venețieni, crearea unei flote de război de către Ludovic constituia o amenințare mortală. Chiar dacă în lagună nu se cunoșteau intențiile Angevinului, probabilitatea folosirii galerelor împotriva Veneției era destul de mare. Trebuie amintit că deși promisese să nu intervină în sprijinul rebelilor din Creta⁷⁵³, Ludovic putea, sub un pretext oarecare, să-și încalce angajamentele așa cum a făcut și în 1373 când trupe ungare conduse de voievodul Transilvaniei au participat alături de seniorul Padovei, Francesco de Carrara, la războiul împotriva Serenissimei⁷⁵⁴.

Tot dintr-un proiect anti-venețian face parte și încercarea lui Ludovic de Anjou de a subordona regatului său biserica Aquileei. Inițiativa avea drept antecedente cooptarea patriarhului de Aquileea în alianțele anti-venețiană din timpul războiului pentru Dalmația, respectiv a războiului dus de seniorul Padovei, cu sprijin ungar, împotriva Serenissimei în 1373⁷⁵⁵. Și în acest caz, reacția venețiană a fost promptă. Aflând că regele Ungariei a cerut papei "*quod idem patriarcha Aquilegiensis posset sibi concedere sub annuo censu Istriam, offerens dare sibi ultra quam alii deni*"⁷⁵⁶, dogele Lorenzo Celsi îl trimitea în solie la patriarhul Aquileei pe Amedeo de Bonguadagna pentru a atrage atenția că realizarea proiectului "*esset destructio ecclesie Aquilegiensis, et modus reducendi eam in servitutum, et modus etiam perdendi totum quod ipsa ecclesia tenet et etiam esset periculo summo quantum esse potest statui nostro* (subl. n.)"⁷⁵⁷. Subordonarea patriarhului Aquileei ar fi constituit într-adevăr un pericol grav pentru Veneția prin stabilirea unui cap de pod al Ungariei în Friuli. În egală

---

⁷⁵² *Ibidem*: "quod si galee predictae armabuntur ut est dictum, et nobis vel navigiis aut terris et fidelibus nostris aliquod facient damnum, quoquo modo providebimus et providere intendimus illis remediis, que convenient saluti et bono nostro, nec possemus talia ullatenus tollerare".

⁷⁵³ *Ibidem*, doc. CIV, p. 58: la 11 octombrie 1363 venețienii solicitau regelui ca el și supușii săi să nu intervină în favoarea rebelilor; Ludovic a răspuns favorabil acestei cerei la 6 noiembrie aceluși an (*Ibidem*, doc. CV, p. 58)

⁷⁵⁴ *Ibidem*, doc. CCIV-CCV, p. 105-106; trupele padovane au fost înfrânte iar voievodul Transilvaniei a căzut prizonier.

⁷⁵⁵ Implicarea patriarhului de Aquileea în aceste războaie este judecată sever de cronicarul Antonio Morosini; acesta considera inexplicabil faptul că, în cida vârstei înaintate, patriarhul a părăsit serviciul divin și a optat pentru calea războiului. Era un lucru grozav să te împotrivești voinței lui Dumnezeu aderând la alianța antivenetiană v. *Morosini Codex*, II, p. 62.

⁷⁵⁶ S. Ljubic, *Listine*, doc. CXII, p. 64-65, 11 martie 1364; venețienii aflaseră că papa se eschicvase răspunzând regelui că dorea să se informeze.

⁷⁵⁷ *Ibidem*; dogele solicta patriarhului Aquileei să blocheze proiectul.

măsură trebuie să luăm în considerare și componenta simbolică a acestui proiect deoarece, potrivit unei legende, episcopia Aquileei fusese creată de Sfântul Marcu⁷⁵⁸. Prin urmare, o eventuală intrare a acestei episcopii în dependență față de Ungaria ar fi însemnat o știrbire gravă a prestigiului Serenissimei⁷⁵⁹.

În sfârșit, putem include în acest vast proiect anti-venețian răspândirea unor zvonuri false în legătură cu izbucnirea unui nou conflict genovezo-venețian⁷⁶⁰, atacarea unor vase venețiene de către nave armate la Zara⁷⁶¹ și poate chiar cererile de ajutor naval adresate Serenissimei de către Ludovic în legătură cu proiectele sale de cruciadă (ne putem întreba cum ar fi folosit "propaganda" regală un eventual refuz al Veneției)⁷⁶².

Toate aceste aspecte ale politicii angevine arată că, pentru Ludovic de Anjou, cucerirea Dalmației, nu însemna sfârșitul disputei cu Veneția. Amânarea redeschiderii conflictului până în 1377 a fost cauzată doar de vastitatea proiectelor regale și de menținerea păcii genovezo-venețiene până în acel an.

Veneția a fost conștientă în toată această perioadă că are în regele Ungariei un adversar redutabil și a încercat să pareze acțiunile acestuia. Eșecul din războiul pentru Dalmația a însemnat însă o știrbire gravă a prestigiului Serenissimei care s-a văzut obligată să recurgă în relațiile cu Ungaria la o atitudine defensivă care, în timp, i-a agravat poziția. A existat poate și speranța angrenării regelui Ungariei în cruciada anti-otomană, fapt ce ar fi îndepărtat pericolul de la granițele Serenissimei. Doar așa ne putem explica de ce venețienii au răspuns favorabil cererii regelui de a sprijini cu nave cruciada ungară, într-o perioadă în care solicitări similare ale regelui Ciprului sau ale contelui de Savoia primiseră un refuz politicos, dar categoric⁷⁶³. Dar în ciuda acestor

---

⁷⁵⁸ Martino da Canal, *Les Estoires*, p. 340.

⁷⁵⁹ Trebuie amintit tributul anual pe care patriarhul Aquileei îl datora Veneției : 12 pâini uriașe (*chascun an Xij. pains, non pas petis mes grans a mervoilles*) și 12 porci "grans et pesans" v. Martino da Canal, *Les Estoires*, p. 9; tot 12 porci erau sacrificați în prezența dogelui în timpul carnavalului, iar un călător german din secolul al XV-lea Arnold von Harff, a aflat de la un patrician venețian că episodul era menit să aducă aminte de înfrângerea patriarhului Aquileei, cu mult timp în urmă, de către Veneția. Analiza textului la Peter Burke, *The Carnival of Venice*, în Idem, *The historical anthropology of early modern Italy. Essays on perception and communication*, Cambridge University Press, 1994, p. 184.

⁷⁶⁰ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CXXXV, p. 78

⁷⁶¹ *Ibidem*, doc. CXXXVI, p. 79

⁷⁶² În circumstanțe asemănătoare Sigismund de Luxemburg i-a acuzat pe venețieni în 1415, la conciliul de la Konstanz, că dau ajutor turcilor. Pentru negocierile ungaro-venețiene în legătura cu organizarea unei cruciade vezi *infra*

⁷⁶³ Motivul invocat de venețieni a fost convingător în ochii papei Urban al V-lea care la 15 octombrie 1363 scria rebelilor cerându-le să se supună deoarece revolta constituia o piedică în calea cruciadei, iar Veneția era singura putere capabilă să apere insula de atacurile turcești v. F. J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 237.

speranțe și a tratativelor purtate în anii '60 ai secolului al XIV-lea de Ludovic cu papalitatea, cu Amedeo de Savoia, cu Veneția, sau cu Bizanțul, cruciadele din epocă (cucerirea Alexandriei în 1365 de către Pierre de Lusignan sau a orașului Gallipoli, în 1366, de către Amedeo de Savoia) s-au desfășurat fără participare ungară. Aceasta, potrivit venețianului Emmanuele Piloti, din cauza conflictului Ungariei cu Serenissima căci "*nesun ne peut faire aulcune chose de conte, faillant l'ayde et la puissance de la Segnorie de Venise par la voye de la mer, de faire de très grans faits contre les Turcs*"⁷⁶⁴, dar poate și pentru că, așa cum sublinia Maria Holban, interesele regelui erau orientate în cu totul alte direcții⁷⁶⁵.

2. Ascensiunea otomană, proiecte de cruciadă și răspunsul venețian

Ocuparea orașului Gallipoli de către Suleyman, fiul emirului Orhan, este privită în istoriografie drept un moment crucial al pătrunderii turcilor în Europa⁷⁶⁶. Din punctul de vedere al problemei Strămtorilor în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se cuvine să adăugăm la acest eveniment cucerirea de către otomani a emiratului de Karasi, în urma căreia au obținut accesul la Marea Egee și, implicit, posibilitatea intensificării raidurilor navale, mai ales împotriva Traciei⁷⁶⁷. Pentru venețieni pericolul era cu atât mai grav cu cât, în timpul celui de-al doilea război al Strămtorilor, genovezii creaseră prin alianța cu otomanii o contrapondere la alianța bizantino-venețiană⁷⁶⁸.

Cu toate acestea, puterile creștine au părut să nu sesizeze de la început însemnătatea acestor evenimente. Dintre participanții la liga navală în deceniul al treilea al secolului, doar Veneția a fost interesată de menținerea unei flote care să patruleze în Egeea, în timp ce Ordinul Ospitalierilor și regatul Ciprului, cu concursul legatului pontifical Pierre de Thomas, și-au orientat mai întâi atenția spre sudul Anatoliei, apoi către Egiptul mameluc. În aceste condiții dizolvarea *Sfintei Uniuni* - liga navală pusă sub flamura papalității - devenea un fapt

---

⁷⁶⁴ *Traité d'Emmanuel Piloti*, p. 9; este drept că Piloti se referă la situația din timpul lui Sigismund de Luxemburg, dar afirmația poate fi socotită valabilă și pentru epoca lui Ludovic de Anjou deoarece cauza esențială a conflictului a fost coasta dalmată.

⁷⁶⁵ Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în Eadem, *Din Cronica relațiilor româno-ungare în sec. XIII-XIV*, București, 1981, p. 164.

⁷⁶⁶ Peter Charanis, *On the date*, p. 113-117 care fixează evenimentul în martie 1354 înlăturând ipoteza lui G.G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources*, "Speculum", 26, 1951, p. 104-118 care pledase pentru anul 1355. Tot în sensul punctului de vedere al lui Charanis s-a exprimat și John Meyendorff, *Greks, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe siècle (en appendice: la date de la prise de Gallipoli)*, "Byzantinische Forschungen", 1, 1966, p. 216-217.

⁷⁶⁷ Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 64.

⁷⁶⁸ Pentru circumstanțele acordului genovezo-otoman v. Michel Balard, *Paganino Doria*, p. 449.

împlinit la sfârșitul anului 1360⁷⁶⁹. În același an Serenissima părea preocupată de acțiunile emirului de Sinope Celebi (*Zalabi*) care arma galere în Marea Neagră și manifesta intenții ostile. În consecință căpitanul golfului primea instrucțiuni să pornească cu 4 galere spre Constantinopol pentru a hotărî împreună cu bailul măsurile ce trebuiau luate. Senatul sugera a acțiune comună cu bizantinii și cu genovezii⁷⁷⁰.

Această sugestie a fost reactualizată în 1363, când o ambasadă trimisă la Constantinopol pentru a reglementa diferite aspecte ale raporturilor republicii cu Bizanțul, era împuternicită să discute formarea unei alianțe navale bizantino-veneto-genoveze îndreptată, de data aceasta, împotriva otomanilor⁷⁷¹. Liga trebuia să aibă o valabilitate de 2 ani, urma să reunească 8 galere (din care 4 bizantine și câte 2 genoveze și venețiene; în caz excepțional se puteau adăuga încă două galere furnizate de coloniile venețiene din Egeea) și trebuia să acopere spațiul cuprins între Bosfor și Dardanele⁷⁷² pentru a tăia legătura otomanilor cu cuceririle din Europa⁷⁷³. Comandamentul urma să fie exercitat prin rotație de venețieni și genovezi sau doar de Ioan al V-lea Paleologul în situația în care basileul intenționa să participe la expediție. În caz de succes teritoriile bizantine pierdute în ultimii 25 de ani trebuiau retrocedate împăratului, iar restul împărțite între venețieni și genovezi. În plus Serenissima solicita intrarea în posesia insulei Tenedos, pe care Ioan al V-lea Paleologul o promisese venețienilor încă din timpul celui de-al doilea război al Strămtorilor.

---

⁷⁶⁹ După ce în martie 1360 Senatul venețian solicita legatului papal dreptul de a se folosi de navele cu care Serenissima contribuise la Liga Sfântă în scopul unei acțiuni împotriva emirului de Sinope (F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 360, p. 95; pentru raporturile acestui emirat cu puterile maritime italiene v. Elizabeth Zachariadou, *Gazi Celebi*, p. 1271-1275), la 19 oct. 1360 venețienii constatau că legatul papal Pierre de Thomas dezarmase galera pontificală și 2 nave ale Ospitalierilor și că plecase cu alte trei vase spre Cipru. Astfel în Egeea rămăsese o singură galeră a Cretei pentru a acționa împotriva turcilor v. F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 367, p. 97; cf. Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade*, p.67.

⁷⁷⁰ F. Thiriet, *Régestes...*, I, doc. 360, p. 95; Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 175 în cazul în care alianța era pusă în practică, legatul pontifical Pierre de Thomas trebuia invitat să se alăture acțiunii împotriva beiului de Sinope.

⁷⁷¹ F. Thiriet, *Una proposta*, p. 321-334.

⁷⁷² *Ibidem*, p. 321-323; inițiativa constituirii acestei ligi pare să fi aparținut basileului; se spera în obținerea sprijinului Ospitalierilor, Imperiului de Trapezunt, Bulgariei și regelui Ciprului.

⁷⁷³ Este penru prima dată când apare formulată această idee strategică, care va constitui cheia de boltă a cruciadelor de la Nicopol și de la Varna. Ea re apare, 3 ani mai târziu, în timpul tratatelor lui Ludovic de Anjou cu Veneția când se prevedea ca flota venețiană să acționeze "ad partes Satalie et ad bucham ad turbandum quod Turchi non possent descendere de partibus Grecie supra Turchiam" (v. S. Ljubić, *Listine*, doc. CXLVIII, p. 85-86.). Pentru negocierile ungaro-venețiene vezi infra

Acest proiect nu a depășit stadiul negocierilor fiind subminat încă din start de chestiunea Tenedosului. Pentru Veneția intrarea în posesia insulei era o problemă *sine qua non* a încheierii alianței, în timp ce pentru Genova era de neconceput instalarea venețienilor într-un punct din care puteau foarte ușor bloca intrarea în Strâmțori. Pe lângă acest motiv proiectul era irealizabil din cauza situației foarte complexe din România. Așa cum sublinia Freddy Thiriet, încheierea cu succes a alianței presupunea existența unor relații bune între Veneția și Genova, între cele două orașe italiene și Bizanț, precum și între cele două republici și coloniile lor din România. Or, în 1363, nici una din aceste condiții nu era îndeplinită⁷⁷⁴.

Eșecul acestor tratative și, mai ales, izbucnirea revoltei Cretei au întrerupt preocuparea venețiană pentru cruciadă tocmai într-un moment în care puteri apusene păreau dispuse să pornească în ajutorul creștinilor din Levant. În această nouă conjunctură apărută în anii 1365-1366 apelurile adresate Veneției în privința participării la o cruciadă de către papă, Pierre de Lusignan sau de Amedeo de Savoia⁷⁷⁵ aveau să fie, rând pe rând, respinse. Surprinzător însă, solicitării similare formulate de regele Ungariei conducerea Republicii a dat un răspuns favorabil, paradoxul fiind cu atât mai mare cu cât proiectele de cruciadă ale Angevinului se înscriau, la rândul lor, în ansamblul cruciadei proiectate de papalitate în anii 1365-1366⁷⁷⁶.

Succesele obținute în Asia Mică în anii 1360-1361 de regele Ciprului, Pierre I de Lusignan, precum și cucerirea Vidinului de către Ungaria au relansat speranțele în declanșarea unei expediții care să elibereze pe creștinii din Levant de presiunea puterilor musulmane. În acest scop regele Ciprului a pornit într-un turneu prin cele mai importante curți ale Europei pentru a obține sprijin⁷⁷⁷, gest

---

⁷⁷⁴ F. Thiriet, *Una proposta*, p. 326: pacea încheiată în 1355 între cele două puteri maritime nu rezolvase nici pe departe vechile litigii, relațiile ambelor orașe cu Bizanțul erau oscilante iar raporturile celor două metropole cu coloniile din România traversau o perioadă tensionată. România genoveză nu fusese nicodată obedientă față de metropolă iar, în cazul Veneției, anul 1363 a coincis cu izbucnirea unei noi revolte în Creta.

⁷⁷⁵ Potrivit cronicii lui Caroldo, Amedeo a cerut Veneției să armeze 5 galere și 2 fuste în schimb el se punea la dispoziția Republicii în momentul în care Ioan al V-lea era liber să se întoarcă la Constantinopol. Veneția ar fi refuzat politicos cererea deoarece s-ar fi temut de o acțiune împotriva mamelucilor și s-a implicat doar atunci când s-a convins că țelurile expediției erau altele. Spusele lui Caroldo nu sunt confirmate de deliberările Senatului, dar asta nu anulează spusele cronicarului care s-a folosit de multe surse astăzi pierdute; pentru toate aceste aspecte v. Kenneth M. Setton, *The Papacy*, I, p. 291-294.

⁷⁷⁶ Kenneth M. Setton, *The Papacy*, I, p. 287-289; pentru cruciada lui Ludovic de Anjou vezi Norman Housley, *King Louis the Great of Hungary and the Crusades (1342-1382)*, "The Slavonic and East European Review", 62, 1984, 2, p. 192-208 la ale cărui concluzii nu subscriem în întregime.

⁷⁷⁷ "Turneul" lui Pierre de Lusignan a cuprins Rhodos, Veneția, Genova, Avignon (unde a discutat și cu Ioan cel Bun, regele Franței), Anglia, Praga și Cracovia.

imitat de basileul Ioan al V-lea care a plecat spre Buda pentru a-l determina pe Ludovic de Anjou să intervină împotriva turcilor⁷⁷⁸. La 18 aprilie 1365 papa Urban al V-lea era destul de optimist în privința concretizării unei acțiuni împotriva necredincioșilor din care ar fi făcut parte Ospitalierii, marchizul de Montferrat și genovezii⁷⁷⁹. La 24 ianuarie 1366 o altă scrisoare a papei dădea drept sigură apropierea oștilor lui Ludovic de Anjou de frontierele Bizanțului, în timp ce de pe mare ar fi sosit în ajutor Pierre de Lusignan și Amedeo de Savoia⁷⁸⁰.

Regele Ciprului a avut de înfruntat numeroase obstacole; astfel papa Urban al V-lea îl considera drept moștenitor legitim al coroanei regatului pe Hugues de Lusignan, prinț de Galileea (Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 206 și urm.). În Anglia primirea ar fi fost și mai rece; lui Pierre de Lusignan i s-ar fi cerut nici mai mult nici mai puțin să renunțe la coroana regatului său în favoarea regelui Angliei în momentul în care s-ar fi înfăptuit recucerirea Ierusalimului (v. *Chronique des quatre premiers Valois (1327-1393)*, publié par Siméon Luce, Paris, 1862, reprinted by Johnson Reprint Corporation, New York, 1965, p. 128 care redă astfel cuvintele regelui Angliei la adresa oaspetelui său: "N'avez-vous pas emprins à conquérir la Sainte Terre? Quant vous l'aurez conquise vous devrez rendre le royaume de Cypre que jadis mon ancêtre le roy Richart bailla à garder à votre prédécesseur. Le roy de Cypre aperçut et entendit bien les paroles du roy d'Angleterre et par là d'autres paroles comme se il ne l'eust point entendu". Singurul succes a fost obținut în capitala Poloniei unde Pierre de Lusignan a purtat negocieri cu împăratul german Carol de Luxemburg, cu regele Ungariei și cu regele Poloniei la Congresul de la Cracovia deși un studiu recent pune sub semnul întrebării această reușită v. Malgorzata Dabrowska, *Peter of Cyprus and Casimir the Great in Cracow*, în "Byzantiaka", 14, 1994, p. 257-267. Este cert că Pierre de Lusignan nu a primit din partea papei titlul de căpitan general al cruciadei. Oscar Halecki, *Un empereur*, p. 80-83 susține că acest fapt s-a datorat divergențelor de opinii în privința țintei cruciadei. Regele Ciprului dorea eliberarea Ierusalimului în timp ce papa "desired a more comprehensive plan which would include the defense of the East against the Ottoma advance as well as the Palestinian expedition". Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas*, p. 215 respinge această opinie subliniind că nu există nici o sursă contemporană care să o susțină. Asupra acestei probleme ne propunem să revenim cu alt prilej.

⁷⁷⁸ Oscar Halecki, *Un empereur*, p. 111-137; cf. J. Gill, *John V Palaeologus*, p. 31-38 ale cărui puncte de vedere sunt pârținitoare. Astfel J. Gill se îndoiește că Ioan al V-lea ar fi efuzat să fie rebotezat în rit catolic afirmând că biserica catolică nu a negat niciodată validitatea botezului în rit ortodox (ibidem, p. 33). Ca o dovadă J. Gill aduce în discuție cazul țarului bulgar Sracimir care nu ar fi fost obligat să se convertească la catolicism; autorul ignoră în acest fel măsurile luate în plan confesional de Ludovic de Anjou după cucerirea Vidinului v. Șerban Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în evul mediu (secolul XIV)*, în Idem, "Geneza statului în evul mediu românesc", București, 1999, p. 221-238.

⁷⁷⁹ *Acta Urbani Pp. V (1362-1370)*, ed. Aloysius Tăutu, Vatican, 1964, doc. 74, p. 122-123: "certam unionem quorundam fidelium cum apparatus galearum et armigerarum gentium". Scrisoarea papei era adresată lui Ioan al V-lea Paleolog.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, doc. 90, p. 148-149; cf. Kenneth M. Setton, *The Papacy*, I, p. 287.

În acest cadru se plasează și tratativele Veneției cu Ludovic de Anjou în privința cruciadei, ale căror începuturi datează încă din 1356⁷⁸¹. În acel an negocierile purtate între cele două părți în scopul stingerii litigiului pentru Dalmația prevedeau obligația armării de către Veneția a 2 galere pentru ca regele să meargă în pelerinaj la Ierusalim și să lupte împotriva turcilor și sarazinilor (*ad sepulcrum domini vel contra Turcos aut Saracenos*). Galerele urmau să fie folosite atâta timp cât pacea veneto-ungară era respectată (*per illud tempus quod fuerimus concordēs*)⁷⁸². Suspendate de reizbucnirea conflictului ungaro-venețian, aceste negocieri au fost reluate zece ani mai târziu. De data aceasta intențiile regelui păreau mai bine conturate; Ludovic solicita armarea a 2 până la 5 galere pe cheltuială proprie, timp de 6 luni pentru a merge personal "*cum magno exercitu per terram et per mare in subsidium imperii Romanie contra Turchos et quod istud erat de requisitione et beneplacito domini imperatoris Constantinopolis*(subl. n.)"⁷⁸³. Veneția nu numai că a răspuns favorabil cererii regelui, dar a supralicitat angajându-se să armeze pe cheltuială proprie galerele timp de 6 luni. Singura condiție pusă lui Ludovic era ca flota să nu fie folosită împotriva Bizanțului și a emirilor de Teologo (Aydîn) și Palatia (Menteshe) cu care Republica Sfântului Marcu avea tratate de pace⁷⁸⁴.

---

⁷⁸¹ F. Thiriet, *Délibérations*, I, doc. 630, p. 237.

⁷⁸² *Ibidem*; nu este clar dacă turcii menționați în document erau otomanii; de altfel ne putem îndoi că regele intenționa să pornească în cruciadă spre Ierusalim și este posibil ca această țintă să fi fost menționată doar din cauza prezenței ca mediator a legatului pontifical Pierre de Thomas. Documente posterioare anului 1356 sugerează că Ludovic era interesat mai degrabă de o acțiune în Balcani pentru a stopa expansiunea otomană.

⁷⁸³ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CXLVIII, p. 85-86. Documentul este un exemplu de "machiavellism" de ambele părți. Ludovic își motiva renunțarea la proiectul de a pleca spre Țara Sfântă sau Egipt din cauza pagubelor pe care comerțul venețian le-ar fi avut de suferit ! Pe de altă parte venețienii îl copleșeau pe Ludovic cu mulțumiri pentru bunele intenții la adresa Republicii ("*quod regia maiestas tamquam bene disposita ad honorem et statum nostrum expresse dederat in mandatis omnibus terris et locis suis quod cives et mercatores Venetiarum bene et favorabiliter tractarentur, de quo regratiamur ut plurimum sue maiestati, cognoscentes per effectum bonam et sinceram dispositionem suam erga nos et nostros*"). Cât de sincere erau aceste mulțumiri se poate vedea din instrucțiunile date ambasadorului Leonardo Dandolo care era îndemnat să mai rostească și alte cuvinte de laudă și mulțumire "*que tibi utilia videbuntur*".

⁷⁸⁴ *Ibidem*; această mențiune sugerează că Veneția nu avea încredere în regele Ungariei. După cum remarca pe bună dreptate Kenneth M. Setton, *The Papacy*, I, p. 288: "*Apparently, the Venetian government suspected Louis's intentions on the Bosphorus, and someone in the Senate must have observed that, if the poor Greeks were going to have the Hungarians as allies, they would not need the Turks as enemies*". În acest sens pledează chiar garanția explicită a lui Ludovic de Anjou potrivit căreia acțiunea se făcea în acord cu dorința împăratului bizantin; pentru tratativele veneto-ungare vezi și Oscar

Atitudinea Serenissimei a izvorât probabil dintr-un calcul politic. Este posibil ca venețienii să fi socotit că un răspuns afirmativ dat regelui le-ar fi dat posibilitatea să-i urmărească îndeaproape mișcările, în timp ce un refuz ar fi putut declanșa un nou conflict⁷⁸⁵. Teamă față de Ludovic era dublată de cea manifestată de ținta expediției lui Amedeo de Savoia. Participarea navelor genoveze și provensale la cruciadă a îndemnat conducerea Serenissimei să ceară reprezentanților săi în România luarea unor măsuri speciale de siguranță⁷⁸⁶. De asemenea Veneția era îngrijorată în privința obiectivului acțiunii: după ce ocuparea Alexandriei în 1365 de către Pierre de Lusignan provocase pagube comerțului venețian și înghețarea raporturilor diplomatice cu sultanul de la Cairo, în 1366 conducerea Republicii suspecta că și expediția "Contelui Verde" avea ca obiectiv tot Egiptul mameluc⁷⁸⁷.

Atitudinea foarte prudentă a Veneției în toată această conjunctură a fost justificată dacă ne raportăm la faptul că, în ciuda angajamentelor asumate⁷⁸⁸, Ungaria nu s-a implicat în cruciada lui Amedeo de Savoia. Deși Ludovic mulțumea la 24 iulie 1366 dogelui Marco Corner pentru ajutorul naval și se interesa în privința locului în care forțele sale urmau să facă joncțiunea cu flota⁷⁸⁹, două luni mai târziu regele se arăta preocupat de cheltuielile suportate de

---

Halecki, *Un empereur*, p. 114-116.

⁷⁸⁵ Ar mai putea fi luată în calcul și teama venețienilor că regele s-ar fi folosit de un eventual refuz drept pretext pentru a declanșa un nou conflict.

⁷⁸⁶ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 435: se cerea bailului de la Negroponte să armeze galera insulei care urma să escorteze împreună cu navale căpitanului Golfului convoiul Romaniei până la Bosfor; la două zile după ce contele de Savoia cucerise Gallipoli Senatul îl împuternicea pe bailul de Constantinopol să ia toate măsurile pe care le va crede de cuviință pentru protecția navelor și negustorilor venețieni deoarece prezența galelor genoveze în flota lui Amedeo constituia un pericol potențial (*Ibidem*, doc. 436, p. 112).

⁷⁸⁷ Abia după sosirea lui Amedeo în lagună, în iunie 1366, Veneția s-a convins că expediția nu va fi îndreptată împotriva teritoriilor mamelucre v. Kenneth M. Setton, *The Papacy*, I, p. 294.

⁷⁸⁸ Potrivit cronicii lui Jehan Servion, *Geste et Chroniques de la Mayson de Savoye*, II, Torino, 1879, p. 125 Amedeo ar fi trimis soli lui Ludovic în care îl anunța că în luna mai a anului 1366 va fi la Gallipoli și îl ruga pe rege "que en ce temps il se treuve la car a layde Dieu & la sienne nous donrons secours a lempereur <=Ioan Paleologul> & au pays". După eliberarea basileului, contele de Savoia ar fi spus "se le roi Andrieu (sic!) de Hongrie fut venus per terre pour vous secourir, comme il mavoit mandez par son chivalier, lui & moy eussions pris telle vengeance des oultrages fais a vous qui en fut perpetuelle memoire & non obstant quil ne soit pas venus, a layde de Dieu iay tant fait que estes hors de prison".

⁷⁸⁹ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CXLIX, p. 86-87: "eandem scire desiderantes, quod tempore, quo galeas ipsas habere debemus et de loco ad quem ire debeant, volumus vos per litteras vel nuntios debito tempore reddere certiones"; sub formă de

Veneția pentru armarea navelor și de menținerea bunelor relații ale Republicii cu emiratele turcești! Este de presupus că ultimul document nu era altceva decât un pretext invocat de Ludovic pentru a justifica neimplicarea în cruciada lui Amedeo de Savoia care, la 23 august 1366, ocupase Gallipoli.

Eșecul declanșării cruciadei ungare a provocat distanțarea Veneției de alte proiecte similare. Relațiile cu Ungaria au redevenit tensionate⁷⁹⁰ și, în același timp, conducerea Republicii a căutat să ajungă la o înțelegere cu otomanii. Aceasta a părut să se realizeze în aprilie 1368 când Senatul afla de la Orio Pasqualigo, fostul bail la Constantinopol, că emirul Murad dorea să acorde venețienilor "*quemdam locum ad velle nostrum in partibus Turchie*"⁷⁹¹. Venețienii erau dispuși să accepte propunerea, și doreau să se instaleze la Scutari⁷⁹², dar solicitau privilegiul de a-și desfășura activitatea "*sine aliquo datio vel comerclo persolvendo tam intrando quam exeundo et tam emendo quam vendendo*" precum și fortificarea locului, astfel încât negustorii să-și poată desfășura activitatea în siguranță⁷⁹³. Potrivit lui Gh. I. Brătianu inițiativa cedării orașului Scutari ar fi aparținut sultranului care ar fi urmărit să-i desprindă pe venețieni de cruciada antiotomană⁷⁹⁴.

Acest proiect nu a mai apucat probabil să fie pus în practică, iar ceea ce știm despre contactele venețiano-otomane în această perioadă este extrem de sumar și de vag. Se pare că perioadele de tensiune au alternat cu tentative de stabilire a unei alianțe. Astfel în iulie 1374 diferite rapoarte din Romania precizau că Ioan al V-lea și Murad I armează nave de război ceea ce putea constitui un pericol pentru convoiul venețian din Romania. Căpitanul golfului

---

regest documentul e publicat și în DRH C. vol. XIII, doc. 85, p. 152.

⁷⁹⁰ Reconfirmarea privilegiului pentru comerțul Sibiului cu Zara amintește conflictul cu Veneția din 1356-1358 în următorii termeni: "...partes regni nostri Dalmacie et Croacie, quas a tyrannicis nostrorum emulorum manibus do auxiliante, recuperando, sub nostra reduximus fidelitate, pleno iure" (DRH C. vol. XIII, doc. 565, p. 834-835).

⁷⁹¹ Inițiativa apropiere în relațiile veneto-otomane a aparținut așa cum o sugerează documentul, otomanilor. Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens*, p. 158 pune acest fapt în legătură cu expediția lui Amedeo de Savoia; era în interesul lui Murad I să-i detașeze pe venețieni de cruciadă. Savantul român considera că aceste negocieri ar explica mai bine rezervele Serenissimei față de propunerile Ungariei ca și refuzul de a lua în posesie orașul Gallipoli.

⁷⁹² Potrivit lui Freddy Thiriet este vorba de o localitate situată pe Bosfor în fața Constantinopolului (v. F. Thiriet, *Régestes*, I, p. 118 nota 2; localizarea a fost făcută și de Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens*, p. 156; istoricul român aprecia că, în acest fel, Veneția dorea să concureze Pera genoveză (*Ibidem*, p. 157).

⁷⁹³ S. Ljubić, *Listine*, IV, doc. CLXV, p. 92-93. Foștii consilieri la Constantinopol Pietro Permarino și Marco Zeno confirmau știrea; cf. F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 461, p. 118.

⁷⁹⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens*, p. 157.

Pietro Mocenigo trebuia să trimită una dintre cele mai bune nave ale sale până la Tenedos și chiar dincolo de acest punct pentru a se informa exact în legătură cu pregătirea acestei flote⁷⁹⁵. După acest episod există indicii că între cele două puteri a existat o nouă tentativă de apropiere; o flotă trimisă spre Strâmțori pentru a-l obliga pe Ioan Paleologul să accepte semnarea unui acord cu Veneția trebuia, în caz de eșec, să intre în legătură cu Murad I pentru a reactualiza proiectul din 1368⁷⁹⁶. Deși Ioan al V-lea a acceptat condițiile venețienilor, este posibil ca legătura dintre Serenissima și otomani să se fi stabilit totuși dacă acceptăm că acel "Radano" principe al "Bulgariei infidele" căruia venețienii i-ar fi trimis 10000 de armuri ar fi de fapt Murad I⁷⁹⁷.

Dacă acceptăm această ipoteză, se poate afirma că înainte de izbucnirea războiului Chioggiei se producea o trecere spectaculoasă a otomanilor din tabăra genoveză în cea venețiană. Răsturnarea s-ar putea explica prin alianța ungaro-genoveză și prin ciocnirile lui Ludovic de Anjou cu Murad I, la care fac aluzie și documente din muntene din timpul lui Vladislav I. Este posibil ca Veneția, confruntată cu o largă coaliție, să fi căutat prin acordul cu otomanii asigurarea pozițiilor sale din România. Fapt este că în anii 1376-1377 Serenissima se arăta îngrijorată mai puțin de progresele turcilor în Europa, cât de tensionarea continuă a relațiilor sale cu Ungaria și cu Genova.

* * *

Concluzii:

Față de ascensiunea Ungariei și a otomanilor, reacțiile Veneției au fost diferite. În timp ce în prima jumătate a secolului al XIV-lea Republica Sfântului Marcu fusese principala susținătoare a cruciadei împotriva emiratelor turcești, în

---

⁷⁹⁵ F. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 541, p. 134.

⁷⁹⁶ Oscar Halecki, *Un empereur*, p. 321; tentativa de disuasiune venețiană a fost similară cu cea a genovezilor din timpul primului război al Strâmțorilor.

⁷⁹⁷ Pentru această identificare optează B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403*, Roma, 1938, p. 566-567; Gheorghe I. Brătianu a propus identificarea cu Radu I v. studiile sale *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în RHSEE, II, 1925, p. 73-82 și *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, în BSHAR, XXVIII, 1947, p. 26-29. În legătură cu această identificare, apare următoarea întrebare cu ar fi putut să-l numească Ludovic pe Radu I "principe al Bulgariei", când pentru rege el nu putea fi decât voievodul Țării Transalpine? Singura soluție ar putea fi o stăpânire episodică a domnului Țării Românești asupra Vidinului, dar o asemenea ipoteză a fost respinsă de Maria Holban, *Peut-il être question d'une seconde occupation roumaine de Vidin par Radu Ier suivant de près celle de Vladislav Ier de l'année 1369?* RESEE, 18, 1980, 3, p. 443-457; este cert însă că indiferent de identitatea acestui "Radano", în 1377 Țara Românească era în conflict cu Ungaria v. Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatărnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în Idem, "Geneza statului în evul mediu românesc", Cluj, 1988, p. 60-61 și nota 87.

a doua jumătate a veacului atenția i-a fost captată în primul rând de ascensiunea Ungariei Angevine și de colaborarea ungaro-genoveză. Confruntată cu numeroase probleme de politică internă (revolta orașelor dalmate, revolta Cretei) sau externă (războiul cu Ungaria pentru Dalmația, conflictul cu seniorul Padovei Francesco de Carrara), Veneția nu a fost în măsură să ducă o politică agresivă care să contrabalanseze alianța încheiată de Ludovic de Anjou cu genovezii. Astfel problemele lăsate în suspensie de al doilea război al Strâmtorilor s-au acutizat în timp, încât la începutul războiului Chioggiei Serenissima se afla practic singură în fața unei largi coaliții. Artizanul acesteia a fost Ludovic de Anjou care prin acțiuni politice și prin măsuri comerciale urmărise pas cu pas încercuirea Veneției.

Deși conjuctura în care conflictul a izbucnit era cu totul nefavorabilă venețienilor, aceștia au acceptat războiul pentru că atunci când era vorba "*di difendere o incrementare i traffici non doveva essere lecito a nessuno mettere in dubbio la potesta e arbitrio veneziano sui commerci orientali*"⁷⁹⁸.

---

⁷⁹⁸ Cronică anonimă, BNM, mss. it. cl. VII (=559), f. 6r.; această afirmație e cu atât mai semnificativă cu cât ceva mai sus se preciza a pacea este preferabilă deoarece "*e meo romagnir con pocho danno che guastarse lo stado loro et vogliando signorizare molte contrade*"

CAPITOLUL IX

AL TREILEA RĂZBOI AL STRĂMTORILOR: PRELIMINARII, DESFĂȘURARE, CONSECINȚE

"Tamen Civitas fuit Venetorum quasi totaliter per Januenses
destructa sed Deus eis consuluit ut Clugiam obiderent"
Sagacio et Petro de Gazata, *Chronicon Regiense*

"ista facto Thenedi, quod est maximum et arduum et tangit vehementer
statum et honorem nostrum"
instrucțiuni ale Senatului Veneției

În momentul izbucnirii războiului Chioggiei, Veneția nu își rezolvase problemele apărute încă din timpul conflictului din 1350-1355 și care, pe măsura trecerii timpului, se acutizaseră: datoria publică atingea cote din ce în ce mai înalte⁷⁹⁹, sistemul aristocratic era din ce în ce mai contestat, iar pe plan internațional Serenissima avea mai mulți dușmani decât prieteni. Și mai grav era faptul că pozițiile republicii în toate zonele de interes comercial erau sensibil slăbite. În Marea Neagră la vechea rivalitate cu genovezii pentru Tana se adăugase conflictul cu Imperiul de Trapezunt; în Egeea imperiul colonial al Serenissimei era amenințat de ascensiunea otomană, iar în Mediterana răsăriteană interesele venețienilor fuseseră afectate, în Cipru de conflictul cu genovezii (urmat apoi de războiul Genovei cu Pierre al II-lea de Lusignan), iar în Egipt și Țara Sfântă de cruciada lui Pierre I de Lusignan împotriva Alexandriei⁸⁰⁰. Tensiunile veneto-genoveze din toate aceste zone au atins punctul culminant în 1376 când chestiunea Tenedosului a aprins scânteia unui conflict care în scurt timp a implicat, pe lângă cele două republici italiene, cele mai importante puteri din Europa centrală și sud-estică. Declanșarea războiului în urma disputei pentru Tenedos sugerează că, dacă în ceea ce privește alte

---

⁷⁹⁹ Frederic C. Lane, *Venise une république maritime*, Paris, 1985, p. 259 oferă câteva repere concludente în privința creșterii datoriei publice 423000 de ducati în 1343; 1500 000 în 1363 și peste 3 milioane în 1379.

⁸⁰⁰ După jefuirea Alexandriei comerțul venețian și cel genovez cu Egiptul a cunoscut un declin simțitor; a fost nevoie de o demonstrație navală comună a celor două Republici în 1369 pentru ca sultanul să accepte să semneze noi acorduri în 1370 v. Francesco Gabrieli, *Venezia e i Mamelucchi*, în vol. *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, a cura di Agostino Pertusi, p. 423; o analiză detaliată a tratativelor diferitelor puteri creștine cu Egiptul în anii imediat următori jefuirii Alexandriei de către Pierre de Lusignan la E. Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages...*, p. 93-102.

chestiuni aflate în litigiu, cele două puteri maritime puteau ajunge la un compromis, în privința Strâmtorilor și, implicit, a comerțului în Marea Neagră, pozițiile erau ireconciliabile.

1. Evoluții politice în spațiul pontic în ajunul declanșării "războiului Tenedosului": problema Trapezuntului

După al doilea război al Strâmtorilor, punctele nevralgice ale raporturilor veneto-genoveze în "Marea cea Mare" au fost Tana, Constantinopolul și Trapezuntul. În capitolele precedente am insistat asupra problemei Tanei, asupra raporturilor celor două orașe italiene cu Bizanțul și a chestiunii Strâmtorilor. Strâns legate de acestea a fost evoluția situației venețiene în Imperiul de Trapezunt care, în preajma declanșării războiului din 1377-1381, a cunoscut o înrăutățire considerabilă.

Din 1319 Trapezuntul constituia capătul de linie principal al convoiului Serenissimei în Marea Neagră, Serghei P. Karpov afirmând că acest centru comercial s-a bucurat, în perioada 1320-1350, de o atenție mai mare decât Tana din partea oamenilor de afaceri din lagună⁸⁰¹. După pacea din 1355, revenirea venețienilor în imperiul Marilor Comneni s-a petrecut abia în 1364; în acel an negustorilor din cetatea Sfântului Marcu li se înnoiau vechile privilegii primind un nou teren pe care aveau dreptul să se așeze. După cum observa Serghei P. Karpov, noua suprafață era de 5 ori mai mică decât cea acordată în 1319 fapt ce diminuea sensibil numărul venețienilor ce se puteau stabili la Trapezunt⁸⁰². Această situație explică de ce foarte repede conducerea Republicii Sfântului Marcu a încercat să renegocieze condițiile acestui privilegiu. La 4 februarie 1367 Toma Duodo urma să fie trimis la Trapezunt pentru a obține îmbunătățirea condițiilor pentru negustorii din lagună⁸⁰³. Ambasadorul trebuia să ceară basileului Alexios al III-lea menținerea tuturor libertăților de care se bucurau în imperiu, reducerea taxelor comerciale, un amplasament convenabil pentru cartierul venețian și posibilitatea de a-l fortifica, reconstruirea caravanseraului, menținerea unui sistem de măsuri (*gabanum*), dreptul de a alege un bail cu drept de jurisdicție asupra venețienilor⁸⁰⁴. Deși noul privilegiu din 1367 reducea pentru venețieni taxa pe circulația mărfurilor cu 0,5%, condiția negustorilor din cetatea

---

⁸⁰¹ Serghei P. Karpov, *La navigazione veneziana nel Mar Nero XIII-XV sec.*, Ravenna, 2000, p. 79 argumentul istoricului rus este numărul mai mare de convoaie care au ajuns la Trapezunt (25) față de numai 17 la Tana. Un indicator mai sigur ar fi fost valoarea tranzacțiilor operate de supușii Republicii în cele două centre.

⁸⁰² Serghei Pavlovic Karpov, *L'Impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma 1204-1461. Rapporti politici, diplomatici e commerciali*, trad. de Eleonora Zambelli, Roma, 1986, p. 86: prin privilegiul din 1319 venețienii primeau o suprafață de 17689 metri pătrați, în timp ce în 1364 aceasta măsura doar 3510 metri pătrați.

⁸⁰³ Freddy Thiriet, *Régestes*, Paris-La Haye, 1958, doc. 441, p. 113.

⁸⁰⁴ Ibidem, doc. 442, p. 113-114; comentariul tratatului la S. P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda...*, p. 89.

lagunelor nu s-a îmbunătățit simțitor. Un indicator al acestei situații este faptul că în iulie 1370 din cele 5 galere ale României doar două urmau să ajungă la Trapezunt⁸⁰⁵. Senatul venețian a continuat să protesteze în legătură cu abuzurile funcționarilor imperiali, iar la 18 iulie 1374 bailul Francesco Giustinian era împuternicit să prezinte un nou protest și să solicite restabilirea integrală a privilegiilor. În caz de refuz bailul trebuia să-l avertizeze pe basileu că negustorii venețieni vor părăsi Trapezuntul și că imperiul va fi supus unei blocaje comerciale⁸⁰⁶.

În afara diminuării privilegiilor venețiene în raport cu prima jumătate a secolului al XIV-lea, slăbiciunea poziției venețiene la Trapezunt se reflectă și în teama conducerii Serenissimei față de un posibil atac din partea genovezilor. După ce în 1365 erau semnalate deja ciocniri între negustorii din cele două orașe, în 1368 bailul venețian recomanda fortificarea cartierului; Senatul decidea adoptarea acestei propuneri și cerea consulului de la Tana să trimită 300 *summi* pentru finanțarea lucrărilor de fortificare a cartierului de la Trebizonda⁸⁰⁷. În ciuda acestor dispoziții, la 22 iunie 1371 lucrările de fortificare nu fuseseră încă încheiate din lipsa banilor. Bailul de la Trapezunt primea instrucțiuni să încerce să obțină suma de la negustorii convoiului ce urma să sosească, iar în caz că banii nu ajungeau trebuia să apeleze la bailul de Constantinopol⁸⁰⁸.

În ciuda costului ridicat, fortificațiile și-au dovedit utilitatea în momentul izbucnirii războiului între Republica Sfântului Marcu și Imperiul de Trapezunt (1374-1376). Conflictul a fost declanșat de eșecurile repetate ale venețienilor de a obține lărgirea privilegiilor comerciale. Pentru a evita repetarea situației de la Constantinopol, unde negustorii greci fuseseră striviți de concurența italienilor, Marii Comneni au urmărit constant o politică de egalitate a privilegiilor între genovezi și venețieni și au refuzat scutirea totală de taxe. Incapabili să-și impună voința în problema Tanei, venețienii au încercat să obțină la Trapezunt un statut superior față de cel al rivalilor lor. Constatând însă că basileul Alexios al III-lea refuză să cedeze⁸⁰⁹, venețienii au ales calea

---

⁸⁰⁵ F. Thiret, *Régestes*..., I, doc. 489, p. 124.

⁸⁰⁶ F. Thiriet, *Régestes*..., I, doc. 544, p. 134-135.

⁸⁰⁷ F. Thiret, *Régestes*..., I, doc. 450, p. 115; din această sumă 1/3 urma să fie achitată de bailul de la Constantinopol (Ibidem, I, doc. 458, p. 117); cf. S.P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda*..., p. 91-92: potrivit noului privilegiu acordat de împăratul de Trapezunt în 1367, venețienii primeau o suprafață de 4692 metri pătrați. Mărirea suprafeței mării însă și costurile de fortificare.

⁸⁰⁸ F. Thiriet, *Régestes*..., I, doc. 499, p. 126; cf. S.P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda*..., p. 92.

⁸⁰⁹ Pentru a-l îndupleca pe împărat să le accepte cererile, venețienii au alternat acțiunile de intimidare cu tentative de captare a bunăvoinței. Astfel la 10 iulie 1368 Senatul decidea să ofere un clopot în valoare de 32 livre de împăratului de Trapezunt pentru a întreține bunele relații (F. Thiriet, *Regestes*..., I, doc. 466, p. 119).

războiului pentru a obține satisfacție. Războiul a avut trei faze distincte; prima a fost dominată de negocieri purtate până în februarie 1375. Veneția a trimis o scrisoare solemnă împăratului de Trapezunt și l-a înputernicit pe bailul Francesco Giustinian să ceară despăgubiri pentru daunele pricinuite negustorilor venețieni; în cazul unui refuz urma să se instituie un *devetum* asupra tuturor teritoriilor supuse lui Alexios al III-lea⁸¹⁰. Tratatul început de Francesco Giustinian și continuat de succesorul său în funcția de bail, Andrea Dandolo, nu a dus decât la plata unei părți din compensația solicitată de Republica lagunelor.

Din acest motiv începând cu 24 iulie 1375 Veneția a trecut la o atitudine mai dură față de imperiu. S-a decis trimiterea spre Trapezunt a două galere și a unei galiote în scopul intimidării adversarilor. Comandanții escadrei, Donato Stanerio și Vitale Lando, trebuiau să solicite plata integrală a reparațiilor cerute de Veneția, garantarea libertății comerciale pentru negustorii din lagună și, dacă era posibil, despăgubiri pentru trimiterea flotei. Dacă nu era obținut un răspuns pozitiv timp de trei zile, trebuia să se treacă la evacuarea coloniei și la declanșarea unui război de cursă a cărui scop era interceptarea navelor trapezuntine și capturarea unor persoane de vază. Se spera ca, în acest fel, aristocrația locală să îl facă pe Alexios al III-lea să accepte condițiile impuse de Veneția. Instrucțiunile date comandanților escadrei precizau că măsurile trebuiau să se limteze doar la supușii împăratului de Trapezunt fapt pe care S. P. Karpov îl interpretează, pe bună dreptate, drept expresie a dorinței Veneției de a nu tensiona raporturile cu Genova⁸¹¹.

Nici această nouă încercare nu a dat rezultatele așteptate astfel încât în martie 1376 Senatul venețian a decis declanșarea un război total care a vizat chiar instalarea unui candidat propriu pe tronul Marilor Comneni⁸¹². Măsura nu era cu totul nouă; cu trei decenii mai devreme genovezii fuseseră cei care impuseseră pe tronul Marilor Comneni pe Ioan al III-lea (1342-1344)⁸¹³. În 1376 venețienii aveau posibilitatea să sprijine doi candidați: Mihail Paleologul (unul din fii lui Ioan al V-lea Paleolog) și pe Andronic, membru al familiei Marilor Comneni. Prima variantă reactiva în fapt politica dusă de Ioan al VI-lea Cantacuzino care în 1349 se implicase în luptele pentru tronul de la Trapezunt susținându-l pe Alexios al III-lea Comnen⁸¹⁴; Ioan al VI-lea urmărise în acest fel crearea unui sistem de alianțe antigenovez care, în 1376, era reactivat din inițiativa Veneției. Pentru atingerea acestui scop flota de 10 galere trimisă spre Trapezunt sub comanda lui Marco Giustinian trebuia mai întâi să poarte tratative la Constantinopol cu Ioan al V-lea și cu Murad I, apoi să se dirijeze către

---

⁸¹⁰ S.P. Karpov, *The Empire of Trebizond and Venice in 1374-76 (a chryobull redated)*, în "Arheion Pontou", 35, 1979, p. 292.

⁸¹¹ Ibidem, p. 294.

⁸¹² S.P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda....*, p. 95-97.

⁸¹³ Ibidem, p. 151.

⁸¹⁴ Ibidem, p. 154.

imperiul Marilor Comneni în scopul înlăturării lui Alexios al III-lea. Senatul cerea căpitanului flotei drept condiție esențială reducerea taxei comerciale de la 4% la 2%⁸¹⁵. În cazul în care evenimentele luau o turnură neașteptată, Marco Giustinian era liber să ia măsurile pe care le considera de cuviință, dar acestea trebuiau să fie în spiritul instrucțiunilor Senatului⁸¹⁶.

Nu cunoaștem modul în care s-a desfășurat expediția condusă de Marco Giustinian. Nicolae Iorga era de părere că aceasta nu a mai avut loc⁸¹⁷, în timp ce Serghei P. Karpov înclină spre o părere contrară, afirmând că războiul s-a încheiat prin capitularea Trapezuntului⁸¹⁸. În sprijinul acestei ipoteze savantul rus aduce un chrysobul al basileului ce trebuie datat în 1376 și nu 1391-1395 ca de obicei⁸¹⁹, iar deliberările Senatului venețian din iulie 1376 ar pleda, la rândul lor, în favoarea acestui ultim punct de vedere.

Deși a izbucnit din cauza unor condiții locale (refuzul împăratului Alexios al III-lea de a lărgi privilegiile pentru negustorii venețieni), conflictul venețiano-trapezuntin a avut repersusiuni asupra situației din întregul bazin pontic. Alianța pe care Serenissima a încercat să o realizeze cu Ioan al V-lea Paleologul și cu despotul Dobrotici în scopul instalării pe tronul Marilor Comneni a lui Mihail Paleologul constituia un semnal de alarmă pentru genovezi care riscau, în cazul reușitei proiectului venețian, să piardă unul din centrele importante ale comerțului în Marea Neagră. Genovezii nu își puteau asuma un asemenea risc mai ales pentru că războiul cu Dobrotici le afectase în mare măsură comerțul cu centrele de la Dunărea de Jos și de pe coasta de vest a Mării Negre. În această conjunctură, genovezii au instigat probabil asasinarea lui Mihail Paleologul de către Terter, un fiu al lui Dobrotici⁸²⁰, gest care înlătura

---

⁸¹⁵ Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră*. I. Dobrotici, AARMSI, 1914, p. 1058-1062; Idem, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, ARBSH, 2, 1914, p. 289-370; S.P. Karpov, *The Empire of Trebizond and Venice...*, p. 295; Idem, *L'Impero di Trebisonda...*, p. 97.

⁸¹⁶ S.P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda...*, p.98; unul dintre "înțelepții" desemnați să analizeze situația de la Trapezunt, Fantino Arimundo, propusese chiar cucerirea imperiului Trebizondei. Propunerea a fost respinsă, dar ea sugerează cât de importantă era pentru unii din membrii aristocrației venețiene crearea în Marea Neagră a unui centru comercial în care venețienii să dețină supremația.; cf. pentru reflectarea expediției lui Giustinian în cronică lui Caroldo v. Julian Chrysostomides, *Studies on the Chronicle of Caroldo with special reference to the history of Byzantium from 1370 to 1377*, "Orientalia Christiana Periodica", 35, 1969, p. 140-141.

⁸¹⁷ N. Iorga, *La politique vénitienne...*, p. 300.

⁸¹⁸ S.P. Karpov, *L'Impero di Trebisonda...*, p. 99; Idem, *The Empire of Trebizond and Venice...*, p. 296-297.

⁸¹⁹ Ibidem.

⁸²⁰ Ipoteză formulată de Victor Eskenasy, *Din istoria litoralului vest-pontic. Dobrotici și relațiile sale cu Genova*, Rdl, 34, 1981, 11, p. 2056 care presupune că Terter era adeptul unei linii politice opuse celei a tatălui său.

pentru moment posibilitatea instalării unui candidat al Veneției pe tronul Marilor Comneni. Chiar și așa genovezii nu puteau fi mulțumiți de restabilirea păcii între Veneția și Trapezunt, pace la care au contribuit indirect în urma creșterii încordării în raporturile lor cu Serenissima. Este posibil ca în fața tensionărilor raporturilor cu Genova în Cipru și la Constantinopol, Senatul venețian să fi grăbit încheierea conflictului cu Alexios al III-lea.

În concluzie, războiul veneto-trapezuntin a contribuit în mare măsură la deteriorarea relațiilor veneto-genoveze, chiar dacă nu a provocat în mod direct războiul din 1376-1381. Serenissima nu a mai apucat să beneficieze de clauzele noului tratat încheiat cu basileul Alexios al III-lea deoarece din cauza declanșării "războiului Chioggiei" legătura comercială cu Trapezuntul a fost suspendată. Situația s-a menținut până în 1396 an în care venețienii au obținut un nou privilegiu de la împăratul Manuel al III-lea⁸²¹.

2. Războiul total (1376-1381)

Potrivit cronicarilor contemporani războiul a avut drept cauză generală faptul că "*Genovesi havevano sempre con mal'animo tolerato, che Venetiani aumentasero li traffichi loro nell'isola di Cipro, nella Romania e Mar Maggiore et all'incontro Venetiani ponevano ogni loro industria per continuare li soliti traffichi tanto neccessarij alla citta di Venetia quanto l'anima al corpo*"⁸²². Au existat însă și cauze speciale, la loc de frunte fiind "*Le differentie tra Venetiani e Genovesi per le cose di Tenedo, e di Cipro tanto erano accresciute, che fra loro si poteva tenere per certa la guerra*"⁸²³. Ceva mai tranșant decât Caroldo, Daniele di Chinazzo, contemporan al evenimentelor, considera că mărul discordiei a fost Tenedosul deoarece cine controla insula, controla intrarea în Marea Neagră și, implicit, întregul comerț pontic⁸²⁴. Din acest motiv intrarea insulei în posesia Serenissimei ar fi pus în pericol sistemul colonial genovez din Marea Neagră și, în sens invers, instalarea Genovei ar fi echivalat cu realizarea vechii clauze a tratatului de la Nymphaion, adică excluderea venețienilor din

---

⁸²¹ Serghej P. Karpov, *La navigazione veneziana...*, p. 103; două tentative anterioare în 1383-1384 și 1392-1395 se soldaseră cu tot atâtea eșecuri.

⁸²² Gian Giacomo Caroldo, BNM, mss. it. VII, 128b (=7443), f. 935.

⁸²³ Ibidem, f. 949; la aceste cauze Daniele di Chinazzo, *Cronica de la guerra da Veniciani a Zenovesi*, a cura di Vittorio Lazzarini, Venezia, 1958 [Monumenti storici pubblicati dalla deputazione di Storia Patria per le Venezia, nuova serie, vol. XI], p. 17 adaugă favoarea pe care venețienii o aveau din partea lui Ioan al V-lea Paleolog: "...Zenovexi, che sempre ave in odio Veniciani, e simel tuti quelli de Pera, che iera Çenovexi, portava in l'animo suo grande ira e melincholia de ço che l'inperador trattava Veniciani cum tanto amor".

⁸²⁴ Pentru Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 18 "lo chastello de Tenedo, el qual si e la chiave della bocha a tuti quelli del mondo che voia navegar in lo Mar Mazor, çoç ala Tana, in Trabexonda et in assa'altre parte".

bazinul pontic⁸²⁵. De aceea, venețienii ar fi preferat să lase insula în mâinile turcilor decât să o cedeze genovezilor⁸²⁶. Insistența cu care cronicarii vorbesc despre problema Tenedosului arată că fiecare dintre cele două puteri maritime considerau intrarea insulei în posesia rivalei drept un *cassus belli*. Pentru politica venețiană insula era esențială pentru protecția navigației în nord-estul Mării Egee acolo unde genovezii erau foarte activi și dețineau poziții importante la Chios și Pera⁸²⁷.

Ca și cronicarii contemporani, istoricii moderni sunt unanimi în a considera că al treilea război al Strămtorilor a izbucnit în urma intrării Tenedosului în posesia Veneției. Nu ne propunem să contestăm această interpretare, ci doar să nuanțăm motivele care au determinat Serenissima să pună în aplicare, tocmai în 1376, vechile proiecte în privința insulei. La prima vedere ar părea un act făcut de pe poziții de forță, or, poziția Veneției, în anul respectiv, era departe de a fi una puternică: venețienii se aflau în conflict cu Trapezuntul, politica Ungariei în Dalmația și nordul Italiei leza grav interesele cetății lagunelor, genovezii se instalaseră la Famagusta și deveniseră foarte agresivi în bazinul pontic. Cronicile venețiene sugerează că problema Tenedosului a izvorât din dorința locuitorilor insulei de a scăpa de "jugul genovez" ("...*voiendo che l'amara e aspra servitude del zuovo de Zenovexi schivar chon le croxie levade, e con una grandissima devuciom suplichando soto se mete al rizimento piissimo de la Signoria de Veniexia, salvando le raxiom del predito inperador Chaloiani legitimo signor*")⁸²⁸, accentuând de asemenea problema legitimității (Serenissimei îi fusese concedată insula de către împăratul legitim, Ioan al V-lea Paleologul, în timp ce genovezii primiseră un act similar de la un uzurpator)⁸²⁹.

---

⁸²⁵ Nicolae Iorga, *Du nouveau sur l'usurpation d'Andronic IV Paléologue*, în Idem, "Etudes byzantines", II, Bucurest, 1940, p. 331-333 comentează un fragment din Raphaino de Caresini care afirmă că din invidie, genovezii doreau să-i excludă pe venețieni și pe negustorii de alte etnii din bazinul pontic.

⁸²⁶ Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 19; Andrea de Redusiis de Quero, *Chronicon Tarvisinum ab anno MCCCLXVIII usque ad annum MCCCCVIII*, în RIS ed. L.A. Muratori, XIX, Milano, 1731, col 735. Această idee se regăsește și în una din variantele cronicii lui Caroldo care a preluat de la Chinazzo via Andrea de Redusiis de Quero. Pentru acest aspect v. Julian Chrysostomides, *Studies on the Chronicle of Caroldo...*, p. 133.

⁸²⁷ Freddy Thiriet, *De l'importance des Mers dans le systeme romaniote de Venise*, în "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 77: "*afin de maintenir la liberté de navigation dans la zone des Détroits et en mer Noire, Venise doit lutter pour conserver Tenedos, la clef des Détroits*".

⁸²⁸ *The Morosini Codex*, edited by Michele Pietro Ghezzi, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, vol. II Marino Falier to Antonio Venier (1354-1400), Padova, 2000 [Archivio del Litorale Adriatico, III], p. 64-66.

⁸²⁹ Ibidem, "*el <=Andronic al IV-lea> qual falsa mente se clamava inperador, non siando in nisuna raxon, anzi lo se era privado l'imperio intro el crimo de l'amistade*".

Adevăratul motiv credem că a izvorât din dorința venețienilor de a avea un punct de sprijin în apropierea Strâmtorilor, absolut necesar în cazul izbucnirii unui conflict care, în acel moment, părea foarte greu de evitat. Altfel spus, convingși că războiul cu Genova urma să izbucnească curând, venețienii s-au decis să facă "prima mutare", sarcina ocupării insulei fiind adusă la îndeplinire de Marco Giustinian și Donato Tron⁸³⁰.

Genovezii au ripostat foarte repede înlăturându-l pe Ioan al V-lea cu fiul său, Andronic al IV-lea. La 11 zile după ce se instala se pe tron, noul împărat acorda în semn de recunoștință insula Tenedos⁸³¹. Din momentul în care venețienii, cu sprijinul populației locale, au refuzat să accepte schimbarea de la Constantinopol și să cedeze Tenedosul, războiul era declanșat⁸³².

Derularea conflictului a depins de pregătirile diplomatice a celor două republici. Spre deosebire de înfruntarea din 1350-1355, Genova a intrat în al treilea război al Strâmtorilor având în spate o largă coaliție anti-venețiană⁸³³ care

---

per lo pechado del pare".

⁸³⁰ R. J. Loenertz, *Notes d'histoire et de chronologie byzantines*, REB, 17, 1959, p. 166-167. Ne putem întreba și de ce Ioan al V-lea a acceptat cedarea Tenedosului în 1376 după ce refuzase să facă acest lucru în timpul vizitei la Veneția în 1370? R. J. Loenertz, *Jean V Paléologue à Venise*, REB, 16, 1958, p. 217-232 considera că în 1370 Ioan al V-lea a fost împiedicat de opoziția fiului său Andronic al IV-lea și a genovezilor care ar fi fost alertați în privința intențiilor basileului de Francesco Gattilusio (p. 227); în schimb Julian Chrysostomides, *John V Palaeologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Carollo: a re-interpretation*, "Orientalia Christiana Periodica", 31, 1965, 1, p. 83-84 consideră că soluția trebuie căutată în negocierile din 1376 și propune trei motive: 1) în comparație cu 1370 oferta din 1376 era mai avantajoasă; basileul nu primea bani, dar ar fi primit iuturiile ținute în gaj de Serenissima pentru împrumutul nerambursat din 1343 (acest lucru nu s-a realizat din cauza loviturii de palat dată de Andronic al IV-lea) 2) în 1376 Veneția acceptase ca flamura imperială să fluture în insulă alături de cea a Republicii și garantase libertatea de cult pentru ortodocși 3) în 1376 basileul acceptase că problema dobânzii la împrumutul contractat în 1343 nu poate fi eludată în negocierile cu Veneția.

⁸³¹ Vezi detalii în cap.I; pe lângă sursele citate anterior poate fi amintit un pasaj din Andrea de Redusiis de Quero, *Chronicon Tarvisinum*..., col. 756: "quod insula Tenedos cum Terra et Oppido ad manus perveniat Januensium ad exterminium Venetorum, qui de cetero prohibeantur in Mare Majus ad Tanam navigare & alia loca quibus per illud mare navigant praeter Januensium voluntatem"; cf. Peter Charanis, *The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370-1402*, "Byzantion", XVI, 1942-1943, p. 296.

⁸³² Mihail Volkov, *La Rivalita tra Venezia e Genova nel secolo XIV*, în "Saggi e Documenti", IV, Civico Istituto Colombiano (Studi e testi, a cura di Geo Pistarino, 5), Genova, 1983, p. 166

⁸³³ Lorenzo de Monacis, *Chronicon de Rebus Venetis ab Urbe Condita ad Annaum MCCCCLIV*, ed. Flaminus Cornelius, Venetia, 1758, p. 115 consideră că la originea acestei coaliții a stat regele Ungariei care, odată în plus, a încălcat pacea pe care

reunea Ungaria, Padova, ducatul Austriei, pe patriarhul Aquileei și, până în 1379, Imperiul bizantin pe al cărui tron urcase, cu sprijin genovez, Andronic al IV-lea Paleologul. Veneția, în schimb, a fost nepregătită nefiind în stare să opună sistemului de alianțe al adversarei o coaliție comparabilă. Serenissima nu putea conta decât pe ajutorul otomanilor în Levant⁸³⁴, pe al ducelui Milanului în Italia⁸³⁵ și, din 1379, pe al basileului Ioan al V-lea Paleologul la Constantinopol. Războiul a constat în înfruntarea a două strategii cu totul diferite. Venețienii au rămas fideli felului în care se desfășurase războiul anterior. O flotă a asigurat paza "golfului" în timp ce lovitura principală s-a concentrat în Romania și Mediterana răsăriteană, zonă în care venețienii și-au propus să apere cu orice preț insula Tenedos (vara anului 1377) și să atace pozițiile genoveze. Pe acest front venețienii au câștigat lupta, dar au pierdut pe frontul din Adriatica, pentru că intrarea Dalmației în stăpânirea Ungariei crease o breșă în sistemul defensiv venețian⁸³⁶ și pentru că adversarii și-au concentrat eforturile în această mare.

După ce în primii doi ani genovezii au părut să urmeze strategia din înfruntările anterioare, poate și din cauza faptului că Ungaria, principala aliată,

---

o încheiase cu Serenissima; *The Morosini Codex*, II, p. 68; alte surse îi consideră pe genovezi "antiquissimi Venetorum hostes" drept inițiatori ai alianței anti-venețiene v. Jacobo Zeno, *Vita Caroli Zeni*, în RIS, XIX, Milano, 1731, col. 218; M. Volkov, *La Rivalita...*, p. 167 adaugă pe regina Neapolelui, pe seniorii Veronei și Ancona.

⁸³⁴ Și acesta era îndoielnic deoarece poziția lui Murad I era una ambiguă. În 1377 doi ambasadori genovezi Raffo Griffiotto și Eliano di Camilla prezentau sultanului cadouri în valoare de 1400 de florini v. Michel Balard, *La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, I, Roma, 1978, p. 296, p. 89 și nota 296. În același sens pledează faptul că după instalarea pe tron Andronic al IV-lea cedase Gallipoli otomanilor ceea ce poate fi interpretat drept o încercare de a-l desprinde pe Murad din alianța cu Veneția.

⁸³⁵ Daniele di Chinazzo, *Cronica...* p. 24 explică alianța ducelui Milanului cu Veneția prin uniunea dinastică existentă între familia Visconti și familia de Lusignan (una din fiicele lui Bernabo Visconti era căsătorită cu Pierre al II-lea de Lusignan). Alianța era foarte utilă venețienilor pentru că așa cum observa Chinazzo: "El dito miser Bernabo confinava per terra con Çenova, unde el podeva fār guerra e dano assa' a Çenova". Antonio Morosini afirmă la rândul său că Veneția s-a aliat în momentul izbucnirii războiului cu "el mugnificho Piero re de Ieruxalen e de Zepro, e chon misier Bernabo Vischonte" v. *The Morosini Codex*, II, p. 68.

⁸³⁶ Antonio Morosini (*The Morosini Codex*, II, p. 70-72) descrie amănunțit operațiunile flotei venețiene în Adriatica. În 1378 au fost atacate Sebenico, Trau (care a rezistat) și a fost blocată Zara pentru ca genovezii să nu poată folosi portul dalmat ca bază de operații : *e da puo' retornr le nostre galie a Zara, stagando molti di lř, aziñ che vignando le galie di nostri innemixi, quelli non avese posudo intrar in lo porto de Zara predito*. Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 30-31 oferă o relatare ușor diferită a evenimentelor (cronica sa inserează Cattaro printre locurile asediate și cucerite de venețieni), dar insistă ca și Morosini pe importanța blocării Zarei : <Veniciani> *se sforçava ogni muodo ch'i podeva che Çenovexi non piasse e non intrasse in quel porto de Çara*".

era preocupată în altă direcție, din 1379 se constată o modificare esențială, întreg efortul militar fiind concentrat spre Adriatică. Noua strategie a urmărit trei obiective: înfrângerea flotei venețiene din "golf", blocarea Veneției prin ocuparea Chioggiei și, în final, asediul cetății Sfântului Marcu. Acțiunea maritimă urma să fie completată pe uscat de acțiunea trupelor lui Ludovic de Anjou și a lui Francesco de Carrara care trebuiau să taie legăturile Veneției cu continentul.

Oricât de ciudat ar părea, venețienii nu au părut să sesizeze gravitatea acestui pericol nici măcar după înfrângerea flotei lui Vettor Pisani la Pola. Conducerea Veneției a hotărât trimiterea escadrei lui Carlo Zeno în Mediterana răsăriteană în speranța că flota genoveză va părăsi Adriatică!⁸³⁷ Premisa s-a dovedit a fi falsă. Nu numai că genovezii nu au plecat, dar îndepărtarea lui Zeno era cât pe ce să fie fatală Serenissimei.

În sfârșit, ar mai fi de amintit un aspect: intrarea în război nu a întrunit se pare adevărată a tuturor familiilor aristocratice venețiene. Unii au reproșat dogelui declanșarea conflictului, alții au criticat felul în care a acționat Vettor Pisani. În acest sens, o analiză paralelă a cronicilor contemporane ale lui Raphayno de Caresini, Daniele di Chinazzo și cea puțin posterioară a lui Antonio Morosini, scoate în evidență o diferență importantă: pentru Chinazzo Vettor Pisani a fost un erou, iubit de popor și temut de aristocrație, amiralul fiind disculpat pentru înfrângerea de la Pola deoarece ar fi urmat dispozițiile Senatului ce îi ceruse să ierneze în Peninsula Istria; Caresini și Morosini sunt în schimb mai rezervați primul reproșând lui Pisani felul în care a condus războiul⁸³⁸.

3. Desfășurarea conflictului

După succesul de la Tenedos războiul a continuat favorabil pentru venețieni care au cucerit Phocea veche, au incendiat Chios și Mytilene și au obținut victoria navală de la Capo d'Anzio (30 mai 1378)⁸³⁹ după care amiralul venețian Vettor Pisani a ocupat orașele dalmate Cattaro, Sebenico și Arba⁸⁴⁰; din 1379 însă victoria a părut să încline spre tabăra adversă în momentul în care aliații s-au decis să-și concentreze eforturile în Adriatică. Strategia aliaților a fost facilitată de erorile conducătorilor venețieni. La apropierea iernii, din cauza vremii nefavorabile, flota venețiană a fost obligată să se retragă la Pola, decizie

---

⁸³⁷ Frederic C. Lane, *Venise une république maritime....*, p. 268.

⁸³⁸ Pentru această problemă v. Girolamo Arnaldi, Lidia Capo, *I cronisti di Venezia e della marca Trevigiana*, în *Storia della cultura veneta*, vol. II *Il Trecento*, Vicenza, 1976, p. 293, nota 83.

⁸³⁹ Giorgio et Giovanni Stella, *Annales Genuenses*, a cura di Giovanna Petti Balbi, în RIS, XVII/ part. a II-a, Bologna, 1975, p. 170; *The Morosini Codex*, II, p. 68 precizează că prima înfruntare "fo apruvo del mar de Roma, in uno luogo clamado Stuora, apruvo de chavo Danza"; Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 371.

⁸⁴⁰ Mihail Volkov, *La Rivalita...*, p. 168.

care s-a dovedit a fi fatală deoarece navele sub pavilionul Sf. Marcu erau expuse în acel loc atacului, nu puteau fi reparate corespunzător și nu își puteau reface efectivele descompletate ale echipajelor. Hotărârea pare să fi aparținut conducerii Republicii care ar fi trimis la Pola bani și provizii; Antonio Morosini spune într-o frază ambiguă că ar fi fost poate mai bine să se fi retras la Veneția unde ar fi fost mai bine reparate (*e a Dio avese piaxeto e voiudo che le fosse vegnude infina a Veniexia l' che meio seria stade regovrade*)⁸⁴¹ și li s-ar fi putut completa echipajele.

În aceste condiții, în 5 mai 1379 când a apărut flota genoveză venețienii erau inferiori numeric și insuficient pregătiți pentru luptă. S-a adăugat greșeala amiralului venețian Vettor Pisani care a pornit atacul fără a remarca o manevră de învăluire a adversarilor. Dezastrul venețian a fost complet Vettor Pisani scăpând doar cu câteva galere, în timp ce alte 14 au fost scufundate sau capturate⁸⁴². O parte din efectele psihologice ale acestei înfrângeri răzbat din paginile cronicilor venețiene; acestea au prezentat eșecul drept rezultat al lipsei de șansă nu o consecință a mâniei lui Dumnezeu⁸⁴³. Era singura interpretare posibilă atâta timp cât războiul contra Genovei și a aliaților acesteia fusese prezentat drept "*bataia zusta e clara di Veniciani, la qual zustixia ed equidade pretende a la paxie č quella per esi ama' e tuto quanto el mondo d'ogni naciom chatolizi e barbari i deveva favorizar*"⁸⁴⁴. Toată desfășurarea evenimentelor, până la bătălia de la Pola, întărea ideea justetei cauzei lor și, în această logică, dezastrul nu putea fi decât un semn divin menit să grăbească încheierea păcii⁸⁴⁵.

Războiul însă a continuat deoarece diavolul, dușmanul naturii umane, i-a amăgit pe genovezi care, văzându-se victorioși "*se leva in alto chomo fa el serpente siordo chi refuda de volerse chonsentir a la paxie*"⁸⁴⁶. Prin urmare, flota genoveză s-a îndreptat spre lagună și a ocupat Chioggia la 6 august 1379⁸⁴⁷.

---

⁸⁴¹ *The Morosini Codex*, II, p. 74.

⁸⁴² Giorgio et Giovanni Stella, *Annales Genuenses...*, p. 173; potrivit cronicii lui Stella au scăpat doar șase nave venețiene. Diferență minimă față de Daniele di Chinazzo care socotea la 5 numărul galelor salvate; cf. Raphaynus de Caresinis, *Chronica*, p. 35, Antonio Morosini spune că au scăpat doar 4.

⁸⁴³ Raphaynus de Caresinis, *Chronica aa. 1343-1388*, a cura di Ester Pastorello, RIS, XII/part. a II-a, Bologna, 1923, p. 36 spune *Si fas est, non Deum sed Fortuna*, în timp ce Antonio Morosini (*The Morosini Codex*, II, p. 74) este ceva mai ambiguu admitând și posibilitatea intervenției divine "*Sel fo volontade de Dio non so, ma fo de la fortuna*".

⁸⁴⁴ *The Morosini Codex*, II, p. 66.

⁸⁴⁵ Ibidem, II, p. 74 "*chusi sconfiti ed afadigadi de spexe e de dani iera avegnudi in tedio di Dio, che senza dubio tanta vera serave stado la fim pacificha in breve de tenpo*".

⁸⁴⁶ Ibidem.

⁸⁴⁷ Giorgio et Giovanni Stella, *Annales Genuenses...*, p. 175-184 pentru ocuparea Chioggiei și desfășurarea evenimentelor ulterioare.

În acest fel cercul era închis în jurul Venetiei o cronică precizând că, în oraș "non poteva all'ora entrare vettovaglie d'alun loco salvo da Treviso", Serenissima aflându-se "in grande angustia e (...) in massima trepidatione"⁸⁴⁸. Amenințată cu asediul Venetia a încercat să negocieze pacea cu regele Ungariei; condițiile puse de Ludovic de Anjou sugerează cât de puternică era poziția aliaților. Potrivit cronicii lui Pietro Dolfin Venetia ar fi fost nevoită, pentru a obține pacea, să arboreze însemnele regatului Ungariei în piața San Marco la toate sărbătorile; dogele trebuia confirmat de către rege; Serenissima trebuia să plătească o despăgubire de 500000 de ducați, iar până la plata întregii sume trebuia dat în gaj tezaurul bazilicii San Marco; în sfârșit, venețienii trebuiau să ofere anual regelui un tribut de 50 000 de ducați⁸⁴⁹. În fața acestor condiții, la care probabil s-ar fi adăugat altele ale Genovei, Padovei și patriarhului Aquileei, venețienii au înțeles că Ludovic nu dorește să negocieze, ci să-i transforme în sclavi⁸⁵⁰.

În acel moment, în care Serenissima s-a aflat pe marginea prăpastiei s-a produs o extraordinară mobilizare "populară". Potrivit cronicilor, teama că lipsa proviziilor ar fi îndemnat cercurile aristocratice să capituleze, i-ar fi îndemnat pe oamenii de rând să ceară mobilizarea generală și armarea tuturor navelor ce se aflau la Arsenal⁸⁵¹. Tot sub presiunea poporului Senatul a decis luarea unor măsuri excepționale: Vettor Pisani, înmormântat după dezastrul de la Pola a fost eliberat, conducerea Republicii a decis ca 30 de familii de "popolani" să fie admise în rândul celor aristocratice și în sfârșit, dar nu în ultimul rând, au fost

---

⁸⁴⁸ Gian Giacompo Caroldo, f. 985; într-o manieră asemănătoare comentează căderea Chioggiei Raphayno de Caresini, *Chronica...*, p. 37: "Amissio Clugiae, quae a claudendo portam Venetiarum dici potest, maximam ruinam secum traxisset, ut apparebit in sequentibus, mirabiliter affuisset"; cf. Cronica lui Niccolo Trevisan, Biblioteca Nazionale Marciana, microfilm Marc. Pos. 164 = mss. it. VII, 519 (=8438), f. 115 v.; Jacobo Zeno, *Vita Caroli Zeni...*, col. 227.

⁸⁴⁹ Pietro Dolfin, BNM, mss. it. VII, 2558(=12450), f. 108 r; cronică folosește izvoare mai vechi printre care și cronică lui Zorzi Dolfin; aceste condiții au fost menționate pentru prima dată de Charles du Fresne seigneur Du Cange, *Illyricum vetus & novum sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae, locupletissimis accessionibus aucta atque a primis temporibus usque ad nostram continuata aetatem*, Posonii, 1746, p. 165; după alte relatări aliații ar fi spus că nu vor începe tratative până nu vor pune frâu cailor de la San Marco v. Frederic C. Lane, *Vénise...*, p. 268.

⁸⁵⁰ Pietro Dolfin, f. 108 r.

⁸⁵¹ Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 69: venețienii ar fi spus toți într-un glas "Che facemo nu ? Nui perdemo tempo et staremo cusi in fina ch'el sara consumado quel puocho de biava che e in Veniexia e posa per forța de fame convigneremo balar al verso di nostri inimixi. Questo e mal faco e gran viltade nostra, che nuy devessemo chavar tute le galie de l'arsena et armarle a voxe de puovolo e montar suxo et andar a Malamocho a trovar i nostri inimixi, che veramente nui i avessimo a man salva chon tute le soe galie".

trimise mesaje disperate către Carlo Zeno pentru a reveni cât mai repede cu flota din Levant. Măsurile adoptate, privite inițial de inspirație divină (*parete ch'el vegnisse da Dio*) drept urmare "*de la bona volonta e despoxicione del puovolo*"⁸⁵², au părut a sfârșitul conflictului atât de neobișnuite încât Senatul avea să decidă arderea deliberărilor⁸⁵³.

Potrivit cronicii lui Caroldo, rolul esențial în mobilizarea apărării l-ar fi avut dogele Andrea Contarini. Discursul, probabil imaginat de Caroldo, dar conținând idei care s-ar fi putut regăsi în cel original, sugerează că dogele era puternic contestat de unii membri ai aristocrației care îl acuzau că a început războiul. Contarini a răspuns acuzându-i pe contestatari că și-au pierdut "*l'animo e la sostanza e virtu che havevano li progenitori nostri...*"⁸⁵⁴. Polemica reflectă opoziția care începuse să se contureze în a doua jumătate a secolului al XIV-lea între partizanii expansiunii în Terra Ferma și cei care considerau că interesele Republicii erau legate de comerțul cu Orientul. Reflectând punctul de vedere al celor di urmă, Andrea Contarini insista pe ideea "libertății mărilor" și a necesității recuceririi teritoriilor care fuseseră în mod injust ocupate de dușmani (aluzie probabil la coasta dalmată). Dogele își îndemna supușii să lupte "*non solamente con allegro e gagliardo animo, ma con fare poca stima di lor*" astfel încât, la sfârșitul conflictului, "*non vi sara Re, ni Signoria al Mondo che ne possa impedire nell'avvenire la navigazione del mare in qualsi voglia parte del Mondo*"⁸⁵⁵.

Dogele a luat comanda celor 34 de galere nou armate, iar Vettor Pisani a fost desemnat șef al statului său major. Au fost construite întărituri și palisade, iar nave mari legate cu lanțuri au blocat canalele principale ale orașului. Apărarea venețiană a avut la bază două idei fundamentale: recucerirea Chioggiei pentru a evita pericolul înfometării și tăierea liniilor de comunicație ale dușmanilor prin scufundarea unor barje încărcate cu pietre în canalele care legau Chioggia de continent și mare. Întregul plan, inițiat la 22 decembrie 1379, era condiționat de reparația flotei lui Carlo Zeno⁸⁵⁶ care era plecată din lagună de opt luni. Strategia venețiană este considerată de cronică lui Antonio Morosini drept exemplară pentru că, în final a reușit să-i alunge pe dușmani așa cum, în antichitate, romanii au reușit să-l îndeparteze din Italia pe Hannibal după bătălia de la Cannae⁸⁵⁷.

---

⁸⁵² Ibidem.

⁸⁵³ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 371.

⁸⁵⁴ Gian Giacomo Caroldo, f. 993.

⁸⁵⁵ Ibidem, f. 996.

⁸⁵⁶ Detalii privind desfășurarea operațiilor la Frederic C. Lane, *Vénise*, p. 269-271; cf. Mihail Volkov, *La Rivalita*, p. 168-169.

⁸⁵⁷ *The Morosini Codex*, II, p. 140-142: "E avegna Dio che intanto e in tanti avversarii de vera a la dogal Signoria conmeso i suo consieri abia moso hogni provixiom e chon suma licencia e deligencia e chautela chomo el fim medemo pruova chusi eser

În timp ce în Adriatica se desfășurau evenimentele expuse mai sus flota condusă de Carlo Zeno făcuse de două ori drumul între coasta ligură și Sicilia capturând și incendiind ambarcații genoveze. Se îndreptase apoi spre Tenedos provocând, pe toată durata drumului, noi pierderi navelor genoveze. La Tenedos întârse paza insulei, apoi alături de galerele armate în Creta și-a continuat raidurile până la Beirut⁸⁵⁸. Ajuns în Siria, Zeno a primit vești despre căderea Chioggiei de la o navă trimisă din Creta, care l-a informat despre nevoia disperată de ajutor a celor de acasă. În consecință, amiralul venețian a pornit cu toată viteza înapoi. După un popas de o lună în Creta, impus de necesitatea carenării și curățării navelor, Carlo Zeno a intrat în Adriatica ajungând la 1 ianuarie 1380 la Veneția "*oportunisimamente per dare spirito e cuore ad un corpo*"⁸⁵⁹. Sosirea flotei a fost un triumf uriaș; Zeno aducea nu numai o pradă fabuloasă, dar și 14 galere în perfectă stare, gata să intre în luptă⁸⁶⁰.

Sosirea lui Carlo Zeno a dat un nou impuls rezistenței venețiene, iar în iunie 1380 Chioggia a fost recucerită fiind înlăturat astfel pericolul blocadei ce planase asupra cetății lagunelor. Pasul următor a însemnat restabilirea supremației în Adriatica pe care Carlo Zeno a reușit să o impună pas cu pas evitând însă o bătălie decisivă cu adversarii, care dispuneau încă de superioritate

---

manifesto, ma niente de men ferma mentre saviissima chosa hč a dever tegnir li nemixi da lutam da chaxa e apreso stimular quelli da chaxa soa, e chusi fexe el serenissimo inperador Anibale el qual da puoi che'l aveva flazelada Italia per molti muodi, hotegnudi la vituoria de Chana deduse la citade de Roma a si mixera pestelencia che'l stado stete in uno sotil filo, ma chomo fo liberada Suxana da la falsa acuxia, susitr el Signor Dio el spirito de Daniel profeta, e chusi quel signor la citade anchora non chatolica ma che deveva eser chqavo de la fede, de tanta gloria non voiando che de tanta fede del tuto la fose desfata de la mala sorta di barbari, excitr avemo(sic) de Sipion Zovene el qual con le reliquie de le forze che non n'iera posente chontra Anibale chon navilii conduse in Africha, la qual intanto per arme e per inzegno per tera e per mar el stimolr che Anibale da i suo al postulo revochado, abandonada Italia e lagremando sen tornr in chaxa". Precum în cazul războaielor punice, atunci când flota venețiană s-a îndreptat în trei rânduri spre țărmurile Liguriei, flota genoveză a părăsit Adriatica și acest mod de a îndrepta inamicul spre alte locuri a grăbit încheierea păcii: *In propoxito la riviera de Zenova da le nostre galie per tre muodi vixitada, revochr le galie di nemixi del mar Andriam, e questo muodo de estimolar i nemixi a le parte zuova a la desposixiom de le honorevel paxie nostra.*

⁸⁵⁸ Gian Giacomo Caroldo, f. 1008-1010; Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 180-181.

⁸⁵⁹ Gian Giacomo Caroldo, f. 1008.

⁸⁶⁰ Frederic C. Lane, *Vénise...* p. 271-272; numai capturarea navei genoveze Richignona în apropiere de Rhodos echivalase cu o jumătate de milion de ducăți. Gian Giacomo Caroldo spunea despre nava genoveză că nimeni nu mai văzuse o navă mai mare și mai bogată. În privința numărului de galere cu care s-a întors Zeno, cifrele variază de la o cronică la alta. Caroldo spune că erau în număr de 25.

numerică (39 de galere)⁸⁶¹.

Aceste ultime evenimente au însemnat salvarea Veneției și au netezit calea spre tratativele de pace care au început la 19 mai 1381 sub patronajul lui Amedeo de Savoia.

4. Pacea de la Torino

Dispozițiile finale ale păcii de la Torino reflectă complexitatea problemelor și subtilitatea disputelor diplomatice⁸⁶². Spre deosebire de primul și al doilea război la Strâmătorilor încheierea ostilităților depindea nu numai de rezolvarea litigiilor veneto-genoveze, dar și de cele existente între Serenissima pe de o parte și aliații Genovei, pe de alta; dar, ca și tratatele anterioare, actul din 1381 nu a rezolvat problemele aflate în suspensie. Ca și în 1299 sau în 1355 a fost din nou vorba mai degrabă de un armistițiu decât de o pace în adevăratul sens al cuvântului și acest fapt rezultă chiar din evenimentele imediat următoare semnării acordului.

Principala problemă în discuție a fost Tenedosul, iar cronica lui Antonio Morosini sintetizează felul în care a fost rezolvată această chestiune spinoasă *“Ma e da saver prima che a remuover hogni materia de schandalo in la paxie fata con Zebovexi de consentimento de una parte e de l'altra, se contiem che de l'ixola de Tenedo chon tute le forteze sia lasada in man del predito ed ecelso misier lo chonte de Savoia, el qual misier lo chonte de quello luogo lui posa desponer al piaxer de la soa voluntade, el qual lui voiando hoviar a i mali per lo tenpo che ċ a vegnir, e apreso considerando che'l sito de questo luogo, non li abitadori de quello, fose per altra volta chaxion de la destruciom de Troia, despoxe quello del tuto eser desfato e dexabitado”*⁸⁶³. Morosini subliniază că insula Tenedos, măr al discordiei care declanșase conflictul, a fost cedată unei terțe părți - contele Amedeo de Savoia - care a considerat că singura măsură eficientă pentru a pune capăt litigiului consta în distrugerea fortificațiilor și deportarea populației. Drept argument, suține cronicarul, “Contele Verde” invocase rolul malefic al acelui loc în distrugerea Troiei, ceea ce ar fi justificat măsura radicală a transformării insulei într-un loc pustiu. 25 de ani mai târziu episodul avea să fie readus în discuție de conducerea venețiană drept argument pentru ascensiunea otomană și pentru creșterea puterii navale a sultanilor. În

---

⁸⁶¹ Mihail Volkov, *La Rivalita...*, p. 171.

⁸⁶² Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 371-372; Francesco Surdich, *Genova e Venezia fra Tre e Quattrocento*, Genova, 1970, p. 25;

⁸⁶³ *The Morosini Codex*, p. 148. Pentru problemele puse de cronică vezi și John R. Melville-Jones, *Publishing the Morosini Codex*, în “Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, 4, 2002, p. 177-183; cf. Freddy Thiriet, *Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, în “Mélanges d'Archeologie et d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome”, 1954, p. 272-279.

1381-1383 Serenissima a acceptat însă verdictul deoarece arbitrajul contelui de Savoia constituia o garanție că Tenedos-ul nu va intra în posesia Genovei. Chiar dacă erau obligați să evacueze insula în urma prevederilor păcii de la Torino, venețienii se puteau consola cu ideea că rivalii lor nu trăgeau nici un profit de pe urma acestui fapt; în acest sens, potrivit afirmației unor cronicari venețieni, era preferabil ca Tenedos să intre în stăpânirea turcilor decât să fie cedată genovezilor⁸⁶⁴.

Această concepție explică atitudinea unei părți a aristocrației venețiene în momentul în care bailul insulei, Zanachi Mudazzo, a refuzat să pună în aplicare instrucțiunile care urmăreau punerea în practică a hotărârilor tratatului de la Torino⁸⁶⁵. Potrivit acestora, Zanachi Mudazzo trebuia să predea insula lui Bonifaciu de Piosasco, reprezentantul contelui de Savoia, iar galerele venețiene staționate la Tenedos trebuiau să rămână două luni la dispoziția căpitanului savoiard; Mudazzo trebuia să vegheze ca supușii venețieni să se comporte amical față de reprezentanții Genovei care asistau la punerea în aplicare a prevederilor păcii și să-i transporte pe locuitori în Creta sau la Negroponte pe cheltuiala Republicii; în sfârșit, după evacuarea populației, urmau să fie îmbarcați și arbaletierii și oamenii de arme aflați la dispoziția reprezentanților Serenissimei⁸⁶⁶.

Mudazzo a refuzat să se supună ordinelor primite. Este greu de spus dacă la originea acestui gest a stat instigarea "*del spirito maligno che senpre l'î invidia a la paxie e al quieto di cristiani*"⁸⁶⁷, reacția populației care nu dorea să părăsească insula, nemulțumirea garnizoanei care nu își primise solda, sau aroganța genovezilor care nu s-ar fi sfiit să declare că aveau să ocupe insula la plecarea reprezentanților Serenissimei⁸⁶⁸.

---

⁸⁶⁴ Daniele di Chinazzo, *Cronica...*, p. 19; Andrea de Redusiis de Quero, *Chronicon Tarvisinum ab anno MCCCCLXVIII usque ad annum MCCCCVIII*, RIS, XIX, Milano, 1731, col 735. Această idee se regăsește și în una din variantele cronicii lui Caroldo care a preluat-o de la Chinazzo via Andrea de Redusiis de Quero. Pentru acest aspect v. Julian Chrysostomides, *Studies on the Chronicle of Caroldo...*, p. 133. Trebuie amintit că un document din 26 ianuarie 1383 arată câte complicații a provocat răscoala lui Mudazzo; la data amintită ambasadorul Bizanțului la Veneția cerea nici mai mult nici mai puțin ca insula să fie retrocedată basileului v. Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră*. I. Dobrotici, AARMSI, s. 2, t. 36, 1914, doc. 10, p. 1065; cf. Fr. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 637, p. 156.

⁸⁶⁵ Fr. Thiriet, *Régestes*, doc. 610, p. 150.

⁸⁶⁶ Ibidem; cf. Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de Tenedos au XIVe siècle*, în "Mélange d'Ecole Française à Rome", 65, 1953, p. 229.

⁸⁶⁷ *The Morosini Codex...*, p. 150.

⁸⁶⁸ Scrisoarea lui Mudazzo către doge este comentată de Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de Tenedos...*, p. 231. Bailul susținea că era gata să se supună ordinelor primite și că populația se resemnase cu ideea părăsirii insulei când s-ar fi produs intervenția agresivă a reprezentantului Genovei, Benedetto Della Torre. Ulterior ar fi

Dacă la nivel oficial gestul a fost privit ca o rebeliune, condamnată ferm de istoriografia venețiană⁸⁶⁹, au existat și păreri potrivit cărora gestul lui Mudazzo era un act disperat de patriotism. Altfel spus, pentru mulți venețieni cedarea insulei constituia o lezare gravă a intereselor Republicii în Levant, iar acțiunea lui Zanachi Mudazzo era menită să atragă atenția conducerii Serenissimei asupra gravității angajamentelor asumate prin pacea de la Torino⁸⁷⁰. Pentru Francesco Surdich ar fi vorba chiar de o atitudine ambiguă la nivelul conducerii Republicii Sfântului Marcu. Istoricul italian consideră că politica Veneției, în momentul izbucnirii revoltei lui Mudazzo, a fost “*equivoca e temporeggiatrice*” și că a existat o evidentă contradicție între “*il tono apparentemente sostenuto e deciso di alcune deliberazioni e la loro attuazione pratica*”⁸⁷¹. În ceea ce mă privește consider judecata de mai sus prea aspră; ar însemna să acceptăm fără rezerve punctul de vedere exprimat în epocă de reprezentanții Genovei care susțineau că rebeliunea bailului de Tenedos a avut sprijinul conducerii venețiene⁸⁷². Prudența și temporizarea au caracterizat nu numai politica venețiană și nu au apărut doar cu ocazia “episodului Mudazzo”. Pe de altă parte venețienii nu-și puteau permite riscul unui nou conflict cu atât mai mult cu cât Serenissima fusese nevoită să depună ca garanție pentru îndeplinirea condițiilor păcii de la Torino suma de 150 000 de florini⁸⁷³.

În egală măsură trebuie să ne gândim și la semnificația reacției lui Mudazzo față de politica internă venețiană; chiar dacă gestul bailului a provocat aprobarea tacită a unor cercuri, este evident că guvernul venețian nu putea tolera o încălcare a instrucțiunilor sale. Aprobarea unei rebeliuni, chiar dacă aceasta

---

avut loc și rebeliunea garnizoanei.

⁸⁶⁹ Vezi felul în care califică atitudinea lui Mudazzo cronica lui Antonio Morosini *The Morosini Codex...*, p. 150: “e quello <= Mudazzo> desprixir el cho mandamento de la dogal Signoria, inchorando in temeraria rebiliom e pechado de hofexa over tradimento de la maiestade per non oserver el mandado so”; pentru episodul ebeliunii lui Mudazzo v. Francesco Surdich, *Genova e Venezia fra tre e quattrocento*, Genova, 1970, p. 27-29.

⁸⁷⁰ Asupra acestui fapt cf. Fr. Surdich, *Genova e Venezia...*, p. 29.

⁸⁷¹ Giorgio Stella, *Annales Januenses*, în RJS, XVII, col. 1119: “Sed quidem ipsius loci Castellanus per multos menses noluit castrum reddere (...) Hoc nihilominus factum Venetorum simulatione multi credebant”; v. Fr. Surdich, *Genova e Venezia...*, p. 30;

⁸⁷² Ecouri ale acestor zvonuri la Antonio Morosini (*The Morosini Codex...*, p. 150). Vezi și Fr. Thiriet, *Régestes...*, doc. 615 și 616, p. 151 cu instrucțiunile date ambasadorilor Republicii trimiși la Genova și la curtea contelui de Savoia. Documentele respective sunt publicate *in extenso* în anexa de documente a lucrării lui Fr. Surdich, *Genova e Venezia...*, p. 145-147

⁸⁷³ Punct de vedere formulat deja de Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de Tenedos...*, p. 232: “Mais on était à Venise trop fatigué de la longue et pénible guerre de Chioggia pour souhaiter de nouvelles aventures...”

fusese provocată de sentimente “patriotice”, ar fi constituit un precedent extrem de periculos pentru toate coloniile venețiene din Levant. Prin urmare conducerea Serenissimei nu putea adopta decât o atitudine tranșantă pentru că la mijloc era nu numai credibilitatea Republicii pe plan extern⁸⁷⁴, dar chiar echilibrul intern al cetății. Nu avem motive să punem la îndoială observația cronicarului Antonio Morosini potrivit căreia “nebunia”(folia) lui Mudazzo “*a tuta la citade de Veniexia fo molestisima, e zusta mente, perché d'esa nasié schandali e fadige de molte maniere*”⁸⁷⁵ căci Veneția a trebuit într-adevăr să facă uz de toată abilitatea sa diplomatică și să suporte și cheltuielile unei expediții militare împotriva rebelului pentru a putea pune în aplicare prevederile păcii din 1381.

Episodul rebeliunii lui Mudazzo, ale cărui detalii bine cunoscute nu ne propunem să le mai reluăm⁸⁷⁶, este relevant pentru că subliniază importanța Strâmtorilor pentru politica orientală a Serenissimei la sfârșitul secolului al XIV-lea. Ceea ce se va modifica în anii următori rebeliunii lui Mudazzo va fi rolul acordat Strâmtorilor de conducerea cetății lagunelor; dacă până în 1381 controlul Tenedosului ar fi asigurat preponderența în raporturile cu Genova, în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea insula a fost privită drept avanpostul ideal pentru a stăvili ofensiva otomanilor și ascensiunea puterii lor maritime. O primă preocupare în acest sens a apărut chiar în iunie 1383, când, urmând o solicitare a unei ambasade bizantine, dogele Antonio Venier a sugerat să se propună Genovei ca insula în litigiu să fie retrocedată împăratului de la Constantinopol⁸⁷⁷. Senatul a respins însă propunerea probabil pentru că aceasta nu ar fi făcut decât să nască noi complicații în relațiile cu Genova; ce încredere puteau avea genovezii că împăratul de la Constantinopol ar fi fost în măsură să rămână neutru în chestiunea Tenedosului, atâta timp cât tocmai Ioan al V-lea Paleolog fusese cel care consimțise să cedeze “cheia Strâmtorilor” Republicii Sfântului Marcu? Este posibil ca refuzul să se fi datorat și situației raporturilor bizantino-venețiene care, după 1381, au fost extrem de fluctuante din cauza unor chestiuni în litigiu rămase nerezolvate (problema datoriei pe care Bizanțul o contractase la Veneția în timpul minoratului lui Ioan al V-lea Paleolog⁸⁷⁸ și cea

---

⁸⁷⁴ *The Morosini Codex*, p. 150 subliniază acest lucru când afirmă “Niente men Zenovexi non romaxe senza sospeciom, inpensandose la innobediencia de la chosa predita eser prozeduda da tacito chonsentimento de Veniexia, per la qual chosa non die' chazer in le mente de nesum e questo per chaxion che per la gracia de Dio la citade chatolicha de Veniexia la fede e le proferte suo ç chognosuda senpre hoservar ferma mente”

⁸⁷⁵ *The Morosini Codex*, p. 150.

⁸⁷⁶ Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de Tenedos...*, p. 232-234.

⁸⁷⁷ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră...*, p. 1066; Fr. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 652, p. 159

⁸⁷⁸ Pentru această problemă studiul cel mai detaliat este cel al lui Tommaso Bertele, *I Gioielli*, p. 91-177.

a atitudinii Bizanțului față de cedarea Tenedosului în 1376 către venețieni. În această ultimă privință trebuie să amintim că Ioan al V-lea consimțise cu mare greutate să cedeze insula Serenissimei și că o făcuse doar cu condiția respectării unor clauze stricte: împărțirea suzeranității între Bizanț și Veneția precum și păstrarea confesiunii locuitorilor⁸⁷⁹. Or, din punctul de vedere bizantin, prevederile păcii de la Torino contraveneau acordului dintre basileu și conducerea Republicii).

Probabil că în anii următori îngrijorarea Serenissimei față de eventualitatea unei cuceriri otomane a Tenedosului a sporit; la 22 iulie 1384 în instrucțiunile transmise lui Marino Malipiero, trimis în solie la Murad I, era inclusă și cererea de eliberare a venețienilor Angelo Bembo și Lazzaro Darpino capturați cu ocazia unui raid turcesc⁸⁸⁰. Nu ne putem da foarte bine seama dacă, în ultimii ani ai deceniului al 9-lea, Veneția dorea menținerea neutralității insulei (așa cum o sugerează un document din 23 iulie 1389 în care se vorbește de instituirea unui *perpetuum silentium* în chestiunea Tenedosului)⁸⁸¹ sau, dimpotrivă, aștepta doar o conjunctură favorabilă pentru a redeschide discuția în privința stăpânirii acestei poziții strategice (așa cum se va întâmpla în 1397, după dezastrul cruciadei de la Nicopol). Se pare că dorința de a menaja susceptibilitățile Genovei a înclinat balanța în favoarea primei orientări atâta timp cât a domnit Murad I; după urcarea pe tron a lui Baiazid, în condițiile creșterii insecurității în România, politica venețiană pare să încline din ce în ce mai mult spre a doua soluție. Această situație a fost și mai mult complicată de raporturile cu Bizanțul, împărații solicitând în repetate rânduri retrocedarea Tenedosului⁸⁸².

În această privință venețienii s-au eschivat în permanență folosind drept argument prevederile păcii de la Torino; singura concesie a fost făcută la 4 octombrie 1390 când Serenissima a părut să fie de acord cu repatrierea populației grecești la Tenedos, cu condiția ca și Republica ligure să consimtă asupra acestui fapt⁸⁸³. Freddy Thiriet a avut dreptate să atragă atenția asupra acestei probleme din raporturile bizantino-venețiene; pe de o parte este de reținut că, din cauza litigiului pentru Tenedos, între 1390 și 1405 nu a fost reînnoit acordul dintre Bizanț și cetatea adriatică. Pe de altă parte, dacă prevederile păcii

---

⁸⁷⁹ Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio. Due città millenarie protagoniste della storia*, trad. Lidia Perria, Milano, 2001, p. 403-405.

⁸⁸⁰ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră II. Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani de la lupta de la Kossovo până la cea de la Nicopole (1389-1396)*, AARMSI, s.2, tom 36, 1914, p. 1094-1095; Fr. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 678, p. 165.

⁸⁸¹ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră (II)...*, p. 1100-1101; Fr. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 760, p. 183.

⁸⁸² Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de T nedos...*, p. 238-239.

⁸⁸³ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, p. 1105; Fr. Thiriet, *Régestes*, I, doc. 780, p. 188.

de la Torino fuseseră respectate *ad litteram*, de ce s-au adresat basileii tocmai Veneției pentru restituirea insulei către Bizanț⁸⁸⁴? Răspunsul la această întrebare rămâne neclar; putem să presupunem că semnatarii păcii din 1381 se mulțumiseră cu distrugerea fortificațiilor și cu părăsirea insulei de către locuitori, venețienii păstrând formal suzeranitatea asupra locului; suzeranitate asupra unui *“ținut pustiu și părăsit: concluzie logică a acestui duel nemilos și zadarnic”*⁸⁸⁵.

5. Concluzii:

Războiul Chioggiei a fost pentru Veneția o încercare cumplită, pe care a reușit să o depășească datorită solidității instituțiilor și a mobilizării exemplare. Cronicile contemporane sunt unanime în a sublinia că pacea obținută a fost una onorabilă. Prevederile tratatului de la Torino sugerează existența unui echilibru de forțe care s-a menținut și în primii ani de la încheierea războiului⁸⁸⁶. Pentru venețieni marea șansă a constituit-o dispariția lui Ludovic de Anjou și criza de succesiune ce i-a urmat în regat, fapt ce a slăbit alianța ungaro-genoveză. Veneția pierdea un mare adversar, dar nu a fost în măsură să redeschidă imediat problema Dalmației poate și pentru că ieșise sensibil slăbită din conflict. Cu toate acestea a căutat să compenseze pierderea orașelor dalmate achiziționând Corfu, precum și orașele Durazzo și Scutari (în Albania), Lepanto, Patras, Argos și Nauplion (în Moreea)⁸⁸⁷.

Rănilor provocate Veneției de "războiul Chioggiei" au fost adânci și s-au vindecat greu. După 1381 efectivele flotei militare venețiene au fost reduse drastic *"a tal punto da compromettere seriamente i suoi più vitali interessi"*⁸⁸⁸: în fiecare an, între 1381-1390, au fost armate 4, rareori 5 galere din care doar două în metropolă. Cauzele acestei reduceri au fost de natură economică (datoria publică uriașă existentă la sfârșitul conflictului din 1376-1381), demografică (lipsa oamenilor pentru echipaje; pierderea Dalmației agravând problema efectivelor), comercială (prioritatea acordată navelor care transportau mărfuri) și

---

⁸⁸⁴ Fr. Thiriet, *Venise et l'occupation de Ténédos*, p. 238.

⁸⁸⁵ Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, p. 372; F. Surdich, *Genova e Venezia*, p. 36.

⁸⁸⁶ O părere diferită a exprimat Mihail Volkov, *La Rivalita*, p. 175 pentru care "Non v'e dubbio che alla fine del secolo XIV, soprattutto dopo la pace di Torino, il Commune genovese era superiore alla sua rivale, per ciò che riguarda le forze e l'autorità nelle faccende generali d'Italia e dell'Oriente".

⁸⁸⁷ Frederic C. Lane, *Vénise...*, p. 277; pentru Argos și Nauplion v. Alain Major, *Un héritage de la quatrième croisade. Les Vénitiens à Nauplie et Argos au XVe siècle*, în *Pèlerinages et croisades. Actes du 118e congrès national annuel des sociétés historiques et scientifiques*, Paris, 1995, p. 277-297.

⁸⁸⁸ Camillo Manfroni, *La crisi della marina militare di Venezia dopo la guerra di Chioggia*, "Atti del reale istituto veneto di scienze, lettere ed arti", LXIX, 1909-1910, p. 983.

în sfârșit politică ("*la diffidenza del governo verso l'elemento marinaresco, specialmente dopo la congiura del Faliero*")⁸⁸⁹.

Toate aceste elemente explică de ce în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea politica Serenissimei în Levant a fost excesiv de prudentă atât în relațiile cu Genova, cât și cu otomanii. Camillo Manfroni considera că toate cele trei elemente necesare unei politici agresive - aliați puternici, bani și nave - au lipsit Serenissimei în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea⁸⁹⁰. Din acest motiv Republica a acceptat cu mare greutate să se angajeze în campania de la Nicopol, iar sfârșitul dezastruos al cruciadei i-a pus pe venețieni într-o situație foarte delicată. În conjunctura respectivă a fost redeschis dosarul insulei Tenedos, părțile implicate arătându-se dispuse să găsească o soluție de compromis în privința stăpânirii insulei. Totodată, în 1397, Republica Sfântului Marcu a fost pentru prima dată după 1381 în măsură să armeze 8 galere menite să asigure protecția Constantinopolului asediat de Baiazid "Fulgerul". Pericolul otoman a provocat o atenuare în relațiile veneto-genoveze, dar odată dispărut, vechile animozități au reizbucnit. Primii ani ai secolului al XV-lea au cunoscut noi ciocniri veneto-genoveze (cel mai important moment constituindu-l victoria obținută de Carla Zeno la Modon la 7 octombrie 1403), dar amploarea acestora a fost incomparabil mai mică în comparație cu războaiele anterioare.

O altă consecință importantă a "războiului Tenedos-ului" a fost, în opinia lui Francesco Surdich transferarea centrului de interes al Serenissimei către Terra Ferma, expansiune care a vizat, între altele, prelungirea pe continent a drumurilor de comerț maritime. În același timp, în Levant sistemul feudal existent până atunci în insulele din Egeea a fost înlocuit prin instituirea stăpânirii directe a Republicii în urma eliminării progresive a micilor dinastii⁸⁹¹.

Pe termen lung, s-ar putea spune că Veneția s-a impus în fața marii sale rivale. În veacul al XV-lea forța Genovei a intrat în declin, mai ales după căderea Constantinopolului în 1453. Eliyahu Ashtor observă că pe lângă factorii politici (vechile tensiuni interne care au afectat aproape în permanență în secolele XIII-XIV Republica ligură), declinul genovez a fost provocat de doi factori economici: Superba nu a fost capabilă să ofere Orientului Apropiat cantitățile de metal (în special argint și cupru) necesare schimburilor comerciale (Veneția a obținut aceste metale din Germania, Serbia și Bosnia) și nu a reușit să facă dintr-o țară europeană o piață proprie așa cum a făcut Veneția cu

---

⁸⁸⁹ Ibidem, p. 986.

⁸⁹⁰ C. Manfroni, *La Battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca (1381-1420)*, în "L'Ateneo Veneto", 25, 1902, vol. II, fasc. 1, p. 13.

⁸⁹¹ Francesco Surdich, *Genova e Venezia...*, p. 34.

Germania⁸⁹². Sfârșitul războiului însemna rezolvarea chestiunii Tenedosului și întreruperea activității venețiene la Tana pe timp de doi ani. Cu toate acestea, Genova nu se putea socoti scutită de probleme în spațiul pontic, zonă în care -în afara venețienilor - existau trei factori ce puteau stânjeni comerțul Superbei: despotul Dobrogei cu care războiul s-a prelungit până în 1387⁸⁹³, Hoarda de Aur care, în timpul declanșării războiului Chioggiei, recucerise Soldaia cândva între 1376 și 1380⁸⁹⁴ și Imperiul otoman al cărui control asupra Strâmtorilor devenea tot mai puternic (reintrarea în posesia Gallipolului era completată de pericolul subordonării lui Ioan al V-lea față de Murad I și a intrării Constantinopolului sub control otoman)⁸⁹⁵. Genovezii au reușit să stingă toate aceste focare de conflict pe cale diplomatică în același an 1387⁸⁹⁶, tratatele încheiate consfințind supremația genoveză în spațiul pontic.

În ciuda acestui fapt echilibrul de forțe existent la sfârșitul războiului din

---

⁸⁹² Elyahu Ashtor, *The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism ?* în Idem, "Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages", London, 1978, p. 13.

⁸⁹³ Dobrotici a atacat pozițiile genoveze din Crimeea în 1375 și 1384 v. J.W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, "Byzantines Studies/Etudes byzantines", 6, 1979, p. 59; conflictul genovezilor cu teritoriile dobrogene par să fie o constantă a istoriei pontice; în 1316 *Officium Gazarie* promulga două interdicții: *devetum de non eundo in Zagora* și *devetum de non eundo ad Sizopolim* (V. Gjuzelev, *Il Mar Nero ed il suo litorale nella storia del Medioevo bulgaro*, în "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 11-24).

⁸⁹⁴ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 205.

⁸⁹⁵ J.W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents...*, p. 55 publică un document genovez din 7 martie 1382 în care dogele, *Consilium Antianorum* și *Officium guerre* analizau situația din Marea Neagră: "et quod exinde tam pater quam filii redduntur subiecti Amoato turcho, et periculum imminet ne Civitas Constantinopolitana subiugetur domino prelibati Amorati turchi, quod si accideret ad maximum cederet Communis Janue detrimentum et dampnum".

⁸⁹⁶ Tratatul cu Hoarda de Aur a fost precedat de un acord anterior în 1380 v. Virgil Ciocîltan, *Reichspolitik und Handel: die tatarisch-genuesischen Verträge von 1380-1387*, "Il Mar Nero", 1, 1994, p. 261-278; Idem, *Mongolii și Marea Neagră...*, p. 209-223; pentru tratatul cu Murad I v. Kate Fleet, *The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese*, în "Bulletin of the School of Oriental and African Studies", 56, 1993, 1, p. 13-33 autoarea consideră că acest acord a fost precedat de altele care nu s-au păstrat; pentru tratatul lui Ivanco cu genovezii Victor Eskenazy, *Din istoria litoralului vest-pontic...*, p. 2061 cu bibliografia problemei; în privința acestui tratat Geo Pistarino, *I Gin dell'Oltremare*, Genova, 1988, p. 192 se întreabă dacă nu cumva Ivanco a fost constrâns să semneze pacea în fața posibilei amenințări din partea tătarilor sau turcilor cu care Genova încheiase tratate în același an.

1376-1381 în Pont-Egeea-Mediterana Răsăriteană a tins să se deplaseze lent în favoarea Serenissimei. Hegemonia venețiană nu s-a impus însă decât treptat și s-a conturat destul de târziu, în jur de 1420; trebuie subliniat că această supremație nu a fost rezultatul războiului Chiogiei ci mai degrabă al efortului Serenissimei de a menține regulat traficul cu porturile levantine în special cu Alexandria și Beirut. Pe de altă parte deși rivalitatea veneto-genoveză nu s-a stins în prima jumătate a secolului al XV-lea, s-a atenuat destul de mult deoarece pentru venețieni problema numărul unu în apele Levantului a devenit flota otomană. Astfel începea o nouă epocă a luptei pentru supremație în Mediterana răsăriteană.

BIBLIOGRAFIE

A. Surse inedite

- Gian Giacomo Caroldo, *Cronica*, B.N.M., mss. it. VII, 128b (=7443).
- Cronică anonimă <Pseudo-Enrico Dandolo>, B. N. M., mss. it. cl. VII (=559).
- Pietro Dolfín, *Cronica* B.N.M., mss. it. VII, 2558 (=12450).
- Niccolo Trevisan, *Cronica*, B.N.M., microfilm 164 = mss. it. VII, 519(=8438).
- Gaspare Zancaruolo, B.N.M., mss. it. VII 1274-1275 (coll. 9274-9275)

B. Surse publicate

- *Acta Aragonensia* = *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen zur kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II.(1291-1327)*, ed. Heinrich Finke, I-III, Berlin-Leipzig, 1908-1922.
- *Acta Ioannis XXII* = *Acta Ioannis XXII (1317-1334)*, ed. Aloysius Tăutu, Vatican, 1952.
- *Acta Urbani Pp. V (1362-1370)*, ed. Aloysius Tăutu, Vatican, 1964.
- *Annali Genovesi* = *Annali Genovesi di Caffaro e dei suoi continuatori*, ed. Giovanni Monleone, VII, Genova, 1929.
- Gerolamo Bertolotto, *Nuova serie* = *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'Impero Bizantino*, în "Atti dellà Società ligure di Storia Patria", 28, 1898, fasc. 2, p. 343-573.
- J. Bongars, *Gesta Dei* = *Gesta Dei per Francos*, II, Hanovra, 1611
- Martino da Canal, *Les Estoires* = *Les Estoires de Venise. Cronaca veneziana in lingua francese dalle origini al 1275*, a cura di Alberto Limentani, Firenze, 1972.
- Raphaynus de Caresinis, *Chronica* = *Chronica aa. 1343-1388*, a cura di Ester Pastorello, RIS, XII/ II, Bologna, 1923.
- Luigi Agostino Casati, *La guerra di Chioggia e la pace di Torino. Saggio storico con documenti inediti*, Firenze, 1866.
- Aldo Cerlini, *Nuove lettere* = *Nuove lettere di Marino Sanudo il Vecchio*, în "La Bibliofilia", 42, 1940, p.348-359.
- R. Cessi, P. Sambin, *Le Deliberazioni del Consiglio dei Rogati (senato). Serie "mixtorum"*, vol. I-II, Venezia 1960-1961.
- Laonic Chalcocondyl, *Expuneri istorice*, trad. de Vasile Grecu, București, 1958.
- Danielle di Chinazzo, *Cronica* = *Cronica de la guerra da Veniciani a Zenoesi*, a cura di Vittorio Lazzarini, Venezia, 1958 [Monumenti storici pubblicati dalla

- deputazione di Storia Patria per le Venezia, nuova serie, vol. XI].
- Demetrios Cydonès, *Correspondence*, ed. G. Camelli, Paris, 1930.
  - *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, vol. XIII (1366-1370), Cluj, 1994.
  - Ducas, *Istoria Turco-Bizantină (1341-1462)*, ed. Vasile Grecu, București, 1958.
  - Henri Gregoire, *Imperatoris = Imperatoris Michaelis Palaeologi de Vita Sua*, în "Byzantion", 29-30, 1959-1960, p. 447-476.
  - Nikephor Gregoras, *Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, Bonn, 1829.
  - Nikephor Gregoras, *Correspondance*, texte édité et traduit par R. Guiland, Paris, 1927.
  - Charles Hopf, *Chroniques = Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues*, Berlin, 1873.
  - Joinville, *Vie de Saint Louis*, ed. par Jacques Monfrin, Paris, 1995.
  - *I libri commemoriali = I libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti*, ed. R. Predelli, vol. II, Venezia, 1878.
  - S. Ljubić, *Listine = Listine. O odnosajih izmedju juznoga slavenstva i mletacke republike (= Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium)*, III-IV, Zagreb, 1872-1874.
  - Leontios Makhairas, *Recital = Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled "Chronicle"*, ed. by R.M. Dawkins, I, Oxford, 1932.
  - Philippe de Mézières, *Le Songe du Vieil Pelerin*, I-II, ed. by G.W. Coopland, Cambridge, 1969.
  - Elpidio Mioni, *Una inedita = Una inedita cronaca bizantina (dal Marc. Gr. 595)*, "Rivista di Studi Bizantini e Slavi" (= Miscellanea Agostino Pertusi), 1, 1981, p. 71-87.
  - Lorenzo de Monacis, *Chronicon = Chronicon de Rebus Venetis ab Urbe Condita ad Annum MCCCCLIV*, ed. Flaminio Cornelius, Venetia, 1758.
  - Francisco de Moncada, *Expedicion = Expedicion de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griecos*, Madrid, 1987
  - *Morosini Codex = The Morosini Codex*, vol. I: *To the death of Andrea Dandolo (1354)*, edited by Michele Pietro Ghezzi, John R. Melville-Jones, Andrea Rizzi, Padova, 1999, [Archivio del Litorale Adriatico, III]; vol. II *Marino Falier to Antonio Venier (1354-1400)*, Padova, 2000.
  - Raimondo Morozzo della Rocca, *Notizie = Notizie da Cafà*, în *Studi in Onore di Amintore Fanfani*, III, Milano, 1962, p. 267-295.
  - Ramon Muntaner, *La spedizione = La spedizione dei Catalani in Oriente*, a cura di Cesare Giardini, Milano, 1958.
  - Andrea Navagero, *Historia Veneta = Historia Veneta italico sermone scripta ab origine urbis usque ad annum MCDXCVIII*, în RIS, ed. L. A. Muratori, XXIII, Milano, 1753.
  - Giorgios Pachymeres, *Rélations = Relations historiques*, edition, introduction

et notes par A. Failler; traduction française par V. Laurent, Paris, 1984.

- Andrea de Redusiis de Quero, *Chronicon Tarvisinum ab anno MCCCCLXVIII usque ad annum MCCCCXXVIII*, în RIS, ed. L. A. Muratori, vol. XIX, Milano, 1731.

- Charles de la Roncière, L. Dorez, *Lettres = Lettres inédites et mémoires de Marino Sanudo l'Ancien (1334-1337)*, în BEC, LVI, 1895, p. 21-44.

- Marino Sanudo "il Giovanne", *Vitae = Vitae Ducum Venetorum italicè scriptae ab origine urbis sive ab anno CCCCXXI usque ad annum MCCCCXCIII*, în RIS, ed. L.A. Muratori, vol. XXII, Milano, 1733.

- Marino Sanudo Torsello, *Liber = Liber Secretorum Fidelium Crucis*, foreword by Joshua Prawer, Jerusalem, 1972; reimprimare anastatică a ediției lui J. Bongars, Hanovra, 1611

- Marino Sanudo Torsello, *Istoria = Istoria di Romania*, introduction, ed. and transl., Eutychia Papadopoulou, Athens, 2000; cf. ed. C. Hopf, *Chroniques*

- Jehan Servion, *Geste et Chroniques de la Mayson de Savoye*, II, Torino, 1879.

- Giorgio et Giovanni Stella, *Annales = Annales Genuenses*, a cura di Giovanna Petti Balbi, "Rerum Italicarum Scriptores", XVII/ II, Bologna, 1975.

- G.L. Tafel, G.M. Thomas, *Urkunden = Urkunden zur Älteren Handels- und Staatgeschichte der Republik Venedig mit besonderer beziehung auf Byzanz und die Levante*, III. Teil (1256-1299), Amsterdam, 1964.

- Freddy Thiriet, *Regestes = Regestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Romanie. I (1329-1399)*, Paris-La Haye, 1958.

- Freddy Thiriet, *Délibérations = Délibérations des assembles venitiennes concernant la Romanie. I (1160-1363)*, Paris, 1966.

- Georg Martin Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levanticum sive acta et diplomata res venetas graecas atque Levantis illustrantia a. 1300-1550*, I-II, New York, 1965, reimprimare a ediției, Veneția, 1880.

- *Traité d'Emmanuel Piloti = Traité d'Emmanuel Piloti sur le Passage en Terre Sainte (1420)*, publ. par Pierre Herman Dopp, Louvain-Paris, 1958 [Publications de l'Université Lovanium de Léopoldville-4].

- *Venetiarum Historia = Venetiarum Historia vulgo Petro Iustiniano Iustiniani filio adiudicata*, a cura di Roberto Cessi e Fanny Benatto, Venezia, 1964.

- Jacobo Zeno, *Vita Caroli Zeni*, în RIS, ed. L. A. Muratori, XIX, Milano, 1731.

C. Lucrări moderne

- David Abulafia, *Genoa = Genoa and the Security of the Seas: the Mission of Babilano Lomellino in 1350*, în "Papers of the British School at Rome", 45, 1977, p. 272-279.

- Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer = Byzance et la mer. La marine de guerre et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris, 1966.

- Hélène Antoniadis-Bibicou, *Note = Note sur les relations de Byzance avec Venise. De la dépendance à l'autonomie et à l'alliance: un point de vue*

byzantin, în "Thesaurismata", 1, 1962, p. 162-178.

- G. G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources*, "Speculum", 26, 1951, p. 104-118.

- Girolamo Arnaldi, Lidia Capo, *I cronisti di Venezia e della marca Trevigiana*, în "Storia della cultura veneta", vol. II "Il Trecento", Vicenza, 1976.

- Eliyahu Ashtor, *Levant = Levant Trade in the Later Middle Ages*, Princeton, 1981.

- Elyahu Ashtor, *The Venetian Supremacy = The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism ?* în Idem, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London, 1978, p. 5-53.

- Franz Babinger, *Le vicende veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV*, în volumul colectiv "La Civiltà Veneziana del Quattrocento", Firenze, 1956, p. 51-73.

- Michel Balard, *Paganino Doria = A propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)*, "Travaux et Memoires", 4, 1970, p. 431-469.

- Michel Balard, *La Romanie = La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, I-II, Roma, 1978.

- Michel Balard, *La lotta = La lotta contro Genova*, în "Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima. III. La formazione dello stato patrizio", Istituto della Enciclopedia Italiana, 1997, p. 87-126.

- Michel Balard, *Il Mar Nero = Il Mar Nero, Venezia e l'Occidente intorno al 1200*, în volumul colectiv *Venedig und die Weltwirtschaft um 1200*, Stuttgart, 1999, p. 191-201.

- Laura Balleto, *Il Vicino Oriente negli "Annali" genovesi di Giorgio Stella*, în "Atti della Accademia Ligure di Scienze e Lettere", 53, 1997, p. 287-300.

- Laura Balleto, Geo Pistarino, *Genova = Genova e il suo sistema politico-militare nell'Egeo(secoli XIV-XV)*, în "Atti della Accademia Ligure di Scienze e Lettere", 53, 1997, p. 461-472.

- Nicolae Bănescu, *Le déclin = Le déclin de Famaguste. Fin du royaume de Chypre. Notes et Documents*, Bucarest, 1946.

- Malcolm Barber, *Western Attitudes to Frankish Greece in the Thirteenth Century*, "Mediterranean Historical Review", 4, 1989, p. 111-128

- J. W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, în "Byzantine Studies/Etudes byzantines", 6, 1979, 1-2, p. 49-82.

- Mihnea Berindei, Giustiniana Migliardi O'Riordan, *Venise et la Horde d'Or = Venise et la Horde d'Or, fin XIIIe - début XIVe siècle. A propos d'un document inédit de 1324*, în "Cahiers du monde russe et soviétique", 29, 1988, 2, p. 243-256.

- Tommaso Bertele, *I Gioielli = I Gioielli della corona bizantina dati in pegno alla Repubblica veneta nel sec. e Mastino II della Scala*, în "Studi in onore di

Amintore Fanfani", II, Milano, 1962, p. 91-177.

- Frederick J. Boehlke, *Pierre de Thomas = Pierre de Thomas. Scholar, Diplomat and Crusader*, Philadelphia, 1966.

- Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos III. = Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam, 1965.

- Gheorghe I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în RHSEE, II, 1925, p. 73-82.

- Gh. I. Brătianu, *Les origines = Les origines de la guerre de Curzola (1294-1299) entre Gênes et Venise*, în vol. *Mélanges d'histoire générale*, publ. par Constantin Marinescu, I, Cluj, 1927, p.87-100.

- Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens = Les Vénitiens dans la mer Noire au XIVe siècle après la deuxième guerre des Détroits*, "Echos d'Orient", 37, 1934, 174, p. 148-162.

- Gh. I. Brătianu, *Les Bulgares = Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIVe siècle*, în "Byzantion", II, 1925, p. 153-168

- Gh. I. Brătianu, *Recherches = Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935.

- Gh. I. Brătianu, *L'Etatisme = L'Etatisme des Paléologues et les colonies latines*, în Idem, *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 157-168.

- Gh. I. Brătianu, *L'Hyperpère byzantin et la monnaie d'or des républiques italiennes au XIII siècle*, în Idem, "Etudes byzantines d'histoire économique et sociale", Paris, 1938, p. 221-239.

- Gh. I. Brătianu, *La politique = Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-1333 et la notion de latinité*, Academie Roumaine. Etudes et Recherches XI, București, 1939.

- Gheorghe I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, în ARBSH, XXVIII, 1947, p. 26-29.

- Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră = Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, trad. de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, Iași, 1999.

- Stelian Brezeanu, *Byzantinische Wirtschaftskontakte an der unteren Donau in der ersten Hälfte des 13 Jhr. (1204-1261)*, "Dacoromania", 3, 1975-1976, p. 9-18.

- Stelian Brezeanu, *La "terra" = La "terra" dans les Balkans au XIIIe siècle. Une institution latine échouée*, în RESEE, 27, 1989, 1-2, p.3-9.

- Charles du Fresne seigneur Du Cange, *Illyricum vetus & novum sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae, locupletissimis accessionibus aucta atque a primis temporibus usque ad nostram continuata aetatem*, Posonii, 1746.

- Franco Cardini, *I costi= I costi della Crociata. L'aspetto economico del*

- progetto di Marin Sanudo il Vecchio, în Idem, *Studi sulla istoria e sull'idea di crociata*, Roma, 1993, p. 377-411.
- Franco Cardini, *Per un'edizione = Per un'edizione del Liber Secretorum Fidelium Crucis di Marin Sanudo il Vecchio*, în Idem, *Studi sulla storia e sull'idea di Crociata*, Roma, 1993, p. 317-375
  - Antonio Carile, *Partitio = Partitio Terrarum Imperii Romanie*, în SV, 7, 1965, p. 125-305.
  - Antonio Carile, *Note di cronachistica veneziana: Piero Giustinian e Niccolo Trevisan*, în "Studi Veneziani", 9, 1967, p. 103-125.
  - Antonio Carile, *Aspetti della cronachistica veneziana nei secoli XIII e XIV*, în "La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi", a cura di Agostino Pertusi, Firenze, 1970, p. 75-120.
  - Georg Caro, *Genova = Genova e la supremazia sul Mediterraneo (1257-1311)*, I-II, Genova, 1974 [Atti della Società Ligure di Storia Patria, Nuova Serie, vol. XV(LXXXIX)].
  - R. Cessi, *La tregua = La tregua fra Venezia e Genova nella seconda metà del sec. XIII*, în "Archivio Veneto-Tridentino", 4, 1923, p. 1-55.
  - Conrad Chapman, *Michel Paléologue = Michel Paléologue restaurateur de l'Empire byzantin*, Paris, 1926.
  - Peter Charanis, *The Strife = The Strife Among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370-1402*, "Byzantion", 16, 1942-1943, p. 286-314; republicat în Idem, *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, London, 1973.
  - Peter Charanis, *Piracy = Piracy in the Aegean during the Reign of Michael VIII Palaeologus*, în "Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves", X, 1950, p. 127-136.
  - Peter Charanis, *On the date = On the date of the occupation of Gallipoli by the Turks*, "Byzantinoslavica", 16, 1955, 1, p. 113-117.
  - Peter Charanis, *Town and Country = Town and Country in the Byzantine possessions of the Balkan peninsula during the later period of the Empire*, în Idem, *Social, Economic and political Life in the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, London, 1973, p. 117-137.
  - Ulysse Chevalier, *La Croisade = La Croisade du Dauphin Humbert II (1345-1347)*, în "Bulletin de la Société d'Archéologie et Statistique de la Drome", Valence, 1920, nr. 3, p. 38-76.
  - Julian Chrysostomides, *John V Palaeologus = John V Palaeologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Caroldo: a re-interpretation*, OCP, 31, 1965, 1, p. 76-84.
  - Julian Chrysostomides, *Studies on the Chronicle of Caroldo with special reference to the history of Byzantium from 1370 to 1377*, OCP, 35, 1969, p. 123-182.
  - Julian Chrysostomides, *Venetian Commercial Privileges = Venetian*

Commercial Privileges under the Palaeologi, SV, 12, 1970, p. 267-356.

- Virgil Ciocîltan, *Geneza = Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur*, în AIIAI, 28, 1991, p. 81-101.

- Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră = Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998.

- Virgil Ciocîltan, *Reichspolitik = Reichspolitik und Handel: die tatarisch-genuesischen Verträge von 1380-1387*, "Il Mar Nero", 1, 1994, p. 261-278.

- Virgil Ciocîltan, *Politica = Politica față de genevezi a hanului Özbek în contextul relațiilor Hoardei de Aur cu ilhanatul și cu sultanatul mameluc*, în "Național și Universal în istoria românilor", București, 1998, p. 233-263.

- Virgil Ciocîltan, *Enigme = Enigme ale diplomatiei: primele tratate tătarogeneveze*, în SMIM, 18, 2000, p. 9-26.

- Virgil Ciocîltan, *Aux origines = Aux origines d'une confusion historique: Nicéphore Grégoras et la fondation de Caffa*, "Il Mar Nero", IV, 1999-2000, p. 143-150.

- Silvana Collodo, *Temi e caratteri della cronachistica veneziana in volgare del tre-quattrocento* (Enrico Dandolo), în "Studi Veneziani", 9, 1967, p. 127-151.

- Maria Mercedes Costa, *Battaglia = Sulla battaglia del Bosforo (1352)*, SV, 14, 1972, p. 197-210.

- Giorgio Cracco, *Il pensiero storico di fronte ai problemi del comune Veneziano*, în "La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi", a cura di Agostino Pertusi, Firenze, 1970, p. 45-74.

- Ovidiu Cristea, *Informații = Informații despre Marea Neagră într-un portulan pisan de la sfârșitul secolului al XII-lea (cca. 1200)*, în "Sud-Estul și contextul european. Buletin", IX, 1998, p. 77-81.

- Ovidiu Cristea, *Recucerirea = Recucerirea bizantină a Constantinopolului și acțiunea flotei venețiene împotriva insulei Daphnousia*, SMIM, XIX, 2001, p. 109-114.

- Malgorzata Dabrowska, *Peter of Cyprus and Casimir the Great in Cracow*, în "Byzantiaka", 14, 1994, p. 257-267.

- Patrick Gautier Dalché, *Carte marine = Carte marine et portulan au XIIe siècle. Le Liber de Existencia Riveriarum et forma maris nostri Mediterranei* (Pise, circa 1200), Ecole Française de Rome, 1995.

- Gilbert Dagron, *Byzance et l'Union*, în volumul "1274 Année charnière. Mutations et continuités", Colloque international CNRS (sept-oct. 1974, Lyon-Paris), Paris, 1978, p. 191-202.

- Alain Ducellier, *Note = Note sur les intérêts génois en mer Adriatique: le témoignage des archives ragusaines*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, a cura di Laura Baletto, I, p. 191-215.

- Alain Ducellier, *Perturbations = Perturbations et tentatives de reconversions*

- en Adriatique à l'époque de la guerre de Chioggia: le cas de Raguse*, în BF, 12, 1987, p. 607-632.
- Peter W. Edbury, *The Crusading policy = The Crusading policy of King Peter I of Cyprus, 1359-1369*, în "The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades", ed. by P.M.Holt, Warminster, 1977, p. 90-105.
  - Victor Eskenasy, *Din istoria litoralului = Din istoria litoralului vest-pontic. Dobrotici și relațiile sale cu Genova*, RdI, 34, 1981, 11, p. 2047-2063.
  - Albert Failler, *L'occupation = L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers*, în REB, 50, 1992, p. 113-135.
  - Albert Failler, *Les émirs = Les émirs Turcs à la conquête de l'Anatolie au début du XIVe siècle*, REB, 52, 1994, p. 69-112.
  - Kate Fleet, *The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese*, în "Bulletin of the School of Oriental and African Studies", 56, 1993, 1, p. 13-33.
  - Augustin Fliche, *Le problème oriental au seconde concile oecuménique de Lyon (1274)*, "Orientalia Christiana Periodica" (=Miscellanea Guillaume de Jerphanion, II), 13, 1947, p. 475-485.
  - Francesco Gabrieli, *Venezia e i Mamelucchi*, în "Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento" a cura di Agostino Pertusi, p.417-432.
  - Franco Gaeta, *Storiografia, coscienza nazionale e politica culturale nella Venezia del Rinascimento*, în "Storia della cultura Veneta dal primo Quattrocento al Concilio di Trento", III/parte I, Vicenza, 1980, p. 11-25.
  - Mario Gallina, *L'affermarsi = L'affermarsi di un modello coloniale: Venezia e il Levante tra due e trecento*, "Thesaurismata", 23, 1993, p.14-39.
  - Senen A. Garcia, *The Territorial = The Territorial and Economic Expansion of the Crown of Aragon in Romania, and Venetian Response to Catalan Domination of Athens, 1311-1331*, "Medievalia"(Barcelona), 11, 1994, p. 9-31
  - Jules Gay, *Clément VI = Le pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352)*, Paris, 1904.
  - J. Gill, *John V Palaeologus = John V Palaeologus at the court of Louis I of Hungary (1366)*, "Byzantinoslavica", XXXVIII, 1977, 1, p. 31-38.
  - Joseph Gill, *Venice = Venice, Genoa and Byzantium*, în BF, 10, 1985, p. 57-73.
  - Francesco Giunta, *Benedetto XII e la crociata*, "Anuario de Estudios Medievales", 3, 1966, p. 215-235.
  - Francesco Giunta, *Aragoneses y Catalanes = Aragoneses y Catalanes en el Mediterraneo*, trad. Juana Bignozzi, Barcelona, 1989.
  - Vasil Gjuzelev, *Il Mar Nero ed il suo litorale nella storia del Medioevo bulgaro*, în "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 11-24.
  - Vasil Gjuzelev, *Les relations bulgaro-vénitiennes durant la première moitié du XIVe siècle*, "Etudes historiques", IX, Sofia, 1979, p.39-76.
  - John Haldon, *Limnos = Limnos, Monastic Holdings and the Byzantine State (1261-1453)* în vol. *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham-Dumbarton Oaks, 1986, p. 161-215.

- Oscar Halecki, *Un empereur = Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'Union des Eglises et pour la défense de l'empire d'Orient 1355-1375*, Warszawa, 1930.
- Democratia Hemmerdinger Iliadou, *La Crete = La Crete sous la domination venitienne et lors de la conquête turque (1322-1684). Renseignements nouveaux ou peu connues d'après les pèlerins et les voyageurs*, SV, 9, 1967, p. 535-623.
- Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce = Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, I-II, Leipzig, 1885-1886.
- Maria Holban, *Peut-il être question d'une seconde occupation roumaine de Vidin par Radu Ier suivant de près celle de Vladislav Ier de l'année 1369 ?* RESEE, 18, 1980, 3, p. 443-457.
- Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în Eadem, "Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV", București, 1981, p. 126-154.
- Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în Eadem, "Din Cronica relațiilor româno-ungare în sec. XIII-XIV", București, 1981, p. 155-211.
- Balint Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290-1403*, Roma, 1938.
- Norman Housley, *The Franco-Papal Crusade Negotiations of 1322-3*, "Papers of the British School at Rome", 48, 1980, p. 166-185.
- Norman Housley, *Angevin Naples = Angevin Naples and the Defence of the Latin East: Robert the Wise and the Naval League of 1334*, "Byzantion", 51, 1981, 2, p. 548-556.
- Norman Housley, *Charles II of Naples and the Kingdom of Jerusalem*, "Byzantion", 54, 1984, p. 527-535.
- Norman Housley, *King Louis the Great of Hungary and the Crusades (1342-1382)*, "The Slavonic and East European Review", 62, 1984, 2, p. 192-208.
- Vera Hrochova, *Le commerce = Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13e au 15e siècle*, în SV, 9, 1967, p. 3-34.
- Nicolae Iorga, *Latins et Grecs = Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe*, în BZ, 15, 1906, p. 179-221.
- Nicolae Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, ARBSH, 2, 1914, p. 289-370.
- Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici*, AARMSI, 1914, p. 1043-1065.
- N. Iorga, *Ramon Muntaner = Ramon Muntaner et l'empire byzantin*, RHSEE, 4, 1927, 10-12, p. 325-355.
- Nicolae Iorga, *Du nouveau sur l'usurpation d'Andronic IV Paléologue*, în Idem, "Etudes byzantines", II, Bucarest, 1940, p. 331-333.

- N. Iorga, *Studii istorice = Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899
- Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa Centrală și Sud-Estică și însemnătatea lor politică*, AIIAX, XIX, 1982, p. 265-284.
- Peter Jackson, *The Crisis = The Crisis in the Holy Land in 1260*, în "English Historical Review", 95, 1980, p. 481-513.
- D. Jacoby, *Catalans = Catalans, Turcs et Vénitiens en Roumanie (1305-1332): un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello*, în SM, ser. III, 15, 1974, p.223-230.
- David Jacoby, *La "Compagnie Catalane" = La "Compagnie Catalane" et l'état catalan de Grèce. Quelques aspects de leur histoire*, în "Journal des Savants", avril-juin, 1966, p. 78-103.
- David Jacoby, *Les états latins en Roumanie phénomènes sociaux et économiques (1204-1350 environ)* în Idem, *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle*, London, Variorum, 1979.
- David Jacoby, *Les gens = Les gens de mer dans la marine de guerre vénitienne de la mer Egee aux XIVe et XVe siècles*, în vol. *Le genti del Mare Mediterraneo*, a cura di R. Ragosta, I, Napoli, 1981, p. 169-201; republicat în Idem, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton, 1989.
- David Jacoby, *Les Vénitiens = Les Vénitiens naturalisés dans l'empire byzantin: un aspect de l'expansion de Venise en Roumanie du XIIIe au milieu du XVe siècle*, în "Travaux et Mémoires", 8, 1981 (=Hommage à Paul Lemerle), p. 217-235; republicat în Idem, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton, 1989.
- David Jacoby, *Pèlerinaje = Pèlerinaje médiéval et sanctuaires de Terre Sainte: la perspective vénitienne*, "Ateneo Veneto", 173, 1986, 24, p. 27-58; republicat în Idem, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton, 1989, p. 27-58.
- David Jacoby, *From Byzantium = From Byzantium to Latin Romania: Continuity and Change*, în vol. colectiv *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. by Benjamin Arbel, Bernard Hamilton and David Jacoby, London, 1989, p. 1-44.
- David Jacoby, *La Venezia = La Venezia d'oltremare nel secondo Duecento*, în *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, vol. II: *L'Eta de'Comune*, a cura di Giorgio Cracco e Gherardo Ortali, Roma, 1995, p. 263-299.
- J. Jegerlehner, *Der Aufstand der kandiotischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig*, B. Z., 12, 1903, p. 78-101.
- Serghei P. Karpov, *The Empire of Trebizond and Venice in 1374-76 (a chrysobull redated)*, în "Arheion Pontou", 35, 1979, p. 290-298.
- Serghei Pavlovic Karpov, *L'Impero di Trebisonda, Venezia, Genova e Roma 1204-1461. Rapporti politici, diplomatici e commerciali*, trad. de Eleonora

Zambelli, Roma, 1986.

- S.P. Karpov, *Génois et Byzantins = Génois et Byzantins face à la crise de Tana de 1343 d'après les documents d'archives inédits*, BF, 22, 1996, p. 33-51.

- S.P. Karpov, *Black Sea and the Crisis of the Mid XIVth century: an underestimated turning point*, "Thesaurismata", 27, 1997, p. 65-77.

- Serghey P. Karpov, *La navigazione = La navigazione veneziana nel Mar Nero XIII-XV sec.*, Ravenna, 2000.

- Irene B. Katele, *Piracy = Piracy and the Venetian State: the Dilemma of Maritime Defense in the fourteenth century*, "Speculum", 63, 1988, 4, p. 865-889.

- Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis = Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men of Affairs and the Fourteenth Century Depression*, New Haven-London, 1976.

- Benjamin Z. Kedar, Sylvia Schein, *Un projet = Un projet de "passage particulier" proposé par l'ordre de l'Hopital 1306-1307*, în BEC, 137, 1979, p. 211-226.

- Barisa Krekici, *Un mercante e diplomatico da Dubrovnik (Ragusa) a Venezia nel Trecento*, SV, 9, 1967, p. 71-101.

- Barisa Krekici, *Mleci i unutrastnost Balkana u cetnaestom veku* (= Veneția și hinterlandul balcanic în secolul al XIV-lea) "Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta", 21, 1982, p. 143-158.

- Barisa Krekici, *Venezia e l'Adriatico*, în "Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima", vol. III *La formazione dello stato patrizio*, a cura di Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco, Alberto Tenenti, Roma, 1997, p. 55.

- F. Künstmann, *Studien = Studien über Marino Sanudo den älteren, mit einem Anhang seiner ungedruckten Briefe*, în "Abhandlungen der historischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften", 7, 1853, p. 697-819.

- Costas P. Kyrris, *John Cantacuzenos = John Cantacuzenos, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354)*, în "Byzantina", 4, 1972, p. 332-356.

- Angeliki Laiou, *Marino Sanudo = Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: the Background to the AntiTurkish League of 1332-1334*, în "Speculum", 45, 1970, 3, p. 374-392.

- Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins = Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328*, Harvard University Press, Cambridge Massachussets, 1972.

- Angeliki E. Laiou, *Monopoly = Monopoly and Privilege: the Byzantine reaction to the Genoese presence in the Black Sea*, în *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, II, Genova, 1997, p. 675-686.

- Angeliki E. Laiou, *The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; thirteenth-fifteenth centuries*, în "Dumbarton Oaks Papers", 34-35,

1980-1981, p. 177-222; republicat în Eadem, *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum, 1992.

- Angeliki Laiou, *Un notaire = Un notaire vénitien à Constantinople: Antonio Bresciano et le commerce international en 1350*, în volumul colectiv "Les Italiens à Byzance" [Byzantina Sorbonensia -6], Paris, 1987, p. 79-151.

- Angeliki E. Laiou, *On Political Geography = On Political Geography: the Black Sea of Pachymeres*, în *The Making of Byzantine History. Studies Dedicated to Donald M. Nicol*, ed. by R. Beaton and Ch. Roueche, London, 1993, p. 94-121.

- Frederic C. Lane, *Venise = Venise une république maritime*, Paris, 1985.

- Frederic C. Lane, *Studies = Studies in Venetian Social and Economic History*, Variorum, London, 1987.

- Vitalien Laurent, *Grégoire X = Grégoire X (1271-1276) et le projet d'une ligue antiturque*, "Echos d'Orient", 37, 1938, 191-192, p. 257-273.

- Vitalien Laurent, *La croisade = La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Grégoire X (1272-1276)*, RHSEE, 22, 1945, p. 105-137.

- Vitalien Laurent, *La domination = La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paleologue*, RHSEE, 1945, p. 184-198.

- Vittorio Lazzarini, *La Bataglia = La Bataglia di Porto Longo nell'isola di Sapienza*, "Nuovo Archivio Veneto", 8, 1894, p. 5-45.

- Jacques Le Goff, *Saint Louis and the Mediterranean*, în "Mediterranean Historical Review", 5, 1990, p. 21-43.

- Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin = L'emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha"*, Paris, 1957.

- Peter Lock, *The Latin Emperors = The Latin Emperors as Heirs to Byzantium*, în vol. *New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries*, ed. by Paul Magdalino, Variorum, 1994, p. 295-304.

- Peter Lock, *The Franks = The Franks in the Aegean 1204-1500*, London-New York, 1995.

- Raymond J. Loenertz, *Jean V Paléologue = Jean V Paléologue à Vénise*, REB, 16, 1958 (=Mélanges Sévérien Salaville), p. 217-232.

- Raymond J. Loenertz, *Notes = Notes d'histoire et de chronologie byzantines*, REB, 17, 1959, p. 158 -167.

- Raymond J. Loenertz, *Menego Schiavo = Menego Schiavo Esclave, corsaire, seigneur d'Ios*, în SV, 9, 1967, p. 315-338.

- Jean Longnon, *Les vues = Les vues de Charles d'Anjou pour la deuxième croisade de Saint Louis: Tunis ou Constantinople?* în "Septième Centenaire de la mort de Saint Louis". Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970), Paris, 1976, p. 183-195.

- Anthony Luttrell, *Venice = Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century*, în "Papers of the British School at Rome", 26, 1958, p. 195-212.

- Anthony Luttrell, *The Latins = The Latins and Life on the Smaller Aegean Islands, 1204-1453*, în *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204* ed. by Benjamin Arbel, Bernard Hamilton and David Jacoby, p. 146-157.
- Arturo Magnocavallo, *Marin Sanudo = Marin Sanudo il Vecchio e il suo progetto di crociata*, Bergamo, 1901.
- Camillo Manfroni, *La Battaglia di Gallipoli e la politica veneto-turca (1381-1420)*, în "L'Ateneo Veneto", 25, 1902, vol. II, fasc.1, p. 3-34 și fasc. 2, p. 129-169.
- Camillo Manfroni, *La crisi della marina militare di Venezia dopo la guerra di Chioggia*, "Atti del reale istituto veneto di scienze, lettere ed arti", LXIX, 1909-1910, p. 983-1003.
- Camillo Manfroni, *Le Relazioni = Le Relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi*, în "Atti della società Ligure di Storia Patria", 28, 1898, 3, p.577-858.
- Camillo Manfroni, *Storia = Storia della marina italiana dal trattato di Ninfeo alla caduta di Costantinopoli (1261-1453)*, part. 1: *Dal trattato di Ninfeo alle nuove crociate*, Livorno, 1902.
- Șerban Marin, *Imaginea = Imaginea împăratului Manuel I Comnen în cronică venețiană*, RI, 11, 2000, 1-2, p. 31-57.
- Constantin Marinescu, *La Catalogne et l'Arménie au temps de Jacques II (1291-1327). Envoi par le roi Ochine des reliques de sainte Thecla à la cathédrale de Tarragone*, "Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", Paris, 1923, p. 3-35 (extras).
- M.E. Martin, *The First = The First Venetians in the Black Sea*, în "Arheion Pontou", 35, 1979, p. 111-122.
- M.E. Martin, *The Venetians = The Venetians in the Byzantine Empire Before 1204*, în vol. "Byzantium and the West c. 850-c. 1200" ed. by J.D. Howard-Johnston, Amsterdam, 1988, p. 201-214.
- Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, transl. by John Gillingham, Oxford, 1988 (2 ed.)
- John Meyendorff, *Greco, Turcs et Juifs en Asie Mineure au XIVe siècle (en appendice: la date de la prise de Gallipoli)*, BF, 1, 1966, p. 211-217.
- Jean Meyendorff, *Projets = Projets de concile oecuménique en 1367. Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, în DOP, 14, 1960, p. 147-177.
- Michel Mollat, *Problèmes navales = Problèmes navales de l'histoire des croisades*, "Cahiers de civilisation médiévale", 10, 1967, 3-4, p. 345-359.
- Michel Mollat, *Essai = Essai d'orientation pour l'étude de la guerre de course et la piraterie (XIIIe - XVe siècle)*, "Anuario de Estudios Medievales", 10, 1980, p. 743-749.
- Gareth Morgan, *The Venetian = The Venetian Claims Commission of 1278*, în BZ, 1976, nr.2, p. 411-438.
- Donald M. Nicol, *Venezia e Bisanzio = Venezia e Bisanzio due città millenarie*

protagoniste della storia, trad. Lidia Perria, Milano, 2001; cf. ed. în limba engleză *Byzantium and Venice = Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge University Press, 1988

- Nicholas Oikonomides, *La décomposition = La décomposition de l'empire byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicee:à propos de la "Partitio Romaniae"*, în Idem, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments*, Variorum Reprints, London, 1992, p. 3-28.

- Gherardo Ortali, *Venezia e Creta = Venezia e Creta. Fortune e contracolpi di una conquista*, în vol. *Venezia e Creta*. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Iraklion-Chania, 30 sett./5 ottobre 1997), a cura di G. Ortali, Venezia, 1998, p.9-33.

- Zsigmond Pal Pach, *Le commerce du Levant et la Hongrie au Moyen Age*, "Annales E.S.C.", 31, 1976, 6, p. 1176-1194.

- Zsigmond Pal Pach, *Levantine trade routes and Eastern Europe in the Middle Ages*, în "XVe Congrès International des sciences historiques, Bucarest 10-17 août 1980", Rapports, II, Bucarest, 1980, p. 222-230.

- Zsigmond Pal Pach, *La politica commerciale di Luigi d'Angio e il traffico delle "mercanzie marittime" dopo la pace di Zara*, în "Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento", Budapest, 1975, p. 105-119.

- Zsigmond Pal Pach, *La route du poivre vers la Hongrie médiévale (Contribution à l'histoire du commerce méditerranéen au XVe siècle)*, în "Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel", I, 1973, Toulouse, p.????

- Șerban Papacostea, *De Vicina à Kilia = De Vicina à Kilia . Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIVE siècle*, RESEE, 16, 1978, 1, p. 65-79.

- Șerban Papacostea, *Quod non iretur = "Quod non iretur ad Tanam" un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIVE siècle*, RESEE, 17, 1979, 2, p. 201-217.

- Șerban Papacostea, *La Mer Noire = La Mer Noire du monopole byzantin à la domination des Latins aux Détroits*, RRH, 27, 1988, 1-2, p.49-71.

- Șerban Papacostea, *La première crise = La première crise des rapports byzantino-génois après Nymphaion. Le complot de Guglielmo Guercio (1264)*, în RRH, 27, 1988, 4, p. 339-350.

- Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj, 1988.

-Șerban Papacostea, *Gênes = Gênes, Venise et la Mer Noire à la fin du XIIIe siècle*, RRH, 29, 1990, 3-4, p. 211-236.

- Șerban Papacostea, *Românii = Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și Imperiul mongol*, Bucuresti, 1993.

- Șerban Papacostea, *De la guerre = De la guerre du Bosphore à la guerre de Ténédos: rivalités commerciales et alignements politiques dans le sud-est de l'Europe dans la seconde moitié du XIVE siècle*, în "Coloniser au Moyen Age", sous la direction de Michel Balard & Alain Ducellier, Paris, 1995, p. 341-352.

- Șerban Papacostea, *Un tournant = Un tournant de la politique génoise en Mer*

- Noire au XIVe siècle: l'ouverture des routes continentales en direction de l'Europe Centrale, în *Oriente e Occidente tra medioevo ed età moderna*". Studi in onore di Geo Pistarino, a cura di Laura Balletto, Genova, 1997, p. 939-947.
- Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile* = Șerban Papacostea, *Bizanțul și Strâmtorile sub primii Paleologi*, RI, 11, 2000, 1-2, p. 5-16.
- H. Paszkiewicz, *Mare Russiae*, în "Antemurale", 9, 1965, p. 133-162.
- Agostino Pertusi, *Maistre Martino da Canal interprete cortese delle crociate e dell'ambiente veneziano del secolo XIII*, în "Storia della civiltà italiana. I. Dalle origini al secolo di Marco Polo", a cura di Vittore Branca, Firenze, 1979, p. 279-295.
- Giovanna Petti Balbi, *Caffa e Pera* = *Caffa e Pera a metà del Trecento*, RESEE, 16, 1978, 2, p. 217-228.
- Geo Pistarino, *I Gin* = *I Gin dell'Oltremare*, Genova, 1988.
- Geo Pistarino, *L'Apogeo della Meloria*, în Idem, *La Capitale del Mediterraneo: Genova nel Medioevo*, Genova, 1993, p. 127-154.
- Geo Pistarino, *L'impero greco* = *L'impero greco tra Genovesi ed Almogaveri*, în Idem, *I Signori del mare*, Genova, 1992, p. 155-206.
- Joshua Prawer, *The Venetians* = *The Venetians in Crusader Acre: a Reconsideration*, în vol. *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period. Essays presented to Aryeh Grabois on his sixty-fifth birthday*, ed. by Michael Goodich, Sophia Menache and Sylvia Schein, New York, 1995, p. 215-223.
- Giorgio Ravegnani, *La Romania veneziana*, în *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, vol. II *L'Eta de' Comune*, a cura di Giorgio Cracco e Gherardo Ortali, Roma, 1995, p. 183-231.
- Leon Pierre Raybaud, *Le gouvernement* = *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Paris, 1968.
- Jean Richard, *La politique orientale de Saint Louis. La croisade de 1248*, în "Septième Centenaire de la mort de Saint Louis". Actes des colloques de Royaumont et de Paris (21-27 mai 1970), Paris, 1976, p. 198.
- Jean Richard, *Le Royaume de Chypre et l'embargo sur le commerce avec l'Egypte (fin XIIIe - début XIVe siècle)*, "Academie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes Rendus", 1984, p. 120-134.
- Sylvia Schein, *Philip IV and the Crusade: a Reconsideration*, în vol. "Crusade and Settlement", ed. by Peter W. Edbury, Cardiff, 1985, p. 121-126.
- Sylvia Schein, *Fideles Crucis* = *Fideles Crucis. The Papacy, the West and the Recovery of the Holy Land 1274-1314*, Oxford, 1991.
- Kenneth M. Setton, *Catalan Domination* = *Catalan Domination of Athens 1311-1388*, London, 1975.
- Kenneth M. Setton, *The Papacy* = *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I, Philadelphia, 1976.
- Ferran Soldevila, *Gli almogavari*, în "Nuova Rivista Storica", 51, 1967, 1-2, p.

41-78.

- Richard Spence, *Gregory IX = Gregory IX's attempted to the Latin Empire of Constantinople: the Crusade for the Union of the Latin and Greek Churches*, în JMH, 5, 1979, 3, p. 166-167.
- Albano Sorbelli, *La Lotta = La Lotta tra Genova e Venezia per il predominio del Mediterraneo*, în "Memorie della R. Academia delle scienze dell'Istituto di Bologna", Classe di scienze morali, s1, t. 5, 1910-1911, sezione di scienze storico-filologiche, p. ???????
- George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium during the reign of tsar Stephen Dusan (1331-1355) and his successors*, Washington D.C., 1984.
- Francesco Surdich, *Genova e Venezia fra Tre e Quattrocento*, Genova, 1970.
- Gyorgy Szekely, *Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époque de Sigismond*, în volumul colectiv "Venezia e Ungheria nel Rinascimento", Firenze, 1973, p. 37-51.
- Freddy Thiriet, *Les chroniques = Les chroniques vénitiennes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco-vénitienne*, în "Mélanges d'Archeologie et d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome", 1954, p. 241-292.
- Freddy Thiriet, *L'importance de la chronique de Niccolo Trevisan*, în "Miscellanea marciana di studi Bessarionei", Padova, 1976, p. 407-414.
- Freddy Thiriet, *Una proposta = Una proposta di lega aniturca tra Venezia, Genova e Bisanzio nel 1363*, "Archivio Storico Italiano", 113, 1955, 3, p. 321-334.
- Freddy Thiriet, *La Romanie = La Romanie vénitienne au Moyen Age. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe -XV siècle)*, Paris, 1959.
- Freddy Thiriet, *Venise et l'occupation = Venise et l'occupation de Ténédos au XIVe siècle*, în "Mélanges d'Ecole Française à Rome", 65, 1953, p. 219-245.
- Freddy Thiriet, *De l'importance des Mers = De l'importance des Mers dans le système romaniote de Vénise*, în "Byzantinobulgarica", 7, 1981, p. 73-86.
- Peter Topping, *Latins = Latins on Lemnos Before and After 1453*, în vol. *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham-Dumbarton Oaks, 1986, p. 217-233.
- S. Tramontana, *Per la storia = Per la storia della "Compagnia Catalana" in Oriente*, în "Nuova Rivista Storica", 46, 1962, p. 58-95
- José Trenchs Odena, *"De Alexandrinis". Comercio prohibido con los musulmanes y el papado de Aviñon durante la primera mitad del siglo XIV*, "Anuario de Estudios Medievales", 10, 1980, p. 237-320.
- Oldrich Tuma, *The Puzzle = The Puzzle of a Decline and a Rise: the Byzantines and the Italians on the Sea*, în "Byzantinoslavica", 54, 1993, 1, p. 53-57.
- C.J. Tyerman, *Marino Sanudo = Marino Sanudo Torsello and the Lost*

Crusade: lobbying in the Fourteenth Century, în "Transactions of the Royal Historical Society", 32, 1982, p. 57-73.

- Filip Van Tricht, *La gloire = La gloire de l'Empire. L'idée impériale de Henri de Flandre-Hainaut, deuxième empereur latin de Constantinople (1206-1216)*, "Byzantion", 70, 2000, 1, p. 211-241.

- Mihail Volkov, *La Rivalita = La Rivalita tra Venezia e Genova nel secolo XIV*, în "Saggi e Documenti", IV, Civico Istituto Colombiano (Studi e testi, serie storica a cura di Geo Pistarino, 5), Genova, 1983, p. 145-181.

- Robert Lee Wolff, "Fragmentum" = *Hopf's So-Called "Fragmentum" of Marino Sanudo Torsello*, în Idem, *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, Variorum Reprints, London, 1976, p. 149-159.

- Elizabeth Zachariadou, *The Catalans = The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*, în SM, 21, 1980, p. 821-838; republicat în Eadem, *Romania and the Turks (c. 1300-c.1500)*, London, 1985.

- Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade = Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, 1983.

- Elisabeth Zachariadou, *Holy War = Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century*, în vol. *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. by B. Arbel, B. Hamilton and David Jacoby, London, 1989, p. 212-225.

- Elizabeth Zachariadou, *Gazi Celebi = Gazi Celebi of Sinope*, "Oriente e Occidente tra medioevo ed età moderna". Studi in onore di Geo Pistarino, a cura di Laura Balletto, II, Genova, 1997, p. 1271-1275.

- Dionysos Zakythinis, *La conquête = La conquête de Constantinople en 1204, Venise et le partage de l'Empire byzantin* în Idem, *Byzance: Etat-Société-Economie*, Variorum Reprints, London, 1973, p. 139-155.

D. Texte pe Internet

- Avner Greif, *Self-enforcing Political System and Economic Growth: Late Medieval Genoa*, www.eh.net/abstracts

**Tipar: S.C. "PAPER PRINT INVEST" S.A.
Brăila, Șos. Baldovinești nr. 20
Tel./Fax: 0239/610210**

Muzeul Brăilei - Editura Istros a publicat până în prezent un număr de 14 teze de doctorat, după cum urmează:

ISTORIE:

[1.] **VALERIU SÎRBU**, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, 1993 (Premiul "Nicolae Bălcescu" al Academiei Române, 1995).

[2.] **IONEL CÂNDEA**, *Brăila. Origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, 1995 (Premiul "Dimitrie Onciul" al Academiei Române, 1997).

[3.] **DORU BĂDĂRĂ**, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, 1998 (Premiul "Dimitrie Onciul" al Academiei Române, 2000).

[4.] **PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC**, *Căhlee din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*, 1999.

[5.] **ANATOL GORODENCO**, *Ceramica locală de la Orheiul vechi*, 2000.

[6.] **ANTON PARAGINĂ**, *Habitatul medieval la curbura Carpaților în secolele X-XV*, 2000.

[7.] **EMILIA LICA**, *Localism creator la Dunărea de Jos, în perioada interbelică*, 2003.

8. **IGOR CERETEU**, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul XIV - prima jumătate a secolului al XV-lea)*, 2004.

9. **OVIDIU CRISTEA**, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*.

FILOLOGIE:

[1.] **MARIANA IONESCU**, *Les (en)jeux de l'oral et de l'écrit: le cas de Panaît Istrati*, 2000.

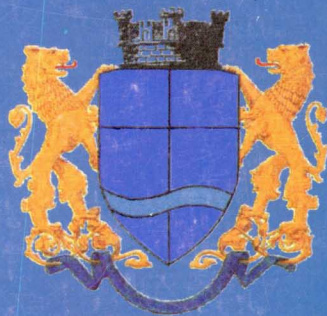
[2.] **ZAMFIR BĂLAN**, *Panaît Istrati. Tipologie narativă*, 2001.

[3.] **CECILIA CONDEI**, *Interferențe lingvistice româno-franceze în opera lui Panaît Istrati*, 2001.

[4.] **GHEORGHE ȘERBAN**, *Raportul dintre gândirea filosofică și narațiunea fantastică la scriitorii latini din secolul I e.n.*, 2001.

ȘTIINȚELE NATURII:

[1.] **NICOLAE ONEA**, *Ecologia și etologia păsărilor de apă din Insula Mică a Brăilei*, 2002.

ISBN: 973-9469-50-7